ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

33’2020

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311

Засновник видання: ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06.2009 р.

Часопис внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Наказ МОН України від 7 жовтня 2015 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 10 від 27 грудня 2019 р.)

Головний редактор: Мирослав Волощук
Відповідальний секретар: Олег Єгрешій
Редакційна колегія: Мирослав Волощук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Олег Єгрешій, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Олег Жерноклеєв, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Андрій Королько, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Микола Кугутяк, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Степан Борчук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Володимир Великочий, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Борис Савчук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Кочкін, доцент (Івано-Франківськ, Україна), Олександр Марущенко, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Райківський, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Джура Гарді, доктор філософії, професор (Новий Сад, Сербія), Мартін Гомза, доктор габілітований, професор (Братислава, Словаччина), Симон Малменвалл, доктор філософії, доцент (Любляна, Словенія), Адріан Юсупович, доктор габілітований, професор (Варшава, Польща), Ігор Возний, д.і.н., професор (Чернівці, Україна)

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка 57, e-mail: ludyna@ukr net

Дивіться наші статті на сторінках: Офіційна сторінка в інтернет-мережі: http://journals.pu.if.ua/index.php/istgal

Журнал індексується:
Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща) – ICV 2017 = 45.28, ICV 2018 = 58.94. Статті й анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі Google Scholar

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ’ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов’язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2020. Ч. 33. 215 с.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative Local Lore Periodical. 2020. 33. 215 p.

© ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2020
© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2020

ЗМІСТ

MEDIUM AEVUM

Остап КАРДАШ
“EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT”: КОГО ВІДПРАВИВСЯ ХРИСТИЯНІЗУВАТИ НІТРАНСЬКИЙ ЄПИСКОП ВІХІНГ?..... 7

Віталій НАГІРНИЙ
ЧИ ГАЛИЦЬКИЙ ВОЄВОДА КОСНЯТИН СІРОСЛАВИЧ БУВ ПРИЧЕТНИЙ ДО ПОЯВИ НАЗВИ МІСТА СНЯТИН?..... 27

Мирослав ВОЛОЩУК, Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ
КНЯЗЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ТА УГОРСЬКІ КОРОЛІ 1205–1235 рр. (У ВІДПОВІДЬ ВОЛОДИМИРОВІ АЛЕКСАНДРОВИЧУ). ЧАСТИНА 1..... 37

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Андрій СТАСЮК
БОГОСЛУЖБОВІ КНИГИ XVII–XX СТОЛІТЬ З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА “ДАВНІЙ ГАЛИЧ”..... 60

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ
ПЕРШІ КОНТАКТИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША З ГАЛИЧИНОЮ (1858–1865 рр.)..... 72

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Андрій КОРОЛЬКО
ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У м. КОЛОМИЯ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст. 93

Ігор ФЕДОРИШИН
ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ “СОЮЗУ УКРАЇНОК” НА ТОВМАЧЧИНІ (1925–1939 рр.)..... 113

ІСТОРИЧНА УРБАНІСТИКА

Олег МАЛЯРЧУК, Оксана КОГУТ
КОМПЛЕКСНА ЗАБУДОВА Q АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА В ЧАСИ “РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ” (*англ. мовою*)..... 126

ІСТОРИЧНА ПЕРСОНАЛІСТИКА

Степан КОБУТА, Світлана КОБУТА
“МУЖИЦЬКИЙ” АДВОКАТ З ГУЦУЛЬЩИНИ ІВАН СЕМАНЮК (МАРКО ЧЕРЕМШИНА) (1874–1927)..... 137

Богдан ПАСКА
ДИСИДЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ..... 149

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

Олег ЄГРЕШІЙ, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА
ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1919–1925 рр.) (*англ. мовою*)..... 159

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Микола ТУГАЙ
ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ О. МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО (*англ. мовою*)..... 168

ДОКУМЕНТИ
Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА), Олег ЄГРЕШІЙ
ПІДПІЛЬНА ЦЕРКВА У ВИМІРІ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. АРЕШТ РОДИНИ СВЯЩЕНИКА АНТІНА СІРЕЦЬКОГО..... 177

РЕЦЕНЗІЇ
Мирослав ВОЛОЩУК, Анета ҐОЛЕМБЬОВСЬКА-ТОБІАШ
“[…] И ПОЛОВЕЦЬ МНОЖЕСТВО”, АБО ЯК НЕ ВАРТО ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРІЮ НОМАДІВ (рец.: Пилипчук Я. В. Соціальна історія кипчаків у IX–XIII ст. Київ ; Вінниця : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, ТОВ “ТВОРИ”, 2018. 340 с.)..... 182
Володимир ВЕЛИКОЧИЙ
ПРИРЕЧЕНІСТЬ СКОНСТРУЙОВАНИХ ПАРАДИГМ, АБО НОВЕ ПРОЧИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ. (Рефлексії щодо циклу наукових статей професора І. Монолатія “Чорні лебеді Української Революції. (не)ймовірні випадки західноукраїнської державности”)..... 199

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ
Микола ВІТЕНКО
ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918–1923: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Т. 2: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ..... 207

MEMORY
Ігор РАЙКІВСЬКИЙ
ПАМ’ЯТІ КРАЄЗНАВЦЯ, КАНДИДАТА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТА ВАСИЛЯ МИКОЛАЙОВИЧА БУРДУЛАНЮКА..... 210
Андрій КОРОЛЬКО, Михайло СИГИДИН
ПАМ’ЯТІ КРАЄЗНАВЦЯ, ПЕДАГОГА, ЗАСЛУЖЕНОГО ПРАЦІВНИКА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ БОГДАНА МИХАЙЛОВИЧА ГАВРИЛІВА 212

НАШІ АВТОРИ..... 214

CONTENTS

MEDIUM AEVUM
Ostap KARDASH
"EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT": WHOM DID WICHING, THE BISHOP OF NITRA, GO TO CHRISTIANIZE?..... 7
Vitalyi NAGIRNYY
WAS THE GALICIAN VOIVODE KOSNIATYN SIROSLAVYCH CONNECTED WITH THE EMERGENCE OF THE TOWN SNIATYN NAME?..... 27
Myroslav VOLOSHCHUK, Dariusz DĄBROWSKI
PRINCE DANYLO ROMANOVYCH AND HUNGARIAN KINGS 1205–1235 (IN RESPONSE TO VOLODYMYR ALEXANDROVYCH). PART 1..... 37

THE PROBLEM MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY
Andrii STASIUK
LITURGICAL BOOKS OF THE XVII–XXth (17–20th) CENTURIES FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL RESERVE "DAVNII HALYCH".. 60
Ihor RAIKIVSKYI
THE FIRST CONTACTS OF PANTELEIMON KULISH WITH GALICIA (1858–1865)..... 72

HISTORICAL LANDSTUDY
Andrii KOROLKO
THE ACTIVITIES AFFILIATE OF THE "PROSVITA" IN KOLOMYIA (LATE XIXTH (19tH) – EARLY XXTH (20th) CENTURIES)..... 93
Igor FEDORYSHYN
BRANCHES AND CIRCLES ACTIVITY OF "UNION OF UKRAINIAN WOMEN" IN TOVMACHCHYNA (1925–1939)..... 113

URBAN HISTORY
Oleh MALIARCHUK, Oksana KOHUT
COMPREHENSIVE DEVELOPMENT AND ARCHITECTURAL AND ARTISTIC DESIGN OF IVANO-FRANKIVSK DURING "DEVELOPED SOCIALISM"..... 126

HISTORICAL BIOGRAPHY
Stepan KOBUTA, Svitlana KOBUTA
IVAN SEMANIUK (MARKO CHEREMSHYNA), A "PEASANT" LAWYER FROM THE HUTSUL REGION..... 137
Bohdan PASKA
DISSIDENT ACTIVITY OF OPANAS ZALYVAKHA..... 149

HISTORY OF RELIGION AND CHURCH
Oleh YEHRESHII, Liudmyla DROHOMYRETSKA
THE DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE POLISH STATE (1919–1925)..... 159

SCIENTIFIC DEBUT
Mykola TUHAI
CHURCH HISTORY IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF p. MYKHAILO ZUBRITSKYI..... 168
.

DOCUMENTS
Oksana SIRETSKA (ZATORSKA), Oleh YEHRESHII
THE UNDERGROUND CHURCH IN THE DIMENSION OF LOCAL HISTORY. ARREST OF THE FAMILY OF PRIEST ANTIN SIRETSKY..... 177

REVIEWS
Myroslav VOLOSHCHUK, Aneta GOŁĘBIOWSKA TOBIASZ
"[…] И ПОЛОВЕЦЬ МНОЖЕСТВО", or how the Nomad history should not be researched. Review: Пилипчук Я. В. Соціальна історія кипчаків у IX–XIII ст. Київ ; Вінниця : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, ТОВ "ТВОРИ", 2018. 340 s. 182
Volodymyr VELYKOCHYY
THE DOOM OF CONSTRUCTED PARADIGMS, OR A NEW NATIONAL NARRATIVE READING. (Reflections to the cycle of scientific articles by Professor I. Monolatiij "Black Swans of the Ukrainian Revolution. (un) probable cases of Western Ukrainian nationhood")..... 199

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE
Mykola VITENKO
THE WESTERN-UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC 1918–1923: ENCYCLOPEDIA. VOL. 2: CONCEPTUAL BACKGROUND..... 207

MEMORY
Ihor RAIKIVSKYI
IN MEMORY OF A LOCAL SCIENTIST, CANDIDATE OF HISTORICAL SCIENCES, ASSOCIATE PROFESSOR VASYL BURDULANIUK..... 210
Andrii KOROLKO, Myhaylo SYHYDYN
IN MEMORY OF BOHDAN HAVRYLIV – LOCAL SCIENTIST, TEACHER, HONORARY WORKER OF CULTURE OF UKRAINE..... 212

OUR AUTHORS..... 214

MEDIUM AEVUM

УДК 94 (398.6+437) “9”

“EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT”: КОГО ВІДПРАВИВСЯ ХРИСТИЯНІЗУВАТИ НІТРАНСЬКИЙ ЄПИСКОП ВІХІНГ?*

Остап КАРДАШ
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій,
вул. Т. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ostap.kardash@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.7-26
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4250-6187

Стаття присвячена проблемі визначення географічних меж місіонерської діяльності нітранського єпископа Віхінга після його висвячення у Римі папою Іоаном VIII у 880 р. Шляхом перехресного аналізу агіографічних текстів, епістолярних джерел та інших наративів кінця IX – першої половини X ст., а також окремих археологічних пам’яток автор намагається реконструювати характер церковно-політичних взаємин держави великоморавського князя Святоплука останньої чверті IX ст. із сусідніми gentes і визначити, ким був згаданий у листі баварського єпископату до папи Іоана IX “neophita gens”, до котрого, з волі Святоплука та папи Іоана VIII, відправився з місією нововисвячений єпископ Віхінг. Незважаючи на те, що населення новозавойованих чи інкорпорованих великоморавським князем територій не завжди було язичницьким чи неофітським, експансійна політика Святоплука зазначеного періоду переважно супроводжувалася християнізаційними, або ж євангелізаційними місіями духівництва з моравського архієпископства Мефодія та його суфраганів, одним з яких і був нітранський єпископ Віхінг. Автор приходить до висновку, що місія останнього у перші роки після отримання єпископського сану у Римі у 880 р. скеровувалася на землі Потисся, завойованого Святоплуком близько 881/882 р. і цілком вписувалася у контекст експансійної політики правителя Великої Моравії.

Ключові слова: *Нітранське єпископство, баварський єпископат, Віхінг, “neophita gens”, болгари, Потисся.*

Проблема ідентифікації згаданого у листі баварських єпископів до папи Іоана IX (*Johannes*, 898–900) 900 р. *“neophitae gentis”*[1], у володіння якого великоморавський князь Святоплук (*Zuentibald*, 844–894) відправив з християнською місією нововисвяченого нітранського єпископа Віхінга (*Wichingus*, † після 900 р.), давно відкрита для дискусій в історіографічній площині. Наприкінці XIX – у першій половиній XX ст. дане питання знаходилося на маргінесах наукових студій польських істориків: Кароля Потканського (Краків)[2] та Юзефа Відаєвича (Познань, Краків)[3]. У 1960-х рр. частково його порушив Генріх Ловм’янський (Вільно, Познань) у контексті широкого дослідження з історії ранньосередньовічного слов’янства[4]. На

* Реалізувати дане дослідження вдалося завдяки участі у *“Стипендійній програмі для молодих науковців Уряду Республіки Польща”* (*“Program Stypendialny Rządu RP dla Młodych Naukowców”*), координованій *Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego*, упродовж 2019–2020 рр. (Варшава, Краків).

[1] Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany a zřízení arcybiskupství na Moravě a tří jemu podřízených biskupství. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Večerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata, epistolae, textus historici varii. S. 237–238.

[2] Potkański K. Kraków przed Piastami. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1897. S. 87.

[3] Widajewicz J. Państwo Wiślan. Kraków : Wydawnictwo Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1947. S. 72–74, 113.

[4] Łowmiański H. Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970. T. 4, cz. 2 : Okres lechicki (ciąg dalszy). S. 333–334, 477.

сучасному етапі більш детально означену проблематику вивчали: польський медієвіст Кжиштоф Полек (Краків)[5], чеський історик Душан Тржештик (Прага)[6], словацький історик Ян Штайнгюбель (Братислава)[7], а також, меншою мірою, інші словацькі медієвісти Матюш Кучера (Братислава)[8] та Мартін Гомза (Братислава)[9].

Однак, попри оригінальність, доказовість та методологічне підґрунтя, а відтак неабияку наукову вартісність своїх висновків, дослідники у переважній більшості обмежуються лише отожненням згаданого *"neophitae gentis"* з населенням тих чи інших сусідніх територій, завойованих великоморавським князем Святоплуком в останній чверті IX ст., локалізуючи на них місіонерську діяльність єпископа Віхінга, одного з найголовніших антагоністів моравського архієпископа Мефодія (*Methodius*, 815–885 рр.), на початку 880-х рр. Натомість у багатьох аспектах історія місіонерської подорожі нітранського єпископа до *"neophitam gentem"* залишається недостатньо вивченою. В окремих випадках визначення географічних меж місійної діяльності Віхінга, на наш погляд, проведене недостатньо чітко; майже зовсім недосліджена проблема взаємозв'язку місії єпископа Нітри з експансійною політикою Святоплука; дискусійним залишається питання про рівень євангелізації населення завойованих чи інкорпорованих великоморавським князем територій, де евентуально міг виконувати свій перший єпископський обов'язок Віхінг після висвячення у Римі у 880 р.

Окреслене коло проблем не лише актуалізує нинішнє дослідження, а й формує цілий комплекс його завдань. Тож вважаємо за доцільне ще раз глибше проаналізувати питання, ким був згаданий *"neophita gens"*, до котрого з єпископською місією відправився нітранський ієрарх Віхінг.

* * *

Після заключення мирного договору зі східнофранкським королем Людовіком Німецьким (*Hludowicus*, 804/805–876) у місті Форхгайм 874 р. великоморавський князь Святоплук отримав змогу розгорнути широкомасштабну експансійну політику. В останній чверті IX ст. східні кордони володінь Святоплука сягали майже Верхнього Подністров'я[10], охоплюючи землі у верхній течії Вісли[11] та, очевидно, поблизу витоків річок Бугу і Стиру[12], а також Верхнього Попруття[13]. Тобто саме тоді до сфери впливу великоморавського князя увійшли окреслені вище

---

[5] Polek K. Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi. Kraków : Wydawnictwo Naukowe WSP, 1994. S. 52–54.

[6] Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия и зарождение Чешского государства. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII вв.)* / отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва : Наука, 1991. С. 91; Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997. S. 281; Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. S. 62–64, 185–190.

[7] Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. 2. rozšírene vydanie. Bratislava : Rak, 2016. S. 209–213.

[8] Kučera M. Kráľ Svätopluk (830?–846–894). Martin : Matica slovenská, 2010. S. 74.

[9] Homza M. Stredná Európa I. Na začiatku stredoveku. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014. S. 181.

[10] Филипчук М. Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. 2-ге вид. Львів : Астролябія, 2014. С. 140.

[11] Седов В. Славяне в раннем Средневековье. Москва : Институт археологии РАН, 1995. С. 286; Homza M. Stredná Európa... S. 108–109, 313. Триває, однак, дискусія щодо форми залежності, в якій знаходилися окреслені вище землі: чи були вони безпосередньо приєднані до держави Святоплука, чи перебували лише у трибутарній залежності від Великої Моравії (див.: Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov. *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003* / ed. M. Pekár. Prešov, 2003. S. 11).

[12] Paszkiewicz H. Początki Rusi / z rękopisu przygotował K. Stopka. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1996. S. 88; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 335, 493.

[13] Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього Середньовіччя. *Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст*. Київ, 2004. Вип. 4. С. 121; Войтович Л. Карпатские хорваты. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. *Серия 2 : История.* Санкт-Петербург, 2005. Вып. 1. С. 140.

терени віслян й, можливо, лендзян, бужан і карпатських хорватів[14]. Пізніше Святоплук спрямував свої зусилля, в основному, на інкорпорацію чеських земель, а також завоювання полабських сербів і Паннонії[15].

У 880/881–882 рр. згаданий моравський володар вів боротьбу з болгарами за територію Потисся[16]. Анонімний автор *"Житія Мефодія"* (бл. 885/886 р.) повідомляв про "с(вѧ)топълкоу воюющоу на поганъı"[17], не вказавши їхньої точної назви. Найправдоподібніше, ці племена населяли терени Потиської низовини[18]. Згаданих поган польський історик Вітольд Хжановський помилково ототожнив з віслянами, підкореними Святоплуком, вважаючи, що Потисся до великоморавських володінь приєднав ще князь Ростислав (*Rasticius*, бл. 820–870)[19]. Натомість Г. Ловм'янський мав рацію, ідентифікуючи цих поган зі слов'янами Потисся, що перебували під зверхністю болгар[20]. Останні, без сумніву, володіли на той час південною та східною частиною Карпатської улоговини[21]. З тексту *"Житія Мефодія"* зрозуміло, що моравський правитель успішно завоював згадані племена[22], після чого, найочевидніше, наступила їх християнізація. Погоджуємося з твердженням К. Полека, що зі згадкою автора *"Житія Мефодія"* про поган, підкорених Святоплуком, пов'язаний фрагмент листа-петиції баварських єпископів 900 р., адресованого папі Іоану IX[23]: "Попередник ваш (папа Іоан VIII (*Johannes*, 872–882) у 880 р. – *О. К.*), волею князя Святоплука, Віхінга висвятив на єпископа та до того стародавнього

[14] Любавскій М. Исторія западныхъ славянъ (прибалтійскихъ, чеховъ и поляковъ). Изд. второе. Москва : Изданіе М. и С. Сабашниковыхъ, 1918. С. 29; Седов В. Славяне в раннем Средневековье… С. 341; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47–49; Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку… С. 121; Бендза М. Християнізація польських земель. *Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ, 2006. Вип. 6. С. 134; Homza M. Stredná Európa… S. 108–109, 313; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki król wielkomorawski (ok. 844–894). Kraków : Avalon, 2016. S. 73–98.

[15] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 50–60; Kučera M. Kráľ Svätopluk... S. 74–93; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 57–68, 151–162.

[16] Marsina R. Metodov boj. 3. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012. S. 111; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 91; Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 281; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52–54. Про експансію Святоплука у басейні Тиси. Див. також: Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 331–332, 350; Kučera M. Kráľ Svätopluk... S. 88–93; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 209–211.

[17] Žitije Mefodija. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* (далі – *MMFH*) / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 156.

[18] Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 477; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52.

[19] Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 88–89.

[20] Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 477.

[21] Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 253. Про присутність болгар у Карпатському регіоні, зокрема на Потиссі, а також про моравсько-болгарський фронтир також див.: Steinhübel J. Veľká Morava a Bulharsko v dobe Rastislava a Svätopluka. *Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra 3–6 Október 1994* / ed. R. Marsina, A. Ruttkay. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1997. S. 207–211; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 209–211; Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku. Martin : Matica slovenská, 2006. S. 28; Leciejewicz L. Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. S. 363–364; Dimitrov D. Boris I. Bulharský a Svätopluk I. Veľkomoravský v reálnom a imaginárnom svete stredoveku. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy* / ed. M. Homza et al. Bratislava : Post Scriptum, 2013. S. 162–164.

[22] Žitije Mefodija... S. 156. Див. також: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52. Болгарський князь Борис (*Борис I Михаил*, бл. 828–907) залишався союзником східнофранкського короля Арнульфа (*Arnolfus*, бл. 850–899) у його війні з великоморавським князем Святоплуком за Паннонію (880–885) принаймні до 882/883 р., коли болгарські війська здійснили останнє масштабне вторгнення у володіння Моймировичів (очевидно, на територію Нітрави), після чого покинули Нижню Моравію та Потисся (див.: Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 154–155, 164).

[23] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

Пассауського єпископства в жодному разі його не відправив, але до певного новонаверненого народу, який сам князь у війні підкорив і досягнув того, щоб з поган християнами стали"[24].

Центром єпископства, яке зайняв Віхінг у 880 р., була Нітрава (сучасне словацьке місто Нітра)[25], на основі чого виникає припущення, що згаданий у процитованому вище листі *"neophita gens"* проживав неподалік від Нітранського діоцезу: можливо, на теренах Чеської улоговини, у верхній течії Вісли, на півночі Паннонії[26], або на території Верхнього Потисся[27].

Чи був єпископ Віхінг "въ вислѣ"?

К. Потканський та Ю. Відаєвич раніше помилково ідентифікували окреслений баварськими єпископами *"neophita gens"* з віслянами[28]. Останнім часом це твердження підтримали також М. Кучера[29] та М. Гомза, який вважає, що Святоплук відправив єпископа Віхінга у заслання "до новонаверненого народу", під яким слід розуміти віслян[30].

У вищезгаданому *"Житії Мефодія"* справді знаходимо окрему, відмінну від попереднього фрагменту, інформацію про військову кампанію великоморавського правителя Святоплука у володіння віслян і про хрещення місцевого анонімного князя: "поганьскъ кнѧзь, сильнъ вєльми, сѣдѧ въ вислѣ, роугашєсѧ крьс(ти)ѣномъ и пакости дѣѣшє. послwoвъ жє къ нємоу (Мефодій – *О. К.*) рєчє: добро ти сѧ кр(ь)сти(ти), с(ъı)ноу, волєю своєю на своюи зємли, да нє илѣеєнъ ноудьми крьщєнъ боудєши на чужєи земли и помѧнєши мѧ, ююжє и бъıст(ь)"[31]. Однак ототожнення *"neophitae gentis"*, згаданого у листі баварського єпископату 900 р., з віслянами є помилковою[32] з огляду на те, що сам лише анонімний володар віслян, згідно із *"Житієм Мефодія"*, був узятий у полон й охрещений "на чужєи земли" – у Великій Моравії[33], очевидно, котримись з учнів архієпископа Мефодія[34]. Деякі історики вважають, що після цього

---

[24] "Antecessor vester Zuentibaldo duce imperante, Wichingum consecravit episcopum et nequaquam in illum antiquum Patauiensem episcopatum eum transmisit, sed in quandam neophitam gentem, quam ipse dux bello domuit et ex paganis christianos esse patravit", Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX... S. 237–238.

[25] Про заснування Нітранського єпископства у 880 р. див.: Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae, Methodium, a doctrina probatum, condirmatumque archiepiscopum Moraviensem, ordinato quoque ejusdem suffraganeo Wichino, episcopo Nitriensi, indulloque simul usu linguae Slavicae in sacris, remittit commendatque. Mense Junio, 880. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* / studio et opera A. Boczek. Olomucii : Ex Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836. T. 1 : Ab annis 396–1199. P. 42–44; Marsina R. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. *Historický časopis.* Bratislava : Historický ústav SAV, 1993. Roč. 41, č. 5–6. S. 529–533; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 211–214.

[26] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

[27] Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 350–351; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

[28] Potkański K. Kraków przed Piastami... S. 87; Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 72–74, 113.

[29] Kučera M. Kráľ Svätopluk... S. 74.

[30] Homza M. Stredná Európa... S. 181.

[31] Žitije Mefodija… S. 156.

[32] Ототожнення згаданого *"neophitae gentis"* з віслянами заперечив, зокрема, словацький історик Ріхард Марсіна. Дослідник припускає, що таке формулювання назви неофітів, до яких з місією відправився нітранський єпископ Віхінг, було продиктоване недостатньою поінформованістю його автора. Наслідком цього стали хибні інтерпритації (у даному випадку – ідентифікація з віслянами) даного формулювання сучасними дослідниками (див.: Marsina R. Nitrianske biskupstvo... S. 532). К. Полек також відкидає раніше прийнятий погляд, що "тією людністю були вісляни" (див.: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53).

[33] Žitije Mefodija… S. 156; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 91; Войтович Л. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности. *Русин.* Кишинев, 2010. Вып. 3 (21). С. 18; Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Нартекс. Byzantina Ukrainensis* / глав. ред. С. Б. Сорочан. Харьков : Майдан, 2013. Т. 2 : *Ῥωμαῖος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана*. С. 77; Labuda G. Pierwsze wieki monarchii piastowskiej. Poznań : Nauka i innowacje, 2012. S. 20; Poleski J. Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne. Kraków : Historia Jagiellonika, 2013. S. 178.

[34] Любавскій М. Исторія западныхъ славянъ… С. 62; Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия... С. 93; Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 350; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 48.

наступила християнізація населення історичної Малопольщі у слов'янському обряді Мефодієвими послідовниками[35].

В історіографії хрещення поганського князя віслян найчастіше пов'язується з експансійною політикою великоморавського правителя Святоплука після заключення мирного договору зі Східнофранкським королівством у Форхгаймі у 874 р.[36] До того ж автор *"Житія Мефодія"* поміщав вищезгадану подію ще за життя архієпископа Мефодія, приписуючи йому безуспішні спроби посередництва у моравсько-віслянському конфлікті, а також намагання охрестити князя віслян "на своюи зємли"[37]. Отже, з огляду на це, Святоплукову звитягу над віслянським князем і хрещення останнього слід датувати у проміжку між 874 і 885 рр.; деякі дослідники пропонують ще більш точне датування – 875/876–879 рр.[38] Натомість у випадку місіонерської подорожі нітранського єпископа Віхінга до володінь *"neophitae gentis"* ми оперуємо значно конкретнішою хронологією – першими роками після висвячення згаданого єпископа та створення Нітранського єпископства у 880 р. У такому випадку ми могли б припускати, що завоювання земель згаданого князя віслян відбувалося паралельно з християнізацією його населення, та, найочевидніше, учнями архієпископа Мефодія, а не латинського духівництва з оточення Віхінга.

Однак фрагментарність згаданого переказу *"Житія Мефодія"*, а також відсутність будь-яких інших документів досі не дозволяють зробити такі висновки[39]. Проведені до цього

---

[35] Potkański K. Kraków przed Piastami... S. 63, 75, 85; Gumplowicz M. Początki Biskupstwa Krakowskiego. *Przegląd Historyczny*. Warszawa, 1907. T. 5, nr. 1. S. 1–21; Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 112; Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 499. Як вважав К. Потканський, учні Мефодія розпочали свою місіонерську діяльність у володіннях віслян одразу після 874 р., але не були прийняті віслянським князем, після чого відбувся військовий похід Святоплука, підкорення земель віслян і примусове хрещення їхнього князя, що уможливило подальше "апостольство учнів Мефодія" на віслянських теренах з 879 до 885 р. За такий надто короткий період вісляни, за словами К. Потканського, не могли прийняти слов'янського обряду і в 900 р. на їхніх землях була запроваджена нова, латинська, церковна ієрархія (Potkański K. Kraków przed Piastami... S. 85–87). Незважаючи на те, що *"Житіє Мефодія"* не містить інформації про місію учнів моравського архієпископа Мефодія у володіннях віслян, Ю. Відаєвич стверджував, що "з фактів, зазначених у переказі, виникає, що місія мусила бути" (Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 112). Одночасно автор визнавав, що у 880-х рр. слов'янську місію замінила латинська на чолі з нітранським єпископом Віхінгом (Ibid. S. 113–118). На думку Г. Ловм'янського, у 879–885 рр. "учні Мефодія звершували місію над Вислою" (Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 499). Дослідник представив концепцію довготривалого існування слов'янської літургії в окресленому регіоні впродовж X ст. і навіть функціонування слов'янського єпископства у Кракові у 970-х рр. (Ibid. S. 493–515). Однак гіпотези всіх вищезгаданих істориків, попри свою оригіналність, вимагають переконливих джерельних підтверджень.

[36] Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 473; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47; Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo… S. 11, 15; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 97–98; Ożóg K. 966. Chrzest Polski. Kraków ; Warszawa : Biały Kruk, 2016. S. 62–63.

[37] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47–48.

[38] Ibid. Див. також: Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 350, 473. Ożóg K. 966. Chrzest Polski… S. 63. За словами Г. Ловм'янського, перший похід Святоплука на віслян відбувся вже у 875 р. (Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 473).

[39] Polek K. Kraków w IX i X wieku. *Kraków: studia z dziejów miast* / pod. red. J. Rajmana, Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007. S. 16; Polek K. Problematyka czeska i stosunki polsko-czeski we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastoleciu. *Historia Slavorum Occidentis*. Poznań, 2011. Nr. 1 (1). S. 54–55; Poleski J. Małopolska w VI–X wieku... S. 178–179. Польський історик Владислав Абрахам з цього приводу стверджував, що немає підстав шукати на території Польщі (зокрема історичної Малопольщі – *О. К.*) існування слов'янської літургії, і навіть, якщо такий обряд існував, то "без власної церковної організації" (Abraham W. Organizacya Kościoła w Polsce do połowy wieku XII. Lwów : Z Drukarni Zakładu Nar. im. Ossolińskich, 1890. S. 104–111). Ґерард Лябуда цілком аргументовано доводив, що прихід учнів Мефодія до окресленого регіону, поява єпископства слов'янського обряду у Кракові чи навіть архієпископства у Сандомирі "є лише припущеннями і домислами", а погляд про поширення на теренах віслян слов'янського обряду, прийнятого з Моравії, без переконливих археологічних джерел "слід визнати недоведеним" (Labuda G. Pierwsze wieki monarchii piastowskiej... S. 50. Див. також: Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1988. T. 2. S. 146–151, 153–154).

часу археологічні дослідження на території Кракова і Малопольщі загалом не виявили жодних знахідок: залишків церковних споруд (у тому числі дерев'яних), некрополів, або більш ранніх поховальних традицій, які однозначно могли б свідчити про поширення християнства з Великої Моравії[40].

Отже, через відсутність будь-яких інших писемних і, особливо, археологічних джерел переважна більшість істориків піддає сумніву можливість тогочасної масової християнізації населення "держави" віслян (як і його завоювання князем Святоплуком[41]) місіонерами з Великої Моравії – латинським духівництвом чи послідовниками Мефодія[42]. Тож місіонерську по-

[40] Wachowski K. Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 13–15; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16. Не варто, однак, виключати можливості поодиноких випадків тогочасної конверсії, хоча вони не репрезентуються доступними знахідками (Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16).

[41] Див., наприклад: Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 29–30; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 15; Urbańczyk P. Zanim Polska została Polską. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. S. 61. На переконання польського історика Пьотра Бороня, гіпотеза про похід Святоплука на князя віслян, який згодом був охрещений "на чужєи земли", видається недостатньо обґрунтована джерелами, а тому "є лише домислом, опертим на не до кінця зрозумілий переказ джерела агіографічного характеру" (Boroń P. Na przedpolu Bramy Morawskiej – obecność wpływów południowych na Górnym Śląsku i zachodnich krańcach Małopolski we wczesnym średniowieczu. *Historia Slavorum Occidentis*. Poznań, 2012. № 2 (3). S. 50–51). Проте відкриття підкурганного інгумаційного могильника другої половини IX – початку X ст. у Стеборжице (Моравсько-сілезький край, Опавський район, Східна Чехія), а також інгумаційного поховання цього ж періоду, виявленого у місті Градец над Моравіцею (Моравсько-Сілезький край Чехії, Опавська Сілезія) слугують археологічними підтвердженнями політичної та мілітарної експансії Моймировичів на окреслені землі віслян (і загалом на території історичної Малопольщі) у другій половині IX ст. (Poleski J. Małopolska w VI–X wieku... S. 179). Крім того, знахідки озброєння та кінного спорядження, а також прикрас великоморавського походження, які надходили на терени, розташовані на північ від Карпат, через Моравські Ворота (гірська низовина між Судетами і Карпатами на території Моравії в Чехії), а також дорогами вздовж Ваґу (ліва притока Дунаю), Попраду (права притока Дунайця), Дунайця (права притока Вісли), чи з басейну Верхньої Тиси, ще раз підтверджують міцні моравсько-віслянські контакти другої половини IX ст. (Ibid. S. 184). Можливо, вісляни перебували лише у трибутарній залежності від Моймировичів (див.: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 47–50; Ożóg K. 966. Chrzest Polski… S. 63). Незважаючи на скепсис польської історіографії, М. Гомза все ж переконаний, що Святоплук завоював володіння віслян, розташовані на стратегічно важливому континентальному шляху Багдад – Київ – Регенсбурґ – Кордоба, а також землі історичної Сілезії та більш східні території (на південному сході Польщі та Західної України) лендзян і бужан (Homza M. Stredná Európa… S. 108–109, 313 [див. карту "Великоморавська традиція"]).

[42] Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw... S. 29–30; Poleski J. Małopolska w VI–X wieku... S. 178–179, 181, 184; Polek K. Kraków w IX i X wieku... S. 16; Polek K. Problematyka czeska... S. 54–55; Boroń P. Na przedpolu Bramy Morawskiej... S. 50–51; Buko A. Chrześcijanie i poganie. O problemach interpretacji odkryć archeologicznych związanych z początkami chrześcijaństwa na ziemiach polskich. *Slavia Antiqua*. Poznań, 2016. № 57. S. 14. Найбільш радикальну позицію зайняв, мабуть, польський археолог Кжиштоф Ваховський, стверджуючи, що "парадоксально цілком відсутні докази з Малопольщі, а, отже, з території віслян, які дозволили б простежити там хоча б сліди кирило-мефодіївської спадщини" (Wachowski K. Archeologia a możliwości śledzenia... S. 14). Однак можна це пояснити кількома факторами. По-перше, як вважає словацький історик Растіслав Кожяк "акт хрещення полоненого князя у таких випадках був звиклим політичним інструментом, моделлю, прийнятою з каролінзького середовища" (Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku… S. 22). Навіть у випадку християнізації населення басейну Верхньої Вісли, не варто переоцінювати її впливу на місцеву людність (див.: Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 127; Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw... S. 29; Kožiak R. Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku… S. 22; Buko A. Chrześcijanie i poganie... S. 14; Ożóg K. 966. Chrzest Polski... S. 64). Найочевидніше, тоді відбулося хрещення лише віслянських еліт, а навернення місцевого населення навіть якщо й проводилося, то було радше фор-

дорож єпископа Віхінга у віслянські володіння слід сприймати, як недоведену та непідкріплену джерелами.

Зальцбурзька місіонерська традиція та воцерковлення жителів Панноніі

Як вже зазначалося вище, існувало чимало інших сусідніх *gentes*, землі яких потенційно могли стати місіонерськими теренами Нітранського єпископства. Ю. Відаєвич цілком справедливо відкидав можливість ідентифікації "новонаверненого народу", до якого з місією відправився єпископ Віхінг, з паннонським населенням, наверненим у християнство ще у період правління князів Прибини (*Priwina*, 805(?)–860) і Коцела (*Kocziel*, 833–876)[43], а також чехами, з котрими Святоплук не мав задокументованих збройних конфліктів[44].

Задовго до моравсько-франкських війн за Паннонію (882–884)[45] територія останньої, зокрема володіння Прибини та Коцела "довкола річки, що зветься Зала" (*"circa fluvium qui dicitur Sala"*) у Нижній Панноніі – так зване "Блатенське князівство" із центром у місті Мозабург (*Mosapurc*) на території сучасного угорського селища *Zalavár*[46], ще з кінця VIII ст. була обійнята успішною місіонерською діяльністю духівництва Зальцбурзького архієпископства св. Петра[47]. За даними автора *"Навернення баварів і карантанців"* (*"Conversio Bagoariorum et Carantanorum"*, бл. 871 р.), зальцбурзький архієпископ Ліупрам (*Liuphrammus*, 836–859) після освячення церкви Пресвятої Богородиці Марії 24 січня 850 р.[48] у князівстві Прибини, його священикові Домінікові (*Dominicus*) "дозволив у своєму діоцезі літургії відправляти, довіривши в його опіку ту церкву і народ, як священиче правило вимагає"[49]. Натомість, "після смерті священика Домініка священик і преславний учитель Сварнаґал туди посланий був з дияконами і церковнослужителями. Після нього істинно Ліупрам вислав Альтфріда, священика і учителя усіх знань, котрого Адальвін, наступник Ліупрама, архіпресвітером там призначив, довіривши йому ключі від храму, щоб усім людом опікувався. Так само після його смерті Рігбальда

мальним, або не принесло успіху на початковій стадії. По-друге, слід прийняти до уваги також гіпотезу польського археолога Яцека Полеського, за якою на терени історичної Малопольщі наприкінці IX – у першій половині X ст. проникали мадярські племена. Їх проникнення, безсумнівно, мало мілітарний характер, що унеможливлювало існування в окресленому регіоні "умов для культивування щойно прищепленої християнської релігії" (Poleski J. Kontakty Wielkich Moraw… S. 29).

[43] Maciejowski W. A. Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła u Słowian obojga obrządku. Sandomierz : Armoryka, 2019. S. 80, 88; Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 74.

[44] Widajewicz J. Państwo Wiślan... S. 74.

[45] Про паннонську кампанію Святоплука див.: Annales Fuldenses. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Večerka. Praguae ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 111–116; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 54–60; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 151–162; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 215–218.

[46] Див.: De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus. *Monumenta Germaniae Historica* (далі – MGH). Hannover : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1854. T. 11 : Scriptorum. P. 12.

[47] Одразу після зруйнування Аварського каганату королем Італії, сином Карла Великого (*Karolus Magnus*, 742–814), Піппіном (*Pippinus*, 777–810) близько 796 р. у військовому таборі останнього було скликано церковний синод, який вперше виокремив землі між річками Раабом, Дравою (праві притоки Дунаю) і Дунаєм, як місіонерський терен майбутнього Зальцбурзького архієпископства. Відповідно територія на захід від Раабу відійшла до сфери впливу єпископства Пассау (Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 124; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етюди*. Львів, 2019. Вип. 3. С. 10). Детальніше про паннонську місію зальцбурзького духівництва див.: Homza M. Stredná Európa… S. 153–168; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 151–158; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер... 3. С. 9–29.

[48] Детальніше про місіонерську та церковноінституціоналізаційну діяльність Ліупрама у Панноніі див.: De conversione Bagoariorum et Carantanorum… P. 12–13.

[49] "(…) licentiam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum sicut ordo presbyteratus exposcit", Ibid. P. 12.

архіпресвітером призначив”[50]. Процитований вище фрагмент у найкращий спосіб демонструє безперервність місіонерської традиції зальцбурзького духівництва на теренах Паннонії впродовж IX ст.

Британський історик Алексіс Пітер Властo констатував, що “на момент смерті Прибини 859 року (точніше 860 р. – *О. К.*) в Паннонії діяла понад дюжина церков”[51]. За підрахунками угорського історика Томаша Нотарі та М. Гомзи, у період паннонського князівння Прибини (837/838–860) та його сина Коцела (860–876) на теренах “Блатенського князівства” було засновано та за підтримки місцевої знаті освячено зальцбурзьким духівництвом (у період між 838 і 871 рр.) більше тридцяти церков[52]. Як стверджує М. Гомза, на всій території Нижньої Паннонії їх було, без сумніву, більше – близько сорока[53], а монастирі у твердинях довірених прибічників Прибини і Коцела “мали бути основними посередниками ідей нової правлячої еліти”[54]. За словами Д. Тржештика, “місія у Блатенграді Прибини була одним із небагатьох місіонерських успіхів Зальцбурга і тому стала головним аргументом на противагу претензіям Мефодія на Паннонію”[55].

---

[50] “(…) post obitum Dominici presbyteri Swarnagal presbyter ac praeclarus doctor illuc missus est cum diaconis et clericis. Post illum vero Altfridum presbyterum et magistrum cuiusque artis Liuphramus direxit; quem Adalwinus successor Liuphrammi archipresbyterum ibi constituit, commendans illi claves ecclesiae curamque post illum totius populi gerendam. Similiterque eo defuncto Rihpaldum constituit archipresbyterum”, Ibid. P. 13. Див також: Властo А. П. Запровадження християнства у слов’ян. Вступ до середньовічної історії слов’янства. Київ : Юніверс, 2004. С. 42; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 152.

[51] Властo А. П. Запровадження християнства у слов’ян… С. 42.

[52] Notari T. Conversio Bagoariorum et Carantanorum – document of an early Medieval show trial. *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica*. Miskolc, 2007. T. 25/1. P. 101; Homza M. Stredná Európa… S. 88, 155–156, 166.

[53] Homza M. Stredná Európa... S. 88, 155–156.

[54] Ibid. S. 88.

[55] Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw… S. 157. У 869 р. папа Адріан II (*Hadrianus*, 867–872) відправив до князя Коцела солунського місіонера Мефодія, щоб той очолив “єп(и)с(ко)пьство въ панонии, на столъ с(вѧ)т(а)го андроника ап(о)с(то)ла” – у місті Сирміум (*Sirmium*, сучасне місто Сремська Митровиця на півночі Сербії), див.: Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo Methodium commendant; linguae slovenicae usum in sacris concedit; excommunicat eos, qui litteras linguae eorum vituperant. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemia*e (далі – *CDB*) / ed. G. Friedrich. Pragae : Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, 1904–1907. T. 1 : Inde ab A. DCCCV. usque ad. A. MCXCVII. P. 8; Житије Мефодија… S. 150; Проложноје житије Konstantina i Mefodija. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Večerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. S. 165–166; Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju. *Ibid*. S. 172. Детальніше про призначення Мефодія паннонським архієпископом див.: Властo А. П. Запровадження християнства у слов’ян… С. 88–92; Homza M. Stredná Európa… S. 175–178. Більшість істориків переконана, що після звільнення архієпископа Мефодія з ув’язнення у монастирі Райхенау (на тлі тривалого протистояння з латинським духівництвом баварських діоцезів) у 873 р. його місіонерським тереном була лише Моравія, де Мефодій очолив новостворене архієпископство (див.: Властo А. П. Запровадження християнства у слов’ян… С. 92; Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa. Dylemy polityczne i religijne. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 49; Homza M. Stredná Európa… S. 178). Хоча формально титул “архієпископа Паннонської Церкви” (*“archiepiscopus Pannoniensis ecclesie”*) він зберігав за собою, як це помітно з листів папи Іоана VIII, щонайменше до 879 р. (див., зокрема: Johannes VIII. Papa Methodium, ecclesiae Pannoniensis archiepiscopum, evocat, quod et profiteri doctrinam falsam dicatur et contra praeceptum suum, per Paulum, episcopum Anconitanum, missum, in procurandis sacris non Latina nec Graeca, sed barbara id est Slavica lingua utatur. *CDB* / ed. G. Friedrich. Pragae : Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae ; Typis Aloisii Wiesneri, 1904–1907. T. 1 : Inde ab A. DCCCV. usque ad. A. MCXCVII. P. 18). Це дозволяє припустити, що зальцбурзьке духівництво на той час вже відновило свої позиції на території Паннонії (див.: Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa… S. 49; Homza M. Stredná Európa… S. 181), що унеможливлювало будь-яку євангелізаційну діяльність нітранського єпископа Віхінга в місіонерському осередку Зальцбурга.

Тож неправдоподібно, щоб баварський єпископат, зокрема зальцбурзький архієпископ Тітмар (*Theotmarus,* 873–907), після більш ніж 75-річної успішної місіонерської діяльності духівництва з діоцезу св. Петра у Панноніі окреслював населення безпосередньо свого місіонерського терену терміном *"neophita gens"* у листі до римського понтифіка Іоана IX[56]. Саме тому нітранський єпископ Віхінг, будучи суфраганом моравського архієпископа Мефодія[57], не мав підстав звершувати будь-яку євангелізаційну діяльність на паннонських землях.

"Populum Christo domino acquirentes": землі ducum Boemanorum й Моравська церковна митрополія

Тепер розглянемо, як розвивалися політичні та церковно-релігійні відносини Святоплука з *ducibus Boemanorum*. Поза всяким сумнівом, більшість чеських князів, зокрема Борживой (*Goriwei*/*Borivoy*/*Borzivogius,* 852/853–888/894) та інших п'ятеро князів: Святослав (*Zuentislan*), Вітислав (*Witislan*), Герман (*Heriman*), Спитимир (*Spoitimar*) і Мойслан (*Moyslan*), добровільно визнали над собою верховенство великоморавського правителя Святоплука та виступили його союзниками у війні зі східнофранкським королем Людовіком Німецьким у 872–874 рр.[58]. Крім того, моравсько-чеський союз у 871/872 рр. був закріплений династичним шлюбом Святоплука зі Святожизною (*Uuengizigna,* ?–873/877), очевидно, сестрою князя Борживоя[59], або, за іншою версією, дочкою котрогось із чеських князів, можливо, Святослава (*Zuentislan*)[60].

Варто також пам'ятати, що чеські правлячі еліти щонайменше двічі приймали християнство: у 845 р., коли у Реґенсбурзі "Людовік прийняв чотирнадцять чеських князів з їх людьми, котрі християнського благочестя прагнули, й на восьмий день після Богоявлення наказав охреститися"[61]; а також у 880-х рр. (найімовірніше, у 883/884 рр.), коли моравський

---

[56] Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany... S. 232–244.

[57] Своєю санкцією від червня 880 р. папа Іоана VIII постановив: "священика на ім'я Віхінг (…) висвячуємо на обраного єпископа святої Нітранської Церкви (…) своєму архієпископу (Мефодію – *О. К.*) у всьому послушного" ("(…) presbiterum, nomine Vichinum (…) electrum episcopum consecrauimus sanctae ecclesiae Nitriensis (…) suo archiepiscopo in omnibus obedientem (…)"), Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae… P. 43. Див. також: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 211.

[58] Див., насамперед: Annales Fuldenses… P. 107. Детальніше про моравсько-чеський військово-політичний союз див.: Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 57–68. Див. також: Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 206–207.

[59] Homza M. Stredná Európa… S. 104; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 206–207.

[60] Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 71. Див. студії про моравсько-чеський матримоніальний зв'язок та походження дружини Святоплука – Святожизни: Homza M. Stredná Európa… S. 103–104; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 68–72, 137–141; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 206–207. У *"Старшій книзі побратимів"* ("*Liber confraterniatatum vetustior"*) монастиря св. Петра в Зальцбурзі поряд з іменем Святоплука (*Zuuentibald*) згадується, найочевидніше, також Святожизна під іменем *"Uuengizigna"* (Liber confraterniatatum vetustior. *MGH* / ed. S. Herzberg-Fränkel. Berolini : Apvd Weidmannos, 1904. T. 2 : Necrologia Germaniae. Dioecesis Salisburgensis. P. 12).

[61] "Hludowicus XIIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis christianam religionem desiderantes suscepit et in octavis theophaniae baptizari iussit (…)", Annales Fuldenses… P. 89. Аналогічну інформацію знаходимо у більш пізній *"Хроніці"* Германа з Рейхенау (*Heriman,* 1013–1054): "Король Людовік 14 чеських князів, навернених до віри, дав охрестити" ("Ludowicus rex 14 ex ducibus Boemanis ad fidem conversos baptizari fecit"), Herimanni Augiensis Chronicon. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Večerka. Praguae ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 163. Див. також: Sigiberti Gemblacensis Chronica. *Ibid.* P. 187; Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 111; Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw… S. 207–2011; Leciejewicz L. Nowa postać świata… S. 322; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 64–65, 83. Очевидно, має рацію польська дослідниця Мажена Мальта, трактуючи згадане хрещення чотирнадцяти чеських князів у Реґенсбурзі при дворі Людовіка Німецького, як акт політичний, який "не залишив виразних матеріальних слідів прийняття нової релігії" (Malta M. Chrystianizacja Czech. *Chrystianizacja "Młodszej Europy"* / red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Malta. Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2017. S. 85–86). Водночас цей акт слід розцінювати, як вияв поширення церковної юрисдикції Реґенсбурзького єпископства на землі "богемів, у

архієпископ Мефодій "самого князя (Борживоя – *О. К.*) з тридцятьма (людьми – *О. К.*), які прибули з ним, катехизувавши, (…) пресвятим джерелом хрещення відродив (…)"[62] Козьма Празький (*Cosmas Pragensis*, 1045–1125) так описував конверсію першого з Пржемислідів: "Борживой, як перший князь, був охрещений високоповажним Мефодієм, єпископом у Моравії, за часів імператора Арнульфа і Святоплука, короля тієї ж Моравії (…)"[63] У цьому контексті цілком допустимим, на наш погляд, є твердження В. Хжановського, що "вільно могла почати працювати місія Мефодія, а разом із нею пересувалася на захід межа моравської держави"[64], оскільки князь Борживой охрестився, щоб стати прибічником Святоплука, визнаючи його своїм сюзереном[65]. Показово, що, згідно з *"Крістіановою легендою"* (*"Christiani monachii Vita et*

яких, – за свідченнями *"Баварського географа"*, – є (всього – *О. К.*) 15 міст (sic!)" ("Betheimare, in qua sunt civittes XV"), Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii, *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 287.

[62] "(…) ipsum ducem cum suis triginta, qui advenerant, cathezizans, (…) sacrosancto baptismatis fonte innovavit (…)", Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, Z. Masařík, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1967. T. 2 : Textus biographici, hagiographici, liturgici. P. 194–195.

[63] "(…) Borivoy, qui primus dux baptizatus est a venerabili Metudio episcopo in Moravia sub temporibus Arnolfi imperatoris et Zuatopluk eiusdem Maravie regis (…)", Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Praguae ; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. P. 200. Сюжет про хрещення Борживоя архієпископом Мефодієм див., зокрема, у пізніх наративах XIV–XV ст.: Dalimilova Kronika. *Ibid*. P. 273–274; Granum cathalogi praesulum Moraviae. *Ibid*. P. 314 (щоправда автором вказана неправильна дата – 894 р.). Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 111–112; Bláhová M. Cyrilometodějská tradice v českých zemích ve středověku. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 137–139; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 319; Kučera M. Kráľ Svätopluk... S. 83; Natalska-Wiśnicka J. Rex Martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną św. Wacława (X–XIV w.). Lublin : Werset, 2010. S. 190–192; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 64–68, 83; Malta M. Chrystianizacja Czech... S. 87–89.

[64] Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 72–73.

[65] Ibid. S. 72; Malta M. Chrystianizacja Czech… S. 89. Детальніше про хрещення Борживоя та його союз зі Святоплуком див.: Natalska-Wiśnicka J. Rex Martyr… S. 190–196. Свідченням поширення церковної юрисдикції Моравської митрополії архієпископа Мефодія на землі Пржемислідів є довготривале існування там (до кінця XI ст.) кирило-мефодіївської церковної традиції (див.: Maciejowski W. A. Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła… S. 203; Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 124–140; Obolensky D. Dziedzictwo Cyryla i Metodego na Rusi. *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X–XVII wiek)* / pod red. J. Kłoczowskiego. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1997. S. 71; Pleszczyński A. Znaczenie polityczne i ideowe liturgii słowiańskiej w Czechach we wcześniejszym średniowieczu. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie* / red. A. Barciak. Katowice : Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu ; Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Katowicach, 1999. S. 153–164; Leciejewicz L. Nowa postać świata... S. 306, 326; Homza M. Stredná Európa... S. 229–235). Частково це підтверджують також археологічні джерела. Виявлені поховання IX–X ст. поблизу Празького Граду та на території городища Стара Коуржим (сучасний Середньочеський край Чехії), за спостереженнями польського археолога-медієвіста Леха Лечієвича, нічим не відрізнялися від великоморавських некрополів (Leciejewicz L. Nowa postać świata… S. 325). За словами німецького історика Ганса-Вільгельма Гауссіґа, у володіннях Пржемислідів аж до кінця XI ст. існували монастирі, в яких стародавня церковнослов'янська мова була не лише мовою літургії, але також літератури. Наприклад, у монастирі в Сазаві (Середньочеський край сучасної Чехії) ще до 1097 р. літургії відправлялися давньою церковнослов'янською мовою, розвивалася багата церковнослов'янська література на основі глаголиці (див.: Haussig H.-W. Historia kultury bizantyńskiej. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. S. 299–300). Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 132–139; Obolensky D. Dziedzictwo Cyryla i Metodego... S. 71–72; Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa… S. 71; Pleszczyński A. Znaczenie polityczne i ideowe... S. 154–159; Natalska-Wiśnicka J. Rex Martyr... S. 23–25. Див. джерелознавчий аналіз чеської агіографічної та історіографічної традиції X–XIV ст. про місіонерську діяльність Кирила і Мефодія: Bláhová M. Cyrilometodějská tradice v českých zemích... S. 136–148.

passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius"), після хрещення та євангелізації Борживоя архієпископ Мефодій князеві "додому повернутися дозволив, надавши йому поважного життя священика на ім'я Каіх"[66], якого чеський правитель посадив "у твердині" (*"in castello"*) Градец, "заклавши церкву на честь святого Климента папи і мученика (…) людей Христові Богові набуваючи"[67]. Завданням Каіха, відправленого Мефодієм у володіння чеського князя Борживоя, була, передусім, інституалізація Церкви та служіння літургії в ній[68].

Отже, чеські землі на початку 880-х рр. канонічно стали належати Моравській церковній метрополії архієпископа Мефодія. Відтак хрещення частини чеських спільнот відбувалося абсолютно в інших обставинах, не з рук нітранського єпископа Віхінга та без попереднього збройного втручання Святоплука.

Нітрава – "neophita gens" чи "antiquus Patauiensis episcopatus"?

Оригінальну концепцію представив Д. Тржештик, стверджуючи, що папа Іоан VIII, на прохання Святоплука, відправив нововисвяченого єпископа Віхінга не до *"antiquum Patauiensem episcopatum"*, яке автор ототожнював з Моравією, а саме до Нітри. Історик виключав можливість місіонерської подорожі нітранського єпископа "до володінь віслян чи іншого меншого племені у східній Словаччині, або в долині Тиси"[69]. Однак навряд чи Святоплук повинен був завойовувати, нібито *"neophitam gentem"* Нітри, вже будучи перед зайняттям великоморавського престолу у 871 р. нітранським князем (кінець 850-х рр. – 871 р.)[70]. До того ж Нітранське князівство приєднав до володінь Моймировичів ще князь Моймир (*Moimarus*, бл. 795–846) близько 833 р.[71] і протягом більш, ніж півстоліття, воно було обійняте місіонерською діяльністю, спершу баварського духівництва Зальцбурзького та, головно Пассауського, діоцезів[72], а згодом – послідовників архієпископа Мефодія[73]. Це дозволяє стверджувати,

---

[66] "(…) ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caych", Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai... S. 195.

[67] "(…) fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, (…) populum Christo domino acquirentes", *Ibid.* Див. також: Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 112–113;

[68] Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 55.

[69] Детальніше див.: Ibid. S. 62–64, 185–190 .

[70] Про нітранський період княжіння Святоплука детальніше див.: Kučera M. Kráľ Svätopluk… S. 37–54; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 33–56. Сам Д. Тржештик визнавав, що *"regnum"* Святоплука – Нітра, або територія Братиславських Воріт із Братиславським Градом, як центром (Західна Словаччина), "у франкській термінології означало політичний самостійний (проте не завжди суверенний) терен під владою одного володаря, очевидно, не обов'язково короля" (Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw… S. 269).

[71] De conversione Bagoariorum et Carantanorum... P. 11. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян… С. 42; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 128–131.

[72] Близько 828 р. зальцбурзький архієпископ Адальрам "освятив храм" (*"consecravit ecclesiam"*) у володінні князя Прибини, "за Дунаєм у його власному місті, що зветься Нітрава" ("ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava"), De conversione Bagoariorum et Carantanorum... P. 12. Див. також: Marsina R. Political structures in Slovakia from the 7th till the 11th century. *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century* / ed. M. Kučera. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2000. P. 95; Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw… S. 159–162; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 117–120). Саме наприкінці 820-х рр. Нітранське князівство залишалося контактною зоною місіонерської діяльності духівництва Зальцбурзького та Пассауського діоцезів, а відтак, найочевидніше, об'єктом єпархіального конфлікту між ними, приєднавшись згодом, власне, до теренів єпископства Пассау (див.: Steinhübel J. Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku. Bratislava : Veda, 1995. S. 18; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 124–125, 179–180; Homza M. Stredná Európa… S. 155; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер… С. 9–23).

[73] 14 лютого 869 р. папа Адріан II моравському князеві Ростиславові, нітранському – Святоплукові та паннонському – Коцелові ("Rostislavo, Sventopulco et Kocelo") відправив з місіонерською метою "Мефодія з його учнями" ("Methodium, postquam eum cum discipulis"), Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo… P. 8. Даний лист римського понтифіка у церковнослов'янському перекладі повторюють також автори *"Житіїя Мефодія"* та *"Похвального слова Кирилу і Мефодію"* (див.: Žitije Mefodija… S. 147–149;

що під "старим Пассауським єпископством", куди римський понтифік не відправив Віхінга у 880 р., баварський єпископат на початку X ст. розумів не лише територію Моравії, як вважав Д. Тржештик, але також Нітранське князівство[74], що, само собою, унеможливлювало місіонерську роботу нітранського єпископа на згаданих вище теренах.

Між Святоплуком і болгарами: Потисся/"Велика Моравія, нехрещена" – місіонерський терен єпископа Віхінга

Окреслені землі, з однієї сторони, без сумніву, знаходилися у сфері впливу великоморавського князя Святоплука та у відносній близькості до Нітранського діоцезу, але з іншої сторони – характер їх стосунків з Моравією, як бачимо, не завжди був конфронтаційний, а місцеве населення – не скрізь неофіти. Тож відкинувши усі попередні варіанти, розглянемо окремо можливість ідентифікації неодноразово згаданого *"neophitam gentem"* з населенням Потисся, передусім басейну Верхньої Тиси.

Цілком погоджуємося із міркуванням В. Хжановського, що "Святоплук, зміцнений чеськими силами, міг уважніше поглянути на Потисся і за Татри"[75]. Як слушно зауважив Д. Тржештик в інших своїх роботах "Святоплук і у даному випадку (завоювання території Потисся – *О. К.*) використав християнізацію як політичний засіб", відправивши на підпорядковані землі нітранського єпископа Віхінга "з місіонерською метою"[76]. В. Хжановський локалізує початковий місіонерський терен єпископа Віхінга на Потиссі та на землях віслян[77]. Однак присутність нітранського єпископа у володіннях останніх є доволі сумнівним, незадокументованим у джерелах. Як ми вже зазначали вище, вісляни раніше увійшли до сфери впливу Моймировичів, згодом були завойовані Святоплуком, і якщо й частково християнізувалися, то завдяки місіонерській діяльності послідовників архієпископа Мефодія, що випливає з контексту *"Житія Мефодія"*. Відтак місію єпископа Віхінга на початку 880-х рр. варто "скеровувати" винятково на терени Потисся.

Про поширення моравського політичного впливу, а разом з ним, вочевидь, і християнізаційного на терени Потисся свідчить повідомлення з *"Опису міст і територій на північ від Дунаю"* – т. зв. *"Баварського географа"* (IX ст.), автор якого локалізував Моравію (*"Merehani"* і *"Marharii"*) поблизу болгар (*"Vulgarii"*)[78] – тобто над Дунаєм і Тисою. Схожу за змістом інформацію знаходимо також в *"Описі Європи"* англосаксонського короля Альфреда (*Ælfrēd / Ælfrǣd*, бл. 849–899) кінця IX ст. (бл. 890–893 рр.), вміщеному в його авторському перекладі *"Історії проти поган"* (*"Historiae adversum paganos"*) Павла Орозія (*Paulus Orosius*, бл. 385–420)[79]. Ромейський імператор Костянтин VII Багрянородний (*Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος*, 913–959) у своїй праці *"Про управління імперією"* (*"De administrando imperio"*) розмістив "Велику Моравію, нехрещену, яку спустошили турки (мадяри – *О. К.*), і в якій правив раніше Святоплук", неподалік (на північ) від Белграду (*"Βελεγράδας"*) і Сирміуму (*"Σέρμιον"*)[80]. Без сумніву, у даному випадку (як й у випадку двох попередніх джерел) йдеться

Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju… S. 172–173). Тож на основі цих свідчень можна припускати, що місіонерська діяльність Мефодія охоплювала території Великої Моравії, Паннонії та, зокрема, Нітранського князівства (див.: Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa… S. 48–49).

[74] Вичерпну аргументацію щодо належності Нітранського князівства до *"antiquum Patauiensem episcopatum"* представив Я. Штайнгюбель: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 213.

[75] Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 73.

[76] Тржештик Д., Достал Б. Великая Моравия… С. 91; Třeštík D. Počátky Přemyslovců… S. 281.

[77] Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki… S. 150.

[78] Descriptio civitatum et regionum… P. 287, 290 (карта). Тогочасні володіння болгар серед інших охоплювали терени Нижнього Потисся (див. примітку і карту до т. зв. *"Баварського географа"*: Ibid.).

[79] Див. відповідний фрагмент про *"Pulgara land"*: Boc þe man Orosius nemmed. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Večerka. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. P. 338, 339 (див., зокрема, карту до *"Опису Європи"* короля Альфреда). Див. також: Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53.

[80] "(…) μεγάλη Μοραβία, ἡ ἀβάπτιστος, ἣν καὶ ἐξήλειψαν οἱ Τοῦρκοι, ἧς ἦρχε τό πρότερον ὁ Σφενδοπλόκος", Konstantinos Porfyrogennētos De administrando imperio. *MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek,

про територію Потисся, завойованого мадярами, і яке раніше короткий час входило до складу держави Святоплука[81] – передусім, правобережна частина басейну Верхньої Тиси (землі на південь від гірського пасма Матра, гір Бюкк та Новоґродських гір на північному сході сучасної Угорщини), приєднана до великоморавських володінь у процесі експансійної політики Святоплука[82], а також лівобережні терени басейну Тиси, окреслені імператором Костянтином як "нехрещена Велика Моравія"[83], які, вочевидь, перебували у трибутарній залежності від Моймировичів[84], і куди, найочевидніше, відправився з християнізаційною чи євангелізаційною місією єпископ Віхінґ[85].

Показово, що ромейський імператор Костянтин Багрянородний розділяв поняття "Моравія" (територія у середній течії Дунаю) та "Велика" або "нехрещена Моравія", якою окреслював саме завойоване Святоплуком Потисся[86]. Предикат "нехрещена" вказує на слабкий вплив християнства та відносно незначну частку євангелізованого населення окреслених теренів, які донедавна знаходилися у володінні болгар, котрі теж щойно почали навертатися до християнської віри (до того ж доволі нестабільно, коливаючись у своїх релігійних орієнтирах між Римом, Константинополем і традиційним поганством)[87], не встигаючи християнізувати свої північно-східні периферії. Саме тому, на наш погляд, для Святоплука найбільш доцільно було "скерувати" місію єпископа Віхінга до "нехрещеного" Потисся, "яке сам князь у війні підкорив і досягнув того, щоб з поган християнами стали". Ці землі розташовувалися далеко від Моравської церковної митрополії архієпископа Мефодія, аж за Нітранським діоцезом Віхінга, який, власне, віддаляв їх від володінь Моймировичів. Відтак християнська місія на теренах новоприєднаного великоморавського "нехрещеного" Потисся повинна була проходити з безпосередньо сусідньої Нітрави[88].

М. Гомза схильний вважати, що перед Святоплуком стояло завдання "проникнути глибше до Нижнього Потисся", де "його політика неминуче наштовхнулася на інтереси болгар"[89]. За припущенням дослідника, під безпосереднім контролем Святоплука могли опинитися південно-східні терени у басейні річки Кереш (ліва притока Тиси), а також землі між Нижньою Тисою і Біхорськими (Західнорумунськими) горами[90]. Я. Штайнгюбель переконаний, що нижньодунайська межа держави Святоплука, тобто завойованого мадярами великоморавського Потисся у період імператора Костянтина Багрянородного, розпочиналася поблизу знаменитого моста імператора Траяна (на схід від Залізних воріт – ущелини на річці Дунай на кордоні Сербії і Румунії – *О. К.*). За словами дослідника, Святоплукові володіння на півдні включали усю

J. Ludvíkovský, R. Večerka. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969. T. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. P. 396, 400 (карта); Константин Багрянородный. Об управлении империей. Изд. второе, исправленное / под. ред. Г. Г. Литаврина. Москва : Наука, 1991. С. 164–165.

[81] Див. коментар до: Konstantinos Porfyrogennētos De administrando imperio… P. 399; Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 334; Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53–54. Див. також: Kučera M. State a články k slovenskému stredoveku / zost. M. Homza. Bratislava : Libri Historiae ; Post Scriptum, 2012. S. 33; Chrzanowski W. Świętopełk I Wielki... S. 172–176; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo... S. 210–211.

[82] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53–54; Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa... S. 52–53.

[83] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 54; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 210, 213.

[84] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 54. Ідею про моравсько-болгарське пограниччя "аж по карпатську межу з Польщею та Руссю" обґрунтовував, зокрема, Г. Ловм'янський (див.: Łowmiański H. Początki Polśki... T. 4. S. 333).

[85] Див.: Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 213–214.

[86] Ibid. S. 210–211.

[87] Див.: Dimitrov D. Boris I. Bulharský... S. 164–170; Leszka M. J., Marinow K. Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015. S. 30–52, 61–69.

[88] Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 213–214.

[89] Однією із стратегічних цілей даного вектора експансійної політики великоморавського князя Святоплука у даному регіоні було оволодіння потиським відрізком давнього шляху, який з Константинополя проходив на північ. (див.: Homza M. Stredná Európa… S. 109). Про болгарський елемент на території Нижнього Потисся див.: Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku… S. 363.

[90] Ibid.

територію пізнішого Банату і Бачки (історичні землі між Дунаєм, Нижньою Тисою, річкою Мурош (ліва притока Тиси) і Трансільванськими Альпами – *О. К.*), а їх східною межею були згадані вже Біхорські гори (*Muntii Apuseni*)[91].

Водночас, на переконання К. Полека, відсутність значної концентрації археологічних знахідок моравського походження, залишків сакральної архітектури чи зосередження відповідних поселень, зокрема в околицях Сирміума та над Тисою, не дозволяє локалізувати державу Святоплука у межиріччі Тиси і Дунаю, а також на схід від Тиси[92]. Однак, як зазначалося вище, ці землі в останній чверті IX ст. могли перебувати у трибутарній чи якійсь іншій формі залежності від Великої Моравії, що уможливлює реалістичність концепції М. Гомзи[93] та Я. Штайнгюбеля. Тому географічні межі місіонерської діяльності єпископа Віхінга гіпотетично могли охоплювати не лише терени у верхній течії Тиси, але також окреслені вище землі Нижнього та, зокрема, Лівобережного Потисся.

Уривок з *"Житія Мефодія"*, а також фрагменти листа-петиції баварського єпископату до папи Іоана IX 900 р. і твору *"Про управління імперією"* ромейського імператора Костянтина Багрянородного, за словами К. Полека, дозволяють припускати "існування неуточнених церковно-політичних зв'язків племен, котрі проживали у басейні Тиси, з моравською державою"[94]. Іншими словами "надтисянські слов'яни", підкорені близько 881 р., як зауважив Г. Ловм'янський, були тим "новонаверненим народом" (*"neophita gens"*), до якого Святоплук відправив нітранського єпископа Віхінга[95]. Такого ж погляду Я. Штайнгюбель, який схильний вважати, що першим єпископським обов'язком Віхінга після висвячення у Римі, "могла бути місіонерська робота в обширному Потиссі", яке Костянтин VII Багрянородний назвав "Великою Моравією, нехрещеною"[96].

Ми повинні, однак, визнати цілковиту й об'єктивну відсутність археологічних знахідок, котрі могли б свідчити про процес християнізації місцевого населення духівництвом з Нітранського єпископства чи іншими місіонерами. Але такий брак археологічних доказів можна пояснити надто короткотривалим перебуванням Потисся у складі володінь князя Святоплука, а також доволі швидким завоюванням його теренів мадярами[97], що звели нанівець початковий етап християнізації, котра, як відомо, є довготривалим процесом[98]. Вторгнення мадярів наприкінці IX – на початку X ст. значно послабило християнські впливи у Карпатському регіоні[99] та, вочевидь, знівелювало успіхи початкової, нетривалої місіонерської діяльності єпископа Віхінга та його нітранських послідовників, зокрема, на території Потисся.

* * *

Назагал, експансійна політика князя Святоплука в останній чверті IX ст., у період найбільшої могутності держави Моймировичів, проходила у тісному зв'язку з процесом

---

[91] Steinhübel J. Veľká Morava a Bulharsko… S. 209; Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 210. На переконання автора, після завоювань Святоплука болгари у Карпатському регіоні володіли лише територією Семиграддя (історичною Трансільванією – *О. К.*). Ibid.

[92] Polek K. Wielkie Morawy a Europa Środkowa… S. 50.

[93] Див., зокрема, карти "Християнський латинський світ близько 884–885 років" та "Великоморавська традиція": Homza M. Stredná Európa… S. 311, 313.

[94] Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 52.

[95] Łowmiański H. Początki Polski… T. 4. S. 477.

[96] Steinhübel J. Nitrianske kniežatstvo… S. 213.

[97] Про вторгнення мадярів на терени Потисся див., наприклад: Steinhübel J. Veľkomoravské územie… S. 60–61; Marek M. Cudzie etniká na stredovekom Slovensku… S. 27–28; Leciejewicz L. Nowa postać świata… S. 308; Kučera M. State a články… S. 31, 35–36, 97.

[98] Haussig H.-W. Historia kultury bizantyńskiej… S. 299. Натомість про політичну приналежність окреслених земель до Великої Моравії свідчать сліди скупчення населення, що походило із сучасних словацьких теренів, моравських гутницьких майстерень, а також інших виробів моравського походження, виявлених на території, розташованій на південний схід від нинішньої Словаччини (Polek K. Państwo wielkomorawskie... S. 53).

[99] Łowmiański H. Początki Polski… T. 4. S. 493.

християнізації новоприєднаних *gentes*. З цією метою великоморавський правитель, за безпосередньої підтримки папства, започаткував процес інституалізації церковно-релігійних осередків, завданням яких була християнізація та євангелізація населення підкорених територій. Однією з таких церковних структур стало Нітранське єпископство, яке у 880 р., з волі князя Святоплука та папи римського Іоана VIII, очолив єпископ Віхінг. Як продемонстрував аналіз військово-політичної та релігійної ситуації, що склалася у Великій Моравії зазначеного хронологічного проміжку, свій перший місіонерський обов'язок після висвячення у Римі Віхінг, найочевидніше, виконував на теренах Потисся, нещодавно завойованого Святоплуком. Місія нітранського єпископа цілком вписувалася у контекст південно-східної політики великоморавського володаря.

"EX PAGANIS CHRISTIANOS ESSE PATRAVIT": WHOM DID WICHING, THE BISHOP OF NITRA, GO TO CHRISTIANIZE?

Ostap KARDASH
State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: ostap.kardash@gmail.com

Summary

The article is dedicated to the problem of determination of geographical frames of the missionary activity of Wiching, the Bishop of Nitra, after his ordination in Rome by the Pope John VIII in 880. Based on the cross-analysis of the hagiographical texts, epistolary sources and other narratives of the late 9th – the first half of the 10th century, as well as some individual archaeological evidences, the author tries to reconstruct the nature of the church-political relations between the state of the Great Moravian prince Sviatopluk and the neighboring gentes in the last quarter of the 9th century and to determine, who was that "neophita gens" (mentioned in the letter of the Bavarian episcopate to the Pope John IX) to whom, by the will of Sviatopluk and the Pope John VIII, the newly ordained Bishop Wiching went on a mission. Despite the fact that the population of the territories, newly conquered or incorporated by the Great Moravian prince, was not always pagan or neophyte, Sviatopluk's expansionist policy of the outlined period was mainly accompanied by Christianization or evangelistic missions conducted by the clergy from the Moravian archdiocese of Methodius and his suffragans. To achieve this goal the Great Moravian ruler, with the direct support of the papacy, initiated the process of institutionalization of church and religious centers, whose task was to convert the population of the newly conquered territories. Among such ecclesiastical structures the Diocese of Nitra, headed by Wiching, the suffragan of the Archbishop Methodius, was founded. The author comes to conclusion, that the mission of the last one in the first years after receiving the episcopal rank in Rome in 880 was directed to the lands of the Tysa basin, conquered by Sviatopluk around 881/882 and perfectly fit into the context of the expansionist policy of the Greater Moravian ruler.

Keywords: *The Diocese of Nitra, the Bavarian episcopate, Wiching, "neophita gens", the Bulgarians, the Tysa River basin.*

REFERENCES

Abraham, W. (1890). *Organizacya Kościoła w Polsce do połowy wieku XII [The Organization of Church in Poland until the middle of the XIIth century]*. Lwów: Ossoliński Publishing House (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Večerka R. (Eds.). Annales Fuldenses. (1966). [The Annals of Fulda]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 85–129 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Večerka, R. (Eds.). (1969). Bavorský episkopát si stěžuje Janu IX. na Moravany a zřízení arcybiskupství na Moravě a tří jemu podřízených biskupství [The Bavarian episcopate complains to John IX on the Moravians and on the establishment of the archbishopric in Moravia and three subordinate dioceses]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně

University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii. [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 232–244 (in Latin).

Bendza, M. (2006). Khrystyianizatsiia polskykh zemel [The Christianization of Polish lands]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [Ukraine in Central-Eastern Europe: from ancient times to the end of the XVIIIth century]*, no. 6, pp. 134–154 (in Ukrainian).

Bláhová, M. (1999). Cyrilometodějská tradice v českých zemích ve středověku [Cyrillo-Methodian tradition in Czech lands in the Middle Ages]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 135–152 (in Czech).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka R. (Eds.). (1969). Boc þe man Orosius nemmed. [A book called Orosius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 336–340 (in Anglo-Saxon).

Boroń, P. (2012). Na przedpolu Bramy Morawskiej – obecność wpływów południowych na Górnym Śląsku i zachodnich krańcach Małopolski we wczesnym średniowieczu [In the foreground of the Moravian Gate – a presence of the southern influences in Upper Silesia and the western outskirts of Lesser Poland in the early Middle Ages]. *Historia Slavorum Occidentis [A History of the Western Slavs]*, no. 2 (3), pp. 36–66 (in Polish).

Buko, A. (2016). Chrześcijanie i poganie. O problemach interpretacji odkryć archeologicznych związanych z początkami chrześcijaństwa na ziemiach polskich [Christians and pagans. About the problems of interpretation of archaeological discoveries related to the beginnings of Christianity in Polish lands]. *Slavia Antiqua [Ancient Slavia]*, no. 57, pp. 13–51 (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1967). Christiani monachii Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmile ave eius [Life and Passion of Saint Wenceslaus and Saint Ludmila by the monk Christian]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici. [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 186–199 (in Latin).

Chrzanowski, W. (2016). *Świętopełk I Wielki król wielkomorawski (ok. 844–894) [Svatopluk I the Great, the Great Moravian king (about 844–894)]*. Kraków: Avalon (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum [The Chronicle of the Bohemians by Cosmas of Prague]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 200–203 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). (1966). Dalimilova Kronika [The Chronicle of Dalimil]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 273–276 (in Latin).

De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus [A pamphlet abot the conversion of the Bavarians and Carantanians]. (1854). *Monumenta Germaniae Historica [Monuments of the history of Germany]*. Hannover: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, vol. 11: Scriptorum, pp. 1–15 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Vačerka, R. (Eds.). (1969). Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii [The description of cities and regions north of the Danube]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 285–291 (in Latin).

Dimitrov, D. (2013). Boris I. Bulharský a Svätopluk I. Veľkomoravský v reálnom a imaginárnom svete stredoveku [Boris I Bulgarian and Svatopluk I Great Moravian in the real and imaginary world of the Middle Ages]. *Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy [Svatopluk in European literature. Studies in the history of Svatopluk's legend]*. M. Homza (Ed.). Bratislava: Post Scriptum, pp. 162–176 (in Slovak).

Fylypchuk, M. (2014). *Slovianski poselennia VIII–X st. v ukrainskomu Prykarpatti [Slavic settlements of the VIII–Xth centuries in the Ukrainian Precarpathian region]*. 2-nd ed. Lviv: Astroliabiia (in Ukrainian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Vačerka, R. (Eds.). Granum cathalogi praesulum Moraviae [The core of the catalog of Moravian bishops]. (1966). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám*

Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae [Annals and chronicles], pp. 314–316 (in Latin).

Gumplowicz, M. (1907). Początki Biskupstwa Krakowskiego [The beginnings of the Bishopric of Krakow]. *Przegląd Historyczny [Historical Review]*, no. 5 (1), pp. 1–21 (in Polish).

Friedrich, G. (Ed.). (1904–1907). Hadrianus II papa Rostislavo, Sventopulco et Kocelo Methodium commendant; linguae slovenicae usum in sacris concedit; excommunicat eos, qui litteras linguae eorum vituperant. 869 post febr. 14 [The letter of the Pope Handrianus II to Rastislav, Svatopluk and Kocel, February 14. 869]. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae [The Codex of diplomas and letters of the Bohemian Kingdom]*. Pragae: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, vol. 1: Inde ab A. DCCCV. usque ad. A. MCXCVII. [805–1197], pp. 7–9 (in Latin).

Haussig, H.-W. (1969). *Historia kultury bizantyńskiej [The history of Byzantine culture]*. Warszawa: State Publishing Institute (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Večerka, R. (Eds.). (1966). Herimanni Augiensis Chronicon [The Cronicle of Hermann of Reichenau]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae. [Annals and chronicles], pp. 161–170 (in Latin).

Homza, M. (2014). *Stredná Európa I. Na začiatku stredoveku [Central Europe. At the beginning of the Middle Ages]*. Bratislava: Comenius University (in Slovak).

Boczek, A. (Comp.). (1836). Joannes VIII. papa Swatopluk, duci Moraviae, Methodium, a doctrina probatum, condirmatumque archiepiscopum Moraviensem, ordinato quoque ejusdem suffraganeo Wichino, episcopo Nitriensi, indulloque simul usu linguae Slavicae in sacris, remittit commendatque. Mense Junio, 880 [The letter of the Pope John VIII to the Moravian prince Svatopluk. June 880]. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae [The Codex of the Moravian diplomas and letters]*. Olomucii: Typographia of Aloys Skarnitzi, vol. 1: 396–1199, pp. 42–44 (in Latin).

Friedrich, G. (Ed.). (1904–1907). Johannes VIII. Papa Methodium, ecclesiae Pannoniensis archiepiscopum, evocat, quod et profiteri doctrinam falsam dicatur et contra praeceptum suum, per Paulum, episcopum Anconitanum, missum, in procurandis sacris non Latina nec Graeca, sed barbara id est Slavica lingua utatur. 879 iun. 14 [The letter of the Pope John VIII to the Pannonian archbishop Methodius, June 14. 879]. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae [The Codex of diplomas and letters of the Bohemian Kingdom]*. Pragae: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae; Typis Aloisii Wiesneri, vol. 1: Inde ab A. DCCCV. usque ad. A. MCXCVII. [805–1197], pp. 18 (in Latin).

Kardash, O. (2019). Problema rozmezhuvannia misionerskykh sfer vplyvu latynskykh tserkovnykh diotseziv na post-avarskomu prostori pershoi polovyny IX st. [The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the IXth century]. *Ukrainsko-uhorski etiudy [The Ukrainian-Hungarian etudes]*, no. 3, pp. 7–34 (in Ukrainian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, J., Večerka, R. (Eds.). (1969). Konstantinos Porfyrogennētos De administrando imperio. [About the management of the empire by Constantine the Porphyrogenetius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: Diplomata, epistolae, textus historici varii [Diplomas, letters, various historical texts], pp. 382–401 (in Ancient Greek).

Kožiak, R. (2003). Cyrilometodské kresťanstvo v Malopoľsku vo svetle najnovších výskumov [Cyrillo-Methodian Christianity in Lesser Poland in the light of the latest researches]. *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003 [The Annual of the Department of History of FHPV PU 2003]*, pp. 9–24 (in Slovak).

Kučera, M. (2010). *Kráľ Svätopluk (830?–846–894) [King Svatopluk (830?–846–894)]*. Martin: Matica slovenská (in Slovak).

Kučera, M. (2012). *State a články k slovenskému stredoveku [Papers and articles on the Slovak Middle Ages]*. M. Homza. (Comp.). Bratislava: Libri Historiae; Post Scriptum (in Slovak).

Labuda, G. (1988). *Studia nad początkami państwa polskiego [The studies on the beginnings of the Polish state]*. Poznań: Scientific Publishing House of the Adam Mickiewicz University, vol. 2 (in Polish).

Labuda, G. (2012). *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej [The first ages of the Piast monarchy]*. Poznań: Science and innovations (in Polish).

Leciejewicz, L. (2007). *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej [A New Shape of the World. The Birth of the European Medieval Civilization]*. Wrocław: Publishing House of the University of Wrocław (in Polish).

Leszka, M. J., & Marinow, K. (2015). *Carstwo Bułgarskie: polityka – społeczeństwo – gospodarka – kultura 866–971 [The Bulgarian Tsardom: politics – society – economy – culture 866–971]*. Warszawa: Scientific Publishing House PWN (in Polish).

Herzberg-Fränkel, S. (Ed.). Liber confraterniatatum vetustior [The senior book of congeners]. (1904). *Monumenta Germaniae Historica [Monuments of the history of Germany]*. Berolini: Apvd Weidmannos, vol. 2: Necrologia Germaniae. Dioecesis Salisburgensis [Necrology of Germany. The Dioecese of Salzburg], pp. 4–44 (in Latin).

Litavrin, H. H. (Ed.). (1991). *Konstantin Bahrianorodnyi. Ob upravlenii imperiei [Constantine the Porphyrogenetius. About the management of the empire]*. 2-nd rev. ed. Moskva: Nauka (in Russian).

Liubavskii, M. (1918). *Istoriia zapadnykh slavian (prybaltiiskikh, chekhov i poliakov) [The History of the Western Slavs (the Baltics, Czechs and Poles)]*. 2-nd ed. Moskva: Edition of M. and S. Sabashnikov (in Russian).

Łowmiański, H. (1970). *Początki Polśki. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.* [*The origins of Poland. From the history of the Slavs in the 1st millenium A. D.*] Warszawa: State Scientific Publishing House, vol. 4, p. 2 (in Polish).

Maciejowski, W. A. (2019). *Pierwotne dzieje chrześcijańskiego kościoła u Słowian obojga obrządku [The original history of the Christian Church of the Slavs of both rites]*. Sandomierz: Armoryka (in Polish).

Malta, M. (2017). Chrystianizacja Czech [The Christianization of the Czech]. *Chrystianizacja "Młodszej Europy" [The Christianization of "Younger Europe"]*. J. Dobosz, J. Strzelczyk, M. Malta. (Eds.). Poznań: Publishing House of the Adam Mickiewicz University, pp. 85–114 (in Polish).

Marek, M. (2006). *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku [Foreign ethnic groups in medieval Slovakia]*. Martin: Matica slovenská (in Slovak).

Marsina, R. (1993). Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia [The Bishopric of Nitra and its bishops from the 9th to the middle of the 13th century]. *Historický časopis [Historical magazine]*, no. 41 (5–6), pp. 529–542 (in Latin).

Marsina, R. (2000). Political structures in Slovakia from the 7th till the 11th century. *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century*. M. Kučera (Ed.). Bratislava: Slovenské národné múzeum, pp. 93–106 (in English).

Marsina, R. (2012). *Metodov boj [Methodius fight]*. 3rd ed. Bratislava: Publishing Hous of the Association of Slovak Writers (in Slovak).

Natalska-Wiśnicka, J. (2010). *Rex Martyr. Studium źródłoznawcze nad legendą hagiograficzną św. Wacława (X–XIV w.) [Rex Martyr. A source study on the hagiographic legend of St. Wenceslaus (Xth–XIVth centuries)]*. Lublin: Werset (in Polish).

Obolensky, D. (1997). Dziedzictwo Cyryla i Metodego na Rusi [Cyrillo-Methodian heritage in Rus']. *Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X–XVII wiek). [Christianity of Kievan Rus, Belarus, Ukraine and Russia (Xth–XVIIth centuries)]*. J. Kłoczowski (Ed.). Kraków: Polish Academy of Sciences, pp. 55–76 (in Polish).

Ożóg, K. (2016). *966. Chrzest Polski [966. The Baptism of Poland]*. Kraków; Warszawa: White Raven (in Polish).

Paszkiewicz, H. (1996). *Początki Rusi [The origins of Rus']*. K. Stopka (Comps.). Kraków: Polish Academy of Sciences (in Polish).

Pleszczyński, A. (1999). Znaczenie polityczne i ideowe liturgii słowiańskiej w Czechach we wcześniejszym średniowieczu [The political and ideological significance of the Slavic liturgy in Bohemia in the earlier Middle Ages.]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 153–164 (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (Eds.). (1967). Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju [A word of praise to Cyril and Methodius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 167–176 (in Old Slavonic).

Polek, K. (1994). *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi [The Great Moravian state and its neighbors]*. Kraków: Scientific Publishing House WSP (in Polish).

Polek, K. (1999). Wielkie Morawy a Europa Środkowa. Dylemy polityczne i religijne [Great Moravia and Central Europe. Political and religious dilemmas]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 36–73 (in Polish).

Polek, K. (2007). Kraków w IX i X wieku. [Krakow in the IXth and the Xth centuries]. *Kraków: studia z dziejów miast [Krakow: the studies in the history of cities]*. J. Rajmana (Ed.). Kraków: Scientific Publishing House of the Pedagogical Academy, pp. 9–34 (in Polish).

Polek, K. (2011). Problematyka czeska i stosunki polsko-czeski we wczesnym średniowieczu w polskich badaniach historycznych i archeologicznych w ostatnim piętnastoleciu [The Czech issues and the Polish-Czech relations in the early Middle Ages in Polish historical and archaeological research in the last fifteen years.]. *Historia Slavorum Occidentis [A History of the Western Slavs]*, no. 1 (1), pp. 16–64 (in Polish).

Poleski, J. (1999). Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski [The contacts of Great Moravia with the tribes inhabiting the lands of Southern Poland]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 17–34 (in Polish).

Poleski, J. (2013). *Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne [Lesser Poland in the VIth–Xth centuries. Archaeological studies]*. Kraków: Historia Jagiellonika (in Polish).

Potkański, K. (1897). *Kraków przed Piastami [Krakow before the Piasts]*. Kraków: Publishing House of the Jagiellonian University (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (Eds.). (1967). Proložnoje žitije Konstantina i Mefodija [The extended life of Constantine and Methodius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 164–166 (in Old Slavonic).

Sedov, V. (1995). *Slaviane v rannem Srednevekovie [The Slavs in the early Middle Ages]*. Moskva: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences (in Russian).

Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, Z., Večerka, R. (Eds.). (1966). Sigiberti Gemblacensis Chronica [The Chronicle of Sigebert of Gembloux]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Praguae; Brunae: J. E. Purkyně University, vol. 1: Annales et chronicae. [Annals and chronicles], pp. 186–188 (in Latin).

Steinhübel, J. (1995). *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku [The Great Moravian lands in North-Eastern Transdanubia]*. Bratislava: Veda (in Slovak).

Steinhübel, J. (1997). Veľká Morava a Bulharsko v dobe Rastislava a Svätopluka [Great Moravia and Bulgaria in the time of Rastislav and Svatopluk]. *Svätopluk 894–1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra 3–6 Október 1994 [Svatopluk 894–1994. Materials from the conference organized by the Institute of Archeology of the Slovak Academy of Sciences in Nitra in cooperation with the Slovak Historical Society at the Slovak Academy of Sciences. Nitra. October 3–6. 1994]*. R. Marsina, A. Ruttkay (Eds.). Nitra: Institute of Archeology of the Slovak Academy of Sciences, pp. 207–211 (in Slovak).

Steinhübel, J. (2016). *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska [The Principality of Nitra. The origins of mediaeval Slovakia]*. 2-nd ext. ed. Bratislava: Rak (in Slovak).

Třeštík, D. (1997). *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935) [The origins of the Přemyslids. The Entery of the Czechs into history (530–935)]*. Praha: Folk news (in Czech).

Třeštík, D. (2009). *Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871 [The rise of Great Moravia. The Moravians, the Czechs and Central Europe in 791–871]*. Warszawa: Publishing House of the University of Warsaw (in Polish).

Třeštík, D., Dostál, B. (1991). Velikaia Moraviia i zarozhdenie Cheshskoho hosudarstva [Great Moravia and the birth of the Czech state]. *Rannefeodalnye hosudarstva i narodnosti (iuzhnye i zapadnye slaviane VI–XII vv.) [Early feudal states and nationalities (the Southern and the Western Slavs of the VIth–XIIth centuries)]*. H. Litavrin (Ed.). Moskva: Nauka, pp. 87–106 (in Russian).

Urbańczyk, P. (2015). *Zanim Polska została Polską [Before Poland became Poland]*. Toruń: Scientific Publishing House of the Nicolaus Copernicus University (in Polish).

Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhennia khrystyianstva u slovian. Vstup do serednovichnoi istorii slovianstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2004). Karpatski khorvaty v etnopolitychnomu rozvytku Tsentralno-Skhidnoi Yevropy rannoho Serednovichchia [The Carpathian Croats in the ethnopolitical development of Central-Eastern Europe in the early Middle Ages]. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st. [Ukraine in Central-Eastern Europe: from ancient times to the end of the XVIIIth century]*, no. 4, pp. 105–132 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2005). Karpatskie khorvaty [The Carpathian Croats]. *Vestnik Sankt-Peterburhskoho universiteta. Seriia 2 [Vestnik of Saint Petersburg University. Series 2]*, no. 1, pp. 133–146 (in Russian).

Voitovych, L. (2010). *Vostochnoe Prikarpatie vo vtoroi polovine I tys. n. e. Nachalnye etapy formirovaniia hosudarstvennosti [Eastern Carpathian region in the second half of the 1st millenium A. D. The initial stages of the formation of statehood]*. Rusin, no. 3 (21), pp. 5–49 (in Russian).

Voitovych, L. (2013). Povertaiuchys do khorvativ Kostiantyna Bahrianorodnoho [Returning to the Croats of Constantine the Porphyrogenetius]. *Narteks. Byzantina Ukrainensis [Nartex. Byzantina Ukrainensis]*. S. Sorochan (Ed.). Kharkov: Maidan, vol. 2: ʽΡωμαῖος: sbornik statei k 60-letiiu prof. S. B. Sorochana [ʽΡωμαῖος: collection of articles for the 60th anniversary of prof. S. B. Sorochana, pp. 71–101 (in Ukrainian).

Wachowski, K. (1999). Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku [Archeology and the possibilities of tracking the ideological transformations in Southern Poland in the IXth century]. *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie [Central European Cyrillo-Methodian heritage]*. A. Barciak (Ed.). Katowice: Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Upper Silesian Institute, Municipal Government in Zabrze; Polish Historical Society. Section in Katowice, pp. 13–16 (in Polish).

Widajewicz, J. (1947). *Państwo Wiślan [The State of the Vistulans]*. Kraków: Studium of the Slavonic Jagiellonian University (in Polish).

Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (Eds.). (1967). Žitije Mefodija. [The Life of Methodius]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy [Magnae Moraviae Fontes Historici: The Sources to the history of Great Moravia]*. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 2: Textus biographici, hagiographici, liturgici [Biographical, hagiographical, liturgical texts], pp. 134–163 (in Old Slavonic).

Надійшла до редакції 3 серпня 2020 р.

УДК 929.5+929.7(438)

ЧИ ГАЛИЦЬКИЙ ВОЄВОДА КОСНЯТИН СІРОСЛАВИЧ БУВ ПРИЧЕТНИЙ ДО ПОЯВИ НАЗВИ МІСТА СНЯТИН?[*]

Віталій НАГІРНИЙ
Ягеллонський університет,
Інститут історії, Кафедра історії Східної Європи,
вул. Големба, 13, Краків, 31-007
e-mail: vitaliy1978@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.27-36
ORCID 0000-0003-4360-7729

У статті аналізується поширена в українській історіографії теза про датування першої письмової згадки про Снятин 1158 р. і походження назви міста від імені його ймовірного власника, боярина Коснятина Сірославича. На підставі аналізу літописних повідомлень автор приходить до висновку, що теза про оборону Снятина галицьким воєводою від військ Івана Ростиславича в 1158 р. опирається на помилковій інтерпретації та ототожненні двох різних подій – місії Коснятина в Київ весною 1157 р. і нападі Івана Ростиславича на Кучелмин і Ушицю восени 1158 р. – і позбавлена будь-якого історичного підґрунтя. Автор вважає також, що немає підстав твердити, що назва населеного пункту над Прутом походить від імені галицького воєводи Коснятина Сірославича.

Ключові слова: *Коснятин Сірославич, Снятин, Покуття, галицький воєвода.*

У сучасній українській науковій і краєзнавчій літературі широко побутує думка, що місто Снятин на Покутті вперше згадане під 1158 р., а його назва походить від імені галицького воєводи Коснятина Сірославича. У даній статті зроблено спробу вияснити чи таке твердження має під собою реальне історичне підґрунтя.

Відмічений підхід має вже досить тривалу традицію і сягає початку 30-х рр. XX ст. Його засновником можна вважати редактора видання "Ziemia Stanisławowska" Г. Сейдлера, котрий в 1930 р. видав невеличку брошуру під назвою "Śniatyn: szkic monograficzny"[1]. У даній праці автор намагався датувати першу згадку про місто над Прутом 1158 р. На його думку, Снятин, будучи важливим стратегічним пунктом, опинився в центрі боротьби між галицьким князем Ярославом Володимирковичем та колишнім звенигородським правителем Іваном Ростиславичем Берладником. Розвиваючи свою думку, Г. Сейдлер твердив, що після повернення Снятина під контроль Ярослава, місто було віддане у короткочасне володіння опальному візантійському імператорові Андроніку Комнену, котрий у 1165 р. перебував у Галицькому князівстві[2].

Цілком ймовірно, що ця оригінальна, але повністю відірвана від історичних джерел, теза Г. Сейдлера, так і залишилася б непоміченою, якщо б у 1950-х рр. радянська влада не вирішила відзначити ювілей Снятина. Запропоноване польським краєзнавцем датування першої згадки міста прекрасно вписувалося в цей задум. Його одразу ж підхопила преса. 1 червня 1958 р. у снятинській районній газеті "Колгоспник" вийшла стаття історика А. Рузанова[3] під

[*] За допомогу у пошуку матеріалів до даної статті висловлюю щиру подяку працівникам і аспірантам факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – Галині Микитюк, Андрію Корольку та Остапу Кардашу.

[1] Seidler H. Sniatyn: szkic monograficzny. Stanisławów : Ziemia Stanisławowska, 1930. S. 1–14.

[2] Там само. S. 4. Див. також український переклад праці: Сейдлер Г. Снятин: нарис монографічний. Станиславів 1930 року. Накладом редакції Землі Станиславівської. Переклад з польської мови. *Віки говорять. Матеріали до історії Снятинщини від найдавніших часів*, приг. М. Бажанський. Дітройт : Бібліотека видавництва "Снятин", 1981. С. 26.

[3] Про нього відомо тільки, що він був кандидатом історичних наук. Встановити його місце праці не вдалося. Див.: Бажанський М. Вступне слово, пояснення до матеріалів. *Віки говорять*... С. 6–7.

назвою “До 800-річчя Снятина. Дещо з історії нашого міста”[4]. Плутаючись у датуванні першої згадки про Снятин – 1148 р. чи 1158 р. – він в кінцевому результаті випрацював компромісний варіант і заявив: “1158 рік треба рахувати часом узаконення міста Снятин, хоч вперше воно згадується в літописі за 1148 рік”[5]. Тут же А. Рузанов спробував пояснити і походження назви міста. На його думку, воно носило ім’я “одного із синів галицького князя Ярослава Осмомисла”[6]. Якого саме сина Ярослава малося на увазі, історик не уточнив. Незабаром, 23 липня 1958 р., в івано-франківській обласній газеті “Прикарпатська правда” появилася стаття головного редактора “Колгоспника” А. Шидловського під назвою “Снятину 800 років”, з інформацією про офіційне святкування цієї події 26 жовтня 1958 р. 800-річчя Снятина А. Шидловський “обґрунтував” його тим, що “історія зберегла згадку про нього ще з 1158 року в найдавніших списках Іпатіївського літопису”[7]. Ще через місяць, 29 серпня того ж року, вийшла чергова стаття А. Рузанова, під назвою “З історії нашого міста. Звідки походить назва Снятин”[8]. У даній праці історик вже не сумнівався в тому, що місто вперше згадане саме у 1158 р. Тут же він запропонував нове пояснення походження назви населеного пункту: “місто Снятин носить ім’я воєводи Коснятина Сірославовича, який в 1158–1159 роках відстоював його від наступаючих шеститисячних військ Івана Ростиславовича”[9]. Після появи згаданих публікацій, 26 жовтня 1158 р. відбулися святкування ювілею[10]. Присутні на ньому були не тільки представники влади та місцеві жителі, але і офіційна делегація української діаспори з Канади[11].

Офіційне святкування 800-річного ювілею Снятина у 1958 р. “затвердило” датування першої згадки про місто 1158 р. і зумовило її проникнення в академічні праці. У 1963 р. ця дата появилася в “Українській Радянській Енциклопедії”[12], а згодом і в “Радянській Енциклопедії історії України”[13]. А починаючи з “Історії міст і сіл Української РСР” в офіційних виданнях закріпилася і версія про походження назви населеного пункту від імені його “власника”, боярина Коснятина Сірославича[14]. Цю тезу підхопило українське діаспорне середовище[15], а згодом і більшість сучасних українських істориків та краєзнавців[16]. Поодинокі спроби окремих авторів спростувати таке твердження[17] і датувати першу згадку про Снятин кінцем XIV ст.[18], залишилися

---

[4] Рузанов А. Дещо з історії нашого міста [До 800-річчя Снятина]. *Колгоспник*. 1958. № 65 (1594). 1 червня. С. 2–3. Див. також передрук статті: *Віки говорять*... С. 35.

[5] Там само.

[6] Там само.

[7] Шидловський А. Снятину 800 років. *Прикарпатська правда*. 1958. 23 липня. С. 2.

[8] Рузанов А. З історії нашого міста. Звідки походить назва Снятин. *Колгоспник*. 1958. № 103 (1632). 29 серпня. С. 4. Див. також передрук статті: *Віки говорять*... С. 44.

[9] Там само.

[10] Святкування 800-річчя Снятина. *Колгоспник*. 29 жовтня. 1958. № 129 (1658). С. 4.

[11] Перебування делегації прогресивних українців Канади в Снятині. *Колгоспник.* 1958. № 129 (1658). 29 жовтня. С. 4.

[12] Снятин. *Українська Радянська Енциклопедія* : у 17 т. Т. 13 : *Світлякові – Сподумен* / гол. ред. М. Р. Бажан. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1963. С. 283 (помилково під 1148 р.).

[13] Снятин. *Радянська Енциклопедія історії України*. Т. 4 : *Розлив – Яцкевич*. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1972. С. 129.

[14] Кройтор К., Патлажан Ю. Снятин. *Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область*. Київ : Інститут історії АН УРСР, 1971. С. 516.

[15] Див. напр.: Бажанський М. Краса Снятинщини: Ріки, потоки, ліси, луги, сади, міста і села та висока матеріальна і духова культура їхніх жителів. Гаслова енциклопедія. Дітройт : Бібліотека Видавництва “Снятин”, 1982. С. 199–200 (тут вказано 1148 р.).

[16] Див. напр.: Харитон В., Тимофійчук М. Снятин над Прутом. Ч. 1 : Нариси історії міста та околиць від найдавніших часів до початку XX століття. Снятин : Прут Принт, 2003. С. 25–28, 30; Харитон В. Населені пункти Снятинщини. Історичне минуле, культурні традиції, персоналії. Снятин : Прут Принт, 2010. С. 13; Покуття : історико-етнографічний нарис / В. Марчук, А. Королько та ін. Львів ; Івано-Франківск : Манускрипт-Львів, 2010. С. 72–73; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015. С. 66.

[17] Миська Р. Літописні пункти Галицької землі (за писемними та археологічними джерелами). *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2015. Вип. 19. С. 108.

непоміченими[19]. У даний час 1158 р. прийнятий як офіційна дата заснування міста і науковцями[20], і офіційними органами влади[21] та домінує на електронних ресурсах[22]. Не ставиться під сумнів і причетність галицького боярина Коснятина Сірославича до походження назви міста[23].

В цілому, офіційна версія про першу появу Снятина на сторінках письмових джерел виглядає наступним чином: у 1158 р. колишній звенигородський князь Іван Ростиславич Берладник здійснив напад на землі галицького князя Ярослава Володимирковича; оборону південних кордонів Галицького князівства очолював Коснятин Сірославич; воєводі вдалося успішно відбити напад Берладника на Снятин; місто в цей час було у власності цього боярина; назва Снятин походить від імені Коснятина (Снятин = Ко-снятин)[24].

Всі перелічені вище прихильники такого трактування одноголосно твердять, що перша письмова згадка про Снятин знаходиться в "Іпатіївському літописному зводі" під 1158 р. При чому в жодній (!) із перелічених праць немає прямого поклику на джерело – поклики або надто загальні[25] або відсутні взагалі. Це вимагає ще раз звернутися до аналізу літописних даних.

В "Іпатіївському літописному зводі" інформація про події 1158 р. розбита на два літописні роки – 6665 і 6666. Під 6665 (1157/1158) р. (правильна дата: перша половина 1157 р.[26])

---

[18] Див. напр.: Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів : Світ, 1990. С. 110; Вортман Д. Снятин, місто Івано-Франковської обл. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 9 : Прил – С. / редкол. В. А. Смолій та ін. Київ : Наук. думка, 2012. С. 683.

[19] Певним винятком є автори нової колективної праці, присвяченої Снятинському регіону, котрі відмітили, що "про літописні згадки цього міста говорити, на жаль, не доводиться". Снятинщина. Історико-етонографічний нарис / кер. авт. кол., гол. ред. А. Королько. Снятин ; Івано-Франківськ ; Львів : Манускрипт-Львів, 2014. С. 91.

[20] Показовою у цьому відношенні може бути наукова конференція, присвячена 850-річчю Снятина, проведена в 2008 р. Див.: Снятин, Снятинщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції, присвячені 850-річчю міста Снятина на Покутті / упор. Я. Романюк та В. Харитон. Снятин : Прут Принт, 2008.

[21] Наприклад, у 2008 р. на обласному рівні відзначено 850-річчя міста (План заходів з організації та відзначення 850-річчя Снятина. *Івано-Франківська державна обласна адміністрація. Офіційний вебсайт*, доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: http://www.if.gov.ua/?q=news&id=6811). З цього приводу Національний банк України навіть випустив ювілейну монету, на якій було зображено Коснятина Сірославича (850 років м. Снятин. *Національний Банк України*, доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/details?coin_id=387). А в 2018 р. снятинська міська влада відзначила 860-ліття Снятина (Снятину над Прутом – 860 років, 16 липня 2018. *Снятинська районна рада*. доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: http://snyatynrada.gov.ua/news.php?cid=2117&page=3). Див. також: Наше місто. *Снятинська міська рада*, доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: http://www.snyatyn.if.ua/city.php.

[22] В першу чергу мова йде про найбільший електронний ресурс – Вікіпедію: Снятин. *Вікіпедія*. доступ отримано 24 січня 2020. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%BD, а також це саме гасло російською, білоруською, польською і англійською мовами. Див. також: Снятын. *Большой Энциклопедический словарь*, 2000, доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/275494; Снятын. *Географическая энциклопедия,* доступ отримано 24 січня 2020 р. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/4547 та ін.

[23] Див.: Нагірний В. Штучні ювілеї міст: так зване "860-річчя Снятина", 5.03.2020, доступ отримано 7 березня 2020 р. URL: http://localhistory.org.ua/shtuchni-yuvileyi-mist-tak-zvane-860-richchya-snyatyna/?fbclid=IwAR2Lszyvw7h-bpy5uZmUWIycIKZ_vNOFI0ZMrHWXeEJXo3JCmTBhwfCLeXs.

[24] Див. посилання 1–3 і 5–12. Найбільш активно ця думка відстоюється в працях: Харитон В., Тимофійчук М. Снятин над Прутом. Ч. 1. С. 25–28, 30; Кишкан М. До питання про походження назви "Снятин". *Снятин, Снятинщина: історія і сьогодення : матеріали науково-практичної конференції, присвячені 850-річчю міста Снятина на Покутті* / упор. Я. Романюк, В. Харитон. Снятин : Прут Принт, 2008. С. 61.

[25] Показовою в цьому відношенні є стаття в *Історії міст і сіл Української РСР*, де автори покликаються аж на дев'ять літописних сторінок (С. 488–496). Див.: Кройтор К., Патлажан Ю. Снятин. *Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область*... С. 516, прим. 3

[26] Ці події, поза всяким сумнівом, відбулися не пізніше першої половини травня 1157 р. З літописного тексту видно, що однією із головних діючих осіб був київський князь Юрій Володимирович (Довгорукий), котрий помер 15 травня 1157 р. Бережков Н. Хронология русского летописания. Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1963. С. 168.

для нас має значення наступний фрагмент: “В то же веремѧ бѣше привелъ Гюрги . Ивана Ростиславича . рекомаго Берладника . исъ Суждалѧ . wкованого . хотѧ и дати Ѣрославу зѧти своему . прислалъ бо бѣше Ѣрославъ оуже по Берладника . Сѣополка кнѧзѧ и Кснѧтина Сѣрославича . съ многою дружиною . и нача молвити митрополитъ игумени вси . Гюргеви рекуче . грѣхъ ти есть цѣловавши к нему хрс̑тъ держиши в толицѣ нужи а и еще хощеши въидати на оубиство . wн же послушавъ ихъ пусти wпѧть Суждалю wкована . оувѣдавъ же Изѧславъ . wже послалъ wпѧть Гюрги Суждалю и пославъ перекы мужи своѧ . и поѧ и к собѣ Чернигову и тако же избави Бъ̄ Ивана ѿ великиѧ тоѧ нужа”[27]. Як чітко видно з цитованого тексту, в літописній статті взагалі не йдеться про напад Івана Ростиславича на володіння Ярослава. Джерело інформує тільки, що галицький князь відправив свою довірену особу, Коснятина Сірославича, до двору Юрія Володимировича в Київ, з метою добитися видачі Івана, схопленого людьми Юрія. Посланцеві Ярослава не вдалося досягти поставленої мети і він повернуся в Галич без Берладника. Останній був відправлений назад у Суздаль, однак по дорозі його звільнив чернігівський князь Ізяслав Давидович. У свою чергу, під 6666 (1158/1159) літописним роком будь-яка інформація як про напад Івана на володіння Ярослава, так і взагалі про події в Галицькій землі, повністю відсутня[28].

Згаданий вище похід Івана Ростиславича на південне прикордоння Галицького князівства описаний в літописі під 6667 (1159/1160) р. (правильна дата: 1158/1159 р.[29]): “То том же лѣт̑ нача Ѣрославъ Галичьскъıи . искати Ивана Ростиславича . стрьичича своего . Ѧрославъ бо бѣше подъмолвилъ кнѧзѣ Рускиѣ . и королѧ и Лѧдьскиѧ кнѧзѧ да бъıша ему бъıли помочьници . на Ивана . и wбѣщашас̑ ему вси . и послаша послъı Киеву къ Изѧславу Двд̑вичю . Ѣрославъ Галичьскии Избигнѣва . Сѣославъ Ѡлгович̑ Жирослава Иванковича . Ростиславъ и Мьстиславич̑ чема . Мьстиславъ Изѧславичь . Жирослава Васильевича Ѣрославъ Изѧславичь . Ѡнофрьѧ . Володи Андрѣевича . Гаврила Васильевич̑ Сѣославъ Всеволодичь Киѧнина . король мужа своего . и ѿ Лѧховъ мужь свои . Изѧславъ же припрѣ всих̑ . и ѿвѣтъ . имъ давъ . ѿпусти ѧ . Иванъ же тогда оуполошивъсѧ . ѣха в поле къ Половцемъ . и шедъ с Половци и ста в городехъ Подунаискъıх̑ . и изби двѣ кубарѣ . и взѧ товара мног̑ в нею . и пакостѧше ръıболовомъ Галичьскъımъ . и придоша к нему Половци мнози . и Берладника оу него искуписѧ . ѯ̑ . и поиде къ Кучелмину и ради бъıша ему . и ѿтуда къ Оушици поиде . и вошла бѣше засада Ѣрославлѧ в городъ и начашас̑ . бити крѣпко . засадници из города . а смерди скачюч̑ чересъ заборола . къ Иванови и перебѣже ихъ . т̑ . и хотѣша Половци взѧти городъ . Иванъ не да имъ взѧти . и розгнѣвавшесѧ Половци . ѣхаша ѿ Ивана . Изѧславъ же посла . по Ивана . и приведе Киеву...”[30]. Очевидно, саме цю військову акцію Івана Ростиславича проти Ярослава Володимирковича дослідники трактують як “похід на Снятин”. Однак, з літописного повідомлення чітко слідує, що об’єктом нападу Берладника був спочатку Кучелмин (суч. с. Ломачинці Сокирянського р-ну Чернівецької обл.), а згодом Ушиця (суч. с. Стара Ушиця Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.), тобто бойові дії велися далеко від сучасного Снятина (відстань по прямій лінії від Кучелмина і Ушиці до міста над Прутом становить не менше 100 км). Після невдачі під Ушицею Іван відмовився від продовження бойових дій і відправився в Київ (*іл. 1*).

Не згадується Снятин і в описі подій 1148 р.[31], як це припускав А. Рузанов, чи у літописній розповіді про надання Ярославом Володимирковичем “нѣколико городов” Андроніку Комнену в 1165 р.[32], як твердив Г. Сейдлер.

---

[27] Ипатьевская летопись. *Полное Собрание Русских Летописей.* Т. 2 / изд. А. Шахматов. Санкт-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1908. Стб. 488.

[28] Там само. Стб. 488–493.

[29] Хоча в літописі ці події описані під 1159/1160 р., правильним буде датувати їх 1158/1159 р. Див.: Бережков Н. Хронология русского летописания… С. 170–171.

[30] Ипатьевская летопись. Стб. 496–497. Детальніше про ці події див.: Стефанович П. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. *Средневековая Русь.* 2007. Вып. 7. С. 190–191; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть... С. 99–100.

[31] Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 360–372.

[32] Там само. Стб. 524.

Таким чином, уважний аналіз цитованих літописних повідомлень дозволяє однозначно ствердити, що теза про оборону Коснятином Сіроставичем Снятина від військ Івана Ростиславича в 1158 р. опирається на помилковій інтерпретації та ототожненні двох різних подій – місії галицького воєводи в Київ весною 1157 р. і поході Берладника на Кучелмин і Ушицю восени 1158 р. Можна також чітко і однозначно ствердити – ні під 1158 р., ні під наступними роками "Іпатіївський літописний звід" не містить жодної інформації про Снятин. Більше того,

назва “Снятин”, або наближена до неї, взагалі не відома раннім руським літописам[33]. Виходячи з цього, першою достовірною письмовою інформацією про місто над Прутом необхідно вважати його згадку на сторінках “Хроніки” Янка з Чарнкова під 1382 р.[34].

Викладені вище аргументи ставлять під поважний сумнів і можливе перебування Снятина у власності Коснятина Сірославича чи походження назви цього населеного пункту від імені галицького воєводи. Коснятин згадується на сторінках літопису чотири рази. Вперше – у цитованому вище фрагменті з 6665 літописного року, коли він, за розпорядженням галицького князя Ярослава, відправився “съ многою дружиною” до Києва по Івана Ростиславича[35]. Як відмічалося вище, дана місія зазнала невдачі, після чого воєвода повернувся в Галич. Вдруге Коснятин віднотований під літописним 6668 (1160/1161) р. (правильна дата: 1159/1160 р.[36]), коли на чолі “Галичанъı” допомагав чернігівському князеві Святославові Ольговичу в поході проти удільного правителя Вжища, Святослава Володимировича[37]. Ще раз “Ксн҃тинъ . же [...] бл҃ше . воевода съ Галичанъı” згаданий під 6680 (1172/1173) р. (правильна дата: 1169/1170 р.[38]), коли брав участь в поході володимирського князя Мстислава Ізяславича на Київ і Вишгород проти Гліба Юрієвича і Давида Ростиславича[39]. Востаннє Коснятин зустрічається на сторінках джерел у 6681 (1173/1174) р. (правильна дата: 1170/1171 р.[40]) серед галицьких бояр, котрі підтримали княгиню Ольгу, опальну дружину князя Ярослава Володимирковича, і спільно з нею відправились у польські землі, де знаходилися вісім місяців[41]. Необхідно наголосити, що у жодному із цих повідомлень не говориться про можливе перебування Коснятина в Попрутті, ані тим більше про якісь його володіння в цьому регіоні. Таким чином, літописні дані не дають жодних підстав пов’язувати Коснятина Сірославича із сучасним Снятином.

Кидається у вічі і надзвичайно велика різниця у часі між фактичною появою населеного пункту, діяльністю Коснятина Сірославича та першою достовірною письмовою згадкою Снятина. Археологічні дослідження дозволяють впевнено говорити про існування поселень на території сучасного міста принаймі від X ст. (городище Снятин I) або від XI ст. (городище Снятин II)[42], тобто задовго до часів Коснятина Сірославича. У свою чергу, перша достовірна письмова згадка про місто під його сучасною назвою датується 1382 р.[43] Саме з того часу назва

---

[33] Див.: Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. Київ : Наукова думка, 1985.

[34] Kronika Janka z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło, oprac. tekstu i przyp. M. D. Kowalski. Kraków : Universitas, 2001. C. 112. Не виключено, що Снятин згадується в джерелах дещо раніше, на межі 60-х і 70-х рр. XIV ст. Так, в реєстрі місіонерських осередків Руського вікаріату Францисканського ордену згадано місцевість Nostin/Nestin. Див.: Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum. T. 5. Romae : Typis Vaticanis, 1898. Apendix I. P. 602, XLI; De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. *Analecta Franciscana. Sive Chronica Aliaque Varia Documenta Ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia*. T. 4. Quaracci : Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1906. P. 556. В історичній літературі поширеною є думка, що в даному випадку мова йшла саме про Снятин. Див. наприклад: Abracham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi / W. Abraham. T. 1. Lwów : Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, 1904. S. 192; Стасюк А. Про одну із назв Галича в XIV столітті. *Галич. Збірник наукових праць* / під ред. М. Волощука. Т. 1. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2016. С. 72 (там теж історіографічний огляд). В даному місці хочу висловити подяку к.і.н. Андрієві Стасюку за консультації.

[35] Ипатьевская летопись. Стб. 488.

[36] Бережков Н. Хронология русского летописания... С. 171–172.

[37] Ипатьевская летопись. Стб. 509.

[38] Бережков Г. Хронология русского летописания... С. 182.

[39] Ипатьевская летопись. Стб. 548.

[40] Бережков Н. Хронология русского летописания... С. 188.

[41] Ипатьевская летопись. Стб. 564.

[42] Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2008. С. 226, 481–484. Див. також: Томенчук Б. Галич і Мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. С. 253.

[43] Kronika Janka z Czarnkowa. C. 112.

"Снятин" регулярно з'являється на сторінках актових джерел[44] та хронік[45]. Виходячи з цього, більш раціональним буде шукати походження цієї назви в реаліях XIV ст.[46].

Викладені вище аргументи дозволяють однозначно спростувати як датування першої згадки про Снятин 1158 р. чи взагалі XII ст., так і можливу приналежність міста Коснятину Сірославичу чи походження назви цього населеного пункту від імені галицького воєводи. Опираючись на археологічні матеріали виникнення поселення на місці сучасного Снятина необхідно датувати більш раннім часом. Натомість про існування міста під назвою Снятин можна говорити тільки починаючи із кінця XIV ст.

WAS THE GALICIAN VOIVODE KOSNIATYN SIROSLAVYCH CONNECTED WITH THE EMERGENCE OF THE TOWN SNIATYN NAME?

Vitalyi NA**G**IRNYY
Jagiellonian university, Institute of History,
the Department of Eastern-European History
Ul Gołębia, 13, Krakow, 31-007
e-mail: vitaliy1978@gmail.com

Summary

The article deals with the widespread in the Ukranian historiography thesis about the dating the first written mention of the town of Sniatyn in 1158 as well as the origin of its name after its possible owner, boyar Kosniatyn Siroslavych. This thesis was initiated by the Polish local historian Henryk Seidler in the 1930s and developed by Soviet historians and publicists and also Ukrainian diaspora local historians in the 1950s–1980s. The official celebrations of Sniatyn's anniversaries: the 800th anniversary in 1958, the 850th anniversary in 2008, and the 860th anniversary in 2018 also promoted the spreading of the mentioned thesis. Nowadays it's supported by most contemporary Ukrainian historians and local historians.

All supporters of the dating of the first written mention of Sniatyn in 1158 and the origin of its denomination from the name of boyar Kosniatyn Siroslavych argue that such information about the city can be found in the "Hipatian Codex" under the year 1158. In fact, the information about the events of 1158 is broken down into two chronicle years in the "Hipatian Codex" – 1157/1158 and 1158/1159 in the "Ipatievsky Chronicle". There are absolutely no mentions of Sniatyn. They are also absent in the describing of the events of

[44] Zbiór dokumentów małopolskich / wyd. S. Kuraś, I Sułkowska-Kuraś. Cz V1 : Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1385–1417. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974. Nr 1795. S. 393 (21 V 1415 : "Znathin"); Zbiór dokumentów małopolskich / wyd. S. Kuraś, I Sułkowska-Kuraś. Cz 7 : Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1418–1434. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich ; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, 1975. Nr 2008. S. 222 (16 VI 1427 : "Snyathyn"); Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 2. Lwów : staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, 1870. S. 193 (1466 : "Snyathinensi"), 226 (1482 : "Capitaneo Snyathinensi"); T. 5. Lwów : staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, 1875. S. 39 (26 X 1416 : "Sniathinensi districtibus"), 78 (9 II 1435 : "Snatin"), 95–96 (2 IX 1439 : "capitaneus Styanthinensis", "Snyathin"), 125–126 (10 II 1444 : "Snatinensi"), 186–187 (16 III 1456 : "Snyatinensis", "Snyatninensi"), 204 (5 XII 1457 : "Snyatinensis"), 211 (28 V 1466 : "Snyatinensi"). Див. також: Dörferówna A. Buczacki Michał Mużyło. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 3. Kraków : Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937. S. 85 (1436); Kurtyka J. Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały / oprac. M. Wilamowski. Kraków : Societas Vistulana, 2011. S. 436 (16 VI 1427); Gąsiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły. 1386–1434. Warszawa : Instytut historii PAN, 2015. S. 82 (21 V 1415), 109 (16 VI 1427).

[45] Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Vol. 8. Lib. 11 : 1413–1430. Varsaviae : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. S. 54 (1415 : "Szniathyn"); Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Stryjkowskiego. T. 2. Warszawa : Nakład G. L. Glücksberga, 1846. S. 153 (1415). Див. також: "Śniatyn". Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 10. Warszawa : Nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1889. S. 930, 932 (1415, 1448, 1485 і ін.).

[46] Не виключаючи повністю можливості походження назви "Снятин" від антропоніму "Коснятин", вважаю однак безпіставним привязувати її до особи саме Коснятина Сірославича.

1158/1159, when the former prince of Zvenyhorod Ivan Rostyslavych (Berladnyk) attacked the southern borders of the Galician principality – the cities of Kuchelmyn and Ushytsia. We can also clearly and unequivocally state that the name "Sniatyn", or its approximate denomination, is not found in the early Rus'ian chronicles at all, and the first reliable mention of Sniatyn is found in the "Chronicle" of Janko from Czarnków under the year 1382. The above-outlined arguments cast doubt on the possible presence of Sniatyn in Kosniatyn Siroslavych's property or the origin of the name of this locality from the name of the Galician voivode. Kosniatyn is mentioned on the pages of the chronicle four times – in 1157/1158, in 1159/1160, in 1169/1170, and in 1170/1171. Neither of these mentions refers to Kosniatyn's possible presence in the Prut basin or hispossible possessions in this region. Thus, the chronicle data doesn't give any reason to associate Kosniatyn Siroslavych with modern Sniatyn.

The above arguments allow to refute unequivocally both the dating of the first mention of Sniatyn in 1158 or in the 12th century at all, as well as the possible affiliation of the town to Kosniatyn Siroslavych or the origin of the name of this locality from the name of the Galician voivode. Based on archaeological materials of the emergence of the settlement on the site of modern Snyatyn, it should be dated earlier. Instead, the existence of the city called Sniatyn can be asserted only from the end of the 14th century.

Keywords: *Kosniatyn Siroslavych, Sniatyn, Pokuttia, the Halych voivode.*

REFERENCES

850 rokiv m. Sniatyn [850 years of the town of Sniatyn]. *Natsionalnyi Bank Ukrainy*, accessed January 24, 2020. Retrieved from: https://old.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/details?coin_id=387 (in Ukrainian).

Abracham, W. (1904). *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*. T. 1. Lwów: Nakładem Towarzystwa dla popierania nauki polskiej (in Polish).

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 2. (1870). Lwów: staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. 285 s. (in Latin).

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 5. (1875). Lwów: staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. 293 s. (in Latin).

Bazhanskyi, M. (1981). Vstupne slovo, poiasnennia do materialiv [Introduction, explanation of the materials]. *Viky hovoriat'. Materialy do istorii Sniatynschyny vid naidavnishyh chasiv*, pryh. M. Bazhanskyi. Detroit: Biblioteka Vydavnytsva "Sniatyn", pp. 4–10 (in Ukrainian).

Bazhanskyi, M. (1982). *Krasa Sniatynschyny: Riky, potoky, lisy, luhy, sady, mista i sela ta vysoka materialna i duchovna kultura ihnih zhyteliv. Haslova entsyklopediia [The beauty of the Sniatyn region: rivers, streams, forests, meadows, gardens, towns and villages and the high material and spiritual culture of their inhabitants. Encyclopedia]*. Detroit: Biblioteka Vydavnytstva "Sniatyn" (in Ukrainian).

Berezhkov, N. (1963). *Chronologiya russkogo letopisaniya [Chronology of Russian chronicles]*. Moskva: Izdatelstvo Akademiia Nauk SSSR (in Russian).

Buchko, D. (1990). *Pochodzhennia nazv naselenyh punktiv Pokuttia [The origin of the names of localities of the Pokuttya region]*. Lviv: Svit (in Ukrainian).

Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum. T. 5. (1898). Romae: Typis Vaticanis (in Latin).

De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. Analecta Franciscana. Sive Chronica Aliaque Varia Documenta Ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia. *T. 4.* (1906). Quaracci: Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae (in Latin).

Dörferówna, A. (1937). Buczacki Michał Mużyło. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 3. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiętności, s. 85 (in Polish).

Stryzhah O. S. (Ed.). (1985). *Etymologichnyy slovnyk litopysnych geografichnyh nazv Pivdennoi Rusi [Etymological dictionary of the chronicle geographical names of Southern Rus']*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Gąsiorowski, A. (2015). *Itinerarium króla Władysława Jagiełły. 1386–1434*. Warsawa: Instytut historii PAN (in Polish).

Haryton, V. (2010). *Naseleni punkty Sniatynschyny. Istorychne mynule, kulturni tradystii, personalii [Localities of the Sniatyn region. Historical past, cultural traditions, personalities]*. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).

Haryton, V., Tymofiichuk, M. (2003). *Sniatyn nad Prutom [Sniatyn over the Prut]. T. 1: Narysy istorii mista vid naidavnischyh chasiv do pochatku XX stolittia [Essays on the history of the town from ancient times to the beginning of the twentieth century]*. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).

Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. (2000). Varsaviae: Wydawnictwo Naukowe PWN, vol. 8, lib. 11: 1413–1430 (in Latin).

Ipateevskaya letopis [The Hypatian Codex]. (1908). *Polnoye Sobraniye Russkich Letopisey* / pub. A. Schachmatov. Sankt-Peterburg: Tipografiya M. A. Aleksandrova, vol. 2, 938 p. (in Old Russian).

Kronika Janka z Czarnkowa / tłum. J. Żerbiłło; oprac. tekstu i przyp. M. D. Kowalski. (2001). Kraków: Universitas, 141 s. (in Polish).

Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Stryjkowskiegoю T. 2. (1846). Warszawa: Nakład G. L. Glücksberga (in Polish).

Kroitor, K., Patlazhan, Yu. (1971). Sniatyn [Sniatyn]. *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Ivano-Franskivsk*. Kyiv: Instytut istorii AN URSR, pp. 516–521 (in Ukrainian).

Kurtyka. J. (2011). *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały* / oprac. M. Wilamowski. Kraków: Societas Vistulana (in Polish).

Kyschkan, M. (2008). Do pytannia pro pohodzhennya naziy "Sniatyn" [To the question of the origin of the name Sniatyn]. *Sniatyn, Sniatynschyna: istoriia i siohodennia. Materialy naukovo-praktychnoi konferenstii, prysviachenoi 850-ričchiu mista Sniatyna na Pokutti* / upor. Ya. Romaniuk & V. Haryton. Sniatyn: Prut Prynt, pp. 61–62 (in Ukrainian).

Mys'ka, R. (2015). Litopysni punkty Halytskoi zemli (za pysemnymy ta arheolohichnymy dzherelamy) [Chronicle points of the Galician land (according to written and archaeological sources)]. *Arheolohichni doslidzhennia Lvivs'skoho universytetu*, vol. 19, pp. 105–117 (in Ukrainian).

Nagirnyy, V. (2020). *Štučni yuvilei mist: tak zvane "860-riččya Snyatyna" [Artificial anniversaries of cities: the so-called "860th anniversary of Sniatyn"]*. Accessed Marc 7, 2020. Retrieved from: http://localhistory.org.ua/shtuchni-yuvileyi-mist-tak-zvane-860-richchya-snyatyna/?fbclid=IwAR2Lszyvw7h-bpy5uZmUWIycIKZ_vNOFI0ZMrHWXeEJXo3JCmTBhwfCLeXs (in Ukrainian).

Naše misto [Our town]. *Sniatyns'ka mis'ka rada*, accessed January 24, 2020. Retrieved from: http://www. snyatyn.if.ua/city.php (in Ukrainian).

Perebuvannia delehatsii prohresyvnyh ukraintsiv Kanady v Sniatyni [Stay of a delegation of progressive-minded Ukrainians of Canada in Sniatyn]. (1958, 29 zhovtnia). *Kolhospnyk*, no. 129, p. 4 (in Ukrainian).

Plan zahodiv z orhanizatsii ta vidznachennia 850-richchia Sniatyna [Plan of events for organizing and celebrating the 850th anniversary of Sniatyn]. *Ivano-Frankivska derzhavna oblasna administratsiia. Ofitsiingi web-sait*, accessed January 24, 2020. Retrieved from: http://www.if.gov.ua/?q=news&id=6811 (in Ukrainian).

Marchuk, V., Korol'ko A. et al. (2010). *Pokuttia: istoryko-etnohrafichnyi narys [Pokuttia: Historical and Ethnographic Essay]*. Lviv; Ivano-Frankivsk: Manuskrypt-Lviv (in Ukrainian).

Ruzanov, A. (1958, 1 servnya). Descho z istorii našoho mista (Do 800-richchia Sniatyna) [Some from the history of our city (To the 800th anniversary of Sniatyn]. *Kolhospnyk*, no. 65 (1594), pp. 2–3 (in Ukrainian).

Ruzanov, A. (1958, 29 serpnia). Z istorii nashoho mista. Zvidky pohodyt' nazva Sniatyn [From the history of our town. Where does the name Sniatyn come from?]. *Kolhospnyk*, no. 103 (1632), pp. 4 (in Ukrainian).

Seidler, H. (1981). Sniatyn: narys monohrafichnyi. Stanyslaviv 1930 roku. Nakladom redaktsii Zemli Stanyslavivs'koi Pereklad z polskoi movy [Sniatyn: a monographic essay. Stanislavov of 1930. Published by the editors of the Stanislavska Land. Translation from Polish]. *Viky hovoriat'. Materialy do istorii Sniatynschyny vid naydavnishyh chasiv* / pryh. M. Bazhanskyi. Detroit: Biblioteka Vydavnytsva "Snyatyn", pp. 25–33 (in Ukrainian).

Seidler, H. (1930). *Śniatyn: szkic monograficzny*. Stanisławów: Ziemia Stanisławowska (in Polish).

Shydlovskyi, A. (1958, 23 lypnia). Sniatynu 800 rokiv [800 years to Sniatyn]. *Prykarpats'ka pravda*, p. 2 (in Ukrainian).

Snyatyn [Sniatyn]. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. (1889). Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, t. 10. pp. 929–933 (in Polish).

Snyatyn [Sniatyn]. (2020). *Wikipedia*, accessed January 24. Retrieved from: https://uk.wikipedia. org/wiki/% D0%A1%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%BD (in Ukrainian).

Sniatyn [Sniatyn]. (2020). *Bolshoy Encyklopedicheskii Slovar'*, 2000, accessed January 24. Retrieved from: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/275494 (in Russian).

Sniatyn [Sniatyn]. (2020). *Geograficheskaya encyklopediya*, accessed January 24. Retrieved from: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/4547 (in Russian).

Sniatyn [Sniatyn]. (1972). *Radyans'ka Entsyklopediia istoriia Ukrainy*. T. 4: Rozlyv – Yackevych. Kyiv: Holov. red. URE, p. 129 (in Ukrainian).

Snyatyn [Sniatyn]. (1963). *Ukrain'ska Radyans'ka Entsyklopediia*^ v 17 t. M. R. Bazhan (Ed). T. 13: Svitlyakovi – Spodumen. Kyiv: Holov. red. URE, p. 283 (in Ukrainian).

Sniatynu nad Prutom – 860 rokiv [860 years to Sniatyn over the Prut], Yuly 16, 2018. *Sniatyns'ka raionna rada*, accessed January 24, 2020. Retrieved from: http://snyatynrada.gov.ua/news.php?cid=2117&page=3 (in Ukrainian).

Sniatyn, Sniatynschyna: istoriia i siohodennia. (2008). *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, prysvyachenoi 850-richchyu mista Snyatyna na Pokutti [Sniatyn, the Sniatyn region: history and modern times. Materials of the scientific-practical conference dedicated to the 850th anniversary of the town of Sniatyn in Pokuttia]* / upor. Ya. Romaniuk ta V. Haryton. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).

Sniatynschyna. Istoryko-etnohrafichnyi narys [The Sniatyn region: Historical and Ethnographic Essay] (2014) / ker. avt. kol., hol. red. A. Korolko, Sniatyn; Ivano-Frankivsk; Lviv: Manuskrypt-Lviv, 732 p. (in Ukrainian).

Stasiuk, A. (2016). Pro odnu iz nazv Halycha v XIV stolitti [To the question of the titles of Halych in the 14th century]. *Halych. Zbirnyk naukovyh prac'*. M. Voloshchuka (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia NV, vol. 1, pp. 68–74 (in Ukrainian).

Stefanovych, P. (2007). Otnoscheniya knyazya i znati v Galickom i Volynskom knyazhestvah do konca XII v. [Relations between the prince and the nobility in the Galician and Volynian principalities until the end of the 12th century] *Srednevekovaya Rus',* iss. 7, pp. 120–220 (in Russian).

Sviatkyvannia 800-richchya Sniatyna [Celebration of the 800th anniversary of Sniatyn]. (1958, 29 zhovtnya). *Kolhospnyk*, no. 129 (1658), p. 4 (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. (2008). *Arheolohiia horodysch Halytskoi zemli. Halyisko-Bukovyns'ke Prykarpattia. Materialy doslidzhen. 1976–2006 rr. [Archeology of the ancient settlements of the Galician land. Galicia-Bukovyna Carpathian region. Research materials of 1976–2006]*. Ivano-Frankivsk: I. Ya. Tretiak (in Ukrainian).

Tomenchuk, B. (2016). *Halych i mala Halytska zemlia XII–XIII st. Istorychna topohrafiia horodysch [Halych and Small Halych land of XII–XIII centuries. Historical topography of the hillfort]*. Ivano-Frankivsk: Symfoniya forte. 596 p. (in Ukrainian).

Bazhanskyi M. (Ed.). (1981). *Viky hovoriat'. Materialy do istorii Sniatynschyny vid naidavnishyh chasiv [The centuries talk. Materials on the history of the Sniatyn region since ancient times]*. Detroit: Biblioteka Vydavnytsva "Sniatyn" (in Ukrainian).

Vortman, D. (2012). Sniatyn, misto Ivano-Frankivskoi oblasti [Sniatyn, the town of the Ivano-Frankivsk region]. *Encyklopediya istorii Ukrainy*. In 10 vol. / redkol. V. A. Smolii et all. Kyiv: Naukova dumka, vol. 9: Pryl–C, p. 683 (in Ukrainian).

Voytovych, L. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Evropy XI–XIV stolit' [Halych in the political life of Europe in 11th–14th centuries]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 478 p. (in Ukrainian).

Zbiór dokumentów małopolskich (1974) / wyd. S. Kuraś, I Sułkowska-Kuraś. Cz V1: Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1385–1417. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Zbiór dokumentów małopolskich (1975) / wyd. S. Kuraś, I Sułkowska-Kuraś. Cz 7: Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1418–1434. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław (in Polish).

Надійшла до редакції 5 серпня 2020 р.

УДК 94 (477)“11/14”

КНЯЗЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ТА УГОРСЬКІ КОРОЛІ 1205–1235 рр. (У ВІДПОВІДЬ ВОЛОДИМИРОВІ АЛЕКСАНДРОВИЧУ) Частина 1

Мирослав ВОЛОЩУК
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
кафедра всесвітньої історії
Центр медієвістичних студій
вул. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: myrkomyrko79@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.37-59
ORCID 0000-0002-1737-7205

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ
Університет імені Казимира Великого (Бидгощ, Польща)
Історичний виділ
вул. Понятовського 12, 85-671 Бидгощ
e-mail: tatar1965@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.37-
ORCID 0000-0002-7545-9663

Актуальна стаття є відповіддю на ряд публікацій Володимира Александровича 2015–2019 рр., спрямованих заперечити залежність князя Данила Романовича від Арпадів на різних етапах стосунків того з угорськими королями Андрієм II і Белою IV. Шляхом ретельного аналізу робіт згаданого львівського професора автори демонструють хибність його методологічних підходів, професійні прорахунки та прояви суб’єктивної особистої неприязні до критикованих опонентів. Верифікація далеко не всіх залучених ним до власної аргументації джерельних свідчень відтворює етапи покрокового (з волі вдови Романа Мстиславовича) потрапляння юного Данила у залежність до короля Андрія II 1205–1206/7 рр., оформленої de iure й de facto від зустрічі короля у Сянку із вдовою загиблого під Завихостом 19 червня 1205 р. руського володаря – до остаточного добровільного переїзду князя Данила на двір Арпадів щонайдалі взимку 1206/7 р. Впродовж окресленого часу Данилова матір вочевидь не один раз просила Андрія II про військову допомогу проти вороже налаштованих сусідніх династій, наслідком надання якої стало щонайпізніше від 1206 р. (за замовчування – ще з кінця 1205 р.) і щонайменш семикратне лише упродовж того року вживання королем титулу Galiciae Lodomeriaequae Rex із відповідними подальшими політичними практиками. Набутий титул угорський володар вживав до 1235 р., передавши у спадок старшому синові Белі, не зрікшись, до слова, 1210 (або 1211 р.), коли власними силами встановив молодого Данила на галицький престол. Окреслена модель стосунків із Романовичами вочевидь випливала із непевності їхнього становища на батьківщині, зумовленого проблемним (з канонічного погляду) походженням. Натомість династія Арпадів, взявши молодого князя Данила під опіку і патронат реалізовувала щодо земель його покійного батька політику цілком суголосну іншим балканським сусідам кінця XI – початку XIII ст., частина теренів яких de facto перебували під контролем угорських королів із відповідними змінами у титулатурі останніх.

Ключові слова: *Володимир Александрович, династія Арпадів, Романовичі, князь Данило, король Андрій II, Роман Мстиславович, Galiciae Lodomeriaequae Rex.*

Дуже незручно писати статтю, значну частину матеріалу якої займає відповідь на адресовані особисто злісні атаки конкретного дослідника, котрі при тому містять серйозні фактологічні та методологічні хиби. Можна відчути себе свого роду “закликаним до дошки”. Певний час ми відкладали намір відписувати на скеровані в наш адрес (не тільки зрештою, бо й до інших істориків, істориків мистецтва і археологів) агресивні закиди професора Володимира

Александровича зі Львова[1]. Утім в кінці кінців міра терпіння вичерпалася. Зрештою, не маючи "тут і тепер" наміру писати типової відповіді-копії, оскільки через обсяг неслушних закидів та допущених В. Александровичем помилок, вийшла б із того полемічна книга[2]. Шкода відтак на це часу й праці з огляду на чимало інших цікавих тем вартих опрацювання.

З огляду на окреслену необхідність маємо відтак намір у двох частинах статті на кількох прикладах продемонструвати Читачам найголовніші допущені Автором методологічні й фактологічні помилки аби усвідомити методику його праці, ставлення до опонентів, насамперед зосередившись на справі цілковитого із гнівом відкидання В. Александровичем залежності Данила Романовича († 1264) від королів Угорщини Андрія II († 1235) та Бели IV († 1270). Однак з огляду на розлогість окресленої проблематики, у першій частині статті зосередимося лише на перших роках "правління" князя Данила 1205–1210/11 рр. Продовження матеріалу окреслюватиме відповідь на критику інтерпретацій участі старшого Романовича у коронації Бели IV 14 жовтня 1235 р. та стосунків із Арпадами до 1246 р.

Методологія Володимира Александровича (термінологія, хронологія)

Уже з назви статті Автора "*Угорське підданство*" ***короля*** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*] *Данила Романовича*" і ретельного аналізу інших його робіт, головно, згаданих вище рецензій, справедливо виринає питання про професійну коректність львівського професора у вживанні термінів. Він свідомо називає старшого Романовича *королем* вже від моменту появи того на світ (1200/1), чим вводить пересічного Читача в серйозну оману[3]. Адже у непідготовленої особи може скластися враження, що землі Романа Мстиславовича († 1205) були королівством, а він

---

[1] Йдеться про рецензії Александрович В. С. "Щастя" короля Данила Романовича. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków : Avalon, 2012. 538 s.; *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 311–352; Його ж. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa": король Данило Романович як opunktowana "istota biologiczna"?.. Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016. 412 s.: il.; *Княжа доба: історія і культура*. 2017. Вип. 11. С. 157–195; Його ж. "Kronika Romanowiczów" – версія... "покращена"?.. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł. Pomniki Dziejowe Polski. Series II. T. XVI. Kraków ; Warszawa, 2017. 710 s.; *Княжа доба : історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 270–295 та розлогу статтю під назвою: "Угорське підданство" короля Данила Романовича; *Княжа доба: історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 133–190.

[2] Звісно, автори актуальної публікації не приховують, що у рецензованих В. Александровичем працях (йдеться про монографії Д. Домбровського: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków : Avalon, 2012 (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW w Bydgoszczy, t. 1). 538 s.; Idem. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. Kraków : Avalon, 2016 (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW w Bydgoszczy, t. 4). 412 s., критичне видання *Галицько-Волинської хроніки* (див. далі – *хроніка Романовичів*): Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) / ed. D. Dąbrowski, A. Jusupović. *Monumenta Poloniae historica* (далі – MPH). Kraków ; Warszawa : PWN ; PAU, 2017. Nova Series. T. XVI. S. 171–172, а також серію статей і монографію до історії русько-угорських відносин М. Волощука) є чимало різнопланових недоліків. Немає підстав приховувати цього, адже – *errare humanum est*. Неприйняття, натомість, викликає спосіб ведення В. Александровичем полеміки. Найчастіше автор зосереджується на вирваних з контексту дрібницях, головно оминаючи суть справи. Разом із тим анонсуємо можливість підготовки у майбутньому присвяченої окремим аспектам русько-угорських відносин XI–XIII ст. книги, у якій актуалізовані у цій та наступній статтях сюжети набудуть значно розлогішого вигляду.

[3] Критикуючи одного із авторів статті з приводу дитячих поневірянь Данила Романовича, В. Александрович пише: "Уявлення Д. Домбровського на тему гаданого "підданства" виводяться від притаманного йому послідовного негуючого і применшуючого сприйняття **короля та його статусу** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*]" або, коли йдеться про опонентів, "[…] схильність сприймати неодмінну несамостійність **короля** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*] на поодиноких послідовних етапах його життєвого шляху починаючи **від самих початків** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*]" (Александрович В. "Угорське підданство". С. 178, 181).

сам таки отримав королівську корону[4], передавши її у спадок старшому синові та започаткувавши цим відповідну традицію. Однак зі шкільних підручників відомо: до кінця 1253 р. про жоден королівський титул щодо волинського і галицького правителя *de iure* не може йтися. Данило Романович був князем різних земель, а статусно щодо будь-яких носіїв королівських титулів перебував, хай і формально чи неформально, на нижчому щаблі універсальної тогочасної ієрархії християнських володарів Європи. Ба, й після його смерті королівство Русі до кінця правління в ньому Романовичів так і не набуло завершених інституційних форм[5].

Безперечно з термінологічного погляду у цілому ряді випадків недоречним є й вживання В. Александровичем окреслення *Галицько-Волинська держава*[6], "На відзначення річниці утворення" якої й присвячено випуск 13 періодичного видання "*Княжа доба: історія і культура*". Відділ історії Середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної Академії наук України у Львові, який впродовж 10 років очолює наш Автор, вже давно мав би подбати (самостійно чи у співпраці із Інститутом історії Національної Академії наук України у Києві та іншими академічними установами) про перегляд існуючої від часів Михайла Грушевського (1866–1934) концепції, зваживши насамперед на її методологічну недосконаліть, а не притримуючи з огляду на зручність, тривалу вживаність хоча й без належного усвідомлення історичної коректності[7]. Ну і безперечно В. Александрович мав би бути свідомим, що Данило Романович не належав до когорти "найвизначніших українських" чи й навіть "західноукраїнських" володарів[8], не існувало у XIII ст. й ніякого "українського княжого середовища"[9] адже кому, як не Авторові випадало б розуміти термінологічний сенс та етимологію всього кількох вжитих упродовж XII–XIII ст. авторами джерел окреслень "Оукраина" чи "оукраинѧнѣ"[10]. При цьому, наголосімо – князь і король Русі Данило – безперечно, найвидатніша постать української історії XIII ст. Але нашому Авторові, який теж апелює до історичної термінології[11], мабуть робить це лише тоді, коли це вигідно саме йому.

По-друге, здавалося б, настільки досвідчений дослідник дозволяє собі серйозні хронологічні й тематичні курйози, що, з одного боку демонструють недостатній рівень фаховості, а з іншого – впливають на композицію вибудуваної ним критики, але не на його користь! Так, аналізуючи обставини приходу Андрія II до влади в Угорщині, Автор вказує, що той "після

---

[4] Добре аргументоване заперечення такої можливості, давно присутнє в історіографії, було остаточно затверджене низкою досліджень Олександра Майорова (Майоров О. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат : у 2 т. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2011. Т. 1 : До вивчення джерел з історії внутрішньої та зовнішньої політики. С. 208).

[5] Волощук М. Проблеми інституалізації королівства Русі XIII–XV століть: до постановки проблеми. *Алманах Българска украинистика*. София : Софийски университет "Св. Климент Охридски", 2019. Брой 8. С. 84–95.

[6] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 139, 159–161, 165, 171, 178–179, 186.

[7] Окреслена проблема востаннє найповніше відображена у статті: Волощук М. Мовою джерел? Термінологічні аспекти історіографічного державонайменування на прикладі Галицької землі X–XIV ст. *Colloquia Russica* / за ред. В. Нагірного і М. Волощука. Івано-Франківськ ; Краків : Лілея НВ, 2018. Series II. Vol. 4 : Середньовічна Русь: проблеми термінології. С. 265–295. До слова організатори Міжнародної наукової конференції "Середньовічна Русь: проблеми термінології", що за участі 30 дослідників із восьми країн Європи (Білорусь, Польща, Росія, Сербія, Словаччина, Угорщина, Україна, Чехія) проходила на базі Центру медієвістичних студій ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (Івано-Франківськ) впродовж 25–27 травня 2017 р. запрошували В. Александровича до участі й дискусій, втім він… відмовився.

[8] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 135, 141, 182–183 і т. д.

[9] Його ж. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 182.

[10] Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ) / с предисл. Б. М. Клосса. Москва : Языки славянской культуры, 2001. Т. 2. Изд. 2. Стб. 653; Chronica Galiciano-Voliniana. S. 190, 457, 500.

[11] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 184.

смерті брата [тобто Емерика, † 30 листопада 1204 р. – *М. В.*] став королем"[12]. Хоча елементарне ознайомлення із генеалогією Арпадів дає підстави зрозуміти, що Андрій спершу став лише опікуном свого небожа, Емерикового сина Володислава III, що помер, переховуючись від дядька, у Відні 7 травня 1205 р.[13].

Далі, наприклад, згадуючи події 1231 р. (фактично початок квітня 1233 р.[14]) В. Александрович окрім чергового окреслення Данила "королем", що є абсолютним анахронізмом[15], демонструє незнання календаря. Навіть у пізніше хронологізованому *Іпатіївському рукописі* битва під Шумським не вписана: "під 1231 р.", а відповідно візантійсько-руській системі датування літочислення – під "6739 і 6740 р."[16], що, в цілому, – абстрагуючись від добре відомих науці помилок хронології Іпатіївського списку *хроніки Романовичів*[17] не є однозначним з конкретним січневим роком, бо, – що мало б бути знанням на рівні підручника – у середньовічній Русі рік лічився відповідно до березневої, ультраберезневої або вересневої систем, нетотожних січневому стилю[18]. Відтак, не "король Данило", а "князь Данило" брав участь у битві під Шумським–Торчевем, а звістка про неї, зрештою, не була помилково вписаною до *Іпатіївського рукопису* 1231 р., а під 6739 і 6740 р., чого якось В. Александрович "не зауважив"[19], не зважаючи навіть на те, що це питання "вирішив" ще свого часу М. Грушевський[20]. Такі власне точні аргументи презентують "професійність" дослідника, котрий натомість атакує уявні професійні помилки інших.

Відтак вже на основі кількох прикладів (бо усіх за браком обсягу статті немає змоги навести) бачимо – перед нами в поганому сенсі "патріотично" заангажована сума текстів із проміжними підсумками в "*"Угорському підданстві" короля Данила Романовича*", покликана "боронити головного героя оповіді" по суті від того, від чого він сам захисту не потребує.

Дещо про "вимову джерел"…

У даній частині власні уваги одного з авторів актуальної статті (*Д. Д.*) варто почати з аналізу фрагменту однієї з рецензій В. Александровича, який досконало демонструє як методику, так і професійне невміння, неприпустимий у практиці ведення наукової полеміки спосіб дискутування, при цьому весь час апелюючи до потреби належного глибокого вникання у "вимову джерел". Наведемо означене місце: "Так само просто вражаюче нерозуміння засвідчує твердження "w soborze Bohurodzicy w Haliczu Daniel, nieraz zresztą, sadzany był na tronie książęcym" (S. 286). Уже була нагода з приводу відповідного твердження у першій частині біографії застерегти, що йдеться не про "сидіння", а сакральний акт помазання на володарювання, який за самою природою не міг відбуватися неодноразово. Тому випадало би, хіба, жаліти того адепта Кліо, який заповзявся пропагувати з відповідної нагоди "рішуче відмінні" погляди"[21]. Перш за все по суті наш Автор вважає "просто вражаючим нерозумінням", вживання звороту

---

[12] Його ж. С. 175. Поклик одразу на праці кількох учених (Броніслава Влодарського, Миколу Котляра та Леонтія Войтовича), що слідує за вище цитованим реченням (прим. 177), не засвідчує у даному випадку запозичення чужої (чужих) думки (думок).

[13] Kádár T. Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi cimmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású elökelök, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. *Fons*. 2012. Vol. XIX. Sz. 1. Old. 88.

[14] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi... S. 177.

[15] Ibidem. S. 349–353.

[16] Ипатьевская летопись. Стб. 762, 768.

[17] Див. хоча б: Грушевський М. Історія української літератури Київ : Либідь, 1993. Т. 3. С. 133–134.

[18] До теми див. хоча б: Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 7–23.

[19] Йдеться зрештою про один із найрадикальніших прикладів помилковості іпатіївської хронології, коли опис згаданої битви, що тривала один день, подана під двома роками (Ипатьевская летопись. Стб. 763, 768.

[20] Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Київ : Наук. думка, 1993. Т. 3 : до року 1340. С. 51.

[21] Александрович В. С. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 185.

“Daniel, nieraz zresztą, sadzany był na tronie książęcym”, закидаючи нерозуміння його символічно-політичного значення. Якби тільки В. Александрович розумів, що у польській мові словосполучення “sadzać na tronie” та аналогічні (“zasiadać na tronie”, “siadać na tronie”, “osadzać na tronie”) володіють, зрештою, значеннями: “мати владу водночас із цілим символічним (релігійним, політичним та церемоніальним) контекстом”[22], але й теж “мати владу”, “отримувати владу” і т. д., що, звісно, набувало й сенсу фізичного акту “возсідання на престолі” (трон при цьому, безсумнівно був об’єктом, котрий символізував владу)? На жаль, Автор не знає найважливіших різниць семантичних нюансів окресленого фразеологізму, поспішно та відверто грубо інтерпретуючи вжитий мною вислів, неодноразово зрештою вводячи в оману Читача.

Маємо у даному випадку й справу із серйозним професійним недоліком, адже перед нами – виразний приклад недостатнього володіння мовою, якою була написана рецензована книга[23]. Не поодинокий та такий, що має стосунок не лише до польської – що гірше – до староруської. Втім доки перейдемо до другого з окреслених прикладів, не можна собі відмовити в коментарі до занотованої у назві рецензії В. Александровича фрази: “король Данило Романович як opunktowana “istota biologiczna” (див. прим. 1). Дивно, але щодо видатного Рюриковича, про якого йдеться, означення “opunktowana istota biologiczna” вжито не було, насамперед з тієї прозаїчної причини, що у польській мові немає слова “opunktowana” (sic!)[24]. Ми ж не маємо і не матимемо наміру в насильницький спосіб утворювати неологізмів. По-друге, кожний із нас є “istotą biologiczną”, відтак у зв’язку із цим ставилося за мету спробувати описати фізичні риси князя Данила. Де тут місце для застосованої Автором іронії? Укотре постаємо перед прикладом доволі слабкого задля ведення дискусії володіння польською. Разом із тим постає інтригуюче питання, звідки В. Александрович взяв те нещасне “opunktowanie”, котрого немає у книзі?

У випадку із сумнівами щодо староруської йдеться про наступний фрагмент аналізованої рецензії: “Показовим прикладом нерозуміння ситуації, як і традиції, є також наведений одинокий “доказ” обізнаності короля з “письмом”, віднайдений у його словах, зафіксованих під 1231 р. при описі вимаршу проти війська угорського королевича Андрія поблизу міста Шумська на Волині: “Данилови же рекшоу . ꙗко же писание глт҃ ь . мьдлѧи на брань . страшливоу дшю҃ имать”. Літературна критика вбачає тут перефразування слів Олександра Македонського: “яко црь҃, поздяся на брань, ouже явился есть противнымъ, яко страшиву душю имать на брань”. Д. Домбровський витлумачив наведене місце літописної розповіді на той спосіб, нібито “starszy Romanowicz najpewniej przytoczył przeczytany tekst (sic!)” (S. 261). **Однак фраза “писание глт҃ ь” у тогочасному культурному обігу здатна мати єдине прийнятне наповнення як відсилання до Святого письма** [акцент. – *Д. Д.*] і з цього огляду зовсім безпідставно співвідносити її з проблемою грамотності у сприйнятому та викладеному сенсі. Інша річ, чи перед нами, справді, помилка й відкликання до історії знаменитого македонського царя зроблено неслушно, чи зазначені слова Данила Романовича, все ж, здатні приховувати якусь алюзію до християнських священних книг”[25].

---

[22] У польській щодо окресленого акту вживається частіше навіть латинського походження термін “intronizacja”, “wyniesienie na tron” або теж окреслення “być koronowanym”.

[23] Сподіваємося, що не йдеться про приклад свідомого обмеження значення поняття, що було б іще гіршим, бо виглядало б науковим шахрайством, а не професійною помилкою. Пишучи за нагоди про мовні аспекти, навіть не звертатимемо уваги на посталу у тексті В. Александровича помилку цитування, бо у польській мові (про що зазначено у тексті) є запис “Bogurodzica”, а не “Bohurodzica”. Йдеться, як бачимо, про приклад такої, що часто повторюється та легко піддається перевірці не старанності Автора цитування рецензованого тексту (див. також Александрович В. С. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”. С. 159 (“Salomei z Brzegu [sic!!!]” замість “Salomei z Bergu”, “niemał” замість “niemal”), 160 (“uczęstniczył” замість “uczestniczył”), 164 (“aby wyznać klasztorną funkcj” (sic!) замість “aby uznać klasztorną funkcję”, 171 (“maiącego” zamiast “mającego”) тощо.

[24] Див. наприклад: Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN / pod red. A. Markowskiego. Warszawa : PWN, 2000. S. 611; Nowy słownik ortograficzny PWN / pod red. E. Polańskiego. Warszawa : PWN, 2002. S. 507.

[25] Александрович В. С. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 179.

Як бачимо, покритикованою у цьому місці виявилася окрім автора монографії й "*Літературна критика*" (на нещастя для себе – російська, троте Автор у відповідній примітці покликався лише на київську дослідницю Тетяну Вілкул[26]). Розгляньмо ж цей аспект, покликаючись головно на словник староруської мови. Отже, виявляється на Русі XI–XIV ст. Слово "писание" володіло чималою кількістю не згаданих В. Александровичем значень: "1. Действе по глаголу писати; почерк; орудие письма; 2. То, что написано, переписано; то, что изложено в письменном виде; письмо; письменное обращение; послание; письменное удостоверение; документ; грамота; 3. Сочинение; Священое писание; 4. Живописное изображение; живопись"[27]. Чи невже ми спіймали Автора на незнанні староруської, базової, хоча, звісно, не єдиної мови джерел до теми Данила Романовича, чи також йдеться про свідоме замовчування незручних для підведення підсумків фактів або й фіксацією на власний розсуд цитованого місця як єдинослушного? У кожному випадку – як достеменно бачимо – Автор допускає фундаментальної помилки в категоричності ототожнення вислову "писание глѣ ь" зі Святим Письмом. По-друге, звернімо увагу, що актуальне для нас словосполучення звучить: "Данилови ж[е] рек[ъ]шю: "Ꙗкоже писанїе г[лаго]лет[ь]"[28], далі ж слідує конкретна цитата. Йдеться, відтак, про високоспецифічну конструкцію, де поряд фігурують дієприкметник та дієслово, і яку найкраще можна перекласти: "Данило тоді промовив: "Як Письмо каже"" (або в схожий спосіб але без зміни сенсу)[29], що цілком виразно передбачає, на наш погляд, відкликання князя до конкретного тексту. Додамо, що аналогічно перекладали цей фрагмент українською Теофіл Коструба[30] і Леонід Махновець[31], російською Ольга Ліхачова[32], англійською Георг Перфецький[33], зрештою чеською Йітка Комендова[34], а словацькою Мартін Гомза та Нора Маліновська[35].

Домінує в даному випадку певна колективна згода, що ставить під сумнів висловлену без яких-небудь застережень В. Александровичем думку: "з цього огляду зовсім безпідставно співвідносити її з проблемою грамотності у сприйнятому та викладеному сенсі"[36]. Учтиво втім слід визнати, що імовірно Т. Коструба[37] і напевне О. Ліхачова визнали наведену хроністом

---

[26] Ibidem. S. 179. Йдеться конкретно про статтю: Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі. *Княжа доба: історія і культура*. 2015. Вип. 9. С. 228.

[27] Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. И. С. Улуханов. Москва : Азбуковник, 2000. Т. 6. С. 392–394.

[28] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 171–172.

[29] Ibidem. S. 145.

[30] "Данило сказав їм, як стоїть у Письмі" (без коментаря), Галицько-Волинський літопис / переклав і пояснив Т. Коструба. Львів : Вид. І. Тиктора, 1936. Ч. 1. С. 7.

[31] "Данило тоді сказав, як ото писання говорить". У коментарі Л. Махновець наведену далі цитату визнав за: "слова Олександра Македонського з давньоруського перекладу "Александрії", Літопис руський за Іпатським списком / переклав Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. С. 389.

[32] "Но Данило сказал: "Как говорит Писание…", С. 499 (цитата із книги Сираха), Галицко-Волынская летопись. *Библиотека литературы Древней Руси* : в 20 т. / перевод на современный русский язык и комментарий О. П. Лихачевой. Санкт-Петербургъ : Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН, 1997. Т. 5. С. 225.

[33] "But Danilo quoted to them from the Scriptures". Йдеться, зрештою, про найменш точний переклад аналізованого наразі фрагменту (The Galician-Volynian Chronicle / an annotated translation by G. A. Perfecky. With an editor's preface (The Hypatian Codex). *Harvard Series in Ukrainian Studies*. München : W. Fink, 1973. Vol. 16. P. 2. S. 40).

[34] "Daniil pravil: "Jak je psáno"", Haličsko-volyňský letopis / předmluva J. Komendová. Praha : Argo, 2010. S. 64.

[35] "Daniel riekol: "Ako hovoria texty"", Haličsko-volynská kronika. Neznáme rozprávanie o rodine král'ov a kniežat východno-strednej Európy v 13. storočí / vstupné štúdie napísali, preložili a kritický aparát vypracovali M. Homza a N. Malinovská, Martin : Matica slovenská, 2019 (Libri Historiae Slovaciae Fontes. T. 2). S. 161.

[36] Александрович В. С. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 179.

[37] Т. Коструба не коментував цього епізоду, подавши тільки термін "Писання" великою літерою (прим. 29). Звідти здогадуємося, що йдеться про Святе Письмо.

цитату князя Данила старозавітного походження, натомість Василь Істрін[38], Олександр Орлов[39], Л. Махновець[40], Олексій Пауткін[41] і Т. Вілкул[42] з "*Александрії*". Звідки б її не було залучено[43] – хоча В. Александрович оминув важливу для критики дискусію проблеми, вважаючи, що найкраще знає він сам[44] – конструкція уривку звучить однозначно: Данило сказав, що в тексті є написано!

При цьому зауважмо, що у авторському висновку (тут – *Д. Д.*) виразно підкреслено гіпотетичний характер вищезгаданої передумови щодо вміння старшого Романовича читати, намагаючись водночас підсилити її додатковими аргументами, чого, звісно, наш Автор "не зауважив". Йдеться власне про те, що у *Галицько-Волинській хроніці* знаходимо інформацію про "збірник", належний молодшому братові Данила – Василькові († 1269)[45]. Навряд аби молодший Романович виставляв собі на полиці книги задля прикраси, як часом роблять сучасні бізнесмени. Приймемо відтак обережно, що йдеться про опосередкований аргумент на користь письменності князя Данила. Він опертий на силогізм: оскільки Василько мав книгу, то певне вмів читати, а якщо так – то малоймовірно би залишався неписьменним його старший брат. Звісно, це залишається лише припущенням. Володіємо й черговим аргументом, а всі три в сумі взаємно управдоподібнюються. У цьому випадку йдеться про чітко відомий факт. *Хроніка Романовичів* поза всяким сумнівом повідомляє, що досконало знайомим із письмом та літературою особою був небіж князя Данила – Володимир Василькович († 1288)[46]. Вочевидь це свідчить про надання Романовичами особливої уваги освіті. Якщо ж князь Володимир був знаменитим книжником, а його батько володів кодексом, то Данило… У кожному випадку, вважаємо, що добір вищезгаданих фактів дозволяє запропонувати цілком вірогідну гіпотезу щодо вміння старшого Романовича читати. Утім підкреслімо, що у критикованій книзі чітко наголошено на гіпотетичності цього, хоча й досить сильний[47]. Зрештою, у цьому місці варто додати ще один аргумент на користь "освіченості" князя Данила, хоча й опосередкований. Не випадковою, на наш погляд, стала поява у некролозі володаря, звісно, без сумніву панегіричного і риторичного характеру, однак підготовлена вже автором другої, "волинської" частини *хроніки Романовичів* звороту: "Съи же король Данило кнѧз[ь] добрый, и хоробрый, и мѫдрый създа ж[е] городы мнѡгы, и ц[ь]ркви постави и оукраси ѧ разноличными красотами. Бѣше бо братолюбїемь светѧсѧ съ братѡм[ь] своим[ь] Васил[ь]кѡм[ь]. Съи же **Данило бѣше вторый по Соломонѣ** [акцент наш. – *Д. Д.*]"[48].

На жаль, львівський історик оминув своєю увагою весь обсяг вище наведеного виснування, а також навіть не натякнув про означений мною його ступінь вірогідності. Боюся, є це виразне свідченням його позначеного особистою неповагою і сарказмом ставлення до опонента, і специфічної, у своїй основі помилкової методики роботи, котра полягає у замовчуванні незручних для його виснування аргументів.

Слід визнати, що з цієї перспективи відверто курйозно звучать вже вище наведені слова В. Александровича: "Інша річ, чи перед нами, справді, помилка й відкликання до історії

---

[38] Истринъ В. Александрія русскихъ хронографовъ. Изслѣдованіе и текстъ. Москва : Въ Университетской типографіи, 1893. С. 61, 174.
[39] Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописи. *Известия отделения русского языка и словесности АН СССР*. 1926. Т. XXXI. Кн. 1. С. 115.
[40] Див. прим. 30.
[41] Пауткин А. А. Южнорусские летописцы XIII века и переводная историческая литература. *Герменевтика древнерусской литературы*. 1998. Т. 9. С. 131.
[42] Див. прим. 25.
[43] Дотримуємося (тут. – *Д. Д.*) версії щодо "*Александрії*".
[44] Не вважаємо за потрібне в цьому місці розглядати окреслену проблему. Існують два погляди. В. Александрович без застережень підтримав один із них, ми ж (тут – *Д. Д.*) мали право, покликаючись на джерела та літературу, а, відтак, *lege artis* – інший.
[45] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 629. Пор.: Ипатьевская летопись. Стб. 998.
[46] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 585, 593, 606 та ін.
[47] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz... S. 261–262.
[48] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 451.

знаменитого македонського царя зроблено неслушно, чи зазначені слова Данила Романовича, все ж, здатні приховувати якусь алюзію до християнських священних книг"[49].

Як чудово бачимо, наш Автор дуже гостро критикує спосіб інтерпретації *хроніки Романовичів* його останніми упорядниками, але сам не в стані запропонувати змістовної, добре аргументованої методологічної альтернативи, зрештою, ще підкреслимо – маючи впродовж багатьох років до диспозиції фаховий колектив, як керівник спеціального підрозділу Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України не подбав про власне українське археографічне видання наративу. Можливо стали на заваді тому не лише означені вище недоліки в галузі фразеології, а насамперед самовідчуття, що найбільшим авторитетом для нього самого є він сам?

Насамкінець модулеві, присвяченому характерові вжитої В. Александровичем методики слід додати одну джерелознавчу увагу до теми постійно присутнього закиду про незнайомість *хроніки Романовичів*[50]. Що ж, на противагу до Автора, а ми (тут – *Д. Д.*) на 100% переконані у своєму погляді[51], працювали з усіма відомими рукописами джерела, що призвело до появи разом із Адріаном Юсуповичем та міжнародним колективом упорядників, його критичного видання і перекладу польською[52]. Наш Автор, звісно, не добираючи слів, зміг розкритикувати нашу працю у спосіб, котрий викликає чимало серйозних сумнівів щодо солідності рецензії[53], щонайменше, гадаємо, вже сам факт перекладу джерела демонструє, що мав можливість із ним ознайомитися і то докладно та з розумінням, чому львівський дослідник вперто нам відмовляє.

Насправді В. Александровичу можна виставити більш поважний і, на противагу до вище окреслених, легший доказово закид підготовки тексту з дуже виразними ідеологічно-політичним нашаруванням. Автор оскаржує опонентів (зокрема польського колегу) у геть

---

[49] Александрович В. С. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 179.

[50] Там само. С. 161, 165–166, 167, 170, 171, 174, 175, 184, 188, 192–194 (на останніх зі згаданих сторінках докладно артикульовані).

[51] Відсутність прізвища В. Александровича серед читачів, котрі користувалися з рукописів *хроніки Романовичів* в місцях, де про них вказано.

[52] Див. прим. 2, а також: Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski i A. Jusupović. Kraków ; Warszawa : AVALON, 2017.

[53] Не місце тут полемізувати із цією рецензією. Маємо на меті, утім, лише на випадково дібраному прикладі продемонструвати, звідки постають застереження щодо її якості. Отже В. Александрович написав: "Неодноразово відзначене в критичних зауваженнях до опублікованої біографії короля Данила Романовича переінакшення фактів на свій лад показує також виразно скромніший приклад з наведеною посвятою собору у Володимирі як Вознесіння (польською Wniebowstąpienie) Богородиці (s. 17, przyp. 61), безпідставно перенесеною з латинської традиції. Насправді собор освячений як Успенський […]" (Александрович В. С. "Kronika Romanowiczów" – Версія …"покращена"? С. 278). На жаль, є це свідченням цілковитого нерозуміння нашого задуму, що постає хіба з недостатнього володіння польською (знову!) та – водночас – презентації помилкової фактографії. Критикований допис звучить так: "Sobór katedralny we Włodzimierzu pw. Bogurodzicy (obecne, niepotwierdzone w Latopisie kijowskim i Kronice Romanowiczów wezwanie – Wniebowzięcia Matki Boskiej), fundowany przez Mścisława Izjasławowicza (przed 1170 r.). Istnieje do dziś w postaci mocno przebudowanej w stosunku do oryginalnej (С. Терський. Княже місто Володимир... S. 86–89) […]" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 17–18, прим. 61). Справа в тому, що наш Автор не зрозумів речення, в якому – як видно – просто йдеться про відсутність у *Київському літописі* та *хроніці Романовичів* БУДЬ-ЯКИХ згадок про конкретну марійну посвяту собору (Успіння). Успенська посвята підтверджується пізнішими часами. У окреслених джерелах він ЗАВЖДИ був занотований як "Богородичний". По-друге, у польській мові, якою втім упорядковано коментарі, докладним термінологічним відповідником "Успіння" є "Zaśnięcie Bogurodzicy", що теологічно відповідає "Wniebowzięciu Bogurodzicy". Ми ж обрали другий варіант з огляду на його краще розуміння польським Читачем. Приписування ж нам, наче ми для часів Романовичів володимирський собор називали "Wniebowstąpienia NMP" є абсурдним. Поряд з тим постає питання, яким власне дивом рецензент приписав нам вживання катастрофічно помилкового з теологічного погляду терміну "Wniebowstąpienie Bogurodzicy". Адже цього в тексті немає, а поняття "Wniebowstąpienie" стосується виняткова Христа (Вознесіння Ісуса Христа)!!! Варто також звернути В. Александровичу увагу, що рецензовані праці слід читати уважно і з розумінням, хіба що на меті стоїть цілеспрямовано ввести Читача в оману, в чому не насмілюємося Рецензента оскаржувати.

абсурдний спосіб у пропольскості і, водночас, проугорскості (чи часом не постала означена манія на підставі славного: “Polak Węgier dwa bratanki”?), а теж в репрезентуванні католицької опції розуміння історії галицько-волинської Русі доби Данила Романовича. Причому пише це *expressis verbis*[54]. Що ж, це Його проблема. Ми ж можемо відповісти наступним чином: на наше глибоке переконання, Істина й Історія не знають національності й релігії.

Князь Данило Романович та король Андрій II

Перейдемо ж до наступного із запланованих модулів. Автор запекло, можна сказати, за всяку ціну боронить погляд про відсутність залежності Данила Романовича від королів Угорщини Андрія II та Бели IV, весь час звинувачуючи опонентів у наданні руському володареві “другорядності”[55].

Щоби загалом почати розгляд цього аспекту варто мабуть дати відповідь на кілька супутніх питань, котрі присутні, звісно, у джерелах, не лише, у *хроніці Романовичів*: 1) чи Данило Романович провів кілька років свого дитинства в Угорському королівстві?; 2) чи його мати “відпросила” остаточний виїзд старшого сина з Угорщини у короля Андрія II 1213 р.?; 3) чи до *хроніки Романовичів* потрапили деякі дуже докладні свідчення життя двору Арпадів під час перебування в Угорщині князя Данила?; 4) чи *хроніка Романовичів* позбавлена будь-яких негативних особистих оцінок щодо Андрія II та його синів до 1235 р.?; 5) чи король Андрій II в часі очевидної видимої кризи уряду малолітнього Данила Романовича (та його матері), щонайменше від 1206 р. вживав титул *Galiciae Lodomeriaequae Rex*, котрий чітко відповідав теренам влади Романовичів, а не винятково *Galacie Rex*, як раніше це вчинив його батько Бела III († 1196), коли долучився до конфлікту за Галицьку землю?; 6) чи завдяки угорській помочі юний князь Данило перебував на галицькому престолі 1210/11–1212 рр.?; 7) чи угорці до 1245 р. вчиняли інтервенції до Галицької, а часом Волинської земель (так активно, як не робили цього ніколи раніше), періодично встановлюючи в Галичі і Перемишлі на тамтешніх князівських престолах молодших Арпадів?

Отож, відповідь на усі окреслені розлогі хронологічно й географічно питання буде позитивною, чого само по собі вистачило б аби піддати сумніву постановку В. Александровичем проблеми в означеній справі. Утім не маємо наміру йти шляхом львівського історика, але, опираючись на джерела, дамо нашому опонентові, а також Читачеві можливість краще зрозуміти її суть, навівши ряд переконливих доказів залежності старшого Романовича від короля Андрія II упродовж 1205–1213 рр.

Галицький і володимирський титули Андрія II

Аналізуючи динаміку розширення династією Арпадів своїх володінь упродовж кінця XI–XIII ст., притомному історикові не випадає сумніватися, що цей процес супроводжувався включенням нових земель до королівського титулу. Той юридично закріплював право на ці терени, активно проникаючи у політичну практику угорських королів за наслідками тісних міждинастичних стосунків, іноді – матримоніального характеру. Так, шлях Далмації (*Dalmatia*) і Хорватії (*Chroatia*) до складу Угорського королівства розпочався при Володиславі I († 1095) зі смертю хорватського короля Дмитра Звонимира (†1089), одруженого з сестрою Володислава, угорською принцесою Оленою. Оскільки їхній син помер раніше, то династія Трпимировичів залишилася без чоловічого спадкоємця й припинила існування 1091 р. Це давало Арпадам право висунути свої претензії, завершені на практиці при Коломані († 1116) як внаслідок війсь-

[54] Александрович В. С. “Щастя” короля Данила... С. 320–321, 325, 327, 330; Його ж. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 175, 182, 185–186; Його ж. “Угорське підданство”... С. 172, прим. 166.

[55] Його ж. “Угорське підданство”. С. 167. Не випадало би у даному місці дискутувати, що упродовж свого складного життя князь Данило неодноразово займав посеред інших руських володарів не те, що другорядне, а й третьорядне місце, постійно перебував під загрозою фізичного знищення від ранніх років аж до зрілості (як, за винятком Ігорьовичів, ніхто з інших галицьких князів), поступово з роками перетворившись на одного із найавторитетніших серед ближчих і дальших родичів як на Русі, так і поза її межами.

кових походів, так і укладених із хорватськими вельможами та далматинськими містами угод. Ними він гарантував певні привілеї, збережені в пізніших переписах та наративній традиції[56].

Близько 1131/38 р. до титулу Бели II († 1141) як весільне віно було додано Раму (*Rama,* згодом – синонім Боснії), приводом чому стало видання заміж за угорського короля доньки сербського великого жупана Уроша I († 1145) – Олени, котрий водночас просив (sic!) допомоги Арпадів проти імператора Іоанна II Комніна († 1143)[57]. Лише упродовж 1189–1190 рр. за відомих обставин Бела III послуговувався титулом *Galacie Rex*, не передавши його у спадок[58]. 1202 р. його син король Емерик відгукнувся на особисте прохання (sic!) брата сербського володаря Стефана II († 1228) – Вукана († 1207) усунути великого жупана від влади, що надалі дало угорському володареві привід і право долучити до титулу Арпадів окреслення *Rex Seruiae*[59]. За усіх перелічених обставин Арпади якщо не брали під контроль (протекторат, владу) набуті у титулі землі та їхніх еліт, котрі безумовно визнавали статусну зверхність королів, то найактивніше впливали на внутрішню політику, намагаючись зробити це й у майбутньому.

Нарешті щонайменше від 1206 р. Андрій II на тлі дуже динамічної кризи у володіннях загиблого Романа Мстиславовича, що тривала з літа 1205 р., долучив до свого титул *Galiciae Lodomeriaequae rex*, семикратно вживаючи його впродовж того року, принаймні за наразі відомими актами, котрих *a priori* мало бути більше[60]. У даному місці ще раз наголосімо – титул стосувався не лише Галицької землі! На питання, хто і за яких обставин дав право угорському королю на такий крок В. Александрович апелює у своєму стилі: "Така особливість доступних актів королівської канцелярії не дає змоги довідатися, відколи (а щобільше – за яких конкретних обставин) залучення титулатури виступило звичною повсюдно стосованою нормою канцелярської практики угорського двору […] видається очевидним доповнення до угорського королівського титула не за часів перебування юного Данила Романовича на галицькому престолі, а вже після того, як спадкоємці князя Романа Мстиславовича змушені були покинути місто"[61]. Як відомо, вдова з дітьми покинули Галич у напрямі волинського Володимира найпізніше – у червні 1206 р.[62] На час появи королівських військ під стінами останнього сім'я поза сумнівами вже була всередині, хоча й *expressis verbis* невідомо чи вдова долучилася до замирення Андрієм II поляків. Подальше тамтешнє перебування втікачів тривало до зими 1206/7 р.

---

[56] "Ego Collomannus dei gratia rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie", Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae : in 14 v. (далі – CDRCDSl) / collegit e digessit T. Smičiklas. Zagrabiae : Ex officina societatis typographicae, 1904. V. 2 : (1101–1200). S. 9; Mandić O. "Pacta Conventa" i "dvanaest" hrvatskih bratstava. *Historijski zbornik*. Zagreb, 1958–1959. XI–XII. S. 165–204; Klaić N. Tzv. Pacta conventa ili tobožnji ugovor između kralja Kolomana i Hrvata 1102. godine, *Zadarska revija: časopis za kulturu i društvena pitanja*. 1983. God. XXII. Br. 6 (studeni-prosinac). S. 671–676.

[57] "Ego B(ela) dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex", CDRCDSl. V. 2. S. 48; Живковић Т. Рама у титулатури угарских краљева. *Зборник радова Византолошког института*. 2004. XLI. С. 163.

[58] "temporibus equidem domini nostri Bele gloriosissimi regis Ungarie, Dalmacie, Croacie Rameque nec non Galacie", CDRCDSl. V. 2. S. 234; Гарді Д. Проблема першої згадки терміна "Галичина" в інтитуляції угорських королів. *Colloquia Russica* / за ред. В. Нагірного і М. Волощука. Івано-Франківськ ; Краків : Лілея НВ, 2018. Series II. Vol. 4 : Середньовічна Русь : проблеми термінології. С. 251–264.

[59] "Hemericus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiaeque Rex in perpetuiun", Codex diplomaticus Hungariae ecclesiastucus ac civilis (далі – CDH) / studio et opera G. Fejer. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. T. 2. S. 395; Харди Ђ. Србија у краљевској титули Арпадовића. *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића* / ур. Љ. Максимовић, С. Пириватрић. Београд : САНУ, 2019. С. 292; про динаміку поділу між сербськими й угорськими володарями титулів *rex Seruiae* і *rex Rascie* див.: Коматина И. Rex Serviae у Угарској краљевској титули од 1202. до 1402. Године. *Ниш и Византија XVI, зборник радова: Шеснаести међународни научни скуп ["Ниш и Византија"], Ниш, 3 5. јун 2017* / уредник М. Ракоција. Ниш, 2018. С. 51–66.

[60] Докладний хоча й не до кінця репрезентативний аналіз див.: Гарді Д. Проблема першої згадки. С. 252, прим. 1.

[61] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 177, 180.

[62] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 11, прим. 42.

(не пізніше 28 лютого 1207 р.), допоки загроза життю малолітнім Романовичам не змусила сім'ю втікати й з цього міста[63].

Відтак семикратне титулування 1206 р. короля *Galiciae Lodomeriaequae rex*[*] аж ніяк, як бачимо, не залежало від хронології поневірянь Романових спадкоємців власними (щойно добровільно втраченими) землями. А їхня втеча спершу до краківсько-сандомирського князя Лешка Білого († 1227)[**], а відтак – Угорщини виглядала цілком виправданою з огляду на підтримку і патронат, який Андрій II задекларував впродовж останнього року–півтора. Він надав військову допомогу до Галича, власноруч навесні 1206 р. взяв участь у кампанії до волинського Володимира, під стінами якого домігся замирення поляків (безпосередньо це помогло Романовичам утриматися тут ще на якийсь час) та вживанням оновленої титулатури[64].

---

[63] Докладний аналіз хронології: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi. S. 47, прим. 88.

[*] За відсутності конкретних днів і місяців у актах короля 1206 р., їхній зміст, аналіз свідків дозволяють з певністю сказати про появу окреслених документів у різній місцевості та різному часі (CDH / studio et opera G. Fejer. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. T. 3. V. 1. S. 31–35; Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica : in 2 t. (далі – RSA) / ed. I. Szentpétery. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1923. T. 1 : (1001–1270). S. 70–71; Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae : in 2 t. (далі – CDSl) / ed. R. Marsina. Bratislava : Sumptibus Akademiae Scientirarum Slovaciae, 1971. T. 1 : inde ab anno DCCCV usque ad anno MCCXXXV. S. 109–112). Зокрема зі смертю десь на рубежі 1205–1206 рр. (*terminus post quem* 1 серпня 1205 р.) другого за значенням архієрея Угорського королівства архієпископа Калочі Іоанна (1202–1205) поставлення його наступника зіштовхнулося з якимись перепонами, відтвореними у шести із семи актах 1206 р. Спершу двічі при переліку свідків із числа церковних еліт калоцький архієпископ взагалі відсутній (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (далі – CDAC) / ed. G. Wenzel. Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1873. V. 11. S. 84; Codex diplomaticus patrius. Hazai okmánytár : in 8 t. (далі – CPD) / studio et opera A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely. Budapestini : Typis Alexsandri Kocsi, 1880. T. 7. S. 3; див. також ре҆гести: CDSl. V. 1. S. 109–110), одного разу занотовано – *Colocensi ecclesia vacante* (CDSl. V. 1. S. 110) та ще двічі зі згадкою молодшого брата угорської королеви Ґертруди († 1213) *Pertoldo Colocensi archielecto* (CDSl. V. 1. S. 111–112), котрий згодом був затверджений та правив до 1218 р. (Zsoldos A. Magyarország világi archontologiája 1000–1301. Budapest : Historia ; MTA Történettudománynyi Intézete, 2011. Old. 84). Не випадало б із нашим Автором дискутувати про тривалість елекції в умовах початку XIII ст. Динаміку видання документів бачимо й у аналізі кар'єри угорського комеса, а впродовж 1206 р. – другої за значимістю після короля особи – палатина Моґа, відомого за *хронікою Романовичів* як Мок Великии слѣпоокии. Із семи документів Андрія II 1206 р. він фігурує серед свідків шестикратно, але під різними урядами. Один раз – *Mogh palatinus et comes Supreniensi* (до слова при нотатці *Colocensi ecclesia vacante*) та п'ятикратно – *Mogh palatinus et comes Bichoriensi* (до слова двічі спільно із калоцьким архиелектом Бертольдом), продовжуючи обіймати уряд Бігарського комеса й на початку 1207 р., вже не будучи натомість палатином (CDRCDSl / collegit e digessit T. Smičiklas. Zagrabiae : Ex officina societatis typographicae, 1905. V. 3 : (1201–1235). S. 70). Усі сім документів 1206 р. вийшли з-під пера пробоща Арада Ґодфріда, котрий очолював королівську канцелярію упродовж 1205–1206 рр. (Zsoldos A. Magyarország világi archontologiája 1000–1301. Old. 107). Тому перелік вище наведених аргументів дозволяє сміливо вважати – під волинський Володимир у першій половині 1206 р. король Угорщини вирушав уже як *Galiciae Lodomeriaequae rex*.

[**] Оскільки "Не вѣдѧхѫ бо, камо | бѣжащю, бѣ бо Романь оубїенъ на лѧхох[ъ], а Лест[ь]|ко мира не сътворил[ъ]" (Kronika halicko–wołyńska (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 13–14), логістика втечі сім'ї спершу до Польщі, а звідти – до Угорщини виглядала привабливішою, ніж спроба проникнути у володіння Арпадів безпосередньо через Галицьку землю, уже підконтрольну дуже вороже налаштованим князям Ігорьовичам, тим паче, що десь тоді ж "Володимер[ъ] [Ігорьович. – *М. В., Д. Д.*] же мнѡгыа дары | посла къ королеви и Лест[ь]кови" (Chronica Galiciano-Voliniana... S. 15).

[64] Утім у В. Александровича цей фрагмент звучить, як: "[…] Ендре II як **покровитель** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*] спадкоємців загиблого князя невдовзі під стінами Володимира зумів домовитися з поляками, внаслідок чого для нащадків Романа Великого вдалося врятувати родинний Володимир" (Александрович В. "Угорське підданство". С. 183). Тобто, зі слів Автора виглядає так, що у Романовичів настільки все було "чудово" у себе на батьківщині, що угорський король був змушений вирушити у масштабний, вочевидь недешевий військовий похід на їхню підтримку аж під волинський Володимир, зміг силою дипломатії утримати за ними місто і нічого взамін не вимагав, апелюючи винятково до угоди із покійним князем Романом? Водночас цікаво, а де ж перебували на той час за так необхідної вдові з дітьми військової

То ж коли, за яких обставин та від кого король Угорщини набув характерного титулу? Відзначмо, що у жодному випадку, як щойно зрозуміло із запропонованої хронології, це не могли бути Ігорьовичі, котрі поступово, але відносно лише на короткий час, позбавили Романовичів спадщини. Князі Володимир (після † 1210 або 1211), Роман († 1210 або 1211), а згодом Святослав († 1210 або 1211) вибудовували стосунки із Андрієм II у часі, коли той, наголосімо, за титулом вже став і залишався *Galiciae Lodomeriaequae rex*[65]. Таку нагоду угорський володар міг отримати лише від безпосереднього спадкоємця щойно загиблого князя Романа, котрим одразу ж після похорон останнього був визнаний якоюсь частиною галицьких еліт його кількарічний син Данило під опікою матері[66]. Власне поміж серединою 1205 – серединою 1206 рр. остання мала лише одну особисту зустріч із королем, коли "сни|малсѧ корол[ь] съ ætровью своею Сѧноцѣ"[67], датовану *terminus post quem* 1 серпня 1205 р.[68] Більше, наскільки відтворюють нам окреслені події джерела, таких снемів не було[69], а відтак нагода Андрієві II у легітимний спосіб набути титули *Galiciae Lodomeriaequae rex*, на наш погляд, могла випасти лише у Сяноку за особистої згоди непевної у власному майбутньому та майбутньому своїх дітей вдови князя Романа, титул якої, на жаль, невідомий. Відсутність "за замовчування" актів нового угорського короля із відповідною нотаткою в *intitulatio* за 1205 р. не повинно бентежити, адже добре відомо, що після його коронації за актуальний рік – донині уціліло лише два (максимум – три) документи[70]. Причому в одному із них, *datum anno regni nostri primo,* хронологічно упорядкованому Тадеєм Смічікласом після привілею 1 серпня 1205 р. містянам Нина, не вказаний у самому документі канцлер короля (але вочевидь вже згаданий Ґодфрід) передав титул за скороченою формулою – *Andreas dei gracia Hungarie rex etc.*[71], що не може не наштовхувати на запитання. Про аналогічні (sic!) скорочення добре відомо на момент вже постійного слугування Андрієм II титулом *Galiciae Lodomeriaequae rex,* зокрема 1213 р.[72].

Звісно, наш Автор може "закривати очі" на вище наведені практики взаємин Арпадів зі своїми слабшими сусідами на Балканах кінця XI – початку XIII ст., при кожній з яких угорські

підтримки "боѧре велиціи wт[ь]ца его [тобто Данила Романовича. – *М. В., Д. Д.*]" до яких апелює В. Александрович у відповідному місці (Александрович В. "Угорське підданство"... С. 185). Не випадало б гадати...

[65] Навіть якби таке право у силу обставин Андрієві II надали прийшлі з Чернігівської землі володарі, той (десь за логікою В. Александровича, хоча й без *expressis verbis*), визнаючи князя Данила легітимним спадкоємцем батькових земель та, діючи винятково відповідно до дружніх, союзницьких домовленостей з покійним Романом Мстиславовичем (Александрович В. "Угорське підданство"... С. 173–175), мав би після успішного встановлення угорськими силами юного князя на галицькому престолі у вересні 1210 або 1211 р. зректися набутих раніше галицького й володимирського титулів, адже справу було зроблено. Однак, як бачимо з джерел, цього не відбулося. Щороку впродовж 1206–1213 рр. король послідовно (за будь-яких змін на галицькому престолі), постійно підкреслюючи сюзеренітет, титулувався *Galiciae Lodomeriaequae rex* (CDH / studio et opera G. Fejer. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. T. 3. V. 2. S. 78, 81, 151; CDAC / ed. G. Wenzel. Pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1860. V. 1 : (1001–1235). S. 129; CDRCDSl. V. 3 : (1201–1235). S. 64, 67–68, 70–72, 84, 89, 91, 95, 97, 99, 103; CDSl. T. 1. S. 109, 111–113, 117, 120–123, 136–137, 142).

[66] "Га|личане же цѣловаша кр^{с}тъ къ снѹ ѥго Данилу", Лаврентьевская летопись, *ПСРЛ* / с предисл. Б. М. Клосса. Москва : Языки славянской культуры, 2001. Т. 1. Стб. 425.

[67] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 7–8. При цьому питання належності Сянока тісно пов'язане зі способом ведення Арпадами міждинастичних перемовин, аспектами отримання Романовичами першої військової допомоги, чому В. Александрович також присвятив чимало місця у своїй статті (Александрович В. "Угорське підданство"... С. 160–174).

[68] Окреслена дата, як *terminus ante quem* вживання Андрієм II галицько-володимирського титулу, оперта на виставлений королем містянам міста Нин (тепер – однойменне місто Задарської жупанії, Хорватія) ряд привілеїв (CDRCDSl. V. 3 : 1201–1235. S. 50–52).

[69] Про участь у кількасторонніх перемовини під стінами волинського Володимира Романової вдови джерела мовчать: "король же wмиривъ Лѧхъı . поиде за горъı", Лаврентьевская летопись. Стб. 427.

[70] CDSl. T. 1. S. 107–108, 133; Див. також критику: RSA. T. 1 : (1001–1270). S. 70–71.

[71] CDRCDSl. V. 3 : (1201–1235). S. 54–55.

[72] Ibidem. S. 116, 118–119, 121–124.

королі отримували супліку про військову поміч, надавали її, а взамін набували титул та, як наслідок, подальші усеможливі поважні преференції*. Однак "галицько-володимирський" випадок виглядає дуже схожим, якщо не в цілому аналогічним балканським, а відповідь на питання, хто делегував Андрієві II таке право, криється, як бачимо, за текстологічним аналізом джерел та хронологією подій у землях покійного князя Романа й Угорщині поміж 19 червня 1205 – 28 лютого 1207 рр.[73]. Хоча звісно з певних причин (про які можемо лише здогадуватися) не поданий *expressis verbis* у *хроніці Романовичів*.

Матримоніальна політика Арпадів та Рюриковичів

Частину власних аргументів супроти угорського підданства князя Данила наш Автор вибудував на відомій репліці упорядника *хроніки Романовичів* про намір короля видати заміж за Данила свою доньку. Рішення Андрія II вмотивовувала відсутність власного сина[74], а відтак, як вважає В. Александрович, контекст цитати точно датується *terminus ante quem* появи на світ первістка Бели напередодні 29 листопада 1206 р.[75]. Д. Домбровський, котрий запропонував альтернативне розуміння наведеної цитати, вплетеної до значно розлогішого, упорядкованого й структуризованого після 27 травня 1235 р.[76] фрагмента[77], зіткнувся з нищівною, але позбавленою достатніх аргументів критикою Автора, котрий навіть не намагався дочитати та текстологічно розібрати окреслений уривок до кінця, натомість закидав: "Не наділені належним терпінням для уважного читання, вони [історики. – *М. В., Д. Д.*] схильні вдаватися до тлумачення, забувши про природний і невід'ємний для свого цеху обов'язок послідовно дотримуватися

---

* Аналогічного штибу казуси Арпадів у стосунках із іншими сусідами, в міждинастичних відносинах інших країн, перелічити хоча б частину з яких не дозволяє об'єм актуальної статті.

[73] Нижньою хронологічною межею є загибель Романа Мстиславовича під Завихостом, верхньою – *terminus ante quem* зайняття волинського Володимира князем Святославом Ігорьовичем, що змусило напередодні малолітніх Романовичів із матір'ю покинути місто. Опираємо хронологію на об'єктивно краще з-посеред наразі відомих генеалогічне дослідження (Домбровский Д. Генеалогия Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.). Издание исправленное и дополненное / перевод и вступительное слово К. Ерусалимский и О. Остапчук. Санкт-Петербург : ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2015. С. 263, 321, прим. 1382).

[74] "Данилови сѫщю въ оугрех[ъ], корол[ь] же Андрей, и болѣре оугор[ь]стїй, и всѧ землѧ хотѧше дати дъщеръ свою за кнѧзѧ Данила, обѣма дѣт[ь]скама бывшим[а], зане с[ы]на оу нег[о] не бѣ", Chronica Galiciano-Voliniana. S. 27.

[75] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 177.

[76] Повідомлення мало постати після дати канонізації, згаданої у ньому Єлизавети († 1231). Маємо зрештою справу зі свідченням складеності та багатошаровості процесу редагування так званого Зводу Данила. До теми канонізації див.: Bautz F. W. Elisabeth. *Biographische – Bibliographisches Kirchenlexikon*. Hamm : Bautz, 1990. T. 1. Kol. 1498; Jasiński K. Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej. *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Materiały z sympozjum, Toruń, 14–15 grudnia 1995* / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. S. 200; Reber O. Elisabeth von Thüringen: Landgräfin und Heilige: eine Biographie. Regensburg : Verlag Friedrich Pustet, 2006. S. 168.

[77] "Данилови сѫщю въ оугрех[ъ], корол[ь] же Андрей, и болѣре оугор[ь]стїй, и всѧ землѧ хотѧше дати дъщеръ свою за кнѧзѧ Данила, обѣма дѣт[ь]скама бывшим[а], зане с[ы]на оу нег[о] не бѣ. В та ж[е] лѣта оубїень быс[ть] ц[ьса]ръ великїи Филипъ рим[ь]скїи. Съвѣтом[ь] брата королева молѧшесѧ сестрѣ, да бы емоу нашла помочника. Она ж[е] никако не могоущи помощи брату своемоу и да дъщеръ свою за Лонокрабовича за Лоудовика, бѣ бо мѫж[ь] силенъ и помощник[ъ] брату ѧа, юже н[ы]нѣ с[вѧ]тоу нарѣчют[ь], именем[ь] Альжбѣта, пред[ь]нее бо имѧ ей Кинека. Мнwго бо послоужи Б[ого]ви по мѫжи своем[ь], и с[вѧ]тоу нарѣчют[ь]", Chronica Galiciano-Voliniana. S. 27–29. Наведений епізод можна розкласти на декілька модулів, котрі вказують на його упорядкування надзвичайно добре поінформованою особою, що згадувала все із дещо віддаленої перспективи. Попри всі інші, у даному випадку найбільше уваги заслуговує інформація про подвійне ім'я Єлизавети – дочки Андрія II і його першої дружини Ґертруди. Дуже сумнівно, чи хтось окрім князя Данила міг володіти такою інформацією. При дворі Романовичів стало відомо про її канонізацію винятково за угорського посередництва. При цьому виявляється, що знову володіємо дуже цікавим збігом. Добре знаємо про участь Данила Романовича у коронації Бели IV 14 жовтня 1235 р., власне – наприкінці того ж року, коли його сестру було визнано святою. Варто було б, аби В. Александрович віддавав належне тим фактам, радикально критикуючи наші погляди про стосунки Данила Романовича з Арпадами.

вимови залученого джерела”[78]. Утім *хроніка Романовичів* – не Святе Письмо, яке, зрештою, також потребує критичного аналізу.

Нам (тут – *М. В.*) імпонує оновлена ретельнішими хронологічними обрахунками версія Д. Домбровського прибуття князя Данила до двору Арпадів зимою 1206/7 р., щонайдалі, як уже зазначалося – до 28 лютого 1207 р., тобто – після народження принца Бели. Але уміщений епізод – “корол[ь] же Андрей, и боѧре оугор[ь]стїй, и вса земла хотѧше дати дъщеръ свою за кнѧса Данила, обѣма дѣт[ь]скама бывшим[а], зане с[ы]на оу нег[о] не бѣ”, – який В. Александрович “прийняв на віру”, відповідно до “вимови джерела”, може мати інше хронологічне наповнення.

Наш нещодавній статистичний облік відомих за джерелами династичних та напівдинастичних руcько-угорських шлюбів XI–XIV ст. засвідчив до 1242/3 та 1246 рр. відсутність жодних випадків видання заміж за представника династії Рюриковичів доньки чинного угорського короля (sic!)[79]. До певної міри окреслену традицію віддзеркалили слова Бели IV, вписані до так званого “татарського листа”, надісланого папі Інокентієві IV († 1254) з Шарошпатаку 11 листопада 1247 р.: “Nos vera ad id, quod potuimus recurrentes propter bonum christianitatis **maiestatem regiam humiliando** [акцент наш. – *М. В.*], duas filias nostras duobus ducibus Ruthenorum et terciam duci Polonie tradidimus in uxores”[80]. За актуальних умов загибелі Романа Мстиславовича непевності свого становища у Галицькій землі й на Волині та поневірянь його сім’ї, щойно анонсований *хронікою Романовичів* шлюбний проект на партнерських засадах (про які постійно веде мову наш Автор, покликаючись на старі домовленості покійного князя з Андрієм) виглядав неможливим (sic!). Більше того, підтримуючи версію Д. Домбровського про, радше, дитячі спогади Данила Романовича, що проникли після 27 травня 1235 р. до тексту аналізованого джерела, допускаємо ймовірність існування такої угоди між Андрієм та князем Романом до 29 травня 1205 р., тобто часу коронації першого, але згодом з певних причин надміру перебільшену при дворі Романовичів, мабуть, не без участі самого князя Данила чи його матері. Народження доньки Андрія Марії – тимчасової обраниці старшого Романовича – згідно генеалогічних студій, як відомо, припало на 1203/4 р.[81] Це дозволяє, на нашу думку, обережно датувати усні домовленості про шлюб між дітьми князя Романа та його угорського візаві щонайменше поміж 30 листопада 1204 – 7 травня 1205 рр., тобто на період правління малолітнього Емерикового сина Володислава III, регентом при якому був дядько Андрій. Але аж ніяк не після коронації останнього.

Військова допомога Андрія II сім’ї Романа Мстиславовича 1205–1206 рр.

Логічний ряд, що передував військовим починанням Арпадів у Галицькій землі й на Волині після смерті Романа Мстиславовича, має такий вигляд: 19 червня 1205 р. датується його загибель під Завихостом; тіло покійного спершу 22 червня поховали у соборі Сандомира, а згодом перевезли до волинського Володимира[82], що в сумі мусіло трохи тривати (до кінця

[78] Александрович В. “Угорське підданство”... С. 176–177.

[79] Voloshchuk M. Ruthenian-Hungarian matrimonial connections in the context of the Rurik dynasty inter-dynasty policy of the 10th–14th centuries: selected statistical data. *Codrul Cosminului*. 2018. Vol. XXIV. № 3. S. 7–30; Його ж. До питання походження руської дружини угорського короля Володислава I (1077–1095). *Українсько-угорські етюди* / за ред. Л. В. Войтовича. Львів : Інститут українознавства ім. Івана Крип’якевича НАН України. 2019. Вип. 3. С. 107–124.

[80] Докладний аналіз змісту листа див.: Сенґа Т. Галич, Галицька та Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI–XIII сторіч. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2020. Серія 2. Вип. 5. С. 7–48.

[81] Божилов И. Асеневци (1186–1460): генеалогия и просопография. София : Изд. На Българската Академия на науките, 1985. С. 78, прим. 14–17.

[82] Домбровский Д. Генеалогия. С. 263–264, прим. 109–110: огляд джерел. Існує альтернативний погляд про остаточне захоронення князя у Галичі, опертий на відомості *Лаврентіївського літопису*, востаннє актуалізований професором Олександром Головком (Головко А. Б. О месте захоронення галицко-волынского князя Романа Мстиславовича. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2009. № 3 (37). С. 26–27), але неможливий до верифікації за відсутності археологічних підтверджень.

червня 1205 р.); на звістку про загибель, ще вочевидь наприкінці червня “Га|личане же цѣловаша крⷭ҃тъ къ снѣ҆ ієго Данилу”[83] (хоча частина еліт при цьому все ж була проти Романовичів); водночас (з липня? 1205 р.) підготовку до нападу на Галич розпочали Ольговичі і перший тесть загиблого – Рюрик Ростиславович († до 1212 або 1215/16 рр.). Назустріч їм вийшли “боѧре || галиц[ьс]кїи и вълѡдимер[ь]стїи”, котрі “оу Микоулина на рѣцѣ | Серетѣ” зазнали поразки і повернулися до Галича[84]. Вдруге “Галичане же бишасѧ с ними оу города [Галича. – *М. В.*, *Д. Д.*] . Ѳ҃лговичи же не оуспѣвше ничтоже . възвратишасѧ с срамо҃ великимъ в своѥ си”[85]. Важливо підмітити, що на момент бойових дій “галичан” проти об’єднаних сил руських князів, у Галичі вже перебувала не занотована у вище поданих боях “засада” на чолі із угорським вельможею, комесом Шопроня, Моґом, не знати про яку князь Рюрик із союзниками не могли.

Отож, хронологічно не відзначені джерелами, але такі, що точно відбулися поміж вище окресленими подіями липня–серпня 1205 р. стали: отримання Андрієм II інформації про загибель князя Романа (з Польщі чи Галича?), спричинений чимось (чи кимось?) виїзд короля у невідомому за складом супроводі у напрямі Галицької землі, зустріч із вдовою покійного у Сянку (точно знала, куди їхати на снем!), делегування угорським володарем “мнѡго у|горъ” (тут варто підкреслити, що їх було чимало) до Галича, де ті стали свідками запеклих боїв під стінами міста.

Водночас на момент зустрічі із угорським королем у Сянку, якої той, природно, сам не потребував[86], Романова вдова подбала про присягу вірності старшому синові еліт Галича та безперечно мала б відчувати захист чоловікових “великих бояр”. Надійність цієї, на перший погляд, достатньої підтримки (як бачимо з подій оборони Галича від князя Рюрика із союзниками), виходить, мати Романовичів піддавала серйозним сумнівам, відправившись зі старшим сином (!)[87] на зустріч із королем до Сянку. Репліка В. Александровича: “[…] вибір Сянока здатна пояснити його очевидна близькість до звичного місця резидування угорського монарха”[88] – не більше ніж черговий курйоз, бо не випадало би (sic!) нагадувати львівському професорові про реальні місця резидування Арпадів та, на загал, постійну зміну місць перебування королем упродовж правління.

Тобто: 1) Андрій II міг рушити у напрямі Сянку із власної волі, отримавши звістку про смерть князя Романа із “третіх джерел”, а не від родини покійного[89]. У такому випадку його

---

[83] Лаврентьевская летопись. Стб. 425. Чи не відомий фрагмент Животворящого Хреста, що станом на квітень 1340 р. перебував у скарбниці королів Русі у Львові? (Волощук М. Животворящий Хрест Господа нашого Ісуса Христа в історії середньовічного Галича (на маргінесі студій Ельжбети Домбровської та Олександра Майорова). *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. Вип. 1. С. 35–67).

[84] При цьому слід відзначити, що знамениті “боѧре велиції҃й wт[ь]ца его [тобто Данила Романовича. Тут – *М. В.*]” до яких апелював В. Александрович (Александрович В. “Угорське підданство”... С. 185), у цій і подальших битвах не полягли, маючи змогу ще в перші місяці після смерті Романа Мстиславовича взяти під захист його сім’ю (але чомусь та шукала допомоги не у них, а в більш надійного (?) Андрія II), як це бачимо вже в подіях 1213 р. (Chronica Galiciano-Voliniana... S. 49).

[85] Лаврентьевская летопись. Стб. 426.

[86] Цитата В. Александровича (“Юний Данило стає князем [вже князем, а не як всюди раніше королем? – *М. В.*, *Д. Д.*] з надходженням до Галича звістки про загибель Романа Мстиславовича й угорський король надсилає йому “підмогу” відповідно до нещодавньої взаємної домовленості з батьком нового князя […] Угорська присутність у викладі літописця явно спрямована на утвердження молодого Данила Романовича в Галичі, покликана служити гарантом убезпечення його від неуникненного за складених обставин виступу знаних зі своєї “непокори” “галичан””, Александрович В. “Угорське підданство”... С. 172) недолуга. Попри існуючі з Романом Мстиславовичем домовленості звідки Андрій II мав знати про потребу “підмоги” сім’ї загиблого князя?

[87] “сни|малсѧ корол[ь] съ ѥтровью своею в Сѧноцѣ и приѧлъ | бw бѣ Данила ѥко милаго с[ы]на своего [тобто, князь Данило був на зустрічі. – *М. В.*]” (Chronica Galiciano-Voliniana... S. 7–8),

[88] Александрович В. “Угорське підданство”... С. 169.

[89] Тоді це ніщо інше, як спрямований звичним з XI–XII ст. шляхом (пор.: Ипатьевская летопись. Стб. 245, 248, 447–449) військовий похід, можливість якого так запекло відкидає наш Автор (Александрович В. “Угорське підданство”... С. 160, 163–164, 168–169, 181).

супровід мусів бути значним, адже йшлося не про "туристичну мандрівку" за гори чи полювання. 2) Король міг отримати повідомлення про загибель князя та прохання про зустріч і військову допомогу (sic!) від вдови останнього. За цих обставин модельована ситуація один до одного нагадуватиме стосунки Арпадів XI – початку XIII ст. зі своїми балканськими сусідами, надання (на раніше висловлене прохання) військової допомоги яким супроводжувалося подальшим вжитком угорськими володарями характерних змін у титулі та сюзеренних політичних практик. Вибір локації снему за сценарієм (2) не був випадковим*, але, радше, ініційований вдовою князя Романа. У цьому випадку предмет перемовин виглядав очевидним: попри невідомо з якої причини потребу додаткової військової помочі (ще раз нагадаймо, що до диспозиції вдови були "великі бояри" покійного чоловіка та приведені до присяги старшому синові "галичани"), "корол[ь] […] приѧлъ | бw бѣ Данила ѣко милаго с[ы]на своего"[90]. Схожий приклад занотованої *хронікою Романовичів* клятви Андрія із князем Романом ("клѧласѧ бѣста, ѣко wстав[ъ]шю | в[ъ] животѣ племени его любовь имѣти") можна знайти і у словах галицького князя Володимирка Володаревича († 1152/3), коли той після поразки під Перемишлем влітку 1152 р. від об'єднаних сил Арпадів та київського князя Ізяслава Мстиславовича († 1154), вдаючи передсмертний стан, відправив королеві Ґейзі II († 1162) посланця: "сн҃а мое[г] [Ярослава, † 1187. – *М. В.*] прими к собѣ"[91]. "Батьківська опіка" Андрія II (із відповідними титулярними та політичними наслідками для Арпадів), на наш погляд, мала додати легітимності (але тепер за посередництва короля-опікуна і протектора) самим Романовичам, народженим, як відомо, у другому шлюбі свого батька, але при живій і навіть ще не постриженій (для формально надання канонічності появи на світ дітей від другого зв'язку) у черниці першій дружині Романа Мстиславовича – доньці Рюрика Ростиславовича Предславі (sic!)[92]. На цьому тлі не доводилося лічити на престижний

---

* Залишимо осторонь у даному випадку справу династичної належності Сянка щойно по смерті Романа Мстиславовича, пригадавши лише відому статистичну істину: угорський король, невипадково названий у хроніці Романовичів "великим" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 150), ніколи (sic!) не вибирався за межі власних володінь на зустрічі із нижчими за статусом (sic!) сусідніми володарями, коли не мав у тому особистого інтересу. Так, під загрозою угорського вторгнення 1214 р. краківсько-сандомирський князь Лешко Білий ініціював угоду із Андрієм II, обговорення умов якої відбулося "въ Зпиши" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 53). Навіть остаточне примирення із Мстиславом Мстиславовичем († 1228), метою якого було звільнення з рук останнього полонених у Галичі 1221 р. Андрієвого сина Коломана († 1241) та невістки Саломеї († 1268), відбулося "in finibus Hungarie" (Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae : in 10 libres / komit. red. Z. Kozłowska-Budkowa i in. Warszawa : PWN, 1973. Lib. 5–6. S. 212). Ба, й шлюб Лева Даниловича († 1301) із донькою Бели IV (попри *maiestatem regiam humiliando*) Констанцією († після 1287/8), як відомо, дано у вересні 1246 р. "въ Изволин[ъ]" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 298), а не десь, наприклад, у Галичі, чи вже зведеному Холмі. Нагадаймо: в історії русько-угорських відносин це був перший випадок, коли донька чинного угорського короля виходила заміж за статусно нижчого володаря, переїжджаючи на постійне місце проживання чоловіка (Voloshchuk M. Ruthenian-Hungarian matrimonial connections. P. 20–21), що було великою честю для князя Данила і його сина, але вимушеною політичною потребою для Бели IV.

[90] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 8.

[91] Ипатьевская летопись. Стб. 450. Чим закінчилися перемовини для обох сторін достеменно відомо з *Київського літопису* (Там же. Стб. 450–454), то ж не варто було б вперто надавати особливої переваги значенню (невідомо за яких обставин укладеної) угоди князя Романа з Андрієм, тим паче, що за актуальних умов другої половини 1152 – початку 1153 рр. Ґейза II не поповнив свій титул галицьким "елементом" (як це у випадку Галицької і Володимирської земель щонайменше від 1206 р. (а, за замовчування, на наш погляд, ще з кінця 1205 р.) зробив Андрій II).

[92] Помилково датований *Лаврентіївським літописом* 1205 р. (насправді 1204 р.) епізод ("Романъ . ємъ Рюрика [Ростиславовича. – *М. В., Д. Д.*] . и посла в Киевъ . и постриже в чернци . и женѹ є[г] и дщерь є[г] . **юже бѣ пѹсти**[т] [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*] сн҃а Рюрикова и бра[т] є[г] Володимира [† 1239. – *М. В., Д. Д.*]", Лаврентьевская летопись. Стб. 420) відбувся після народження усіх дітей князя Романа від другої дружини. Розмови про позашлюбність появи на світ цих нащадків ніде в джерелах *expressis verbis* не відтворені (не належало би цього сподіватися від *хроніки Романовичів*), хоча у родині Рюрика Ростиславовича чи окремих (не усіх) Ольговичів (з огляду на їхні активні домагання Романової спадщини упродовж другої половини 1205–1206 рр.) мусіли нуртувати. Зрештою, не випадало б згадувати, що у

матримоніальний союз із донькою чинного короля (про що вже йшлося), яким би високим не було походження Данилової матері. Зрештою й відомі обидва шлюби старшого Романовича виглядали реально скромними[93]. Перший із донькою Мстислава Мстиславовича Анною, як політично доцільний з огляду на династичні претензії до Галича. Другий, за актуального на 40-і рр. XIII ст. статусу князя Данила, радше, як велика честь для його литовських сватів, але аж ніяк не престиж для нього самого.

Відтак розглянувши обставини сяноцької зустрічі, не розв'язаним залишилося питання про супровід Андрія II і логістику відправлення угорської "засади" до Галича 1205 р. Наш Автор, вказуючи, що "угорські контакти княгині-вдови та її оточення видаються непідважальними, зі свого боку так само доводячи послідовно **союзницький** [акцент наш. – *М. В., Д. Д.*], а не якийсь інший рівень тогочасних відносин", у жодному із випадків не дає відповідь на питання про ціну союзу. Той, у розумінні львівського професора мав би відштовхуватися лише від "родинних взаємозв'язків та дружніх стосунків […] Сумніватися в автентичності цього переказу не випадало б, оскільки він цілком узгоджується із задокументованим на сторінках літопису перебігом тогочасних стосунків обох сторін"[94]. Але нагадаймо: *хроніка Романовичів* – не Святе Письмо! Прибуття короля до Сянку та відправлення до Галича "засади" на чолі із комесом Шопроня*, не кажучи вже про масштабну на чолі із самим Андрієм II кампанію наступного 1206 р., мусіли мати свою ціну, попри (за не зрозумілих обставин!) "романтичність"

останній з україномовних біографій Данила Романовича, одним із упорядників якої є й наш Автор, цей погляд присутній ("При живому князеві ніхто не ризикував сумніватися у законному походженні його синів, але після загибелі Романа ніхто не заважав Ольговичам розглядати Романовичів як бастардів, обстоюючи права Олени та її прямих нащадків. З цього огляду і колишній тесть Романа – блискучий авантюрист та інтриган Рюрик Ростиславович – мав підстави розглядати розлучення зятя зі своєю донькою нелегітимним і міг трактувати власного сина Ростислава – старшого брата Предслави, першої дружини Романа, спадкоємцем по сестрі" Александрович В. С, Войтович Л. В. Король Данила Романович (Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3). Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2013. С. 39). Не випадало б дискутувати чи не знали про окреслені обставини при дворі Арпадів. Але із цього приводу львівський професор скромно промовчав… Хоча в іншому місці за характеристики геть інших обставин чітко й вірно дає зрозуміти: "[…] весілля молодого правителя [Данила Романовича. – *В. А.*] ніяк не могло відбутися у період посту чи інші не прийняті в церковному житті дні" (Александрович В. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa". С. 170).

[93] Домбровский Д. Генеалогия... С. 324–325.

[94] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 173–175.

* Черговий курйоз при спробі ототожнити шопронського комеса Моґа із його тезкою і сучасником – королівським йобагіоном Зали (Александрович В. "Угорське підданство". С. 172, прим. 167), братом Руса (Волощук М. "Русь" в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції, відп. ред. Л. Войтович. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. С. 252–254), свідчить про незнання В. Александровичем архонтології та внутрішньої ієрархії Угорського королівства. Аналогічне незнання бачимо і в іншій праці Автора, де він плутає уряди угорських палатина і бана, добре не прочитавши праці, на які зробив поклик (Александрович В. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa". С. 175, прим. 63). Звідси вочевидь випливають й певні вади Авторової критики істориків-прихильників військового походу Андрія II вже у серпні 1205 р. Підкреслімо – ми не вважаємо категоричним організацію королем поважної кампанії на зразок наступного 1206 р. під стіни волинського Володимира, однак делегування до Галича шопронського комеса могло бути оперативним лише за його безпосередньої присутності в оточенні короля під Сянком, як ми принагідно продемонстрували це переліком свідків документів 1206 р. Більше того, чи не свідчить фрагмент "Ѡставил бо | бѣ **оу него** [тобто в Галичі? Акцент наш. – *М. В., Д. Д.*] засадоу" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 8) про Андрієвий II особистий супровід із Сянку Романової вдови й сина (синів?) аж до самого Галича, а вже звідти, впевнившись у виконаній на цьому етапі місії, повернення з рештою сил додому? Тому можна із певністю зауважити, що угорський володар вирушив у напрямі Сянку із чіткою метою (означеною невідомими за джерелами дочасними повідомленнями *terminus post quem* 19 червня 1205 р.) у серйозному військовому супроводі (чи можна це називати походом?), частина якого на чолі з комесом Моґом рушила до Галича та була цілком достатньою аби взяти під захист Романовичів з одного боку аби "не смѣша | галичане ничтоже сътворити" (Chronica Galiciano-Voliniana. S. 9), а з іншого – підсиливши обороноздатність міста під час битви в його околицях із силами Рюрика Ростиславовича та його союзників.

клятви князеві Роману, одруженому із ятрівкою короля за живої (sic!) і до 1204 р. не постриженої у черниці (sic!) першої дружини. Якщо у першому випадку 1205 р. "угорська засада" свою місію виконала й Романовичі ще певний час перебували під її захистом у Галичі, то після невідомого за часом відбуття Моґа додому Романова вдова під загрозою нового нападу на Галич коаліції руських князів та поляків, хоча й "послашасѧ г королеви помочи просѧ оу него"[95], та не дочекавшись, "възем[ъ]ши дѣти своѧ, бежа въ Волѡдимеръ"[96], як чітко зауваживши літописець – "в вочину свою"[97].

За нових обставин згоди Андрія II особисто 1206 р. рушити з великим військом на Русь[98], пам'ятаючи про успіх захисту Романовичів у Галичі попереднього року, він все ж тепер не поспішав боронити їхніх прав на Галич, безперечно знаючи, що це не їхня вотчина (sic!). У *Лаврентіївському літописі* читаємо: "Бѣше бо король с Галичанъı здумавъ переже послалъ в Переѧславль . по Ѧрослава Всеволодича [† 1246. – *М. В., Д. Д.*] . и ждаша ѥго [питання місця очікування: у самому Галичі на шляху до волинського Володимира чи під його стінами за присутності галицьких бояр у спільному війську? – *М. В., Д. Д.*] . в҃ . не҃ли"[99]. То де ж гаданий альтруїстичний союз і відчуття "родинного ліктя", до яких весь час апелює наш Автор? Так, замиривши під Володимиром поляків, король гарантував принаймні невтручання останніх у тамтешнє життя Романовичів, що вже було немало й ті відчували вдячність. Інакше, обираючи між кількох лих наприкінці 1206 р., не рушили б до Угорського королівства через землі Лешека Білого, а не безпосередньо нещодавно втрачену Галицьку землю, опанування якої за ініціативи місцевих бояр галицького і звенигородського престолів у червні 1206 р. Володимиром та Романом Ігорьовичами, як продемонструють події 1206–1210/11 рр., Арпадів цілком влаштовувало. Виглядає й, що пошук опіки від котрогось із у загальноруському контексті політично слабших, але зрілих і локально впливових Романових кузенів на Волині (наприклад Інгвар († до 1223) чи Мстислав Німий († між 1223–1227) Ярославовичі[100]) теж не додавав оптимізму.

То ким, як не залежним (про форму залежності не випадало б вести мови) від Андрія II на рубежі 1206/7 р. вже виглядав кількарічний Данило Романович, котрий після втрати усіх батькових земель, відсутності підтримки у Галичині та вотчинних землях на Волині у польському супроводі (sic!) прибув до угорського короля (*Galiciae Lodomeriaequae rex*!), перебуваючи на повному забезпеченні при його дворі впродовж кількох наступних років? Чи не мати старшого Романового сина зверталася за підтримкою (звісно не лише моральною) до нього, як це раніше було із балканськими сусідами Угорщини кінця XI – початку XIII ст. та відповідними титулярними й політичними наслідками для Арпадів? Хто, окрім неї міг делегувати Андрієві II право вжитку титулатури, що достеменно відповідала теренам влади покійного Романа Мстиславовича? Зрештою чи не угорський володар подбав не тільки про виховання й освіту князя Данила (на відміну від інших Рюриковичів, котрі не мали збоку Арпадів такої ласки[101]), а й силами своїх військ на чолі із палатином Потом всадовив його на батьківський престол у Галичі 1210/11 р. та не зрікся характерного титулу? Зрештою, наскільки альтруїстичною для Романовичів мала бути ціна укладеного їхнім батьком союзу з Андрієм за актуальних обставин після 19 червня 1205 р.?

---

[95] Лаврентьевская летопись. Стб. 426–427.
[96] Chronica Galiciano-Voliniana... S. 11.
[97] Лаврентьевская летопись. Стб. 427.
[98] Армія короля мала бути настільки чисельною, що жоден із супротивників не наважувався дати їй бій: "Ꙍлговичи же в землю ихъ [Романовичів. Тут – *М. В.*] внидоша . и слъıшавше wже король стоить оу Володимерѧ . и не смѣша ити до Галича . и стоѧша дн҃ии много . ни король поступи к Галичю . ни Ꙍлговичи . король же wмиривъ Лѧхъı . поиде за горъı" (Лаврентьевская летопись. Стб. 427). Гіпотетично принаймні частково склад еліт цього війська відтворює перелік свідків вище наведених актів Андрія II за 1206 р.
[99] Лаврентьевская летопись. Стб. 427.
[100] Домбровский Д. Генеалогия... С. 289–298.
[101] Волощук М. Руські бранці Арпадів та угорські бранці Рюриковичів XI–XIII ст.: порівняльний аспект. *Byzantinoslovaca*. 2020. Č. 8, 121–133.

Висновок

Як бачимо із запропонованого виснування, зосередженого на огляді далеко не всіх із присутніх у рецензії В. Александровича аспектів, на загал підтверджується нездатність та недоцільність написання повної копії на неї у формі більш розлогої статті чи рецензії. Для цього потрібний книжковий формат, який, зрештою, ми вже анонсували. Разом з тим не варто "вкопуватися з конем", особливо з огляду на те, що не знаємо, чи тóму, настільки переконаному у власному особливому і винятковому ознайомленні із *хронікою Романовичів* Авторові, невідомо часом, про що йдеться. Чи про те, що не знаємо самого тексту, чи теж що його не розуміємо і надінтерпретовуємо, чи може, зрештою, що застосовуємо щодо джерела невластивих методологічних підходів (модернізації)?

Залишаємося переконаними у слушності слів Анджея Поппе (1926–2019), котрий недавно відійшов у засвіти, прекрасного знавця історії Русі, що навіть він, вже як професор завжди почувався студентом і весь час учився. Запропонували би професорові В. Александровичу дослухатися до цієї поради, а не залишатися переконаним, наче усе знає (і то краще за інших). Відкликаючись до улюблених римських афоризмів нашого Автора, пригадаймо, що належить бути, піддаючи інших настільки агресивній критиці, – дружиною Цезаря.

Аби закрити репліку метафорою, що стосується до настільки погано знаної нам – згідно з оцінкою львівського ученого – *хроніки Романовичів*, варто ствердити, що на наш погляд, до переліку "Рюриковичів" серед істориків княжої доби окреслених часів, належать з-посеред українських дослідників Микола Котляр, Олександр Головко, Леонтій Войтович, Олексій Толочко натомість професорові Володимирові Александровичу випадає тільки і аж позиція галицького боярина Жирослава. Бо, навіть, дякуючи у прикінцевій примітці "докторові історичних наук О. Головку за сприяння в опрацюванні матеріалів до цієї публікації"[102], Авторові належало не забути принаймні одного зі своїх актуальних у цій статті опонентів, котрий упродовж 12–13 лютого 2020 р. надав задля користування львівському професорові дев'ять власних публікацій різних років.

(Далі буде)

PRINCE DANYLO ROMANOVYCH AND HUNGARIAN KINGS 1205–1235 (IN RESPONSE TO VOLODYMYR ALEXANDROVYCH) PART 1

Myroslav VOLOSHCHUK
State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium
Shevchenko st. 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: myrkomyrko79@gmail.com

Dariusz DĄBROWSKI
Kazimierz Wielki University,
Faculty of History
Poniatowski st. 12, 85-671 Bydgoszcz, Poland
e-mail: tatar1965@gmail.com

Summary

The current article is a response to a number of publications by Volodymyr Alexandrovych during 2015–2019, aimed at denying the dependence of Prince Danylo Romanovych on the Árpáds at various stages of his relations with the Hungarian kings Andrew II and Bela IV. By the careful analysis of works of the mentioned Lviv professor, the authors demonstrate the falsity of his methodological approaches, professional miscaunts

[102] Александрович В. "Угорське підданство"... С. 190.

and detections of subjective personal hostility to the criticized opponents. The verification of not all the source evidences involved by Volodymyr Alexandrovych in his own argumentation reproduces the stages of step-by-step (by the will of Roman Mstyslavovich's widow) falling of young Danylo into dependence on King Andrew II in 1205–1206/7, which had been establishing de jure and de facto since the meeting in Sanok of the king in with the widow of the Rus'ian ruler, who died near Zavykhost on June 19, until the final voluntary relocation of Prince Danylo to the court of the Árpáds in the winter of 1206/7 at the latest. During the allotted time, Danylo's mother evidently more than once asked Andrew II for military assistance against the hostile neighboring dynasties, granting of which resulted the king's use of the title "Galiciae Lodomeriaequae Rex" with relevant subsequent political practices since 1206 at the latest (by default, since the end of 1205) and at least seven times during only that year. The Hungarian ruler had used the acquired title until 1235, having passed it on to his eldest son Bela, without renouncing it in 1210 (or 1211), by the way, when he installed the young Danylo on the Galician throne on his own. The outlined model of relations with the Romanids obviously stemmed from the uncertainty of their position in the homeland, due to the problematic (from a canonical point of view) origin. Instead, the Árpád dynasty, having taken the young Prince Danylo under his tutelage and patronage, pursued a policy toward the lands of his late father that was entirely consistent with the other Balkan neighbors of the late 11th – the early 13th centuries, a part of whose lands were de facto controlled by Hungarian kings with corresponding changes in the titles of the latters.

Keywords: *Volodymyr Alexandrowych, the Árpád dynasty, Romanids, Prince Danylo, the king Andrew II, Roman Mstyslavovych, Galiciae Lodomeriaequae Rex.*

REFERENCES

Aleksandrovych, V. S. (2017). "Dlaczego nie spróbować szaleństwa": korol' Danylo Romanovych jak opunktowana "istota biologiczna"?.. ["Why don't try the madness": the king Danylo Romanovych as a "biological creature"?..] *Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Vol. 4).* Kraków, 2016. 412 p., il. *Kniazha doba: istoriya i kultura*, vyp. 11, pp. 157–195 (in Ukrainian).

Aleksandrovych, V. S. (2019). "Kronika Romanowiczów" – versiya... "pokrashchena"?.. ["The Chronicle of Romanids" – the version... "improved"?..] Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Juriewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł. Pomniki Dziejowe Polski. Series II, vol. XVI. Kraków; Warszawa, 2017. 710 p. *Kniazha doba: istoriya i kultura*, vyp. 13, pp. 270–295 (in Ukrainian).

Aleksandrovych, V. S. (2015). "Shchastia" korolia Danyla Romanovycha. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna : monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Vol. 1. Kraków: Avalon, 2012. 538 p. ["The happiness" of the king Danylo Romanovych]. *Kniazha doba: istoriya i kultura*, vyp. 9, pp. 311–352 (in Ukrainian).

Aleksandrovych, V. S. (2019). "Uhors'ke piddanstvo" korolia Danyla Romanovycha ["The Hungarian subjection" of the king Danylo Romanovych]. *Kniazha doba: istoriya i kultura*, vyp. 13. pp. 133–190 (in Ukrainian).

Aleksandrovych, V. S., Voitovych, L. V. (2013). *Korol' Danylo Romanovych (Slavetni postati Serednyovicchia. Vyp. 3) [The King Danylo Romanovych (The glorious persons of the Medieval history)]*. Bila TSerkva: Vyd. Pshonkivskyi O. V., 240 p. (in Ukrainian).

Bautz, F. W. (1990). Elisabeth [Elizabeth]. *Biographische – Bibliographisches Kirchenlexikon*. Hamm: Bautz, vol. 1, kol. 1498 (in German).

Berezhkov, N. G. (1963). Chronologiya russkogo letopisaniya [The chronology of writing of the Rus'ian chronicles]. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 376 p. (in Russian).

Bozhilov, I. (1985). Asenevci (1186–1460): genealogiya i prosopografiya [The Asenids (1186–1460): the genealogy and prosopography]. Sofia : Izd. na Blgarsaka Akademia na naukite, 503 p. (in Bulgarian).

Dąbrowski, D., Jusupović, A. (Ed.). (2017). *Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) [The Galician-Volynian chronicle (the Chronicle of Romanids)]*. *Monumenta Poloniae historica*. Kraków; Warszawa: PWN; PAU, 2017. Nova Series, vol. XVI, 710 p. (in Old-Ukrainian).

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna [The king of Rus' Daniel Romanovich (c. 1201–1264). Political biography]*. Kraków: Avalon (= Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW w Bydgoszczy, t. 1), 538 s. (in Polish).

Dąbrowski, D., Jusupović, A. (transl., comment.). (2017). Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) [*The Galician-Volhynian chronicle. (The chronicle of Romanids)*]. Kraków; Warszawa: Avalon, 328 s. (in Polish).

Dąbrowski, D. (2016). *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. [The king of Rus' Daniel Romanovich. About the Rus'ian Princely family, society and culture in the 13th century]*. Kraków: Avalon (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW w Bydgoszczy, t. 4), 412 s. (in Polish).

Dlugossii Joannes. (1973). *Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae: in 10 libres (Z. Kozłowska-Budkowa etc. Eds)*. Warszawa : PWN, Lib. 5–6, 432 p. (in Latin).

Dombrovskiy, D. (2015). *Genealogiya Mstislavichey. Pervoye pokoleniye (do nachala XIV v.). Izdaniye ispravlennoye i dopolnennoye [The Genealogy of the Mstislavoviches. The first generation (until the beginning of the 14th century). Corrected and supplemented edition] (K. Yerusalimskiy i O. Ostapchuk transl.)*. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 880 p. (in Russian).

Fejer, G. (Ed.). (1829). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiastucus ac civilis*. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, vol. 2, 490 p. (in Latin).

Fejer, G. (Ed.). (1829). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiastucus ac civilis*. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, vol. 3. v. 1, 480 p. (in Latin).

Fejer, G. (Ed.). (1829). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiastucus ac civilis*. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, vol. 3. v. 2, 495 p. (in Latin).

Hardi, D. (2018). Problema pershoi zhadky termina "Halychyna" v intytuliatsii uhorskyh koroliv [The issue of the first mention of the Galicia in the intitulation of the Hungarian kings]. *Colloquia Russica, (V. Nagirnyy, M. Voloshchuk Eds.)*. Ivano-Frankivsk; Krakiv: Lilea-NV. Series II, vol. 4: Seredniovichna Rus': problemy terminolohii [Medieval Rus': the problems of terminology], pp. 251–264 (in Ukrainian).

Hardi, D. (2019). Srbia u kralyovskoy tytuli Arpadovicha [Serbia in the royal intitulation of the Arpads]. *Kralyavstvo i arhiyepiskopiya u srpskim i pomorskim zemlyama Nemanicha, (L'. Maksimovich, S. Pirivatrich Eds.)*. Beograd: SANU, pp. 291–314 (in Serbian).

Holovko, A. B. (2009). O meste zahoroneniya galicko-volynskogo kniazia Romana Mstislavovicha [About the burial place of Galician-Volhynian Prince Roman Mstislavovich]. *Drevniaya Rus'. Voprosy medievistiki*, no. 3 (37), pp. 26–27 (in Russian).

Homza, M., Malinovská, N. (Ed.). (2019). *Halichsko-volynská kronika. Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východno-strednej Európy v 13. storochí [The Galician-Volhynian chronicle. The unknown story about the families of the kings and the princes of the East-Central Europe in the 13th century]*. Martin: Matica slovenská, 2019 (= Libri Historiae Slovaciae Fontes, vol. 2), 412 p. (in Slovakian).

Hrushevskyi, M. (1993). *Istioriia ukrainskoi literatury [The history of Ukrainian literature]*. Kyiv: Lybid', vol. 3, 285 p. (in Ukrainian).

Hrushevskyi, M. (1993). *Istioriia Ukrainy-Rusy*: in 11 vol., 12 kn. *[The history of Ukraine-Rus']*. Kyiv: Nauk. dumka, 1993, vol. 3 : do roku 1340, 588 p. (in Ukrainian).

Ipolyi, A., Nagy, E., Véghely, D. (Ed.). (1880). *Codex diplomaticus patrius*: in 8 vol. Budapestini: Typis Alexsandri Kocsi, vol. 7. 508 p. (in Latin).

Istrin, V. (1893). *Aleksandriia russkikh hronografov. Izsledovaniye i tekst [Alexandria of the Rus'ian chronographs. The research and tekst]*. Moskva: V Universitetskoy tipografii, 739 p. (in Russian).

Jasiński, K. (1997). Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej [The cult of Saint Elizabeth in the Piast dynasty]. *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Materiały z sympozjum, Toruń, 14–15 grudnia 1995*. K. Zielińska-Melkowska (Ed.). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, pp. 197–212 (in Polish).

Kádár, T. (2012). Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi cimmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású elökelök, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között [The evidence of the death and choice of the burial places of the rulers of the Arpad dynasty and exercised special power during their reign with the ducal title abroad, the princes and a members of their families of outstanding origin as well between 997–1301]. *Fons*, vol. XIX, sz. 1, old. 57–108 (in Hungarian).

Klaić, N. (1983). Tzv. Pacta conventa ili tobožnji ugovor između kralja Kolomana i Hrvata 1102. godine [The so-called Pacta conventa or so-called treaty between King Koloman and the Croats in 1102] *Zadarska revija: chasopis za kulturu i društvena pitanja*. God. XXII. Br. 6 (studeni-prosinac), pp. 671–676 (in Hungarian).

Kloss, B. M. (comment.). (2001). Ipatiyevskaya letopis [The Hypatian codex]. In : *Polnoye sobraniye russkih letopisey*. Moskva: Yazyki russkoy kultury, vol. 2, iss. 2, 648 p. (in Old Bulgarian).

Kloss, B. M. (comment.). (2001). Lavrentiyevskaya letopis. *Polnoye sobraniye russkih letopisey*. Moskva: Yazyki russkoy kultury, vol. 1, 496 p. (in Old Bulgarian).

Komatina, I. (2018). Rex Serviae v Uharskoy kralyevskoy tituli od 1202. do 1402. godine [Rex Serviae in the Hungarian royal intitulation from 1202 until 1402]. *Nish i Vizantiya XVI, zbornik radova: Shesnaesti medzhunarodni nauchni skup ["Nish i Vizantiya"], Nich, 3/5. jun 2017*. M. Rakociya (Ed.). Nish, pp. 51–66 (in Serbian).

Komendová, J. (Ed.). (2010). *Halichsko-volyňský letopis [The Galician-Volhynian chronicle]*. Praha: Argo, 180 p. (in Czech).

Kostruba, T. (trans. and comment). (1936). *Halytsko-Volyns'kyi litopys [The Galician-Volynian chronicle]*. Lviv: Vyd. I. Tyktora, ch. 1, 128 p. (in Ukrainian).

Lihacheva, O. P. (trans. and comment). (1997). Galicko-Volynskaya letopis' [The Galician-Volhynian chronicle]. *Biblioteka literatury Drevney Rusi*: in 20 vol. Sankt-Peterburg: Institut russkoy literatury (Puchkinskyy Dom) RAN, vol. 5, pp. 184–357, 482–515 (in Russian).

Mahnovec, L. (comment.). (1989). *Litopys rus'kyi [The Rus'ian chronicle]*. Kyiv: Dnipro, 591 p. (in Ukrainian).

Mandić, O. (1958–1959). "Pacta Conventa" i "dvanaest" hrvatskih bratstava ["Pacta Conventa" and twelve Croatian fraternities]. *Historijski zbornik*. Zagreb, XI–XII, pp. 165–204. (in Croatian).

Markowski, A. (2000). *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN [A new dictionary of the correct Polish language]*. Warszawa: PWN, 1789 p. (in Polish).

Marsina, R. (Ed.) (1971). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*: in 2 vol. Bratislava: Sumptibus Akademiae Scientirarum Slovaciae, 1971, vol. 1: inde ab anno DCCCV usque ad anno MCCXXXV, 504 p. (in Latin).

Mayorov, O. (2011). *Halytsko-volynskyi kniaz Roman Mstyslavych. Volodar, voyin, dyplomat [Galician-Volhynian Prince Roman Mstislavivh. The ruler, warrior, diplomat]*: in 2 vol. Bila TSerkva: Vydavec Oleksandr Pshonkivskyi, vol.: Do vyvchenniia dzherel z istorii vnutrishnioi ta zovnishnioi polityky [To the studies of the sources from the history of the internal and foreign policy], 318 p. (in Ukrainian).

Orlov, A. S. (1926). K voprosu ob Ipatiyevskoy letopisi [To the question of the Hypatian codex]. *Izvestiya otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti AN SSSR*, vol. XXXI, kn. 1, pp. 93–126 (in Russian).

Pautkin, A. A. (1998). Yuzhnorusskiye letopiscy XIII veka i perevodnaya istoricheskaya literatura [The South-Rus'ian chroniclers of the 13th century and the translated historical literature]. *Germenevtika drevnerusskoy literatury*, vol. 9, pp. 127–134 (in Russian).

Perfecky, G. A. (ed). (1973). The Galician-Volynian Chronicle (The Hypatian Codex). *Harvard Series in Ukrainian Studies*. München: W. Fink, vol. 16, p. 2. 159 p. (in German).

Polański, E. (2002). *Nowy słownik ortograficzny PWN [A new ortographical dictionary of PWN]*. Warszawa: PWN, 944 p. (in Polish).

Reber, O. (2006). *Elisabeth von Thüringen: Landgräfin und Heilige: eine Biographie [Elizabeth of Thuringia. The Countess and Saint. A biography]*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 207 p. (in German).

Senga, T. (2020). Halych, Halytska ta Rus'ka zemli u vzaiemovidnosynah z Uhorshchynoiu XI–XIII storich [Halych, Galician and Rus'ian lands in the relationships with Hungary of the 11th–13th centuries]. *Halych. Zbirnyk naukovych prats.* M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lilea-NV. 2020, seria 2, vyp. 5. 272 p. (in Ukrainian).

Smichiklas, T. (Ed.). (1904). *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae:* in 14 vol. Zagrabiae: Ex officina societatis typographicae, vol. 2: (1101–1200). 499 p. (in Latin).

Smichiklas, T. (Ed.). (1905). *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae:* in 14 vol. Zagrabiae: Ex officina societatis typographicae, vol. 3: (1201–1235). 538 p. (in Latin).

Szentpétery, I. (Ed.). (1923). *Regesta rerum stirpis Arpadianae critico-diplomatica: in 2 t.* Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1923. T. 1: (1001–1270). 576 s. (in Latin and Hungarian).

Uluhanov, I. S. (Ed.). (2000). *Slovar' drevnerusskogo yazyka [The Dictionary of the Old-Rus'ian language]*. Moskva: Azbukovnik, vol. 6. 608 p. (in Russian).

Vilkul, T. (2015). Bibliia u Halytsko-Volynskomu litopysi [The Bible in the Halician-Volhynian Chronicle]. *Kniazha doba: istoriya i kultura*, vyp. 9, pp. 227–240 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2019) Do pytannia pohodzhennia rus'koi druzhyny uhors'koho korolia Volodyslava I (1077–1095) [To the question of the origin of the Rus'ian wife of Hungarian king Ladislaus I (1077–1095)]. *Ukrai'sko-uhors'ki etiudy.* L. Voytovych (Ed.). Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni Ivana Krypiakevycha, vyp. 3, pp. 107–124 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2018) Ruthenian-Hungarian matrimonial connections in the context of the Rurik dynasty inter-dynasty policy of the 10th–14th centuries: selected statistical data. *Codrul Cosminului*. Vol. XXIV. № 3. pp. 7–30. (in English).

Voloshchuk, M. (2018). Movoiu dzherel? Terminolohichni aspekty istoriohrafichnoho derzhavonaimenuvannia na prykladi Halytskoi zemli X–XIV st. [By the language of the sources? Terminological aspects of the historiographical state nominations on the example of the Galician land of the 10th–14th centuris]. *Colloquia Russica.* V. Nagirnyy, M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk; Krakiv: Lileia-NV, series ii, vol. 4: Seredniovichna Rus': problemy terminolohii, pp. 265–295 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2019). Problemy instytualizacii korolivstva Rusi XIII–XV stolit': do postanovky problemy [The problems of the institutionalization of the Kingdom of Rus': to the statement of the problem]. *Almanah. Blgarska ukrainistika*. Sofia: Sofijski universitet "Sv. Kliment Ohridski", broy 8. pp. 84–95 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2020). Rus'ki brantsi Arpadiv ta uhors'ki brantsi Riurykovychiv XI–XIII st.: porivnial'nyy aspect [The Ruthenian captives of the Arpads and the Hungarian captives of the Riurikids of the 11th–13th centuries: an comparative aspect]. *Byzantinoslovaca*, CH. 8, pp. 121–133 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2014). *"Rus'" v Uhors'komu korolivstvi (XI – druha polovyna XIV st.): suspil'no-politychna rol', mainovi storunky, mihratsii [Ruthenians (Rus') in the Kingdom of Hungary (11th to mid – 14th Century) Their Social-Political Role, Property Relations, and Migrations]*. L. Voitovych (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 496 p. (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2016) Zhyvotvoriashchyi Hrest Gospoda nashoho Isusa Hrysta v istorii serednіovichnoho Halycha (na marginesi studii Elzhbety Dombrovskoi ta Oleksandra Maiorova) [Life-giving Cross our Lord Jesus Christ in the history of medieval Halych (studies at the margins of Elżbieta Dąbrowska and Aleksandr Mayorov)]. *Halych. Zbirnyk naukovych prats.* M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, vyp. 1, pp. 35–67 (in Ukrainian).

Wenzel, G. (Ed.). (1860). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Pest: Magyar Tudományos Akadémia, vol. 1: (1001–1235), 405 p. (in Latin).

Wenzel, G. (Ed.). (1873). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Pest: Magyar Tudományos Akadémia, vol. 11, 480 p. (in Latin).

Zhyvkovich, T. (2004). Rama u titulature uharskih kralyeva [Rama in the intitulation of the Hungarian kings]. *Zbornik radova Vizantoloshkog instituta*, XLI, pp. 153–164 (in Serbian).

Zsoldos, A. (2011). *Magyarország világi archontologiája 1000–1301 [The Hungarian gemeral archontology 1000–1301]*. Budapest: Historia; pMTA Történettudománynyi Intézete, 380 p. (in Hungarian).

Надійшла до редакції 11 серпня 2020 р.

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 27-528-274.2:090.1:017]2-7(477.83/.86-21)"XVI/XIX"

БОГОСЛУЖБОВІ КНИГИ XVII–XX СТОЛІТЬ З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА "ДАВНІЙ ГАЛИЧ"

Андрій СТАСЮК
Національний заповідник "Давній Галич", науково-освітній відділ,
вул. І. Франка 3, 77100, Галич, Україна,
Центр медієвістичних студій,
Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: aveandriy1987@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.60-71
ORCID: 0000-0002-1229-9236

Стаття присвячена колекції богослужбових книг XVII–XX ст., котрі зберігаються у Національному заповіднику "Давній Галич", або досліджувалися науковцями установи впродовж 1994–2018 рр. Головними об'єктами студій стали понад 50 екземплярів книг, що походять з парафій галицької церковної організації. Головно серед опрацьованих пам'яток домінують Євангеліє, Тріодь, Служебник, Мінея, Часослов, Октоїх, Псалтир, Анфологіон та Апостол. Особливу увагу приділено проблемі каталогізації стародруків, а також вивченню їх у контексті джерелознавчої перспективи. Важливий елемент дослідження становлять покрайні написи, насамперед представлені фундаційними текстами, які часто інформують сучасників про вже неіснуючі храми, фіксують імена жертводавців, священнослужителів та дяків. Разом з тим на сторінках книг трапляються й неординарні замітки, наприклад фрагмент колядки, літописні свідчення чи виправлення літургійних текстів здійснені з конфесійних мотивів. Відтак, комплекс пам'яток, умовно детермінований, як галицькі церковні стародруки відкриває широкі перспективи для подальших історичних та релігієзнавчих студій краю.

Ключові слова: *Галич, стародруки, богослужбові книги, церкви, монастирі, покрайні записи.*

Вагоме місце в багатовіковій історії Галича посідає духовна християнська спадщина, невід'ємною складовою котрої є численні богослужбові книги, нагромаджені упродовж століть при храмах місцевої церковної організації[*]. Близько двох десятків церков, що у різні часи тяжіли до галицької еклезіальної адміністрації (єпископства, митрополії, намісництва, деканату), з поширенням книгодрукування залишили для сучасних дослідників маловивчений цінний історичний матеріал XVII–XX ст., який, умовно за регіональною назвою походження, іменуємо колекцією галицьких богослужбових книг.

Початок історичних студій над колекцією сягає XIX ст., відколи академічне середовище Галичини зацікавилося вивченням середньовічного князівського та єпископського (митрополичого) центру над Дністром. Одним з головних завдань, що виникли перед тогочасними дослідниками, була проблема локалізації літописного дитинця Галича. Відтак, ціла плеяда українських та польських істориків упродовж середини XIX – першої третини XX ст. намагалися вирішити це питання[1]. Серед них варто виокремити дослідження о. Антіна Петрушевича, Ісидора Шараневича, о. Лева Лаврецького, Юліана Захарєвича, Теодора Зємєнцького, а

[*] Упродовж XII–XX ст. православна, пізніше унійна галицька церковна організація відображена єпископством / митрополією, митрополичим / єпископським намісництвом, деканатом та чернечою провінцією о. Василіан.

[1] Жолоб Г. Ф., Коваль І. М., Стасюк А. Є. Ярослав Пастернак дослідник – Галицької Трої. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Сер. 2. Вип. 2. С. 91–99.

особливо Олександра Чоловського[2] та Йосифа Пеленського[3], котрі наблизили археолога Ярослава Пастернака до відкриття 1936–1937 рр. фундаменту галицької катедри XII ст., разом з тим і остаточного місцезнаходження давньоруського дитинця[4].

У ході згаданих досліджень було започатковано процес виявлення та збереження давніх богослужбових книг, головно із безпосередніх теренів і найближчих околиць княжого Галича. Свідченням цього є евристично-пошукова робота о. Петрушевича, проведена у ряді галицьких храмів, однак орієнтована насамперед на пошук рукописних пам'яток[5]. Втім, на сторінках праць вченого можна зустріти ряд важливих фактів про місцезнаходження церковних стародруків Галича зокрема, та Галицької землі загалом[6].

Не менш плідними у цьому руслі стали краєзнавчі студії о. Л. Лаврецького, пароха церкви св. апостолів Петра і Павла у с. Залукві поблизу Галича. Відомо, що окрім віднайдених разом з І. Шараневичем низки фундаментів церков XII–XIII ст., священник нагромадив цінну колекцію різних історичних документів, яку, опрацьовуючи на початку XX ст. історик мистецтва Й. Пеленський умовно назвав Актами греко-католицької парафії на Залукві під Галичем. Серед збірки фігурували документи XIV–XIX ст., часто оригінали, втім і церковні стародруки. На жаль, колекція о. Лева після його смерті 1910 р. була розформована родичами покійного, відтак багато артефактів випало із поля зору тогочасних дослідників[7].

Упродовж другої половини XX – початку XXI ст. попри появу ряду авторитетних видань присвячених друкарству в українських землях XVI–XVIII ст.[8], тематика галицької збірки богослужбових книг висвітлена опосередковано. Варто виділити дві краєзнавчі праці З. Федунківа[9] та колективний нарис історії міст та сіл Галицького району укладений під керівництвом П. Арсенича[10], де побіжно присутня інформація стосовно стародруків галицьких храмів. Серед сучасних авторів найповніше проблематику чернечих книгозбірень Львівської єпархії XVI–XVIII ст. дослідив І. Альмес[11]. Втім, досі не існує окремої праці з вище окресленої проблематики.

Найважливішим осередком творення і зберігання галицьких богослужбових книг упродовж багатьох століть був Крилос – місце осідку князівської та церковної влади. Упродовж XII–XVI ст. тут діяв скрипторій, де імовірно було переписане Галицьке Євангеліє 1144 р., виявлене

---

[2] Czołowski A. O położeniu starego Halicza. *Pamiętnik Drugiego Zjazdu historyków polskich we Lwowie. Referaty*. Lwów, 1890. S. 1–20.

[3] Pełeński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeołogicznych i źródeł archiwalnych. Kraków, 1914. 207 s.; Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень та архівних джерел. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощук, Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. Сер. 2. Вип. 4. 319 с.

[4] Пастернак Я. Старий Галич – археологічно-історичні досліди у 1850–1943 рр. Івано-Франківськ : Плай, 1998. С. 71.

[5] Петрушевичъ А. Археологическія находки близъ города Галича. *Вестник Народного Дома*. Львовъ, 1882–1884. Ч. 1–18. С. 79.

[6] Петрушевичъ А. Историческое извѣстіе о церкви св. Пантелеймона близь города Галича, теперь костелѣ св. Станислава оо. Францискановъ, яко древнѣйшемъ памятникѣ романскаго зодчества на Галицкой Руси съ первой половины XIII столѣтія. Львовъ : Иждивеніе и собственность Ставропигійскаго Института, 1881. С. 40–41.

[7] Pełeński J. Halicz w dziejach sztuki… S. 192, przyp. 2.

[8] Огієнко І. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. Вінніпеґ : Волинь, 1983. 418 с.; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

[9] Федунків З. Галицький релігійний центр: проблеми і факти. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. С. 287.

[10] Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки і особистості / за ред. П. Аресенич, З. Федунків, Р. Гандзюк та ін. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. 784 с.

[11] Альмес І. І. Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст. : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Інст. українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. 318 с.

1576 р. галицько-львівським єпископом Гедеоном Балабаном[12]. На початку XVII ст. владика Гедеон й сам заснував у Крилосі друкарню, у котрій 1606 р. видано Учительне Євангеліє[13]. Доволі активно в XVII–XVIII ст. на Крилоській горі функціонував монастир, до якого на правах матірного часом належали інші православні, пізніше унійні обителі Галицької землі[14].

Відтак, при крилоській церкві Успіння Пресвятої Богородиці, незважаючи на численні військові лихоліття, вдалося нагромадити збірку богослужбових книг. Відомо, що після знищення обителі турками і татарами 1676 р. тодішній львівських архиєрей Йосиф Шумлянський оновив церковну бібліотеку, залишивши про це дарчий запис на подарованому Євангелії[15]. Разом з тим, у візитаціях Крилоського монастиря за 1749 р. згадано три друковані книги – Євангеліє, Трефологіон та Апостол "lwowskiego druku" пожертвувані єпископом Шумлянським[16], а також ряд богослужбових стародруків перевезених із Сокільського, Коломийського, Товмацького, Косівського, Грабовецького та Березівського монастирів[17]. Загалом тоді книгозбірня монастиря разом із дочірньою Свято-Ільїнською обителлю, за підрахунками І. Альмеса, налічувала 55 одиниць (38 – при храмі Успіння Богородиці та 17 при храмі св. пророка Іллі)[18].

Вже у списку книг "do nabożestwa" з візитації Крилоса 1764 рр. фігурує 23 одиниці, з них, як друковані виокремлено 18, переважно львівського, втім і київського, унівського, почаївського та острозького видавництва[19]. Напередодні Першої світової війни частину крилоських цінних історичних документів, утім й стародруків, за вказівкою митрополита Андрея Шептицького передали до Львова, проте більшість, на жаль, загинула під час артобстрілів дзвіниці і каплиці св. Василія Великого 1915 р., де власне розташовувалась книгозбірня[20].

Значних втрат, насамперед через вилучення та знищення, книгозбірні галицьких церков зазнали за радянської влади. Наприкінці 50-х – початку 60-х років XX ст. припав пік репресій комуністичного режиму стосовно релігійних громад Галицького району. У ході політики войовничого атеїзму крилоську церкву перетворено на музейну експозицію, знищено й зачинено галицькі храми св. Миколая, св. князя Володимира та св. апостолів Петра і Павла на Залукві[21]. Схожа доля спіткала більшість святинь регіону, відтак стародруки часто піддавалися "міграційним" процесам, потрапляючи у кращому випадку до діючих на той час храмів чи музейних фондів, у гіршому ж до приватних осіб або були втрачені.

Зі здобуттям Україною незалежності 1991 р., у контексті формування політики національно-культурної спадщини, реорганізовано і утворено ряд музейних установ та історико-культурних заповідників. Серед них 1994 р. на базі комплексу історико-археологічних та

---

[12] Скочиляс І., Фрис В., Духовна спадщина Давнього Галича. *Київське християнство.* Львів ; Івано-Франківськ : Український католицький університет, 2018. Т. 12. С. 21.

[13] Огієнко І. Історія українського друкарства… С. 142–144.

[14] Mironowicz A. Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej. *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej* / red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik. Białystok : Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, 2001. S. 33.

[15] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУ в м. Львів). Ф. 408 Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів. Оп. 1. Спр. 959: Документи з історії церкви в с. Крилосі друга пол. XVIII ст. Оригінали і копії з 1938 р. Арк. 1–5.

[16] ЦДІАУ в м. Львів. Ф. 201 Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. Оп. 4б. Спр. 613 : Протоколи візитацій василіанських монастирів Львівської, Перемишльської, Холмської та ін. єпархій. Арк. 21.

[17] Там само. Арк. 22, 24.

[18] Альмес І. І. Книгозбірні у соціокультурному… С. 253.

[19] ЦДІАУ в м. Львів. Ф. 201 Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. Оп. 4б. Спр. 613 : Протоколи візитацій василіанських монастирів Львівської, Перемишльської, Холмської та ін. єпархій. Арк. 166 зв.

[20] Федунків З. Галицький релігійний центр… С. 59; Вуйцик В. Церква Успення Пресвятої Богородиці в Крилосі. До проблеми датування. *Вісник інституту "Укрзахідпроектреставрація"*. Львів, 2004. Ч. 14. С. 276.

[21] Федунків З. Галицький релігійний центр… С. 126, 174, 179.

культурних пам'яток указом президента України № 587/94 Про національні заклади культури створено Національний заповідник "Давній Галич"[22]. Відтак, новостворена науково-дослідна інституція розпочала поетапну роботу зі збору та фіксації давніх богослужбових книг, котра триває до сьогодення.

Упродовж 1994–2018 рр. у фонди заповідника шляхом діяльності експедицій, ініціативи окремих громадян та церковнослужителів потрапило 52 одиниці богослужбових книг XVII–XX ст., з них 31 на постійному зберіганні[23], а 21 на тимчасовому[24]. Значну кількість сакральних книг вдалося залучити до тимчасового фонду у рамках роботи релігієзнавчо-пошукового загону (керівник А. Стасюк), постійно діючої комплексної науково-дослідної експедиції, здійсненої працівниками науково-освітнього відділу та відділу фондів у травні 2018 р[25]. Під час дослідження експедиційному загону вдалося побувати у п'яти населених пунктах Галицького (с. Бринь, с. Височанка, с. Вікторів, с. Дорогів, с. Курипів, с. Острів) та двох Тисменицького (с. Козина, с. Пітрич) районів, де виявлено 56 екземплярів богослужбових книг XVII–XX ст., з яких 8 одиниць на умовах тимчасового зберігання залучено до постійної експозиції Історії церкви в Галичині Музею історії Галича (с. Крилос, Митрополичі палати, НЗ "Давній Галич")[26].

Головно, об'єктами дослідження стали такі літургійні книги, як Анфологіон (Цвітослов), Апостол, Євангеліє, Ірмологіон, Мінея, Молотислов, Октоїх (Восьмигласник), Псалтир, Служебник (Літургікон), Тріодь Пісна, Тріодь Цвітна та Часослов. Більшість виявлених під час експедиції екземплярів, після наукового опрацювання і тимчасового експонування у рамках виставки *Галицькі церковні стародруки XVII–XX ст.*[27], були повернуті до місць свого попереднього зберігання. Разом з тим, за результатами дослідження богослужбових книг вдалося сформувати попередній каталог друкованих пам'яток, котрий включено до комплексної наукової роботи *Тенденції розвитку релігієзнавчого туризму в Національному заповіднику "Давній Галич"*[28].

При каталогізації стародруків задля підготовки експозиції виставки застосовано систему опису пам'ятки за наступними підрозділами: **Локалізація** (виділення. – *А. С.*) – місце знаходження книги із вказівкою про храм та населений пункт; **Видавництво** – ідентифікація типографії, у якій надрукували книгу, часто такі друкарні розташовувалися при катедральних соборах, церковних братствах та монастирях; **Рік видання** – при наявності, за системи літочислення від створення Світу чи від Різдва Христового; **Розміри і матеріал** – згідно поточного стану пам'ятки; **Графіка** – різночасові і різноформатні гравюри, котрі використовувалися у тексті, орнаменти при оформленні сторінок чи літер. **Стан збереженості** – загальний поточний стан пам'ятки; **Особливі позначення (Провенієнції)** – різноманітні, тексти, абревіатури та інші позначення нанесені після друкування книги, найчастіше це дарчі написи, фіксація важливих подій тощо[29].

Важливу історичну цінність, з понад півсотні досліджених стародруків, становлять так звані покрайні записи. Абсолютна більшість таких джерел репрезентована фундаційними та візитаційними нотатками, втім подекуди трапляються доволі оригінальні, часом літописні,

---

[22] Указ Президента України № 587/94 Про національні заклади культури (із змінами, внесеними згідно Указами Президента № 58/96 від 15.01.96; № 308/97 від 08.04.97; № 943/2000 від 01.08.2000), Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587/94] – 17 V 2019.

[23] Національний заповідник "Давній Галич" (далі – НЗДГ). Інвентарна книга. Національний заповідник "Давній Галич" (ікона, живопис). Арк. 4, 9, 11, 14–23, 26.

[24] НЗДГ. Книга надходжень на тимчасове користування. Арк. 2–3, 23, 26–30.

[25] НЗДГ. Книга наказів з основної діяльності 2018 р. Наказ № 16–ОД від 07.05.2018 р. "Про створення релігієзнавчо-пошукового експедиційного загону". Арк. 23–24.

[26] НЗДГ. Тенденції розвитку релігієзнавчого туризму в Національному заповіднику "Давній Галич" / Я. М. Поташник та ін. Галич, 2018. С. 105.

[27] Кльосова О. Доторкнутися до історії. *Маршрут № 1. Спеціалізований додаток до газети День.* 2018. Вип. 5–6 (66–67). С. 14.

[28] НЗДГ. Тенденції розвитку релігієзнавчого… С. 105–130.

[29] Там само.

свідчення. Відтак, звернемо увагу на найбільш цікаві, з точки зору інформативності, записи галицьких церковних стародруків.

Найстаріша виявлена під час експедиції при церкві Покрови Пресвятої Богородиці с. Острів Галицького р-н. книга Апостол, видана у львівській друкарні Успенського братства типографом Михайлом Сльозкою 1639 р. За відсутності титульного аркушу дату вдалося встановити завдяки тексту передмови, що закінчується чіткою вказівкою місця, дня, місяця і року публікації : "во Л[ь]вові, Осьмого Іюня, Року Б[о]жого 1639"[30]. Найоригінальніший запис цієї пам'ятки розміщено на нижніх частинах чотирьох ненумерованих сторінок під текстом каталогу (синопсису) про св. учнів та апостолів Ісуса Христа, авторства єпископа Тирського свмч. Дорофея, де відтворено текст колядки.

За стилем скорописного письма, найімовірніше колядка походить з кінця XVIII – початку XIX ст., виконана коричневими чорнилами, адаптований текст наводимо повністю:

Нова радость світу ся зявила,
Панна Чиста Сина породила, 2
У Вифліємі, у місті барзо рано,
Вітати Пана Пастиром казано
Звізда услугу тую отправила
Же царей перских з дари провадила,
Принесли Єму ладан, смирно, злато
Взяли заплату по короні за то
Слава во вишніх співають,
А на коліна бидлята впадають,
Ірод злосливий з того засмутился,
Же Цар Предвічний з Панни народился,
Казал жовнірам землю плюндрувати,
Народженого вертепі шукати[31]. (Див. рис. 1).

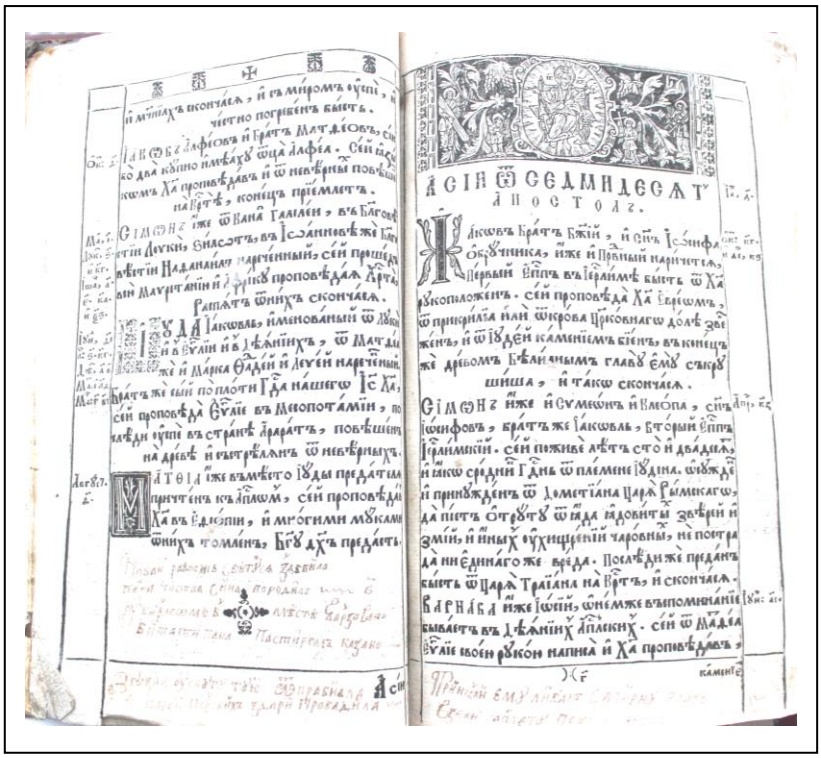

[30] Внутрішній архів (далі – ВА). Парафія (Релігійна громада) Покрови Пресвятої Богородиці с. Острів УГКЦ. Апостол. Львів, 1639.
[31] Там само.

Рис. 1.

Важливий напис, який певною мірою демонструє історію міграції цієї богослужбової книги, розміщено вгорі прикінцевої ненумерованої сторінки, над текстом повсякденних антифонів. Запис виконано руською / староукраїнською у латинській транскрипції: "Aposto[l] sey Manastyra Dorohowsko[ho]"[32]. Дорогівська обитель фігурує у письмових джерелах від 1641 р.[33]. Також з документів відомо, що 1711 р. братію Дорогівського монастиря Воскресіння Христового під час собору в Уневі представляв ігумен о. Віталій, натомість візитація обителі станом на 1724 р. зафіксувала тільки одного монаха разом із настоятелем о. Ієронімом Левицьким, відтак 1744 р. монастир було ліквідовано[34].

Найімовірніше після закриття обителі книга потрапила до парафіяльної церкви с. Острів, про що свідчать пізніші записи XIX–XX ст. Зокрема, на нумерованих сторінках 122 і 123 зафіксована інформація про церковних дяків: "Николай Савчук півець бувший от року 1896 до 1913; Петро Щетинській півець церкви в році 1912 і 1913"[35], а також автограф о. Рудольфа Моха, котрий до 1892 р. був парохом цього села[36]. Не виключено, що Воскресенська обитель знаходилась між селами Дорогів та Острів, адже ще на початку XX ст. у цій локації існував фільварок, один з ланів якого називався Манастир[37].

Цікаво, що під час обстеження сучасного храму св. апостола Іоанна Богослова у с. Дорогів вдалося віднайти 22 стародруки. Частина з яких походить із сусідніх сільських храмів, однак більшість все ж належали старій місцевій церкві Воскресіння Христового. Втім, на сторінках з числа збережених книг другої половини XVII – першої третини XVIII ст., які апріорі могли використовуватися монахами, нічого не згадується про чернечу обитель[38]. Відтак, Апостол виявлений у с. Острів досі залишається одним з небагатьох історичних свідчень про дорогівський монастир.

Повертаючись до збірки богослужбових книг при парафіяльній церкві с. Дорогів, слід виокремити кілька важливих пам'яток, що ілюструють імена жертводавців, конфесійну ситуацію та літописні дані. Відразу у кількох книгах, що походять із храму св. Архистратига Михаїла сусіднього с. Дубовиця Калуського р-ну, фігурує ім'я Андрія Черниги. Згідно з фундаційними записами, "Раб Божий" Андрій Чернига 1695 р. пожертвував заради спасіння душі та відпущення гріхів до згаданої церкви Требник другої половини XVII ст., куплений за 70 злотих[39]. Вже 1701 р., Андрій Чернига виступив посередником у даруванні до дубовицького храму Тріоді Цвітної, купленої за 30 злотих і переданої обивателем Федором[40].

Очевидно ця особа на межі XVII–XVIII ст. мала безпосереднє відношення до церковної організації с. Дубовиця, однак не належала до числа духовенства, адже такий факт обов'язково був би відзначений у дарчих записах. До прикладу, в іншому тексті про пожертву Октоїха вже для дорогівського храму Воскресіння Христового, здійснену 23 квітня 1709 р. Єфимією

---

[32] Внутрішній архів (далі – ВА). Парафія (Релігійна громада) Покрови Пресвятої Богородиці с. Острів УГКЦ. Апостол. Львів, 1639.

[33] Берест Р. Середньовічні чернечі промисли, господарські заняття та виробництва у Галичині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 14. С. 205.

[34] Мацѣевскій М. Шематизмъ Провинціи Св. Спасителя Чина Св. Василія Великого въ Галиціи, уложеный по капитулѣ отбушойся въ монастирѣ св. Онуфрейскомъ во Львовѣ дня 24. и 25 Липця 1866, и короткій поглядъ на монастыри и моншество руске, отъ заведеня на Руси вѣры Христовой ажъ по нынѣшное время. Львовъ : Въ типографіи Института Ставропигіанского, 1867. С. 143.

[35] ВА. Парафія (Релігійна громада) Покрови Пресвятої Богородиці с. Острів УГКЦ. Апостол. Львів, 1639. С. 122–123.

[36] Міста і села Галицького району… С. 580.

[37] Федунків З. Галицький релігійний центр… С. 223–224.

[38] НЗДГ. Тенденції розвитку релігієзнавчого… С. 112–121.

[39] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. Требник XVII ст. С. 278–282.

[40] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. Тріодь Цвітна. Львів, 1688. С. 137–146.

Бочушко та її чоловіком Андрієм, згадано войнилівського намісника (декана) о. Якова та місцевого пароха о. Гавриїла[41]. Той же войнилівський декан о. Яків фігурує у списку деканатів та парафій Львівської єпархії від 1701 р., що напередодні за єпископа Йосифа Шумлянського приступили до унії з Римом[42].

У фундаційних записах не тільки зустрічаються імена священнослужителів, а часто парохи та їхні родини, що виступали жертводавцями церковних книг. Згідно з дарчим записом на сторінках Часослова, виявленого при храмі Перенесення мощів св. Миколая у с. Бринь Галицького р-н., дізнаємося, що книгу 1742 р. пожертвував о. Василь Бабчак разом із своєю дружиною Параскою і сином Стефаном, щоправда для іншої Святомиколаївської церкви сусіднього с. Сапогів[43]. У самому тексті вказано тільки ім'я пароха: "Раб Божий священик Василій", натомість прізвище отця, як і те що він походив із священничого роду, вдалося з'ясувати завдяки презенті на сапогівську парафію наданого дідчем цього села ґостинським чашним Стефаном Ростоцьким 4 лютого 1728 р.[44].

ДѢІТѸРГІКОНЪ
ІЛІ
СЛУЖЕБНИКЪ
Содержай въ себѣ по чи́нꙋ сты́а Восто́чныа Цр҃кве,
ЛІТѸРГІЮ
Ꙗ҆же во сты́хъ о҆ц҃ъ на́шихъ, Іѡа́нна Злато-
Ѵстагѡ, Васи́лія вели́каго и҆ Григо́рія двоесло́ва Па́пы Ри́мскаго.

Рис. 2.

Цікаво, що й самі власники галицьких сіл теж фігурують як жертводавці стародруків, незважаючи на відмінну конфесійну приналежність. Зокрема, під титульним аркушем Служебника (Почаїв, 1791 р.), який зберігається у парафіяльному архіві церкви Архистратига Михаїла с. Козини Тисменицького р-ну, розміщено дарчий запис від імені місцевої дідички Домініки Забєльської датований 12 червня 1828 р.[45] (див. рис. 2).

Слід зазначити, що імена власників тогочасних міст чи сіл часто присутні у подібних записах, навіть якщо вони не виступали безпосередніми жертводавцями книг. Так, галицький староста Андрій Потоцький згадується при даруванні Євангелій до православних храмів м. Станиславова та с. Вікторова, адже ці населені пункти тоді належали магнату. Зокрема, 1677 р. Євангеліє видане львівським друкарем Михайлом Сльозкою 1644 р. для станиславівського храму Воскресіння Христового пожертвував місцевий міщанин Євстафій Мойсеєвич разом із дружиною Марією[46], а 1691 р. до горішньої вікторівської церкви Різдва Христового Євангеліє 1690 р., подарувало подружжя Стефана та Анастасії, заплативши за книгу 42 злотих[47].

Цікаво, що запис на сторінках Євангеліє, виявлений під час експедиції при церкві св. Покрови с. Вікторів (Горішній), зберігає інформацію про вже неіснуючий храм Різдва Христового. Окрім згаданого стародруку така церква відома з переліку парафій 1701 р., де після храму св. Миколая з настоятелем о. Андрієм, вказано о. Гаврила пароха церкви Різдва Христового[48].

---

[41] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. Октоїх XVII ст. С. 47–48, 66, 89–90, 120, 133, 146, 176–177, 205.
[42] Monumenta Ucrainae Historica / Collegit Metropolita Andreas Šeptyckyj. Romae, 1967. T. 4. S. 322.
[43] НЗДГ, КТН–52. Часослов XVII–XVIII ст. С. 1–3.
[44] ЦДІАУ в м. Львів. Ф. 201 Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. Оп. 1, Спр. 2275 : Презенти на парафію с. Сапогів. Арк. 1.
[45] ВА. Парафія (Релігійна громада) Архистратига Михаїла с. Козина УГКЦ. Літургікон або Служебник. Почаївська лавра, 1791. Арк. питульний.
[46] НЗДГ. КТН–66. Євангеліє. Львів, 1644. С. 2–5, 7–21.
[47] ВА. Парафія (Релігійна громада) Пресвятої Покрови с. Вікторів УГКЦ. Євангеліє. Львів, 1690. С. 1–13.
[48] Monumenta Ucrainae Historica… S. 316.

Утім, вікторівський храм Різдва Христового, на відміну від Святомиколаївського, вочевидь припинив своє існування впродовж XVIII ст., адже у першій третині XIX ст. у Горішній частині села вже існувала церква Собору Пресвятої Богородиці[49].

Подібне Євангеліє 1670 р., котре також є носієм інформації про нині неіснуючий храм, виявлено при парафії св. апостолів Петра і Павла с. Залуква. На сторінках стародруку зберігся запис про його пожертву галицькій церкві Богоявлення Господнього, здійснену Авраамом 16 вересня 1700 р.[50] Богоявленська церква знаходилась на Залукв'янському передмісті Галича, відома за списком Львівської єпархії 1701 р. разом з настоятелем о. Іваном[51]. Святиня проіснувала до кінця XVIII ст., пізніше через поганий стан була розібрана, а церковне майно перенесено до храму св. апостолів Петра і Павла у с. Залуква[52]. За таких обставин Євангеліє потрапило до збірки Петропавлівської святині, котра 1852 р. поповнилася ще одним Євангелієм, надрукованим у Почаївському монастирі 1780 р. і подарованим до залукв'янської церкви Йоакимом Лисаком[53].

Перипетії конфесійної історії Галицької землі XVII–XX ст. знайшли своє відображення і на сторінках місцевих богослужбових книг. Абсолютна більшість галицьких парафій упродовж зазначеного часу щонайменше тричі змінювали конфесійну приналежність. Перший масштабний такого роду процес відбувся біля 1700 р., коли після понад столітнього неприєднання до проголошеної 1596 р. унії з Римом, львівський владика Йосиф Шумлянський приступив до євхаристичного єднання з Римським престолом. Відголос цих подій можна знайти у текстах досліджуваних богослужбових книг XVII ст.

Зокрема, на сторінках дорогівського Служебника виданого у Львові 1691 р., після 1700 р. були внесені зміни щодо поминання вселенського архієрея. Так замість формули: "За Святішого Архієпископа нашого Вселенського Патріарха (ім'я)" шляхом виправлення, закреслення і додавання, сформульовано новий текст початку ектені: "За Святішого Вселенського Архієрея (ім'я) Папи Римського"[54]. Окрім цього у тексті Проскомидії закреслено вливання води дияконом до чаші з іншої посудини, як зрештою і додавання теплоти до чаші після освячення Святих Дарів на Літургії[55] (див. рис. 3).

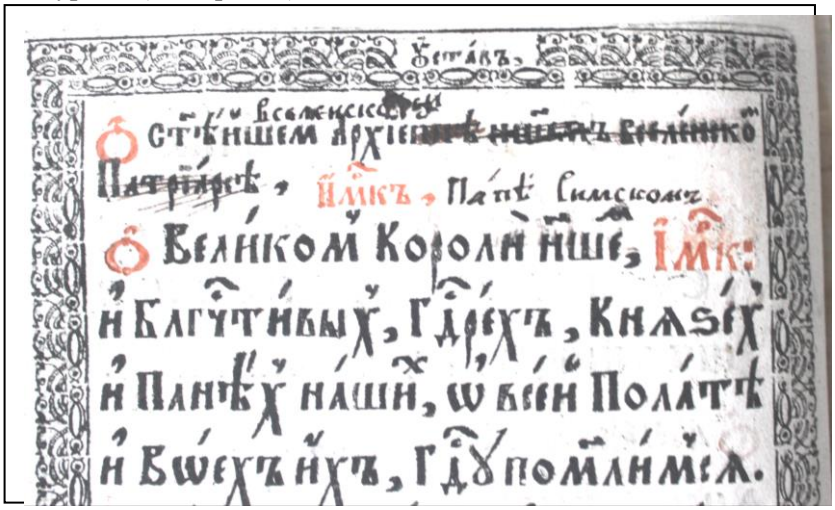

Рис. 3.

[49] Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco-Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1836. Leopoli, 1836. S. 93.
[50] НЗДГ. КТН–41. Євангеліє. Львів, 1670. С. 1–12.
[51] Monumenta Ucrainae Historica… S. 315.
[52] Федунків З. Галицький релігійний центр… С. 183.
[53] НЗДГ. КТН–42. Євангеліє. Почаївська лавра, 1780. Арк. 1–7.
[54] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. *Служебник*. Львів, 1691. С. 10.
[55] Там само. С. 111–112.

Такі нововведення у літургійних текстах, разом із догматом filioque та низкою інших практик, остаточно були прийняті на Замойському соборі за участі єпископів Київської унійної митрополії, що відбувся у Замості наприкінці літа – початку осені 1720 р. Серед соборових постанов окремий розділ стосувався вчення про Святі Таїнства, де за прикладом латинської меси обумовлювалося вливання води до чаші на Проскомидії тільки ієреєм, а також відмова від додавання теплоти під час Євхаристії[56].

Чергові позначення подібного характеру на сторінках галицьких богослужбових книг масово з'являються після Львівського псевдособору 1946 р., учасники якого під тиском радянських спецслужб прийняли рішення про скасування Берестейської унії 1596 р. і входження греко-католицького духовенства до Російської Православної Церкви. Головно, нові церковні реалії суттєво відбилися у книгах XVIII – першої третини XX ст. Найбільш репрезентативним у цьому контексті виглядає текст Літургікона або Служебника, львівського видання 1929 р., що походить зі Святомиколаївського храму с. Бринь Галицького р-ну.

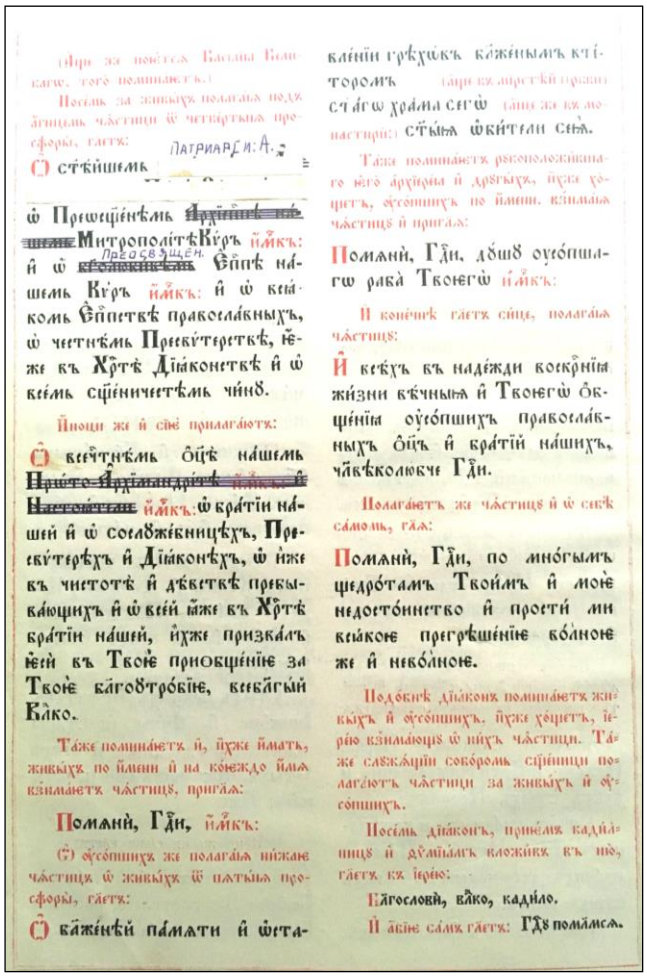

Рис. 4.

Зокрема, у тій частині Проскомидії, де виймаються частиці на честь пам'яті святих білою смужкою паперу заклеєно свщмуч. Йосафата[57], адже у православній традиції не вшановується полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич, що загинув 1623 р. від рук противників унії. Такі ж заходи здійснені при поминанні архієреїв під час Проскомидії, де заклеєно ім'я папи римського, натомість зверху додано допис: "О Святішому Патріарсі А.[лексію]"[58]. Подібні дії зустрічаються і в інших частинах літургії, при поминанні папи римського[59], а також у Символі Віри формулу: "Від Отця і Сина", знову ж таки шляхом заклеювання фрагменту, Сина змінено на православний манер[60] (див. рис. 4).

Певне зацікавлення для дослідників представляють так звані літописні повідомлення зі сторінок галицьких стародруків. Одне з таких записане вірогідно після 1892 р. на маргінесах Служебника 1740 р., що зберігається при парафії св. апостолів Петра і Павла с. Височанка Галицького р-ну. Його зміст коротко переповідає історію храму Архистратига Михаїла с. Майдан Тисменицького р-ну: "Сей Служебник єсть в церкві Майданской от року 1746. Перва церков от 16 віку спалена Турками 1672, вторая церков около року 1720, третя церков 1839. Ієрей Іоанн

[56] Synod prowincialny ruski w mieście Zamościu roku 1720 odprawiony. a w r. 1724 za rozkazem S. K. de Propag. F. Łacińskim językiem w Rzymie z druku wydany, potym wkrótce z zalecenia J.W. J.X. Leona Kiszki metropolity całey Rusi na polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza Z. S. Bazyłego W. Opata Pińskiego na Łeszczu przewiedziony. [...] Pamiętnikiem przedrukowany Roku Pańskiego 1785, Wilno 1785. S. 66–67, 72.
[57] НЗДГ. Акт № 6 / 12, Літургікон або Служебник. Львів, 1929. Арк. 53.
[58] Ibidem. С. 54.
[59] Ibidem. С. 69, 76–77, 91.
[60] Там само. С. 83.

1760, Андрей Кернике[вич] 1785, Василій Рошкевич 1786, Николай Рошкевич от 1800 до 1835 р. Ієрей Іосиф Завдоский, Димитрій Владичен, Іоанн Деманович, І. Еміліан Левицький от 1853 р. до 1892”[61] (див. рис. 5).

Рис. 5.

Однак, частіше серед свідчень подібного характеру трапляються ті, котрі інформують про погодні умови чи врожаї. Зокрема, у козинській Тріоді Пісній 1664 р. вміщено коротку замітку, що зима 1739 р. була без снігу[62]. Схоже повідомлення зустрічаємо на сторінках Мінеї Загальної 1680 р. із с. Дорогів виконане частково кирилицею, частково латиницею: “Року 1800: Zima bardzo Zawalna y tęga że Ludzie nagle [...], i bydło toż Samo wyginęło”[63]. Інший запис зі сторінок дорогівської Тріоді Пісної 1767 р. вказує про катаклізми 1843 р.: “Roku 1843 Niebyło sniegu Przez Caly Zimy aż w Maiu. Ale Zboży było dany owsa Cwierć Kosztowało i po 5 Dudok A żyto po 12 dudok Pszenica po 14 Dudok Cwierć. Iaczmień po 8 dudok”[64].

Підсумовуючи результати попереднього дослідження над колекцією галицьких церковних стародруків, слід зазначити, що робота у цьому напрямі остаточно незавершена. Разом з тим, невелика частина представлених пам’яток добре ілюструє потенціал подібного роду джерел. Більшість вивчених книг, окрім традиційного богослужбового змісту, зберігають на своїх сторінках багату історичну інформацію у контексті студій соціокультурного середовища, просопографії, конфесійних стосунків, тощо. На такому тлі локальна галицька колекція богослужбових книг XVII–XX ст. займає вагоме місце серед низки архівів до вивчення історії Галича та Галицької землі нової і новітньої доби.

---

[61] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святих апостолів Петра і Павла с. Височанка УГКЦ. Літургікон або Служебник. Унівська лавра, 1740. С. 9.
[62] ВА. Парафія (Релігійна громада) Архистратига Михаїла с. Козина УГКЦ. Тріодіон. Львів, 1664. С. 75.
[63] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. Мінея Загальна. Києво-Печерська лавра, 1680. С. 303.
[64] ВА. Парафія (Релігійна громада) Святого Іоанна Богослова с. Дорогів УГКЦ. Тріодіон. Почаївська лавра, 1767. С. 72.

LITURGICAL BOOKS XVII-XX CENTURIES FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL RESERVE "DAVNII HALYCH"

Andrii STASIUK
National Reserve "Davniy Halych", scientific and educational department,
I. Franko St., 3, 77100, Halych, Ukraine,
The Centre of Medieval Studies,
State Higher Educational Institution
"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University",
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: aveandriy1987@gmail.com

Summary

The article is devoted to the collection of liturgical books of the 17th–20th centuries, which are stored in the National Reserve "Davniu Halych" or are investigated by scientists of this institution during 1994–2018 years. The main objects of the studios were more than 50 exemplars, which came from parishes of the Galician orthodox / greek-catholic church organization. Mainly among the processed monuments dominate Yevanheliie, Triod', Sluzhebnyk, Mineia, Chasoslov, Oktoikh, Psaltyr, Anfolohion end Apostol. Particular attention is paid to the problem of cataloging of printed memos, as well as their study in the context of the source-study perspective. The important element of the study consists of the margin notes, first of all represented by the offering texts that often inform contemporaries about the already nonexisting churches, record the names of donors, clergy and regents. Through such records, it is known that the patrons of Orthodox / Union churches sometimes included followers of the Latin rite. At the same time, there are extraordinary notes on the pages of books. For example, a fragment of a carol of the late XVIII – early XIX centuries on the margins of the monastery Apostol of 1639, the former monastery in the village Dorohiv near Halych, chronicle evidence of the Turkish-Tatar attack of 1672 on Pokuttia, recorded between the liturgical texts of the Sluzhebnyk of 1740 from the village of Vysochanka, and special attention should be paid to the correction of liturgical texts in the Sluzhebnyks (Liturgions) of 1690 and 1929 made for confessional reasons. In particular, at the time of the change of jurisdictions of church centers – first after 1700 from Orthodox (Constantinople) to Union (Rome) and later in 1946 from Greek Catholic (Rome) to Orthodox (Moscow). Thus, the complex of monuments, conditionally determined as the Galician church old printed books, opens wide opportunities for further historical and religious studies of the region.

Keywords: *Halych, old printed books, liturgical books, churches, monasteries, margin notes.*

REFERENCES

Almes, I. I. (2018). Knyhozbirni u sotsiokulturnomu prostori chernechykh spilnot Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st. [Libraries in Social and Cultural Life of Monks of the Lviv Eparchy in the 17th and 18th Centuries]. *Doctor's thesis*. Lviv (in Ukrainian).

Arsenych, P. V. (Comp.). (2001). *Mista i sela Halytskoho raionu: istoriia, pamiatky i osobystosti [Cities and villages of Halych district: history, monuments and personalities]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Berest, R. (2010). Serednovichni chernechi promysly, hospodarski zaniattia ta vyrobnytstva u Halychyni [Medieval monastic trades, economic occupations and productions in Galicia]. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni [Materials and research on the archeology of Precarpathian and Volyn]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 14, pp. 204–217 (in Ukrainian).

Czołowski, A. (1890). O położeniu starego Halicza [About the location of old Halicz]. *Pamiętnik Drugiego Zjazdu historyków polskich we Lwowie. Referaty* [*Diary of the Second Congress of Polish historians in Lvov. Papers]* (in Polish).

Fedunkiv, Z. (2001). *Halytskyi relihiinyi tsentr: problemy i fakty [Galician religious center: problems and facts]*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Klosova, O. (2018). Dotorknutysia do istorii [Touch the history]. *Marshrut № 1. Spetsializovanyi dodatok do hazety Den [Route № 1. Specialized supplement to the newspaper Den]*, no. 5–6 (66–67), p. 14 (in Ukrainian).

Matsievskii, M. (1867). *Shematyzm Provyntsiy Sv. Spasytelia Chyna Sv. Vasyliia Velykoho v Halytsiy, ulozhenyi po kapytuli otbushoisia v monastyri sv. Onufreiskom vo Lvov dnia 24. y 25 Lyptsia 1866, y korotkii pohliad na monastyry y monshestvo ruske, ot zavedenia na Rusy viry Khrystovoi azh po nynishnoe vremia [Schematics of the Province of St. Savior of the Order of St. Basil the Great in Galicia. Compiled after the*

chapter that took place in the monastery of St. Onuphrius in Lviv on July 24 and 25, 1866. A brief review at monasteries and Ruthenian monasticism, from the beginning of Christianity in Rus' to the present day]. Lvov: V typohrafiy Ynstytuta Stavropyhianskoho (in Ukrainian).

Metropolita Andreas Šeptyckyj, (Comp.). (1967). *Monumenta Ucrainae Historica [Monuments of History of Ukraine]*. Romae, 4 (in Latin).

Metropolita Leon Kiszka, (Comp.). (1785). *Synod prowincialny ruski w mieście Zamościu roku 1720 odprawiony. a w r. 1724 za rozkazem S. K. de Propag. F. Łacińskim językiem w Rzymie z druku wydany, potym wkrótce z zalecenia J. W. J. X. Leona Kiszki metropolity całey Rusi na polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza Z. S. Bazyłego W. Opata Pińskiego na Łeszczu przewiedziony. [...] Pamiętnikiem przedrukowany Roku Pańskiego 1785 [The Ruthenian provincial synod in the city of Zamość was celebrated in 1720. and in 1724 by order of S .K. de Propag. F. Printed in Latin in Rome, published soon after J. W. J. X. Leon Kiszka, Metropolitan of All Ruthenia on Polish by J. X. Polikarp Filipowicz Ord. S. Basil G. Abbot of Pinsk in Łeszcz. [...] The brochure reprinted in the Year of the Lord 1785]*. Wilno, 226 p. (in Polish).

Metropolita Mikhailo Lewicki, (Comp.). (1836). *Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco-Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1836 [Schematics of the all clergy of the Lviv Archdiocese of the Greek Catholic Metropolitanate for the Year of God 1836]*. Leopoli, 386 p. (in Latin).

Mironowicz, A. (2001). Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej [Monastic life in the former Polish-Lithuanian Commonwealth]. *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej [Monastic life in the Commonwealth]*. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, P. Chomika (Ed.). Białostok: Zakład Historii Kultur Pogranicza Instytutu Socjologii Uniwersytetu w Białymstoku, pp. 27–53 (in Polish).

Ohiienko, I. (1994). *Istoriia ukrainskoho drukarstva. Istorychno-bibliohrafichnyi ohliad ukrainskoho drukarstva XV–XVIII v.* [*The history of Ukrainian printing. Historical and bibliographic review of Ukrainian printing of the XV–XVIII centuries]*. Vinnipeg: Volyn (in Ukrainian).

Pasternak, Ya. (1998). *Staryi Halych – arkheolohichno-istorychni doslidy u 1850–1943 rr. [Old Halych – archaeological and historical research in the years 1850–1943]*. Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukrainian).

Pełeński, J. (1914). *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeołogicznych i źródeł archiwalnych [Halych in the history of medieval art on the basis of archaeological research and archival sources]*. Kraków (in Polish).

Pelenskyi, Y. (2018). Halych v istorii serednovichnoho mystetstva na osnovi arkheolohichnykh doslidzhen ta arkhivnykh dzherel [Halych in the history of medieval art on the basis of archaeological research and archival sources]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats. [Halych. Collection of scientific works*]. M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, (2) 4, 319 p. (in Ukrainian).

Petrushevych, A. (1881). *Istorycheskoei izviestie o tserkvy sv. Panteleimona blyz horoda Halycha, teper kostele sv. Stanyslava oo. Frantsyskanov, yako drevniishem pamiatnyke romanskaho zodchestva na Halytskoi Rusy s pervoi polovyny XIII stolitiia [Historical information about the church of St. Panteleimon near the town of Halych, now the church of St. Stanislav oo. Franciscans, as an ancient monument of Romanesque art in Galician Rus' from the first half of the XIII century]*. Lvov: Yzhdyvenie y sobstvennost Stavropyhiiskaho Ynstytuta, 119 p. (in Ukrainian).

Petrushevych, A. (1882–1884). Arkheolohycheskiia nakhodky blyz horoda Halycha [Archaeological finds near the town of Halych]. *Vestnyk Narodnoho Doma [Bulletin of the People's House]*. Lvov, 1–18, pp. 7–172 (in Ukrainian).

Skochylias, I., Frys, V. (2018). Dukhovna spadshchyna Davnoho Halycha [Spiritual heritage of Ancient Halych]. *Seriia Kyivske khrystyianstvo [Series Kyivan Christianity]*. Lviv, Ivano-Frankivsk: Ukrainskyi katolytskyi universytet, 12, 163 p. (in Ukrainian).

Ukaz Prezydenta Ukrainy № 587/94 Pro natsionalni zaklady kultury (iz zminamy, vnesenymy zghidno Ukazamy Prezydenta № 58/96 vid 15.01.96; № 308/97 vid 08.04.97; № 943/2000 vid 01.08.2000), Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy [Decree of the President of Ukraine № 587/94 About national cultural institutions (with changes made in accordance with Presidential Decrees № 58/96 15.01.96; № 308/97 08.04.97; № 943/2000 01.08.2000), Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587/94 (in Ukranian).

Vuitsyk, V. (2004). Tserkva Uspennia Presviatoi Bohorodytsi v Krylosi. Do problemy datuvannia [Church of the Assumption of the Blessed Virgin in Krylos. To the problem of dating]. *Visnyk instytutu "Ukrzakhidproektrestavratsiia" [Bulletin of the Institute "Ukrzahidproektrestavratsiya"]*. Lviv, 14, pp. 268–278 (in Ukrainian).

Zholob, H. F., Koval, I. M., & Stasiuk, A. Ye. (2018). Yaroslav Pasternak – doslidnyk Halytskoi Troi [Yaroslav Pasternak – researcher Galician Troy]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats. Halych. Collection of scientific works /* M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lileia NV, (2), 2, 288 p. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 11 серпаня 2020 р.

УДК 94 (477.83/.86)

ПЕРШІ КОНТАКТИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША З ГАЛИЧИНОЮ (1858–1865 рр.)

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: i.raj@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.33.72-92
ORCID: 0000 0001 5808 7127

У статті висвітлюються контакти Пантелеймона Куліша з Галичиною, що охоплюють період від першого приїзду українського письменника і громадського діяча до Львова влітку 1858 р. і до переходу на державну службу наприкінці 1864 р. та появи останніх публікацій у часописах “ранніх” народовців на початку 1865 р. П. Куліш відіграв особливу роль в утвердженні української національної ідеї серед галичан, особливо в 1867 р. – на початку 1870-х рр., підтримував діяльність місцевих народовців. Значну увагу звернено на листування П. Куліша з Я. Головацьким після знайомства в 1858 р., його взаємини з лідерами народовців Д. Танячкевичем і К. Климковичем, русофілом Б. Дідицьким та ін. Різножанрові твори П. Куліша – як нові, так і раніше опубліковані, насамперед з альманаху “Кіевлянинъ” 1840 і 1841 рр. та петербурзького журналу “Основа” (1861–1862 рр.) – регулярно друкувалися в народовській пресі у Львові – часописах “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.) і “Нива” (1865 р.). Водночас П. Куліш друкувався в русофільських виданнях – газеті “Слово” і літературному збірнику “Галичанинъ”, що на початку 1860-х рр. проявляли інтерес до нової української літератури. Кулішеві зв’язки з галицькими діячами перервалися після його призначення російським чиновником у Варшаві в умовах посилення антиукраїнських репресій царизму та внутрішньої кризи в діяльності галицьких народовців. З новою силою інтерес П. Куліша до Галичини проявився з 1866 р.

Ключові слова: *Пантелеймон Куліш, український діяч, Галичина, контакти, часопис, народовці, русофіли.*

Ключову роль в українському відродженні (модерному націотворенні) XIX – початку XX ст. відіграло утвердження в масах новочасної національної самосвідомості, що стало заслугою передової інтелігенції у складі двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Відносини між українською інтелігенцією обабіч австро-російського кордону – одне з ключових питань історії України імперського періоду[1]. Особливу роль в утвердженні української національної ідеї серед галицьких русинів відіграли три видатні громадські діячі – П. Куліш, М. Драгоманов і М. Грушевський. І. Франко писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українського руху в австрійській Галичині, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-х роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-х (із середини десятиліття. – *І. Р.*) і 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського”. На думку І. Франка, перший напрям був “формально національним (його ще називають національно-культурницьким. – *І. Р.*), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним”[2]. Іншим разом І.Франко назвав П. Куліша “головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років”[3].

---

[1] Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2002. Вип. 37. Ч. 1. С. 497, 498.

[2] Франко І. Українці. *Зібрання творів* : у 50-ти т. Київ, 1984. Т. 41. С. 189.

[3] Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині. *Зібрання творів* : у 50-ти т. Київ, 1981. Т. 31. С. 333.

Стаття є продовженням циклу публікацій автора про ідейний вплив П. Куліша на Галичину та його взаємини з краянами[4]. Автор поставив за мету проаналізувати Кулішеві контакти з галицькими діячами в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. XIX ст., що хронологічно охоплюють період від першого приїзду до Львова влітку 1858 р. і до переходу на російську державну службу у Варшаві наприкінці 1864 р. та появи його останніх публікацій у часописах "ранніх" народовців весною 1865 р. Обрана тема привертала увагу дослідників життя і багатогранної діяльності П. Куліша[5], але досі не була предметом окремого дослідження, викликає науковий і суспільний інтерес.

П. Куліш став "на чолі всеукраїнського національно-культурного піднесення", за висловом дослідника його життя і творчості Є. Нахліка, ще з кінця 1850-х рр. і залишався "рушієм" українофільських настроїв серед галицьких русинів до початку 70-х рр.[6]. Кулішевий інтерес до народознавства пробудився під впливом видатного дослідника на ниві народознавства М. Максимовича, зокрема упорядкованого ним збірника "Малороссийские песни" 1827 р., що започаткував українську фольклористику як науку[7]. Історик М. Кордуба справедливо називав П. Куліша "першим апостолом єднання галичан з наддніпрянцями для спільної культурно-національної роботи", "предтечею" українських діячів О. Кониського, В. Антоновича, М. Драгоманова і М. Грушевського, які мали найбільший вплив на національний рух у Галичині останньої третини XIX ст.[8]. Коротко зміст ідейної і матеріальної підтримки з підросійської України на адресу львівських часописів у 1860-х рр. відобразив дослідник наддніпрянсько-галицьких взаємин К. Студинський: громадівці підтримували: "Вечерниці" (морально), "Слово" (дописами), "Мету"– статтями, допис(ами) і грішми (В. Білоз(ерський), Куліш), "Ниву", "Русалку"– статтями і грішми Кониськ(ого), "Правду" (1867–70 рр.) – Куліш"[9].

З частковою лібералізацією суспільного життя в Російській імперії наприкінці 1850-х рр. П. Куліш розгорнув багатогранну діяльність як письменник, публіцист, науковець, одна з чільних фігур серед петербурзької української громади. У Кулішевому збірнику "Записки о Южной Руси" (в двох томах, 1856–1857 рр.) вперше було вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану "кулішівку", що стала кроком до української національної самоідентифікації[10]. "Кулішівка" більш виразно відмежовувала українську і російську мови, була прийнята в народовській пресі Галичини. У петербурзькій "друкарні П. Куліша" письменник розгорнув активну видавничу діяльність, зокрема, з-під його пера вийшов історичний роман "Чорна рада. Хроніка 1663 року" (1857 р.), "Граматка" – перший на Наддніпрянщині український буквар і читанка (1857 р., друге видання – 1861 р.) та ін. П. Куліш брав різнобічну участь у виданні в Петербурзі журналу "Основа" (1861–1862 рр.) – першого українського літературно-наукового місячника[11].

---

[4] Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу "Правда (1867 – початок 1870-х років). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 27 : Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. Львів, 2015. С. 69–82; Його ж. Взаємини П. Куліша з галичанами в 1870-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 1. Част. 1. С. 44–50.

[5] Студинський К. Слідами Куліша. *Записки НТШ*. Львів, 1928. Т. CXLVIII. С. 241–306; Його ж. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. *Україна. Науковий двохмісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 6–40; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : Наукова біографія. 463 с. та ін.

[6] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С.103, 245.

[7] Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України. Інститут рукопису. Ф. 10 (Архів ВУАН). Од. зб. 17270. Арк. 3.

[8] Кордуба М. Звязки В. Антоновича з Галичиною. *Україна*. *Науковий двохмісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 5. С. 38.

[9] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 362 (Студинський К. – академік). Оп. 1. Спр. 141. Арк. 6.

[10] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 115, 116.

[11] Там само. С. 119, 126, 133.

Захопившись українофільською ідеєю, як писалося в одному з Кулішевих листів, “до величайшего энтузиазма”, письменник зав’язав тісні стосунки з галичанами[12]. П. Куліш став одним з лідерів українського громадівського руху на Наддніпрянщині в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. Крім Петербурга, культурно-освітні організації, гуртки-громади виникли в Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові та ін. Громадівці (в літературі їх ще називають “українські народолюбці”, “українофіли”, “хлопомани” та ін.) поставили за мету поширення української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали книжки народно-розмовною мовою, заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих рідною мовою тощо. Наддніпрянські діячі звернули увагу на Галичину, що вважалася невід’ємною частиною етнічних українських земель, де необхідно було всіляко сприяти розвитку національного руху в умовах конституційних і децентралізаторських реформ у Габсбурзькій монархії в 1860–1870-х рр. П. Куліш був одним з перших українських діячів, які послідовно закликали до поглиблення взаємин з Галичиною.

Уперше П. Куліш побував у Галичині на початку червня 1858 р. разом із дружиною Ганною Барвінок, повертаючись на батьківщину з подорожі по Західній Європі. У Львові він познайомився з колишнім діячем “Руської трійці” Я. Головацьким, якого запросив для зустрічі до себе на помешкання польський поет, історик А. Бельовський. П. Куліш був змушений прискорити повернення додому через отриманий від завідувача “друкарні П. Куліша” лист, мабуть, з повідомленням про фінансову скруту[13]. У записці від 8 червня 1858 р., поспіхом залишеній Я. Головацькому у Львові, П. Куліш інформував про передачу “книгареві, що коло Волоськоі церкви, 35 “Граматокъ”, 2 “Чорні ради”, 1 “Зап(иски) о Ю(жной) Русі” 1-го и 2-го тому и 1 Проповіді”. Автор просив отримані від продажу кошти направити на потреби Народного дому у Львові – культурно-освітньої установи галицьких русинів, що споруджувала будинок коштом всенародних пожертв, відкритий в 1864 р. До них прилучився і П. Куліш. У того ж книгаря він залишив для Я. Головацького перший том “Сочинений” М. Гоголя, два примірники “Народних оповідань” Марка Вовчка, “Літопис Самовидця” та ще якусь польську книжку[14].

Не маючи достатньо коштів на повернення додому, П. Куліш купив у Львові екіпаж до м. Борзни на Чернігівщині під розписку, за сприянням Я. Головацького. На його ім’я він попросив перерахувати заборговану суму через один із львівських банків. Окрім Я. Головацького, П. Куліш міг познайомитися під час поїздки хіба що з Д. Зубрицьким. “Се були ластівки тіснійшого зближеня Українців з Росії й Галичини”[15], – зауважив історик Я. Гординський. Після повернення П. Куліш не квапився писати новому знайомому[16]. У начерку листа до “милого приятеля” П. Куліша від 30 червня 1859 р. Я. Головацький дорікав, що протягом року від часу знайомства не отримав жодного листа, хоча дуже просив писати йому “дещо о ході і успіхах нашої малоруської словесності і взагалі обо всім, що дотикається движенія народності малоруської”. Я. Головацький просив докладно інформувати про успіхи у виданні літератури народною мовою, “малоруського журналу” та ін. Водночас просив пам’ятати про галичан і не пропускати нагоди “переслати дещо із новинок літературних малоруських, а хоть би і московських, але Малорусь близько обходячих”[17].

Я. Головацький надіслав П. Кулішеві статтю про недоцільність запровадження латинського алфавіту для русинів, що було відгомоном “азбучної війни” в Галичині 1859 р., а також просив передати видання “Проповідей” В. Гречулевича в “друкарні П. Куліша”. Галичанин

---

[12] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 156.

[13] Там само. С. 199, 200.

[14] Львівська національна наукова бібліотека (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 36 (Головацький Я.), Од. зб. 213. 2 арк.; Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850–62 / видав К. Студинський. *Збірник фільольогічної секциї НТШ*. Львів, 1905. Т. VIII. Ч. 290. С. 397.

[15] Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. *Збірник фільольогічної секції НТШ*. Львів, 1917. Т. XVI. С. 21.

[16] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. Львів, 1994. С. 6.

[17] Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850–62. Ч. 344. С. 463. Оригінал листа див.: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 36. Од. зб. 508. 2 арк.

висловив пропозицію щодо співпраці у підготовці замовленої австрійським міністерством для гімназій хрестоматії нової української літератури від часів І. Котляревського. Видаючи "хрестоматію малоруською", він мав намір помістити кращі твори письменників, які представили б "світу всі прекраснії цвіти малоруської левади". Книжка буде підручником для багатьох поколінь, "возбудить народні таланти". Уміщені в ній тексти мають привернути увагу освіченої молоді, бути за формою "прекрасні" й за змістом "важні". Упорядник планував подати в хрестоматії короткі біографії українських письменників, чого не міг зробити без братньої допомоги з Наддніпрянщини. "Пособіть, брате, русинам галицьким, – відверто закликав Я. Головацький, – засиліть їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусіднії бур'яни". Він із радістю писав, що Народний дім у Львові "славно будується" і тут же бідкався: "У нас в літературі мало що появляється"[18].

Найбільш важливим питанням для галицьких русинів Я. Головацький вважав правописне, рішуче виступив проти насаджуваної урядом латинки, що нібито зможе зберегти "від впливу московщини і церковного язика і управляти чисту русчину". Він вбачав реальну небезпеку у відриві рідної словесності "від кореня історичного", застерігав, щоб через переведення письма з кириличного на латинський алфавіт "не зниділа зовсім наша Русь або не злялася з ляцькою (польською. – *І. Р.*) літературою, боїмося і за віру нашу греческую, щоби її не залляло латинство, боремся, як можем, і готові до посліднього защищати нашу старовину". Водночас образно говорилося про мовно-культурну єдність галицьких русинів з "українським співцем", щоб разом заспівати пісню про подолання усіх "невзгодин"[19]. Я. Гординський вважав цей лист Я. Головацького "свойого рода епохальною подією" у взаєминах галичан із підросійською Україною. Звернувшись до наддніпрянської інтелігенції, "малоруської братії", Я. Головацький висловив прохання надсилати літературу в Галичину, щоб національно-культурне життя в краї не завмерло. Мабуть, це вплинуло "на амбітного Куліша", викликавши в нього бажання "відіграти роль духовного провідника в Галичині"[20].

Після особистого знайомства з Я. Головацьким П. Куліш активізував стосунки з галичанами на початку 1860-х рр. і відіграв особливу роль у загальноукраїнському національному русі. Перша Кулішева поїздка до Львова 8 червня 1858 р., за словами К. Студинського, "була початком єднання Куліша з Галичиною", ластівкою "тіснішого зближення українських діячів з галицькими"[21]. П. Кулішу судилося зробити "почин", як згадував пізніше О. Барвінський, один з промоторів наддніпрянсько-галицького єднання в останній третині XIX ст., до встановлення "сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною"[22]. К. Студинський вважав, що П. Куліш не відгукнувся на лист Я. Головацького в червні 1859 р. ("між багатою перепискою Головацького не найшли ми сліду якої-небудь відповіди")[23]. Однак у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ) збереглися листи П. Куліша до Я. Головацького від 29 жовтня 1859 р. і 20 лютого 1860 р.

У першому листі 29 жовтня 1859 р., написаному з Москви, П. Куліш підтримав ідею видання хрестоматії української літератури ("Хрестоматія святе діло! Нехай Богъ вамъ помогае! … На всяку працю для сёго діла готовъ")[24], але наполягав, щоб підготувати її "кулішівкою"

---

[18] Головацький Я. До П. Куліша (1859). *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст.* / упоряд., підготовка текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чорнописького. Київ, 1965. С. 294, 295; Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850–62. Ч. 344. С. 463, 464.

[19] Головацький Я. До П. Куліша (1859). *Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст…* С. 295; Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850–62… Ч. 344. С. 464.

[20] Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в… С. 22.

[21] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. *Україна. Науковий двохмісячник українознавства*. Київ, 1928. Кн. 2. С. 16.

[22] Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. II. Ч. III, IV / упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. Нью-Йорк ; Київ, 2009. С. 40.

[23] Студинський К. Слідами Куліша. *Записки НТШ. Праці історично-філологічної секції*. Львів, 1928. Т. CXLVIII. С. 243.

[24] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104 (Головацький Я.). Од. зб. 689. Арк. 1.

(“нашою правописсю, такъ якъ почавъ я и зъ мене другі печататись”). Лист був переповнений самостійницькими прагненнями, автор просив називати себе і колег по перу “писателями українськими, або южно-руськими, бо то Москалі выдумали величати себе великими, а насъ малими. Слоняка більший одъ чоловіка, а все чоловікъ не мале существо моральне”. П. Куліш виступив проти вживання етноніму малорус (“малоруссъ”)[25], писав про заходи щодо видання в Петербурзі українського журналу “Основа” й обіцяв надсилати галичанам наддніпрянські книжки “зъ дорогою душею!”. У листі говорилося, з одного боку, про здобутки на шляху формування української літературної мови, а з іншого, про те, що “успіху мало мають мои книжки у торгу”[26].

У листі 20 лютого 1860 р. П. Куліш з Петербурга знову висловився за видання хрестоматії кращих творів українських письменників: “Колись будемо всі вкупі, то треба, щобъ Ваши читателі набирались нашого смаку”. На його думку, українські письменники Наддніпрянщини перевершили галичан, а їх твори можуть бути зразком для наслідування. Було піддано критиці тих, хто помалу зрікається рідного слова на бік московщини, з цього “добра не буде, бо наша українська словесность до віку вічнёго зъ нею не помиритця. Та мова… тілько недавніми часами почала спускатись унизъ до людей простихъ, а наша – родилась и зацвіла въ сільскій хаті…”[27]. Очевидно, малося на увазі, що українська літературна мова, на відміну від російської, формувалася “знизу”, через входження простонародної мови в літературу. П. Куліш не сумнівався, що рано чи пізно запанує замість “казенної Московщини вольная річъ Українська”, тож радив галичанам заздалегідь наближати свою книжну словесність “до одного смаку зъ нашою, а Московську вважати за чужосторонню”. Водночас він жалівся на переслідування царизмом української мови: “Журнала українського не дозволяють”[28].

З короткої фрази на початку Кулішевого листа від 20 лютого 1860 р. (“писали Ви до мене листъ черезъ пана Смирнова …, я заразъ Вамъ одписавъ, тілько наврядъ чи дойшло до Вашихъ рукъ моє писаннє”)[29] можна зробити висновок, що переписка між П. Кулішем і Я. Головацьким продовжувалася після їх знайомства влітку 1858 р. Між двома українськими діячами обабіч австро-російського кордону зав’язалися ділові й суто людські контакти: вони листувалися, обмінювалися літературою (до розриву в 1866 р., що було пов’язано з відкритим переходом Я. Головацького в москвофільський табір)[30]. П. Куліш піклувався про постачання українських видань Я. Головацькому та львівському купцю і меценату М. Димету, що співпрацювали із завідувачем “друкарні П. Куліша” Д. Каменецьким[31]. О. Барвінський зауважив, що після ближчого знайомства з П. Кулішем у серці Я. Головацького “наново відізвалась… заглушена Погодіним (у 1850-х рр. – *І. Р.*) українська свідомість…”[32], розуміння мовно-культурної та історичної єдності галичан з наддніпрянськими українцями, а не з широким панруським простором.

Я. Головацький відповів П. Кулішу на листа, написаного в лютому 1860 р., після деякої перерви, як зауважив, “не квапився писати до Васъ”. У листі 10 (22) вересня 1860 р. він скаржився на польський наступ у Галичині, писав про надумані звинувачення в промосковських симпатіях місцевого руського населення: “Ляхи… оббрехали нашихъ що найголовнѣйшихъ Русинôвъ, що мы нибы съ Москалями переморгуемося, то треба було и тѣни своеи страхатися”. Критично говорилося про урядову спробу в 1859 р. перевести “руську” мову на латинку, зневажливо названу чешсько-латинською “какографією”, але “все руское племя… одстояло свое достояніе”[33]. Водночас у відповіді Я. Головацького містилися яскраво виражені симпатії до

[25] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Арк. 2.
[26] Там само. Арк. 1, 1 зв.
[27] Там само. Од. зб. 690. Арк. 1.
[28] Там само. Арк. 1 зв.
[29] Там само. Арк. 1.
[30] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”… С. 5, 24.
[31] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 205.
[32] Барвінський О. Спомини з мого життя... Т. ІІ. Ч. ІІІ, ІV. С. 40.
[33] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104. Од. зб. 242. Арк. 1, 1 зв.

Росії. “Дякуйте той проклинаемой Вами Московщинѣ, – писав він П. Кулішу, – що Васъ выдвинула на таку высоту воззрѣнія, … до созерцанія чистой народности”[34]. Іншим разом у 1860 р. Я. Головацький висловлював необхідність поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємин, щоб, за його словами, “Вы читали всѣ наши изданія, а мы получали всѣ книжки и статьи”, написані “по южно-русски”, тобто українською мовою, з історії “южной Руси”[35].

Десь у кінці 1860 р. або в січні 1861 р. Я. Головацький надіслав П. Кулішеві програму русофільської газети “Слово”, що почала виходити у Львові, декілька галицьких видань, зокрема поему Б. Дідицького “Буй-Туръ Всеволодъ” (1860 р.). Посилку супроводжував лист Я. Головацького, у якому той питав про петербурзьку “Основу”[36]. У відповідь П. Куліш 28 січня 1861 р. з Петербурга висловив надію на подальшу співпрацю з галичанами, що сприяла б формуванню єдиної української літературної мови. Однак, категорично не сприйнявши макаронічне “язичіє”, яким була написана частина надісланих книжок з Галичини, він дорікав Я. Головацькому: “Чомъ се Ви, панове братья, не хапаетесь нашоі мови, а пишете на взіръ того, якъ у насъ колись писали въ академияхъ… У насъ изъ Вами виходить не одна, а дві літератури. Ваша словесность така жъ одъ нашоі далека, якъ и московська. И правопись Ваша якась чудна, що хто не бувъ у Васъ и не чувъ, якъ Ви вимовляєте, то читатиме Ваши книжки по-московськи”. Автор просив звернути увагу видавців “Слова” на свою критику[37].

У листі-відповіді 8 (20) червня 1861 р. Я. Головацький обійшов мовчанкою Кулішеві зауваження, просив тільки надсилати петербурзьку “Основу” та українські книжки (“звѣстка о выходящей “Основѣ” прошибнула цѣлу краину нашу и зо всѣхъ сторонъ попытують мене, якъ бы можна достати тую книжку”). Галичанин обіцяв своє посередництво у взаємообміні й літературному спілкуванні, писав про активізацію в краї національного руху: “У насъ теперъ сильно двигнулася народность и литература поступае жваво впередъ, … треба отворити безперерывны зношенія межи собою и литературное общеніе”. Галицький діяч радів поступам у розвитку літератури живою народною мовою і дав пораду наддніпрянцям читати львівське “Слово” (“Вамъ бы конечно здалося читати наше “Слово”, но бѣда не знать, як переслати Вамъ…”)[38]. Мабуть, Я. Головацький не отримав відповіді від П. Куліша, що підтверджує його лист редакторові В. Білозерському 30 січня 1862 р., надрукований у журналі “Основа”[39]. У листі Я. Головацький, поряд із віршем народовця В. Шашкевича для публікації (“стишокъ молодого, даровитого півця нашого”)[40], передавав привіт П. Кулішу і його дружині, з радістю писав про активізацію національного життя в Галичині, що “еще не вмерла козацькая руськая мати!”[41].

У русофільському літературному збірнику “Галичанинъ” 1862 р., що виходив у Львові, Я. Головацький помістив список українських книжок, надісланих, на його прохання, завідувачем “друкарні П. Куліша” Д. Каменецьким у Петербурзі, де друкувалася “Основа”, до Ставропігійської книгарні в жовтні 1862 р. (усього – 52 позиції)[42]. Тут, зокрема, були випущені окремими виданнями твори П. Куліша й упорядковані ним збірники: “Записки о Южной Руси”, історичний роман “Чорна рада”, “Граматка”, чотиритомник Кулішевої російськомовної прози “Повѣсти” (1860 р.), альманах “Хата”, історико-популярний нарис “Хмельнищина” тощо. Серед

---

[34] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 104. Од. зб. 242. Арк. 1 зв., 2.
[35] Там само. Од. зб. 243. Арк. 1 зв.
[36] Студинський К. Слідами Куліша… С. 243.
[37] ЦДІАЛ України. Ф. 309 (НТШ, м. Львів). Оп. 1. Спр. 2296. Арк. 2; Студинський К. Слідами Куліша... С. 250.
[38] Студинський К. Слідами Куліша... С. 251.
[39] Частина листу високоповажного професора ві Львовськімъ університеті Якова Ѳедоровича Головацького до редактора (30-го січня 1862 р.). *Основа*. 1862. Липець (іюль). С. 68.
[40] Шаськевичъ В. Нинішня наша пісня (Стихъ голошений при отвореню “Руськоі Бесіди” въ “Народнімъ Домі” ві Львові, дня 9/21 января 1862 г.). Там само. С. 69–72.
[41] Частина листу… Там само. С. 68, 69.
[42] Украинска словесность. *Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Я. Ѳ. Головацкимъ и Б. А. Дѣдицкимъ*. Львовъ, 1862. Кн. 1. Вып. 1. С. 190–193.

літератури, яку пропонувалося придбати в Галичині, був журнал "Основа" за 1861 і 1862 рр.[43]. Редакція констатувала прагнення "къ ближайшому сообщенью литературному съ закордонскою Мало-Русію" в контексті поглиблення "взаимности славянской…", інтерес до літератури, що надходила з підросійської України: "Читанье русскихъ книжокъ, якого бы они ни были содержанья и формы, сталось уже у насъ необходимою потребою …"[44].

Листування П. Куліша з Я. Головацьким, започатковане на зламі 50–60-х рр. XIX ст., перервалося на декілька років (до лютого 1866 р.)[45]. На початку 1860-х рр. П. Куліш мав більш тісні стосунки з редактором "Слова" Б. Дідицьким. На відміну від Я. Головацького, один з ідеологів русофільства в Галичині Б. Дідицький демонстрував тоді більшу толерантність до українофільських поглядів. Він з симпатією писав про Т. Шевченка, назвавши його "настоящій украинецъ". До редакції львівського часопису в 1860-х рр. заходили, за словами Б. Дідицького, "малорусини", наукові й громадські діячі, що приїжджали в Галичину з Наддніпрянщини, зокрема в 1861 р. – П. Лавровський і С. Гогоцький, в 1863 р. – М. Барсов, учень М. Костомарова, та О. Потебня, в 1865 р. – Ф. Лебединцев та ін.[46]. Впадає у вічі, що це були представники різних ідейних напрямків: частина з них (О. Потебня, І. Лашнюков, М. Барсов та ін.) прихильно ставилися до української мови і культури, тоді як, для прикладу, С. Гогоцький був прихильником "книжного общерусского языка", російської літературної мови.

Я. Головацький писав до П. Куліша його правописом, "кулішівкою", тоді як у тодішньому листуванні із земляками-галичанами відкрито проявляв симпатії до російської літературної мови. На ідейну еволюцію Я. Головацького в москвофільський табір мала вплив кореспонденція з прихильниками загальноруської єдності, українофобами з Росії С. Гогоцьким і К. Говорським. Так, професор Київського університету С. Гогоцький у листі в серпні 1863 р. вказав на дві найбільші помилки видавців "Слова": пропаганду "какой-то Украйны, … слушаясь различных Кулишей, людей очень недалеких", та ігнорування редакцією шляхів наближення місцевої говірки до літературної російської мови. Адресант радив Я. Головацькому триматися "одного знамени – … русскаго, это единственный верный путь"[47]. Кулішева стриманість у стосунках з Я. Головацьким сприяла еволюції останнього в бік відверто ворожих українофільству поглядів у 1860-х рр.[48]. Ідейна еволюція Я. Головацького відбулася в умовах антиукраїнських репресій у Росії за Валуєвським циркуляром 1863 р., а з другого боку, перетворення Галичини практично в польську автономну провінцію Габсбурзької монархії в 1860-х рр., що спроневірювало частину місцевої інтелігенції в перспективи розвитку українського національного руху.

Як наддніпрянський громадівець П. Куліш встановив найбільш тісні зв'язки з галичанами в першій половині 1860-х рр. Він зблизився з народовськими діячами, що організаційно оформилися під ідейним впливом з Наддніпрянщини і вбачали галицьких русинів невід'ємною частиною єдиного українського, "малоруського" народу, на відміну від росіян-"великоросів" і поляків. П. Куліш встановив регулярні товариські стосунки з "ранніми" народовцями в Галичині, закликав місцеву молодь до самовідданої праці на благо рідного народу. П. Куліш обмінювався листами з лідерами народовців Д. Танячкевичем, К. Климковичем та ін. Так, Кулішеве листування з студентом Львівської духовної семінарії Д. Танячкевичем (псевдонім – Будеволя) почалося восени 1861 р. Від українського діяча він отримував книжки, що поширювалися серед галицьких народовців у семінарії, мав контакти з т. зв. "вечерничниками" – народовською громадою, згуртованою навколо часопису "Вечерниці"[49]. К. Студинський з жалем писав, що "багато з тих листів… безповоротно затратилося"[50].

---

[43] Украинска словесность... С. 192, 193.
[44] Славянская библиографія... С. 187, 188.
[45] ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2296. Арк. 5, 6; Студинський К. Слідами Куліша... С. 244.
[46] Своежитьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. Ч. І : Где-що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. Львовъ, 1906. С. 48, 56, 61, 62, 67.
[47] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 48.
[48] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця"... С. 10, 11.
[49] Студинський К. Слідами Куліша... С. 280.
[50] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 29.

П. Куліш мав особливий вплив на видавничу діяльність "ранніх" народовців у Галичині, не лише надсилав власні твори для публікації в часописах "Вечерниці" (1862–1863 рр.) і "Мета" (1863–1865 рр.), але й залучав до друку наддніпрянських авторів. Народовці радо вміщували на сторінках своїх часописів раніше опубліковані Кулішеві твори. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії та редагуванням петербурзької "Основи", П. Куліш висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини. Зусилля П. Куліша були спрямовані на перетворення Галичини в плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку[51]. У свою чергу, інтерес галичан до українського руху пояснювався браком висококваліфікованих наукових сил і достатніх матеріальних ресурсів для власної національної самоідентифікації, в боротьбі з домінуючими в краї польськими впливами (як політико-ідеологічний інструмент)[52]. Так, у листі до С. Карпенка О. Барвінський відверто писав у 1868 р.: "Ніхто не вглубився въ душу нашого народу, якъ Костомаровъ и Кулішъ. Вони оба студиювали ёго язикъ, ёго звичаі и обичаі, ёго историю-минувшість"[53].

Наддніпрянська література мала визначальний вплив на українське національне самоусвідомлення галицьких русинів, що були змушені визнати самі народовські діячі. Так, В. Шашкевич, син Маркіяна Шашкевича, один із лідерів "ранніх" народовців, згадував в автобіографії, що після ознайомлення з літературним альманахом "Хата", виданим під редакцією П. Куліша в Петербурзі 1860 р., він переконався в органічності українства для галичан ("се не утопія"). В альманасі, зокрема, друкувалися твори П. Куліша, Т. Шевченка, Є. Гребінки, Марка Вовчка та ін. В. Шашкевич вирішив "іти дальше дорогою, витиченою нам українськими писателями, та й "Дністровою Русалкою"і "Вінком" ("Вінок русинам на обжинки". – *І. Р.*)"[54]. О. Барвінський писав у спогадах, що крім Шевченкового "Кобзаря", якого знав майже напам'ять, уважно вивчав творчість П. Куліша ("Записки о Южной Руси") та інших наддніпрянських письменників – Марка Вовчка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, зміст журналу "Основа" і "робив собі виписки не тілько рідше уживаних слів, але й зворотів та гарних уступів в тих творах", навчився багато "українських висловів…"[55].

Твори П. Куліша – як нові, так і раніше опубліковані – регулярно друкувалися на сторінках часописів "ранніх" народовців у Львові "Вечерниці" (1862–1863 рр.), "Мета" (1863–1865 рр.) і "Нива" (1865 р.). За посередництвом Д. Танячкевича і К. Климковича П. Куліш встановив безпосередні зв'язки з народовцями, що зайнялися виданням журналів "Вечерниці" та "Мета", в літературі діячів цієї громади називають "вечерничниками"[56]. Редакція "Вечерниць", поряд з творами галичан В. Шашкевича, К. Климковича, Є. Згарського, Ф. Заревича, Д. Танячкевича та ін., буковинця Ю. Федьковича[57], друкувала творчий доробок українських діячів з Наддніпрянщини, що був зразком для наслідування. Власними силами "вечерничники" навряд чи змогли б заповнити журнал "своїми творами, – писав К. Студинський, – якби не особисті зв'язки з українськими письменниками, якби не журнали "Кіевлянинъ"(1840 і 1841 рр.) і "Основа"(1861–2), а побіч них видання творів поодиноких авторів …"[58]. Крім П. Куліша, серед найбільш популярних наддніпрянських письменників були Т. Шевченко, Марко Вовчок, Л. Глібов, О. Стороженко, В. Бернатович (Кузьма Басарабець) та ін.

---

[51] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 203, 204; Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. Київ ; Ляйпціг, [б. р.]. С. 36.

[52] Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 140, 141.

[53] Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. Харків ; Київ, 1931. С. 46.

[54] Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича. *Неділя*. 1911. № 35. 10 вересня. С. 6.

[55] Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. І–ІІ / упоряд. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. Нью-Йорк ; Київ, 2004. С. 85.

[56] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 204.

[57] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 57, 58.

[58] Там само. Спр. 94. Арк. 91.

П. Куліш підписувався власним іменем або як Петро Забоцень, Хуторянин, Т. Вешняк[59]. Він надіслав до "Вечерниць" оповідання "Дівоче серце", що було надруковано в листопаді – грудні 1862 р. (ч. 39–42)[60] з приміткою редакції: "Помѣщаючи повѣсть "Дівоче серце", дякуємо Пану Кулѣшеви за честь, яку зробивъ намъ, пересылаючи свою працю у нашу Редакцію. При щирôй помочи надднѣпрянськихъ братôвъ чей скорше зайдемо тамъ, куда давно намъ прямовати належало.., побачимо всѣ одинъ цѣль, одну дорогу сынамъ великои Украины". Редакція вирішила не змінювати правопису П. Куліша "для вигоды нашои старшои читающои публики"[61]. Невдовзі після публікації у "Вечерницях" "Дівоче серце" вийшло окремим виданням у Львові "коштомъ руськихъ семинаристівъ" 1862 р. (31 с.)[62]. У народовському часописі побачили світ дві Кулішеві поезії "До братів на Вкраїну"[63] і дума "Кумейки"[64], що були передруковані. На прохання видавців надіслати нові твори П. Куліш відповів: "Шкода, що не маю нічого готового послати Вамъ у збірникъ; а тільки що напишу, заразъ и вишлю. […] Щиримъ серцемъ прихильний до Васъ и до всеі коханоі Галицькоі Русі"[65].

На жаль, архів "Вечерниць" майже не зберігся, хоч у часописі згадувалося про листування з редакцією українських авторів, включаючи П. Куліша[66]. Запрошуючи до передплати часопису на 1863 р., львівські видавці запевняли, що знайшли "симпатію въ народѣ межи старшими и молодшими, въ Галичѣ и на Украинѣ". Підтвердженням цього були "численни листы, яки дôстаємо зъ провинціи, и матеріялы, якихъ удалось намъ нагромадити послѣдними часами…"[67]. Щоправда, зв'язки наддніпрянських письменників і простих дописувачів з редакцією були спорадичними, водночас не вдалося знайти докладних відомостей про матеріальну допомогу для "Вечерниць" з підросійської України[68]. К. Студинський стверджував, що, крім П. Куліша, в безпосередній переписці з "Вечерницями" залишалися маловідомі літератори В. Бернатович і М. Терезовський, тоді як твори інших українських письменників надходили, найімовірніше, "з другої руки" – від самого П. Куліша. або передруковувалися[69]. Більшість праць, які побачили світ у "Вечерницях", були передруковані з двох журналів – М. Максимовича "Кіевлянинъ" (далі – "Киевлянин") видання 1840 і 1841 рр. та В. Білозерського "Основа" в Петербурзі (1861–1862 рр.), з якого, за висловом К. Студинського, "редакція черпала повними пригорщами"[70].

К. Климкович переклав з альманаху "Киевлянин" 1840 р. російськомовні оповідання П. Куліша, що побачили світ у "Вечерницях"[71]. З другої книги 1841 р. була передрукована в перекладі К. Климковича Кулішева повість "Огняний змій"[72]. Редакція "Вечерниць" містила

---

[59] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873… С. 25; Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ, 1969. С. 160, 385.

[60] Дівоче серце. Идилія П. Куліша. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 39. 29 листопада. С. 329–332; Ч. 40. 6 грудня. С. 337–339; Ч. 41. 12 грудня. С. 346–348; Ч. 42. 19 грудня. С. 353–355.

[61] Всячина. *Там само*. 1862. Ч. 39. 29 листопада. С. 336.

[62] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 101.

[63] Кулѣшъ П. До братôвъ на Вкраину. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 2. 10 сѣчня. С. 9, 10.

[64] Кумейки. Дума (Зъ "Досвѣткôвъ" П. Кулѣша). *Там само*. 1863. Ч. 6. 7 лютого. С. 41, 42.

[65] Литературни вѣсти. *Там само*. Ч. 3. 17 сѣчня. С. 24.

[66] Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр... С. IV.

[67] Запросины до передплаты. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 42. 19 грудня... С. 360.

[68] ЦДІАЛ України, Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 114. К. Студинський писав: "Про яку-небудь матеріальну допомогу з України не маємо вісток, а передплатників звідтам також було небагато, бо посилка була утруднена, а "Основа" (петербурзька. – *І. Р.*) заступала їм краще українську культуру, як це могли вчинити "Вечерниці".

[69] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873... С. 25.

[70] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 104.

[71] За те, ôдъ-чого у мѣстечку Воронежѣ высохъ Пѣшевцѣвъ ставъ. Украинське оповѣданье П. Кулѣша. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 19. 7 червня. С. 145–148; За те, що сталося съ козакомъ Бурдюгомъ на Зеленôй недѣлѣ. Народне оповѣданье П. Кулѣша (переведене зъ великоруського). *Там само*. Ч. 36. 8 листопада. С. 310, 311; Ч. 37. 15 листопада. С. 319, 320**;** Кулѣшъ П. Малороссійскіе разсказы. *Кіевлянинъ на 1840 годъ* / издалъ М. Максимовичъ. Кіевъ, 1840. Кн. І. С. 205–215, 215–228.

[72] Огняный змѣй. Украинська повѣсть П. Кулѣша. Переложивъ зъ россійського Кс. Кл. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 20. 14 червня. С. 155–159; Ч. 21. 21 червня. С. 170–174; Ч. 22. 28 червня. С. 185–190; Ч. 23. 5 липця.

передруки з петербурзької "Основи", відзначивши важливість журналу, де "розкрывається правдивый образъ нашои теперѣшнёи литературы"[73]. Передруком з "Основи" у "Вечерницях" з'явилися твори П. Куліша різних жанрів: поезії[74], оповідання[75], статті публіцистичного[76] та історичного[77] змісту. К. Студинський аргументовано переконував, що "якби не поміч з України, якби не "Кіевлянинъ" і не "Основа", "Вечерниці" були би упали з браку літературного, критичного і наукового матеріялу"[78]. Значну частину матеріалу громада "вечерничників" почерпнула з Кулішевої творчості. Свою заслугу видавці "Вечерниць" справедливо вбачали у поширенні знань про Україну в Галичині. "Ледве сотній зъ читающои громады знавъ де-що про нашу рôдну Украину, – писалося в часописі наприкінці 1862 р., – про батька Тараса, Основяненка, Кулѣша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д. Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашû "Вечерницѣ", а зъ невеличкои молодои громадки стала громада поважна..., нынѣ у кождôмъ закутку Галича учуемъ вже про нашу Украину ..."[79].

Замість "Вечерниць", що видавалися до червня 1863 р., у Львові з вересня того ж року почав виходити журнал "Мета" як "литературно-политичній вістникъ" під редакцією К. Климковича. "Мета" була заснована за фінансової підтримки наддніпрянських діячів, які після закриття петербурзької "Основи" в умовах посилення антиукраїнських репресій у Росії бажали перетворити новий часопис у політичний орган всього українського руху. Львівську "Мету" П. Куліш вважав "продовженням того, що почала наддніпрянська література"[80]. Матеріали в часописі друкувалися фонетичним правописом П. Куліша, відомим як "кулішівка", що, на відміну від історико-етимологічного правопису М. Максимовича, яким друкували "Вечерниці", сильніше розмежовував українську і російську мови. По суті, це стало своєрідною правописною революцією, що наблизила галичан до нової української літератури, яку видавали "кулішівкою". Лист з України, опублікований раніше у "Вечерницях", підкреслював необхідність прийняття єдиного українського правопису: "Не знаю, якъ у васъ на Галичині, а у насъ на Вкраіні важко

С. 203–205; Ч. 24. 12 липця. С. 209–213; Ч. 25. 19 липця. С. 217–220; Ч. 26. 26 липця. С. 225–228**;** Огненный змѣй. Повѣсть П. Кулѣша. *Кіевлянинъ* / издалъ М. Максимовичъ. Кіевъ, 1841. Кн. II. С. 181–288.

[73] Всячина. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 5. 31 сѣчня. С. 40.

[74] Вешнякъ Т. До землячки. *Основа*. 1862. Лютий. С. 81, 82; Вешнякъ Т. До землячки. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 5. 31 сѣчня. С. 33**;** Кулішъ П. До братівъ на Вкраіну. *Основа*. 1862. Березіль. С. 29–32; До братôвъ на Вкраину. *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 2. 10 сѣчня. С. 9, 10.

[75] Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповідання). *Основа*. 1861. Ноябрь–декабрь. С. 49–56; Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповѣданья). *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 43. 28 грудня. С. 361–364**;** Кулишъ П. Другой человѣкъ. Изъ воспоминаній былого. (Посвящается Н. И. Костомарову). *Основа*. 1861. Февраль. С. 56–104; Иншій чоловѣкъ. Оповѣданье П. Кулѣша. Переведене зъ россійського. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 27. 2 серпня. С. 233–236; Ч. 28. 9 серпня. С. 241–244; Ч. 29. 16 серпня. С. 249–252; Ч. 30. 23 серпня. С. 257–261; Ч. 31. 29 серпня. С. 267–270; Ч. 32. 6 вересня. С. 275–278; Ч. 33. 13 вересня. С. 282–284.

[76] Хуторянинъ Листи съ хутора. Листъ I. *Основа*. 1861. Январь. С. 310–318; Про городи й села. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 28. 9 серпня. С. 246–248; Ч. 29. 16 серпня. С. 253, 254; Ч. 31. 29 серпня. С. 271–272**;** Листи съ хутора. Листъ II. *Основа*. 1861. Февраль. С. 227–232; Про городи й села. Листъ II. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 31. 29 серпня. С. 271, 272**;** Листи съ хутора. Листъ III. *Основа*. 1861. Мартъ. С. 25–32; Хуторянинъ. Чого стоить Шевченко яко поетъ народній. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 21. 21 червня. С. 179–182.

[77] Кулішъ П. Исторія Украіни одъ найдавнійшихъ часівъ. *Основа*. 1861. Сентябрь. С. 79–107; Исторія Украины одъ найдавнѣйшихъ часôвъ (Початокъ з обширнѣйшого дѣла П. Кулѣша). *Вечерницѣ*. 1863. Ч. 7. 14 лютого. С. 51–54; Ч. 8. 21 лютого. С. 61–63; Ч. 9. 28 лютого. С. 69, 70; Ч. 10. 7 марта. С. 76–78; Ч. 11. 14 марта. С. 85, 86**;** Отвѣтъ современной лѣтописи Русскаго Вѣстника. *Основа*. 1861. Февраль. С. 256–259 (ця "безіменна" стаття, на думку К. Студинського, була написана, найімовірніше, П. Кулішем, що закликав будувати літературну мову на основі народнорозмовної, переконував: "лучче своє латане, аніж чуже хапане" (див.: ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1, Спр. 94. Арк. 108)); Якъ гадае Основа про галицьку письменность. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 27. 2 серпня. С. 239, 240; Ч. 29. 16 серпня. С. 256.

[78] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 111.

[79] Слово до нашихъ предплатителѣвъ. *Вечерницѣ*. 1862. Ч. 35. 1 листопада. С. 296.

[80] Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським. *Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя* / під ред. В. Винниченка й М. Шаповала. Прага ; Берлін, 1923. Ч. 7–8. Липень–серпень. С. 274.

читають книжки, писані Вашою правописсю. У насъ усі пишуть правописсю П. Куліша ...”[81]. Редакція “Мети” доклала чимало зусиль для вживання загальноукраїнського правопису.

Виданню журналу “Мета”, на думку К. Студинського, передувало листовне порозуміння галицьких видавців із наддніпрянськими громадівцями, передусім П. Кулішем[82]. У листі до редакції “Мети” восени 1863 р., написаному з хутора Піддубень біля м. Борзни, український письменник образно звертався до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”. П. Куліш вказав адресу в Петербурзі, через яку галичанам можна було замовляти українські книжки. Він висловив щире бажання приїхати до Львова з дружиною Ганною Барвінок, яка “так же само серцем припадае до Вашоі братерськоі долі”, щоб ближче “подивитись на галичанську Україну”. П. Куліш цікавився літературними здобутками галичан, запитував про нові україномовні видання та попит на них серед місцевого населення, із сарказмом висловився про польське повстання 1863 р. (“божевільні ляшкú начинили колоту, а дурні гóлови (російські централісти. – *І. Р.*) думають, що й наш брат хоче йти слідомъ за ними”). Із сумом говорилося, що “нікóли ще не було так нашому братові важко!”, але “не годитця козацьким правнукам плакати”[83]. Однак запланована П. Кулішем поїздка в Галичину, про яку йшлося в його листі до редакції “Мети”, так і не відбулася, в 1864 р. письменник довго не міг знайти роботу[84].

На сторінках “Мети” друкувалися твори П. Куліша, поряд літературними здобутками деяких інших наддніпрянців (Т. Шевченка, Є. Гребінки, Марка Вовчка, Д. Мордовцева та ін.), а також галичан (В. Ільницького, В. Стебельського, О. Гороцького та ін.) і буковинця Ю. Федьковича. Так, “Мета” опублікувала три оригінальні, спеціально надіслані твори П. Куліша[85]: “Мартин Гак”[86], “Руїна”[87], “До Щасного Саламона”[88]. У часописі були також передруковані його поезії[89] та “історичний роман” “Брати”, що вийшов 1863 р. у журналі “Вѣстникъ Юго-Западной Россіи”[90]. Кулішеву поему “Могильні сходини” було опубліковано в “Меті” восени 1863 р. під анонімом “Гургурдядько”[91]. Галицький читач міг ознайомитися з бібліографією книжок, що вийшли друком українською мовою в Росії, зокрема в петербурзькій “друкарні П. Куліша”[92]. Однак, подаючи короткі відомості про розвиток “руськоі литературы у братівъ нашихъ” на Наддніпрянщині (за останні чотири роки з’явилося “стільки книжокъ руськихъ, скільки не вийшло іхъ въ цю пору въ Галичині, ні за цілихъ передущихъ 60 літъ на Вкраіні”), автор статті був змушений визнати, що галичани не мають змоги придбати видання “въ жадній львівській книгарні, ані побачити іхъ…”[93].

Одночасно з “Метою”, що виходила до грудня 1865 р., народовці з січня того ж року видавали у Львові літературно-науковий часопис “Нива” під редакцією К. Горбаля. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) сприяли розвитку нової української літератури, духу національної єдності українців. Редакція “Ниви” знайомила не лише з творами місцевих галицьких (В. Стебельського, І. Верхратського, В. Ільницького та ін.) і буковинських (Ю. Федьковича, С. Воробкевича) письменників, але й наддніпрянсько-українських – Т. Шевченка, Марка

---

[81] Терезовській М. Зъ Украіни. *Вечерницъ*. 1862. Ч. 33. 13 вересня. С. 286.
[82] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 5.
[83] Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, м. Київ. Ф. 3 (Франко І. Я.), Од. Зб. 4230. Арк. 153, 154; Студинський К. Слідами Куліша... С. 254, 260, 261.
[84] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш... С. 212.
[85] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 115. Арк. 6, 7.
[86] Кулішъ П. Мартинъ Гакъ. *Мета*. 1863. № 1 (вересень). 3 (15) жовтня. С. 35–44.
[87] Кулішъ П. Руіна. *Там само*. 1863. № 2 (жовтень). 3 (15) листопада. С. 134–148; 1864. № 5 (січень). 3 (15) серпня. С. 50–67.
[88] Данило Юсъ До Счастного Саламона, прочитавши ёго “Коломийки и Шумки”. Допись зъ Украіни. *Там само*. 1865. № 6. 30 цвітня (12 мая). С. 173–176.
[89] Кулішъ П. Дума про Саву Кононенка. *Там само*. 1863. № 1 (вересень). С. 9–13; Сонетъ. *Там само*. С. 13.
[90] Кулішъ П. Брати Историчній романъ початку XVII віку. *Там само*. 1864. № 5 (січень). С. 21–45.
[91] Гургурдядько. Могильні сходини. *Там само*. 1863. № 1 (вересень). С. 18–34; № 2 (жовтень). С. 106–116.
[92] Литературні вісті. *Мета*. 1863. № 3 (листопадъ). С. 267, 268.
[93] Там само. С. 267.

Вовчка, М. Старицького (псевдонім – Гетьманець), О. Стороженка та деяких ін.[94]. З творів П. Куліша в "Ниві" друкувалася без підпису історична праця "Почини лихоліття ляцького и перві козацькі бучи" в березні – травні 1865 р.[95]. П. Куліш присвятив свою працю козацькій сторінці в історії України, що викликала особливий інтерес серед молодого покоління галицьких діячів.

У січні – квітні 1866 р. у Львові вийшло 12 номерів літературного часопису "Русалка", сама назва якого засвідчила про підтримку редакцією традицій, закладених у "Русалці Дністровій". На відміну від своїх попередників – "Мети" і "Ниви", "Русалка" виходила етимологічним правописом, щоб знайти підтримку серед старшої частини населення, невдоволеного "кулішівкою". Часопис часто друкував твори О. Конисього під псевдонімами, галицьких і буковинських авторів – К. Климковича, В. Шашкевича, С. Воробкевича та ін.[96]. Однак у "Русалці" не публікувалося жодного твору П. Куліша, працюючи як державний службовець у Варшаві з кінця 1864 р., він на кілька років відійшов від активної публіцистичної і літературної діяльності, практично не мав зв'язків з Галичиною. У повному переліку Кулішевих праць з 1862 р. (початок виходу "Вечерниць") до 1865 р. включно міститься 72 позиції, з них 24 або третина – це видання в Галичині, насамперед народовські (12 – у "Вечерницях", сім – у "Меті", одна – в "Ниві")[97] та кілька – русофільських (три – у "Слові" та одна – в збірнику "Галичанинъ" (далі – "Галичанин"). 1861 р. вийшов у "Слові" Кулішевий вірш "З-за Дунаю". Левова частка галицьких публікацій побачила світ в 1862 р. (11) та 1863 р. (9), тоді як у 1864 і 1865 рр. – по дві, а в 1866 р. – жодної (П. Куліш мав того року лише одну анонімну публікацію у Варшаві)[98].

Крім галицьких народовців, П. Куліш у першій половині 1860-х рр. мав контакти з русофілами (москвофілами), що вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов'янської, панруської спільноти, яку означувано поняттям "русскій" народ. Цей термін не означав російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також "малоруського" масиву. В особі русофілів національний рух у Галичині отримав специфічний варіант "малоросійського" патріотизму, для якого була характерна відданість "Малій Русі", її історії та особливій мовній традиції. В австрійський період русофільська течія, що панруські (в політичній площині – проросійські) симпатії поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, пройшла складну ідейну еволюцію[99]. Русофіли видавали з січня 1861 р. газету "Слово" у Львові під редакцією Б. Дідицького (до 1870 р.), що в перші роки існування намагалася виступати від імені русинів Галичини, незалежно від їх політичної орієнтації. У питаннях національної ідентичності газета до другої половини 1860-х рр. дотримувалася, по суті, "проукраїнських" позицій[100].

"Слово" відіграло важливу роль у поширенні в Галичині культу Т. Шевченка, що було чинником формування української національної самосвідомості серед місцевих русинів. Так, редакція надрукувала короткий життєпис Т. Шевченка – "великого украино-руского поета", де згадувалося про публікацію "надгробного" слова П. Куліша передруком з петербурзької "Основи", вміщеного раніше у "Вечерницях" 1862 р. (ч. 22)[101]. У часописі неодноразово містилася інформація, що в книгарні русофільського Ставропігійського Інституту у Львові продавалися видані в Парижі та Петербурзі портрети українських письменників і вчених, у т. ч. П. Ку-

---

[94] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 60; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. С. 27.

[95] Куліш П. Почини лихоліття ляцького и перві козацькі бучи (Историчня вивідка). *Нива*. 1865. № 9. 30 марта. С. 141, 142; № 10. 10 цвітня. С. 157–159; № 11. 20 цвітня. С. 174–176; № 12. 30 цвітня. С. 189–191; № 13. 10 мая. С. 205–207; № 14. 20 мая. С. 221–223.

[96] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 60; Спр. 117. Арк. 30, 31.

[97] Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. Київ, 1929. С. 36, 38, 39, 40, 41.

[98] Кравченко О. "Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього" Є. Кирилюка у контексті сучасних наукових досліджень. *Історико-педагогічний альманах*. Умань, 2008. Вип. 2. С. 82, 83, 84.

[99] Вендлянд А.-В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915 / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів, 2015. С. 619.

[100] Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів, 2003. С. 106.

[101] Коротка житьепись Тараса Шевченка. *Слово*. 1862. Ч. 53. 7 (19) юлія. С. 207–209.

ліша, як і "великого пѣвца Украины" Т. Шевченка, М. Костомарова, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Марка Вовчка та ін., із закликом їх придбати[102]. За цих умов П. Куліш у першій половині 1860-х рр. встановив зв'язки в Галичині як з народовськими, так і з русофільськими діячами.

П. Куліш надіслав редакції "Слова" програму петербурзької "Основи", яку вона передрукувала влітку 1861 р., із запрошенням галичан до передплати журналу[103]. Редактор Б. Дідицький отримав від П. Куліша твори нової української літератури, що вийшли друком у його петербурзькій друкарні, серед яких були власні видання й упорядковані ним збірники[104]. "Слово" помістило про ці книжки в липні 1861 р. прихильну звістку: "Украинска словесность движется значительно впередъ". Позитивно оцінювалася діяльність самого П. Куліша, що літературу з власної друкарні поширював "по всей УкраинѢ", було вказано адресу, де можна було придбати видання[105]. Б. Дідицький передрукував "переднє слово" до опублікованого в Петербурзі 1861 р. історичного оповідання "Хмельнищина", що містило короткий проспект подальшої видавничої діяльності[106]. У "Слові" писалося про плани П. Куліша видати найближчим часом невеликі книжки про гетьманів І. Виговського, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Мазепу, К. Розумовського, полковника І. Поповича, які "поможуть усякому … історію Украины зрозумѣти и багато де-чого зъ неи навчитися"[107].

Отримавши кращі зразки нової української літератури, Б. Дідицький сподівався на співпрацю з П. Кулішем, що знайшла відгук у публікаціях у петербурзькій "Основі" та львівському "Слові"[108]. Так, на сторінках "Основи" в лютому 1861 р. опубліковано польськомовну поезію Б. Дідицького "Нема Русі!", без вказівки автора, та її переклад на російську мову[109]. Редакція журналу надрукувала коментар М. Костомарова, що за публікацію вірша "будутъ благодарны 3 милліона Русиновъ", бо усвідомлення "единства Червоно-русской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящаго времени, не смотря на всѣ иноплеменныя усилія"[110]. У вересневому журналі "Основа" 1861 р. була опублікована поезія П. Куліша "З-за Дунаю", яку невдовзі передрукувало "Слово"[111]. Вірш українського письменника мав резонанс у Галичині, редакція "Слова" опублікувала на нього дві віршовані відповіді – І. Гушалевича і Галичанина (псевдонім Я. Головацького)[112]. Галичани сприйняли поезію "З-за Дунаю", написану за кордоном перед поверненням П. Куліша в Україну 1861 р., як фольклоризоване ліричне самовираження, звернене до всіх співвітчизників-однодумців. У відповідь на Кулішеві слова "Покину, покину Чужую чужину Та на Украину Соколомъ полыну" І. Гушалевич писав:

Ой лети соколе / Та на Украину
А з ôттамъ къ Бескиду / По-надъ Галичину[113].

Всеукраїнську національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча обстоювала поезія Галичанина:

---

[102] Див.: Новинки. *Слово*. 1862. Ч. 91. 17 (29) ноемврія. С. 356; Новинки. *Там само*. 1863. Ч. 33. 27 апрѣля (9 мая). С. 134; Новинки. *Там само.* Ч. 54. 10 (22) юлія. С. 216.
[103] Новинки. *Там само*. 1861. Ч. 43. 28 юнія (10 юлія). С. 252.
[104] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 42.
[105] Новинки. *Слово*. 1861. Ч. 44. 1 (13) юлія… С. 256.
[106] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873… С. 16.
[107] Литературное извѣстіе. *Слово*. 1861. Ч. 47. 12 (24) юлія… С. 268.
[108] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873… С. 16, 17.
[109] Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) "Czas" и журнала "Revue contemporaine". *Основа*. 1861. Февраль. С. 121–135. Вірш "Niema Rusi! Odpowiedź na plakaty Polaków w Uniwersytecie we Lwowie 1860 r.". С. 122–126.
[110] Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки … *Основа*. 1861. Февраль. С. 127.
[111] Кулішъ П. З за Дунаю. *Основа*. 1861. Сентябрь. С. 33, 34; Кулишъ П. Зъ-за Дунаю. *Слово*. 1861. Ч. 71. 4 (16) октобрія. С. 366.
[112] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873… С. 16.
[113] Гушалевичъ И. Отвѣтъ зъ подъ Бискида на голосъ "Зъ-за Дунаю". *Слово*. 1861. Ч. 76. 21 октобрія (2 новембрія). С. 388.

Коли ймешъ кидати / Чужую чужину
Соколомъ вертати / В рôдну Украину;
Не минай родины / Старой Галичины.
Вступи милый брате / До нашои хаты![114].

Обидві відповіді галицьких письменників передрукувала "Основа" в січні 1862 р.[115], з приміткою редакції, автором якої, за припущенням К. Студинського, міг бути В. Білозерський[116]. У примітці говорилося про "дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ", "нашихъ братьевъ", що на сторінках часопису "Слово" привітно відгукнулися на вірш П. Куліша[117]. Зворушливі поетичні відгуки галичан сподобалися П. Кулішеві, який у листі до О. Конисько́го в кінці 1861 р. зауважив, що у львівському "Слові" "по-нашому наламуються писати". Мабуть, са́ме П. Куліш залучив його до надсилання власних матеріалів для публікацій у "Слові". Газета в 1862–1863 рр. надрукувала 14 дописів О. Конисько́го з Полтави[118]. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії і редагуванням петербурзької "Основи", П. Куліш уже на початку 1860-х рр. усвідомлював важливе значення галицької періодики як трибуни для українських письменників[119].

Отримавши від П. Куліша журнал "Основа" зі статтею М. Костомарова, опублікованою в лютому 1861 р., Б. Дідицький передрукував матеріал на сторінках "Слова"[120], за винятком вірша "Niema Rusi!" Б. Дідицького[121]. Стаття підкреслювала нерозривну єдність Галичини з усім руським світом, відмінність між двома руськими ("южно-" і "велико-русскимъ") народами, а також окремішність Південної Русі від Польщі. Зокрема, М. Костомаров писав, що "южно-русскій народъ – не Поляки", Червона Русь, тобто Галичина, була насильно приєднана до Польщі, захоплення "совершилось съ кровопролитіями…"[122]. На початку передрукованої статті М. Костомарова містилася редакційна примітка, що висловлені автором думки збігаються "съ общимъ мнѣніемъ нашой Галицкой Руси", читаючи ю, мимовольно думаешъ, будто она писана для "Слова"[123]. Літературний збірник "Галичанинъ" у Львові русофільського спрямування, публікуючи бібліографію М. Костомарова в 1863 р.[124], зауважив, що він був "родом украинецъ", разом з Т. Шевченком і П. Кулішем, становить "троезвѣздіе, що яркимъ свѣтломъ знанія и волѣ сіяе нынѣ для всей Малой Руси"[125].

У 1861–1862 рр. твори П. Куліша тричі публікувалися у львівській газеті "Слово" (у т. ч. один передрук з "Основи"), редактор якої – Б. Дідицький, як відомо, на перших порах прихильно ставився до українського руху, співпраці з наддніпрянськими діячами. Кулішеві дописи у "Слові", за словами К. Студинського, закликали до "єднання Галичини з Україною"[126]. Так, П. Куліш писав, що на Наддніпрянщині "теперъ иде велике змагання за нашу, спільню зъ

[114] Галичанинъ. Братови зъ-за Дунаю. *Там само*.
[115] Голосъ Галичанъ. I. Отвѣтъ зъ-подъ Бискида на голосъ "Зъ-за Дунаю". II. Братові зъ-за Дунаю. *Основа*. 1862. Січень. С. 109, 110.
[116] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 10, 11.
[117] Современная южнорусская лѣтопись. *Основа*. 1862. Січень. С. 109.
[118] Студинський К. Зв'язки Олександра Конисько́го з Галичиною в рр. 1862–1866. *Записки НТШ*. Львів, 1929. Т. CL. С. 273, 288.
[119] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш… С. 202, 203.
[120] Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) "Czas" и журнала "Revue contemporaine". *Основа*. 1861. Февраль. С. 121–135; Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторыи лжеученія журналистовъ польскихъ. *Слово*. 1861. Ч. 67. 20 септемврія (2 октобрія). С. 349, 350; Ч. 68. 23 септемврія (5 октобрія). С. 353, 354; Ч. 69. 27 септемврія (9 октобрія). С. 357, 358; Ч. 70. 30 септемврія (12 октобрія). С. 361, 362.
[121] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 44.
[122] Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки … *Основа*. 1861. Февраль. С. 132.
[123] Отвѣтъ Костомарова … *Слово*. 1861. Ч. 67. 20 септемврія (2 октобрія). С. 349.
[124] Сочиненія и изданія Николая Ивановича Костомарова. *Галичанинъ*. *Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 161–163.
[125] Сочиненія и изданія Николая Ивановича Костомарова. *Галичанинъ*. *Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 161.
[126] Студинський К. Слідами Куліша... С. 244.

вашою словесность". "Заспівае нашъ братъ за Дунаемъ або підъ Полтавою, – наголошував він, – а въ ві Львові і въ Бескидахъ голосъ лунае. Застогне Галицька Русь підъ Карпатами, а по надъ Дніпромъ у людей серце болить"[127]. Іншим разом друкувалася Кулішева поезія "Самъ собі", написана за мотивами української народної пісні[128]. П. Куліш українським фонетичним правописом у поетичній формі передав красу живої народнорозмовної мови.

Як і народовські видання, русофільське "Слово" передруковувало твори українських авторів з петербурзького журналу "Основа". К. Студинський зауважив, що "Основа" В. Білозерського і творчість наддніпрянських письменників були для львівського "Слова" "скарбницею наукового і літературного знання"[129]. У кількох номерах газети повторно публікувалася науково-публіцистична стаття П. Куліша "Полякамъ объ Украинцахъ"[130]. "*Я* польское и *я* украинское разошлись, въ теченіе вѣковъ, – писав П. Куліш, – на такое разстояніе, что Полякъ, при всемъ стараніи, не можетъ войти въ натуру Украинца, а Украинецъ, при всѣхъ приманкахъ, войти въ натуру польскую не хочетъ"[131]. Редакція "Слова" декларувала прихильне ставлення до народовських часописів, зокрема привітала початок видання "Мети" у Львові 1863 р., де поряд із галицькими письменниками будуть міститися твори "братей-Украинцêвъ". П. Куліш, "славнѣйшій ихъ писатель", листовно повідомив про це редактора К. Климковича, пообіцявши, що "до кождого выпуска его "Меты" присылати буде утворы свого пера". На думку видавців "Слова", "Мета" як друкований орган "закордоньскои Руси" давав уявлення про життя-буття "другои бôльшой половины руского міра …"[132].

У літературному збірнику "Галичанинъ" на початку 1860-х рр. вийшла друком поезія П. Куліша "Кінець Дунайськоі Думи"[133], поряд з творами М. Костомарова, Д. Мордовцева, О. Кониського та ін. У примітці русофільської редакції в 1863 р. наголошувалося, що перша половина Кулішевої поезії побачила світ у петербурзькій "Основі", а друга – друкується вперше "по рукописи самого жъ автора, на желанье которого и правопись его ненарушимо ту задержана"[134]. З любов'ю до України автор емоційно писав: "Тихо Дунай, тихо / Жовті піски миє. / Якъ згадаю Украіну – / Серденько заниє"[135].

Перші Кулішеві контакти з Галичиною закінчилися, коли він восени 1864 р. виїхав на державну службу до Варшави, де працював чиновником Установчого комітету в Царстві Польському. П. Куліш намагався поліпшити скрутне матеріальне становище, а в ідейному плані – поєднати український патріотизм із лояльністю до російського царизму, що після придушення Січневого повстання 1863 р. став на боротьбу проти польського визвольного руху. Щоправда, таке роздвоєння було для П. Куліша обтяжливим, викликало критику серед наддніпрянських громадівців і завершилося його відставкою в 1868 р. Кулішевому авторитетові серед галицьких народовців варшавська служба серйозно не зашкодила, але його безпосередні зв'язки з краєм перервалися[136]. П. Куліш відновив листування з Я. Головацьким у лютому 1866 р., а суперечки навколо публікації Кулішевих листів, що розгорілися в галицькій пресі в 1866–1867 рр., мали відгук навіть у російській періодиці, засвідчили поглиблення розходжень у національному русі в краї на дві орієнтації – народовську і русофільську (москвофільську). Розірвавши стосунки з

[127] Кулішъ П. Голосъ зъ Украіни. *Слово*. 1863. Ч. 68. 28 августа (9 септембрія). С. 270.
[128] Кулішъ П. Самъ собі (Правописію украиньскою). *Там само*. 1862. Ч. 7. 24 януарія (5 февруарія). С. 26.
[129] ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 45.
[130] Кулишъ П. Полякамъ объ Украинцахъ. *Основа*. 1862. Лютий. С. 67–86. *Передрук:* Полякамъ объ украинцахъ (Статья П. Кулиша, вынята изъ "Основы" II книжки за 1862 г.). *Слово*. 1862. Ч. 80–83. 10 (22) октобрія – 20 октобрія (1 ноеврія).
[131] Кулишъ П. Полякамъ объ Украинцахъ. *Основа*. 1862. Лютий. С. 75.
[132] Новинки. *Слово*. 1863. Ч. 55. 13 (25) юлія... С. 220.
[133] Кулишъ П. Кінець Дунайськоі Думи. *Галичанинъ. Литературный сборникъ*. Львовъ, 1863. Кн. I. Вып. II. С. 7, 8.
[134] Там само. С. 7.
[135] Там само. С. 8.
[136] Нахлік Є. Пантелеймон Куліш… С. 220, 234, 244.

Я. Головацьким і русофілами, П. Куліш зосередився на підтримці народовців та їхнього журналу "Правда" у Львові, що стало предметом окремого дослідження[137].

Таким чином, серед наддніпрянських діячів П. Куліш мав найбільший вплив на розвиток українського руху в Галичині 1860-х – початку 70-х рр., встановив зв'язки з краєм після першої поїздки до Львова влітку 1858 р. Він кілька років листувався з Я. Головацьким, з яким познайомився в столиці Галичини, мав контакти з лідерами народовців Д. Танячкевичем і К. Климковичем, русофілом Б. Дідицьким та ін. П. Куліш відіграв особливу роль в утвердженні української національної ідеї в краї, підтримав діяльність галицьких народовців на початку 1860-х рр. Різножанрові твори П. Куліша – поезії, оповідання, наукові і публіцистичні статті тощо – друкувалися на сторінках часописів "ранніх" народовців у Львові "Вечерниці" (1862–1863 рр.), "Мета" (1863–1865 рр.) і "Нива" (1865 р.). Це були нові й раніше опубліковані праці, насамперед, з альманаху "Киевлянин" (1840 і 1841 рр.) та петербурзького журналу "Основа" (1861–1862 рр.). К. Студинський висловив думку, що в "рр. 1862–66 приходили через руки Куліша грошеві підмоги для галицьких видань"[138], але цю тезу не вдалося підтвердити документально.

Водночас П. Куліш на початку 1860-х рр. друкувався в русофільських виданнях – газеті "Слово" і літературному збірнику "Галичанин", що проявляли інтерес до нової української літератури, прихильно ставилися до співпраці з наддніпрянськими діячами. Загалом у галицькій пресі з 1861 до 1865 рр. включно вийшло в світ 24 публікації П. Куліша, переважно у виданнях народовців, та брошура з оповіданням "Дівоче серце" у Львові 1862 р., передрукована з "Вечерниць". Взаємини між П. Кулішем і галицькими діячами, по суті, перервалися після його переходу на державну службу до Варшави восени 1864 р. та в умовах посилення антиукраїнських репресій у Російській імперії та внутрішньої кризи в діяльності "ранніх" народовців. У 1865 р. в Галичині вийшли друком лише два твори П. Куліша в часописах "Мета" і "Нива", а в 1866 р. – жодного. Кулішевий інтерес до Галичини проявився на початку 1866 р., коли він відновив листування з Я. Головацьким, був втягнутий у дискусії між галицькими народовцями і русофілами. П. Куліш дав сильний поштовх для діяльності галицьких народовців через надсилання творів нової української літератури для ознайомлення і публікації в пресі, заклики до духовно-культурного єднання галичан з Україною.

THE FIRST CONTACTS OF PANTELEIMON KULISH WITH GALICIA (1858–1865)

Ihor RAIKIVSKYI
State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Taras Shevchenko st., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: i.ray@ukr.net

Summary

The article covers Panteleimon Kulish's contacts with Galicia – from his first visit to Lviv in the summer of 1858 and to his transfer to the civil service at the end of 1864 and the appearance of the last publications in the magazines of the "early"populists of 1865. P. Kulish played a special role in the establishment of Ukrainian national identity among Galicians, especially in 1867 – early 1870's and supported the activities of local populists. Considerable attention was paid to P. Kulish's correspondence with Ya. Holovatskyi after acquaintance in 1858, relations with the leaders of the populists D. Tanyachkevych and K. Klymkovych, Russophile B. Didytskyi and others. Various genre works by P. Kulish – both new and previously published, primarily from the almanac "Kievlianin"of 1840 and 1841 and the St. Petersburg magazine "Osnova"(1861–1862) – were regularly published in the populists' press in Lviv – magazines "Vechernytsia"(1862–1863), "Meta"(1863–1865) and "Nyva"(1865). At the same time, P. Kulish's works were published in Russophile (Moscvophile) publications – the newspaper "Slovo" and the literary collection "Halychanyn", which, like the populists, in the early

[137] Райківський І. Внесок Пантелеймона Куліша у видання львівського журналу "Правда" (1867 – початок 1870-х років)... С. 69–82.
[138] Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873… С. 29.

1860's showed interest in the new Ukrainian literature, the national movement in sub-Russian Ukraine. In the Galician press from 1861 to 1865 inclusive, 24 publications by P. Kulish were published, in the absolute majority in the publications of the populists, and a brochure with the story "Maiden's Heart"in Lviv in 1862, reprinted from "Vechernytsia". Kulish's ties with Galician figures were severed after his appointment as a Russian official in Warsaw amid intensified anti-Ukrainian repression by Russian tsarism under the Valuev Circular of 1863 and an internal crisis in the activities of "early"populists. P. Kulish had the greatest influence among Ukrainian figures on the development of the national movement in Galicia in the 1860's, was a promoter of the idea of national unity of Ukraine. P. Kulish's interest in Galicia manifested itself with new force in 1866, but this issue became the subject of a separate study.

REFERENCES

Barvinskyi, O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from My Life]*. Chast. I–II. A. Shatska, O. Fedoruk (Uporiad.). L. Vynar, I. Hyrych (Ed.). Niu-York; Kyiv (in Ukrainian).

Barvinskyi, O. (2009). *Spomyny z moho zhyttia [Memories from My Life]*. Vol. II, chast. III ta IV. A. Shatska (Uporiad.); B. Yanyshyna (Comp.); L. Vynar, M. Zhulynskyi (Ed.). Niu-York; Kyiv (in Ukrainian).

Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 309 (NTSh. m. Lviv). Op. 1. Spr. 2296. 7 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362 (Studynskyi K. – akademik). Op. 1. Spr. 74. 88 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 94. 202 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 97. 85 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 101. 43 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 115. 138 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 362. Op. 1. Spr. 141. 106 p.

Chastyna lystu vysokopovazhnoho professora vi Lvovskimъ universyteti Yakova Fedorovycha Holovatskoho do redaktora (30-ho sichnia 1862 r.) [Part of a Letter from Yakiv Fedorovych Holovatsky, a Highly Respected Professor at the University of Lviv, to the Editor (January 30, 1862)]. (1862). *Osnova*. Lypets' (iiul'), pp. 68–72 (in Ukrainian).

Danylo Yus. (1865). Do Schastnoho Salamona, prochytavshy joho "Kolomyiky y Shumky". Dopys z Ukrainy [To Happy Solomon, having read his "Kolomyiky and Shumky". Letter from Ukraine]. *Meta*, no. 6, 30 tsvitnia (12 maia), pp. 173–176 (in Ukrainian).

Dei, O. I. (1969). *Slovnyk ukrainskykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI–XX st.) [Dictionary of Ukrainian Pseudonyms and Cryptonyms (16th–20th centuries)]*. Kyiv (in Ukrainian).

Divoche sertse. Idyliia P. Kulisha [Maiden's Heart. Idyll of P. Kulish]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 39, 29 lystopada, pp. 329–332; ch. 40, 6 hrudnia, pp. 337–339; ch. 41, 12 hrudnia, pp. 346–348; ch. 42, 19 hrudnia, pp. 353–355 (in Ukrainian).

Doroshenko, D. (without a year). *Panteleimon Kulish [Panteleimon Kulish]*. Kyiv; Liaiptsih (in Ukrainian).

Franko, I. (1981). Pysannia I. P. Kotliarevskoho v Halychyni [Writtings of I. P. Kotliarevskyi in Galicia]. *Zibr. tvoriv u 50-ty t.* Kyiv, vol. 31, pp. 321–334 (in Ukrainian).

Franko, I. (1984). Ukraintsi [Ukrainians]. *Zibr. tvoriv in 50 vol.* Kyiv, vol. 41, pp. 162–193 (in Ukrainian).

Halychanyn. Bratovy z-za Dunaiu [To Brother from across the Danube]. (1861). *Slovo*, ch. 76, 21 oktobriia (2 novembriia), pp. 388 (in Ukrainian).

Holos Halychan. I. Otvitъ z-pod Byskyda na holos "Z-za Dunaiu". II. Bratovi z-za Dunaiu [The Voice of Galicians. I. Answer from under the Beskids to the Voice "From Across the Danube". II. To Brother from across the Danube]. (1862). *Osnova*. Sichen, pp. 109, 110 (in Ukrainian).

Hordynskyi, Ya. (1917). Do istorii kulturnoho y politychnoho zhytia v Halychyni u 60-kh rr. XIX v. [To the History of Cultural and Political Life in Galicia in the 60s of the 19th Century]. *Zbirnyk filolohichnoi sektsii NTSh*. Lviv, vol. XVI (in Ukrainian).

Hurhurdiadko. (1863). Mohylni skhodyny [Grave meetings]. *Meta*, no. 1 (veresen'), pp. 18–34; no. 2 (zhovten'), pp. 106–116 (in Ukrainian).

Hushalevych, Y. (1861). Otvit z pod Byskyda na holos "Z-za Dunaiu" [Answer from under the Beskids to the Voice "From Across the Danube"]. *Slovo*, ch. 76, 21 oktobriia (2 novembriia), pp. 388 (in Ukrainian).

Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. F. 10 (Arkhiv VUAN). Od. zb. 17270. 10 p. (in Ukrainian).

Khutorianyn Lysty s khutora. Lyst I [Letters from the Hamlet. Letter I]. (1861, Yanvar'). *Osnova*, pp. 310–318 (in Ukrainian).

Lysty s khutora. Lyst II [Letters from the Hamlet. Letter II]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 227–232 (in Ukrainian).

Lysty s khutora. Lyst III. [Letters from the Hamlet. Letter III]. (1861, Mart.). *Osnova*, pp. 25–32 (in Ukrainian).

Khutorianyn. Choho stoit Shevchenko yako poet narodnii [What is Shevchenko Worth as a Folk Poet]. (1862, 21 chervnia). *Vechernytsi*, ch. 21, pp. 179–182 (in Ukrainian).

Korduba, M. (1928). Zviazky V. Antonovycha z Halychynoiu [V. Antonovych's Connections with Galicia]. *Ukraina. Naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva.* Kyiv, kn. 5, pp. 33–78 (in Ukrainian).

Korespondentsyia Yakova Holovatskoho v litakh 1850–62 [Correspondence of Yakiv Holovatsky in the Years 1850–62] (1905). K. Studynskyi (Vydav.). *Zbirnyk filolohichnoi sektsyi NTSh*. Lviv, vol. VIII, ch. 290 (in Ukrainian).

Korotka zhytepys' Tarasa Shevchenka [A Short Biography of Taras Shevchenko]. (1862). *Slovo*, ch. 53, no. 7 (19) yuliia, pp. 207–209 [in Ukrainian].

Kostomarov, N. Otvet na vykhodky hazety (krakovskoi) "Czas"y zhurnala "Revue contemporaine" [The Answer to the Antics of the Newspaper (Cracow) "Czas" and the Magazine "Revue Contemporaine"]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 121–135 (in Russian).

Kravchenko, O. (2008). "Bibliohrafiia prats P. O. Kulisha ta pysan pro noho" Ye. Kyryliuka u konteksti suchasnykh naukovykh doslidzhen' ["Bibliography of works by P. O. Kulish and writings about him" by Ye. Kyryliuk in the context of modern scientific research]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*. Uman, iss. 2, pp. 82–94 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1864). Braty. Istorychnii roman pochatku XVII viku [Brothers. Historical novel of the early XVII century]. *Meta*, no. 5 (sichen'), pp. 21–45 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863, 10 sichnia.). Do brativ na Vkrainu [To the Brothers of Ukraine]. *Vechernytsi*, ch. 2, pp. 9, 10 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Fevral'). Druhoi chelovek. Iz vospomynanii byloho. (Posviashchaetsia N. Y. Kostomarovu) [Another Person. From the Memories of the Past. (Dedicated to N. I. Kostomarov)]. *Osnova*, pp. 56–104 (in Russian).

Kulish, P. (1863). Duma pro Savu Kononenka [Duma about Sava Kononenko]. *Meta*, no. 1 (veresen'), pp. 9–13 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863, 28 avhusta (9 septembriia)). Holos z Ukrainy [Voices for Ukraine]. *Slovo*, ch. 68, p. 270 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Sentiabr'). Istoriia Ukrainy od naidavniishykh chasiv [History of Ukraine From the Earliest Times]. *Osnova*, pp. 79–107 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1840). Malorossiiskie razskazy [Little Russian Stories]. *Kievlianyn na 1840 hod*. M. Maksymovych (publisher). Kiev, kn. I, pp. 205–215, 215–228 (in Russian).

Kulish, P. (1863). Martyn Hak [Martyn Hak]. *Meta*, no. 1 (veresen'), 3 (15) zhovtnia, pp. 35–44 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1865). Pochyny lykholittia liatskoho y pervi kozatski buchy (Ystorychnia vyvidka) [The beginning of the Polish bad times and the first Cossack noises (Historical intelligence)]. *Nyva*, no. 9, 30 marta, pp. 141, 142; no. 10. 10 tsvitnia. pp. 157–159; no. 11, 20 tsvitnia, pp. 174–176; no. 12, 30 tsvitnia, pp. 189–191; no. 13, 10 maia, pp. 205–207; no. 14, 20 maia, pp. 221–223 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863). Ruina [The Ruin]. *Meta*, no. 2 (zhovten'), 3 (15) lystopada, pp. 134–148; 1864, no. 5 (sichen'), 3 (15) serpnia, pp. 50–67 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1862). Sam sobi (Pravopysiiu ukraynskoiu) [Himself (Spelling in Ukrainian)]. *Slovo*, ch. 7, 24 yanuariia (5 fevruariia), p. 26 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1863). Sonet [The sonnet]. *Meta*. №1 (veresen'), p. 13 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1862). Vsiachyna [Everything]. *Vechernytsi*, ch. 39, 29 lystopada, p. 336 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861, Sentiabr'). Z-za Dunaiu [Beyond the Danube]. *Osnova*, p. 33, 34 (in Ukrainian).

Kulish, P. (1861). Z-za Dunaiu [Beyond the Danube]. *Slovo*. ch. 71, 4 (16) oktobriia, p. 366 (in Ukrainian).

Kulysh, P. (1863). Kinets Dunaiskoi Dumy [The End of the Danube Duma]. *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk, yzdavaemyi Ya. Ѳ. Holovatskym y B. A. Didytskym*. Lvov, kn. I, iss. II. pp. 7, 8 (in Ukrainian).

Kulysh, P. (1862, liutyi). Poliakam ob Ukrayntsakh [For Poles about Ukrainians]. *Osnova*, pp. 67–86 (in Russian).

Kumeiky. (1863) Duma (Z "Dosvitkiv" P. Kulisha) [Kumeiki. Duma (For "Dosvetky"by P. Kulish)]. *Vechernytsi*, ch. 6, 7 liutoho, pp. 41, 42 (in Ukrainian).

Kyryliuk, Ye. (1929). *Bibliohrafiia prats P. O. Kulisha ta pysan pro noho [Bibliography of works by P. O. Kulish and writings about him]*. Kyiv (in Ukrainian).

Lyteraturni visti [Literary News]. (1863). *Meta*, no. 3 (lystopad), pp. 267, 268 (in Ukrainian).

Lyteraturnoe yzvestie [Literary News]. (1861). *Slovo*, ch. 47, 12 (24) yuliia, p. 268 (in Ukrainian).

Lyteraturny visty [Literary News]. (1863). *Vechernytsi*, ch. 3, 17 sichnia, p. 24 (in Ukrainian).

Mudryi, M. (2002). Natsionalno-politychni oriientatsii v ukrainskomu suspilstvi Halychyny avstriiskoho periodu u vysvitlenni suchasnoi istoriohrafii [National and Political Orientations in Ukrainian Society of Galicia (the End of the 18th – the beginning of the 20th centuries]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*. Lviv, iss. 37, ch. 1, pp. 465–500 (in Ukrainian).

Mudryi, M. (2003). Formuvannia novochasnoi natsionalno-politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva Halychyny (problema zovnishnikh modelei) [Forming the Modern National-political Culture of Ukrainian Society in Galicia (The Problem of External Models]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*. Lviv, iss. 38, pp. 115–147 (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (1994). *Panteleimon Kulish i "Rus'ka triitsia". Do problemy ideolohichnykh shukan sered ukrains'koi intelihentsii XIX stolittia [Panteleimon Kulish and "Ruthenian Trinity". To the Problem of Ideological Searches among the Ukrainian Intelligentsia of the 19th Century]*. Lviv (in Ukrainian).

Nakhlik, Ye. (2007). Panteleimon Kulish: Osobystist', pys'mennyk, myslytel' [Panteleimon Kulish: Personality, Writer, Thinker]. In 2 vol. Kyiv, vol. 1: Zhyttia Panteleimona Kulisha: Naukova biohrafiia (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1861). *Slovo*, ch. 43, 28 yuniia (10 yuliia), p. 252 (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1861). *Slovo*, ch. 44, 1 (13) yuliia, p. 256 (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1862). *Slovo*, ch. 91, 17 (29) noemvriia, p. 356 (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 33, 27 aprelia (9 maia), p. 134 (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 54, 10 (22) yuliia, p. 216 (in Ukrainian).

Novynky. [Novelties]. (1863). *Slovo*, ch. 55, 13 (25) yuliia, p. 220 (in Ukrainian).

Ohnennyi zmii. Povist' P. Kulisha [The Fiery Serpent. Story of P. Kulish]. (1841). *Kievlianyn*. M. Maksymovych. Kiev, kn. II, pp. 181–288 (in Russian).

Ohnianyi zmii. Ukrainska povist' P. Kulisha [The Fiery Serpent. Ukrainian Story of P. Kulish]. (1862). Ks. Kl. (Perelozhyv z rossiiskoho). *Vechernytsi*, ch. 20, 14 chervnia, pp. 155–159; ch. 21, 21 chervnia, pp. 170–174; ch. 22, 28 chervnia, pp. 185–190; ch. 23. 5 lyptsia, pp. 203–205; ch. 24, 12 lyptsia, pp. 209–213; ch. 25, 19 lyptsia, pp. 217–220; ch. 26, 26 lyptsia, pp. 225–228 (in Ukrainian).

Otvet sovremennoi letopysy Russkaho Vestnyka [Answer to the modern chronicle of the "Russian Herald"]. (1861, Fevral'). *Osnova*, pp. 256–259 (in Russian).

Otvit Kostomarova na nekotoryi lzheucheniia zhurnalystov pol'skykh [Kostomarov's Answer to Some False Teachings of Polish Journalists]. (1861). *Slovo*. Ch. 67. 20 septemvriia (2 oktobriia), pp. 349, 350; Ch. 68. 23 septemvriia (5 oktobriia). pp. 353, 354; Ch. 69. 27 septemvriia (9 oktobriia), pp. 357, 358; Ch. 70. 30 septemvriia (12 oktobriia), pp. 361, 362 (in Ukrainian).

Poliakam ob ukrayn'tsakh (Statia P. Kulysha, vyniata yz "Osnovy" II knyzhky za 1862 h.) [For Poles about Ukrainians. (Article by P. Kulish, Taken from the "Osnova", Book II for 1862)]. (1862). *Slovo*, ch. 80–83, 10 (22) oktobriia – 20 oktobriia (1 noevriia) (in Ukrainian).

Pro horody i sela [About Towns and Villages]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 28, 9 serpnia, pp. 246–248; ch. 29, 16 serpnia, pp. 253, 254; ch. 31, 29 serpnia, pp. 271–272 (in Ukrainian).

Pro horody i sela. Lyst II [About Towns and Villages. Letter II]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 31, 29 serpnia, pp. 271, 272 (in Ukrainian).

Pil'huka, I. I., Chornopys'koho, M. H. (Arranging, preparation of texts). (1965). *Pys'mennyky Zakhidnoi Ukrainy 30–50-kh rokiv XIX st. [Writers of Western Ukraine in the 30–50s of the 19th Century]*. Kyiv (in Ukrainian).

Raikivskyi, I. (2015). Vnesok Panteleimona Kulisha u vydannia l'vivs'koho zhurnalu "Pravda" (1867 – pochatok 1870-kh rokiv) [The Contribution of Pantelejmon Kulish to the Edition of Lviv Periodical "Pravda"(1867 – early 1870's)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist', derzhavnist'. Vyp. 27: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yuriia Slyvky*. Lviv, pp. 69–82 (in Ukrainian).

Raikivskyi, I. (2015). Vzaiemyny P. Kulisha z halychanamy v 1870-kh rr. [Relationship between P. Kulish and Galicians in 1870's]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: istoriia*. Ternopil', iss. 1, ch. 1, pp. 44–50 (in Ukrainian).

Shaskevych, V. (1862, Lypets' (iiul')). Nynishnia nasha pisnia (Stykh holoshenyi pry otvoreniu "Rus'koi Besidy" v "Narodnim Domi" vi Lvovi, dnia 9/21 yanvaria 1862 h.) [Our current song (Verse Was Sung at the Opening of the "Ruska Besida"in the "People's House" in Lviv, on January 9/21, 1862)]. *Osnova*, pp. 69–72 (in Ukrainian).

Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 3 (Franko I. Ia.). Od. zb. 4230. 196 p. (in Ukrainian).

Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 104 (Holovatskyi Ya.). Od. zb. 242. 2 p. (in Ukrainian).

Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies, m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 243. 1 p. (in Ukrainian).

Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies. m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 689. 2 p. (in Ukrainian).

Shevchenko Institute of Literature. Department of Manuscripts and Textual Studies. m. Kyiv. F. 104. Od. zb. 690. 2 p. (in Ukrainian).

Slavianskaia byblyohrafiia [Slavic Bibliography]. (1862). *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. 1, iss. 1, pp. 187–190 (in Ukrainian).

Slovo do nashykh predplatyteliv [A word to our subscribers]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 35. 1 lystopada, p. 296 (in Ukrainian).

Sochyneniia y yzdaniia Nykolaia Yvanovycha Kostomarova [Compositions and Editions of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. (1863). *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. I, iss. II, pp. 161–163 (in Ukrainian).

Sovremennaia yuzhnorusskaia lytopys' [Modern South Russian Chronicle]. (1862. Sichen'). *Osnova*, pp. 81–110 (in Russian).

Studynskyi, K. (1928). Do istorii vzaiemyn Halychyny z Ukrainoiu v rr. 1860–1873 [To the History of Galicia's Relations with Ukraine in 1860–1873]. *Ukraina. Naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. Kyiv, kn. 2, pp. 6–40 (in Ukrainian).

Studynskyi, K. (1928). Slidamy Kulisha [in the Footsteps of Kulish]. *Zapysky NTSh. Pratsi istorychno-filolohichnoi sektsii*. Lviv, vol. CXLVIII, pp. 241–306 (in Ukrainian).

Studynskyi, K. (1929). Zviazky Oleksandra Konyskoho z Halychynoiu v rr. 1862–1866 [Oleksandr Konyskyi's Connections with Galicia in 1862–1866]. *Zapysky NTSh*. Lviv, vol. CL, pp. 271–338 (in Ukrainian).

Studynskyi, K. (1931). *Halychyna y Ukraina v lystuvanni 1862–1884 rr. Materiialy do istorii ukrainskoi kultury v Halychyni ta yii zviazkiv z Ukrainoiu [Galicia and Ukraine in the Correspondence of 1862–1884. Materials on the History of Ukrainian Culture in Galicia and Its Relations with Ukraine]*. Kharkiv; Kyiv (in Ukrainian).

Sukhyi, O. (2003). *Vid rusofilstva do moskvofilstva (rosiiskyi chynnyk u hromadskii dumtsi ta suspilno-politychnomu zhytti halytskykh ukraintsiv u XIX stolitti) [From Russophilia to Moscvophilia (Russian Factor in Public Opinion and Socio-political Life of Galician Ukrainians in the 19th century)]*. Lviv. (in Ukrainian).

Svoezhytevyi zapysky Bohdana A. Didytskoho. Ch. I: Hde-shcho do ystoriy samorozvytiia yazyka i azbuky Halytskoi Rusy [His Own Notes of Bogdan A. Diditsky. Part I: Something to the History of Self-development of the Language and Alphabet of Galician Russia]. (1906). Lvov (in Ukrainian).

Terezovskyi, M. (1862). Z Ukrainy [From Ukraine]. *Vechernytsi*, ch. 33, 13 veresnia, p. 286 (in Ukrainian).

Ukraynska slovesnost [Ukrainian Literature]. (1862). *Halychanyn. Lyteraturnyi sbornyk*. Lvov, kn. 1, iss. 1, pp. 190–193 (in Ukrainian).

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Manuscripts Department. F. 36 (Holovatskyi Ya.). Od. zb. 213. 2 p. (in Ukrainian).

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Manuscripts Department. F. 36. Od. zb. 508. 2 p. (in Ukrainian).

Vendliand, A.-V. (2015). *Rusofily Halychyny. Ukrainski konservatory mizh Avstriieiu ta Rosiieiu, 1848–1915 [Russophiles of Galicia. Ukrainian Conservatives between Austria and Russia, 1848–1915.* Kh. Nazarkevych (Trans.). Lviv (in Ukrainian).

Veshniak, T. (1862). Do zemliachky [To the Countrywoman]. *Osnova*, Liutyi, pp. 81, 82 (in Ukrainian).

Veshniak, T. (1863). Do zemliachky [To the Countrywoman]. *Vechernytsi*, ch. 5, 31 sichnia, p. 33 (in Ukrainian).

Vozniak, M. (1923). Lystuvannia Panka Kulisha z Oleksandrom Konyskym [Correspondence of Panko Kulish with Oleksandr Konyskyi]. *Nova Ukraina. Misiachnyk pys'menstva, mystetstva, nauky i hromads'koho zhyttia*. V. Vynnychenka, M. Shapovala (Ed.). Praha; Berlin, ch. 7–8, Lypen'–serpen', pp. 267–276 (in Ukrainian).

Vozniak, M. (1911). Nedrukovana avtobiohrafiia Volodymyra Shashkevycha. [Unpublished Autobiography of Volodymyr Shashkevych]. *Nedilia*, no. 35, 10 veresnia, p. 6 (in Ukrainian).

Vsiachyna [Everything]. (1863). *Vechernytsi*, ch. 5, 31 sichnia, p. 40 (in Ukrainian).

Yak hadae Osnova pro halytsku pysmennost'? [What does "Osnova" think about Galician writing?]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 27. 2 serpnia, p. 239, 240; ch. 29, 16 serpnia, p. 256 (in Ukrainian).

Ynshii cholovik. Opovidane P. Kulisha [Another Man. The Story of P. Kulish]. (1862). Perevedene zъ rossiiskoho. *Vechernytsi*, ch. 27, 2 serpnia, pp. 233–236; ch. 28, 9 serpnia, pp. 241–244; ch. 29, 16 serpnia, pp. 249–252; ch. 30, 23 serpnia, pp. 257–261; ch. 31, 29 serpnia, pp. 267–270; ch. 32, 6 veresnia, pp. 275–278; ch. 33, 13 veresnia, pp. 282–284 (in Ukrainian).

Ystoriia Ukrayny od naidavniishykh chasiv (Pochatok z obshyrniishoho dila P. Kulisha) [History of Ukraine From the Earliest Times (Beginning of the P. Kulish's extensive work)]. (1863). *Vechernytsi*, ch. 7, 14 liutoho, pp. 51–54; ch. 8, 21 liutoho, pp. 61–63; ch. 9, 28 liutoho, pp. 69, 70; ch. 10, 7 marta, pp. 76–78; ch. 11, 14 marta, pp. 85, 86 (in Ukrainian).

Za te, od-choho u mistechku Voronezhi vysokh Pishevtsiv stav. Ukraynske opovidane P.Kulisha. [About Those, Why in the Town of Voronezh, the Peshevtsy Pond Has Dried Up. Ukrainian Story by P. Kulish]. (1862). *Vechernytsi*, ch. 19, 7 chervnia, pp. 145–148 (in Ukrainian).

Za te, shcho stalosia s kozakom Burdiuhom na Zelenii nedili. Narodne opovidane P. Kulisha [About What Happened to the Cossack Burdyug on Green Sunday. Folk Story by P. Kulish] (1862). (perevedene zъ velykoruskoho). *Vechernytsi*, Ch. 36, 8 lystopada, pp. 310, 311; ch. 37, 15 lystopada, pp. 319, 320 (in Ukrainian).

Zabotsen, P. (1861, Noiabr'–dekabr'). Hordovyta para (Babusyne opovidannia) [Proud Couple (Grandma's Story)]. *Osnova*, pp. 49–56 (in Ukrainian).

Zabotsen, P. (1862). Hordovyta para (Babusyne opovidania) [Proud Couple (Grandma's Story)]. *Vechernytsi*, ch. 43, 28 hrudnia, pp. 361–364 (in Ukrainian).

Zaprosyny do peredplaty [Subscription Requests]. (1862). *Vechernytsi*. ch. 42, 19 hrudnia, p. 360 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 9 серпня 2020 р.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.83/.86):070 “1889/1914”

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У м. КОЛОМИЯ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Андрій КОРОЛЬКО
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
DOI: 10.15330/gal.33.93-112
e-mail: korolko_andr@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7435-5806

У статті досліджується діяльність філії товариства “Просвіта” у м. Коломия наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано статути “Просвіти” щодо організації діяльності філій і читалень культурно-просвітницького товариства. Простежено форми роботи і практичні кроки діяльності філії “Просвіти” в м. Коломия у досліджуваний період. Звернуто увагу на труднощі у роботі осередку товариства у зв’язку з діяльністю читалень Товариства імені М. Качковського та “Коломийського товариства “Народних спілок””, які знаходилися у фарватері впливу москвофілів та радикалів. Висвітлено діяльність двох читалень “Просвіти” у м. Коломия – на “кутському передмісті” та ім. Тараса Шевченка. Відзначається, що філія “Просвіти” наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стала основним засобом впливу на суспільну думку та підняття культурного рівня жителів краю. Її члени виявляли в міському і сільському середовищі людей, здатних до розумової праці, залучали до суспільно-політичної діяльності з перетворенням у подальшому на провідників української нації.

Ключові слова: *філія, “Просвіта”, читальня, Покуття, культурно-просвітницька робота, бібліотека.*

Заснована в 1868 р. громадська організація “Просвіта” ставила за мету посилення культурного розвитку та піднесення національної свідомості українського народу. З початком ХХ ст. “Просвіта” поширила діяльність на всі українські землі. Створена в останній чверті ХІХ ст. організаційна структура на місцях (філія – читальні) підпорядковувалася головному осередку товариства у м. Львів. Саме на філії “Просвіти” в умовах політизації національного руху покладалася велика надія в культурному пробудженні українців Австро-Угорської імперії.

Мета статті – комплексне дослідження діяльності філії товариства “Просвіта” у м. Коломия наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Її досягнення передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати статути “Просвіти” щодо організації діяльності філій і читалень культурно-просвітницького товариства; простежити форми і практичні кроки філії “Просвіти” в м. Коломия у досліджуваний період; звернути увагу на труднощі у роботі осередку товариства у зв’язку з діяльністю читалень Товариства імені М. Качковського та “Коломийського товариства “Народних спілок”, які знаходилися у фарватері впливу москвофілів та радикалів; висвітлити діяльність двох читалень “Просвіти” у м. Коломия – на “кутському передмісті” та імені Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень. Ця проблема ще не стала предметом вивчення в історіографії. Окремі аспекти з досліджуваної проблеми знайшли своє відображення в наукових працях дослідників П. Арсенича[1], В. Бойцана[2], Р. Гарата[3], І. Зуляка[4], І. Монолатія[5], А. Середяк[6] та автора статті[7]

---

[1] Арсенич П. Філія “Просвіти” в Коломиї. *Бюлетень Івано-Франківського ОО ВУТ “Просвіта” ім. Т. Шевченка*. 1997. № 10. С. 7.

[2] Бойцан В. Читальня. *Енциклопедія Коломийщини.* Зшиток 12, літера Ч. Коломия : Вік, 2001. С. 38–45.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Львів. Нами опрацьовано окремі архівні справи фонду 348 "Товариство "Просвіта", м. Львів", зокрема листування, протоколи зборів, списки, звіти та різні документи про діяльність філії "Просвіти" у м. Коломия, а також читалень товариства на "кутському передмісті" та імені Тараса Шевченка[8].

Ще одна група використаних джерел – українські часописи кінця XIX – початку XX ст. ("Діло", "Батьківщина", "Свобода", "Читальня. Письмо з Просвіти", "Ілюстрований календар товариства "Просвіта"). Тогочасна газетно-журнальна періодика пильну увагу приділяла культурно-просвітницькому становищу українців в Східній Галичині. Часописи друкували звіти про діяльність товариства, представлені й обговорені на щорічних загальних зборах чи спеціальних нарадах. Вони ознайомлювали загал із даними про кількість членів філій і читалень, змінами керівного складу інституції, пропозиції щодо корегування окремих статутних положень, із розвитком відносин з іншими українськими товариствами, заснування при читальнях крамниць і позичкових кас, видавничою діяльністю тощо. На сторінках тогочасних часописів у рубриках "Новинки", "Новини", "Новинки і всячина", "Всячина і новинки", "Письма з краю", "Вісті з краю", "Рух в руських товариствах", "Рух політичний, просвітний і економічний руського народу", "Вісті просвітні", "Дописи Діла", "Дописи", "Обходи в пам'ять Т. Шевченка", "З ювілейних обходів у краї", "Конкурси бурс", "Конкурси бурс і інститутів", "Оповістки" в різних за змістом і за формою статтях подавалася інформація про діяльність філії "Просвіти" в м. Коломия, читалень Коломийського філіального округу. Загалом, джерелознавча цінність публікацій періодики досліджуваного періодики полягає в тому, що тут поміщувалися доволі цінні інформативні матеріали з питань культурно-просвітницького та громадського життя краю, практичної праці осередків "Просвіти" на місцях.

Діяльність товариства "Просвіта" від часу заснування в 1868 р. до початку Першої світової війни регулювалася статутами 1868, 1873, 1876, 1891, 1906 рр. Перший статут надавав "Просвіті" характер наукового товариства, яке мало за мету не тільки ширити просвітні ідеї серед українського народу, але й пізнавати, збирати й видавати твори народної словесності тощо. Другий статут 1873 р. обмежив діяльність товариства через поширення просвіти серед народу. До 1876 р. "Просвіта" займалася не тільки виданням популярних книжечок для народу, але й сприяло виходу у світ шкільних підручників для руських (українських) гімназій. Статут 1876 р. відкрив дорогу для членства в товаристві не тільки для інтелігенції, але й для селян. Головним завданням нового статуту 1891 р. стало поширення просвіти серед всіх верств

---

[3] Гарат Р. М. Філія "Просвіти" в Коломиї в документах Центрального державного історичного архіву в Львові. *Питання історії України*. Чернівці : Золоті литаври, 2000. Т. 4. С. 377–382.

[4] Зуляк І. Роль "Просвіти" у поширенні економічних знань у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19. С. 151–160.

[5] Монолатій І. Цісарська Коломия. 1772–1918. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 312 с.

[6] Середяк А. Діяльність товариства "Просвіта" в 1868–1914 рр. *Нарис історії "Просвіти"*. Краків ; Париж ; Львів, 1993. С. 18–42.

[7] Королько А. Статути "Просвіти" – головний чинник організації діяльності філій і читалень українських культурно-просвітніх товариств в Галичині (остання третина XIX – початок XX ст.). *Калуські історичні студії*. Т. 3 : Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства "Просвіта". Івано-Франківськ, 2019. С. 29–41; Королько А. Діяльність осередків товариства "Просвіта" на Покутті наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами часопису "Діло"). *Покуття – колиска українського національного державотворення*. Івано-Франківськ, 2018. С. 237–266.

[8] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 348. Товариство "Просвіта", м. Львів. Оп. 1. Спр. 2941: Списки членів філіалу в м. Коломия. 1880–1916 рр. 68 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942: Листування з філіалом в м. Коломия про проведення зборів, нарад, затвердження статутів та інші організаційні питання. 1889–1913 рр. 223 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2943: Протоколи засідань і загальних зборів членів філіалу в м. Коломия. 1897–1938 рр. 115 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944: Звіти про діяльність філіалу в м. Коломия. 1899–1939 рр. 140 арк.; Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2959: Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про діяльність читальні ім. Т. Шевченка в м. Коломия. 1899–1937 рр. 76 арк.

українського населення краю. Для кристалізації організаційних форм роботи і посилення діяльності головного осередку "Просвіти" у м. Львів потрібно було відкривати нові філії і читальні товариства[9]. А тому перші читальні на власних статутах "Просвіта" почала закладати на початку 1890-х рр.[10]. Згідно нового статуту, автором якого був О. Колесса, читальні "Просвіти" за допомогою керівного осередку у м. Львів та філій на місцях мали створювати рільничо-господарські і промислово-торгівельні спілки, щадничі і позичкові товариства, шпихліри та крамниці, влаштовувати відкриті лекції, вечорниці, організовувати господарські і промислові виставки, навчати правильному веденню сільськогосподарських робіт, відкривати господарські і промислові школи[11].

Координуючим центром діяльності низки осередків "Просвіти" на місцях були філії, які знаходились у повітових містах. Їм підпорядковувалася робота читалень товариства, які зосереджувались по селах і містечках краю. 24 січня 1894 р. керівництвом культурно-просвітницького товариства був прийнятий перший устав (статут) для читалень "Просвіти"[12].

На початку 1898 р. на загальних зборах "Просвіти" у м. Львові її голова Юліан Романчук заявив, що в організації діяльності осередків товариства на місцях має бути певна децентралізація. Нагляд за культурно-просвітницькою працею читалень має здійснювати не головний осередок "Просвіти" у м. Львів, а відповідні філії товариства на місцях. Тому з плином часу філія "Просвіти" повинна знаходитися не тільки в центрі адміністративно-політичного повіту, але й в центрі судового повіту[13].

В 1908 р. головним осередком "Просвіти" у м. Львів підготовлені збірник правил (регулямін) та інструкція щодо діяльності філій товариства. Керівний осередок філії, передусім його голова, є керманичем читалень "Просвіти" у своїй окрузі. У свою чергу, читальні товариства повинні бути вогнищем праці для просвіщення народних мас. Для організації і регулювання такої роботи мають створюватись спеціальні читальняні комісії. Провідники читальняної роботи по селах краю зобов'язані звертати увагу на такі ділянки праці: загальнопросвітню, економічно-господарську і суспільно-правничу. Представники читальняної комісії філії "Просвіти" зобов'язані щомісячно відвідувати збори читальні та хоча б раз в рік проводити люстрацію (перевірку) читальні. Щонайменше тричі на рік голова філії "Просвіти" повинен скликати збори голів або обраних відпоручників читалень та всіх мужів довір'я на спільну нараду, на яких мають подаватися методичні поради щодо подальшого ведення читальняної роботи. На останньому календарному засіданні заслуховується генеральний звіт про стан діяльності читалень у повіті. Після цього голова філії має відредагувати всі звіти місцевих осередків і загальний звіт про роботу читалень у повіті та надіслати цей матеріал головному осередку "Просвіти" у м. Львів. Окрім цього, голова філії (відпоручник філії) повинен контролювати касове діловодство філії, збір членських внесків, приймати відповідні рішення та надсилати дані до керівного ядра товариства у м. Львів. Визначені як відпоручники філії мужі довір'я зобов'язані опікуватися роботою читалень, здійснювати їх перевірку, виголошувати звіти, долучатися до створення нових осередків товариства[14].

Осередок "Просвіти" у м. Коломия формувався на підвалинах Руського (Українського) літературно-драматичного товариства, заснованого 30 листопада 1879 р., і місцевої читальні (1878). Руське літературно-драматичне товариство у своєму розвитку ставило такі завдання: представляти театральні аматорські вистави; дбати про розвиток і збагачення руської (української) драматичної літератури шляхом видання творів вітчизняних і іноземних драматургів;

---

[9] Новый статут Товариства "Просвѣта". *Батькôвщина*. 1891. 22 марта (3 цвѣтня). Ч. 12. С. 72.
[10] Сорок лїт дїяльности "Просьвіти". *Дїло*. 1908. 8 грудня (25 падолиста). Ч. 276. С. 1.
[11] Загальнû Зборы товар. Просвѣта. (Конець). *Дѣло*. 1890. 13 (25) серпня. Ч. 182. С. 2.
[12] Першій уставъ для Читалень "Просвѣты" ухваленый Головнымъ Выдѣломъ товариства "Просвѣта" у Львовѣ дня 24 н. ст. сѣчня 1894 р. *Дѣло*. 1894. 19 (31) січня. Ч. 14. С. 1–2.
[13] Промова головы товариства "Просвѣты" Юл. Романчука на загальныхъ зборахъ. *Дѣло*. 1898. 22 сѣчня (3 лютого). Ч. 17. С. 1.
[14] Регулямін і інструкция для видїлу філії "Просьвіти". *Дїло*. 1908. 5 червня (23 мая). Ч. 124. С. 2–3.

сприяти заснуванню Народного дому в м. Коломия. Протягом 1879–1882 рр. товариство поставило 24 театральні вистави[15].

Філія "Просвіти" у м. Коломия відкрита 27 лютого 1877 р. Першим її головою був о. Іван Левицький, його заступником обрано о. Миколу Лепкого, а секретарем – Ісидора Трембіцького. Перше десятиліття осередок товариства, як засвідчує тогочасна українська газетна періодика, не проявляв особливої активності у розвої національно-культурного життя українства краю. У 1880 р. до складу коломийської філії "Просвіти" входило 60 членів, переважно це були вчителі і священики краю. Кожен п'ятий з них був коломиянином: видавець, редактор і журналіст Михайло Білоус (1838–1913), учитель Амброзій Галицький, священики о. Іван Коблянський, о. Антоній Волянський, Йосиф Кульчицький, гімназійний катехит о. Микола Лепкий, Клим Лукашевич, М. Остафійчук, судовий ад'юнкт А. Решетилович, Віктор Слазинський, учитель Ісидор Трембіцький, гімназійний професор Теофіл Грушкевич[16].

Піднесення діяльності культурно-просвітницького осередку пов'язане з обранням у 1889 р. на посади заступника голови філії проф. Т. Грушкевича і секретаря І. Гарасимовича, які регулярно влаштовували культурно-освітні і мистецькі заходи та готували звіти про свою роботу, направляли своїх членів з виступами до читалень сіл краю і для заснування нових осередків "Просвіти"[17]. У звіті філії за 1889 р. зазначалося: "На основі рішення нашого Виділу (керівництва осередку. – *А. К.*) з дня 26 липня с. р. і рішення загальних зборів Товариства в Станиславові з дня 29 серпня зайнялася наша філія долею сільських читалень"[18]. Члени філії відвідували читальні з лекціями, допомагали в створенні нових читалень, розповсюджували українські книжки[19]. Філія "Просвіти" у м. Коломия 25 березня 1889 р. однією з перших у Східній Галичині організувала поминальне богослужіння з нагоди річниці смерті громадсько-політичного діяча, члена-засновника "Просвіти", Товариства ім. Шевченка, Народного дому, Народної ради, "Руського товариства педагогічного" Степана Качали (1815–1888)[20].

Знаковою подією національно-культурного пробудження українців краю стало проведення загальних зборів керівного осередку "Просвіти" в м. Коломиї 28 серпня 1890 р., яку організувала місцева філія культурно-просвітницького товариства[21]. Це були тільки другі збори з 1868 р., проведені не в м. Львів. Перший подібний захід організований у м. Станиславові в 1889 р. На загальних зборах "Просвіти" в головному місті Покуття мали розглядати два основні питання: будівництво власного будинку товариства в м. Львів та розгляд проекту Олександра Колесси про зміну статуту щодо розширення діяльності читалень "Просвіти"[22]. Після цього повинні були відбутися "селянські вечорниці", влаштовані коломийською філією "Просвіти", де хорові колективи і окремі виконавці з м. Коломия і м. Снятин та сіл Воскресінці, Балинці (нині село входить до складу Снятинського району Івано-Франківської обл.) Коломийського повіту, Іллінці Снятинського повіту, Космач Печеніжинського повіту (нині село у складі Косівського району Івано-Франківської обл.), Тишківці Городенківського повіту, Ворохти Надвір-

---

[15] Товариства для пôддержки товариского и народного житя. І. Перше руске літературно-драматичне товариство въ Коломыѣ. *Илюстрованый калєндарь товариства "Просвѣта" на рôкъ звычайный 1886*. Львовъ, 1885. С. 84–85.

[16] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2941. Арк. 1–2.

[17] Філії "Просьвіти". 7. Філія в Коломиї … *Справозданє з дїяльности Товариства "Просьвіта" за час від 1. сїчня 1898 до 31. грудня 1899*. Львів : З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка, 1900. С. 13–14; ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 7–8.

[18] Там само. Арк. 7 зв.

[19] Гарат Р. М. Філія "Просвіти" в Коломиї в документах Центрального державного історичного архіву в Львові... С. 377.

[20] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 1–2.

[21] Там само. Арк. 12 зв. ; До Русинôв зъ повѣтôвъ: Коломыйского, Снятиньского, Косôвского, Городеньского и сусѣдныхъ. *Дѣло*. 1890. 3 (15) серпня. Ч. 175. С. 1; Савчук М. Просвітяни Галичини з'їхалися до Коломиї. *Слово Просвіти*. 2018. 6 грудня. URL: http://slovoprosvity.org/2018/12/06/prosvityany-halychyny-zjihalysya-do-kolomyji.

[22] Загальнû Зборы товар. Просвѣта. *Дѣло*. 1890. 11 (23) серпня. Ч. 181. С. 1.

нянського повіту мали виконати музичні твори М. Лисенка, М. Вербицького, А. Вахнянина, С. Воробкевича, В. Матюка та виголосити поезії Т. Шевченка[23].

На збори товариства прибуло близько 1 500 учасників. Серед поважних гостей були присутніми депутати австрійського парламенту і Галицького крайового сейму Т. Окуневський, К. Гаморак. Й. Гурик, Д. Савчак. Розпочалося урочисте дійство 28 серпня 1890 р. о 8 год з богослужіння у місцевій церкві, яку відправив о. І. Коблянський. Він також відкрив загальні збори "Просвіти"[24]. Після цього сформовано секретаріат засідань, до складу якого ввійшли нотаріус В. Левицький та депутат Т. Окуневський. Із привітальним словом виступив голова "Просвіти" Омелян Огоновський. Однак після цього місцева влада на годину перервала роботу загальних зборів, мотивуючи тим, що в канцелярію коломийського староства не надійшло відповідне повідомлення про організацію українцями проведення даного заходу (до речі, 21 серпня, за тиждень до початку проведення загальних зборів, секретар коломийської філії "Просвіти" І. Гарасимович у листі до керівного осередку товариства у Львові бідкався, що підрозділ військової частини, за погодженням бурмистра, "запакував" 24 вози на місці, де мав відбутися просвітянський захід[25]). Тому депутація просвітянських зборів (О. Огоновський, Д. Савчак, Т. Окуневський, В. Лаврівський, І. Гарасимович) звернулася зі скаргою до комісара коломийського староства Крушинського, який дозволив проводити цей захід (з приводу цього інциденту у стінах Галицького крайового сейму 18 жовтня 1890 р. розглядалася інтерпеляція (звернення) Т. Окуневського[26])[27].

Після відновлення роботи головою зборів обрано Д. Савчака, а його заступником – Й. Гурика. Вибраний новий склад головного осередку "Просвіти" у м. Львів на чолі з О. Огоновським. За заслуги в розвитку українського національного просвітництва в лави товариства прийняті нові почесні члени – це відомі громадські діячі з Наддніпрянщини і Галичини В. Антонович, О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, В. Федорович, С. Дубравський, а також чеський науковець Ф. Ржегорж. У часописі "Діло" і "Батькôвщина" поданий детальний звіт про проведення даного заходу. На ньому виступили В. Лаврівський, В. Шухевич, Т. Окуневський, О. Барвінський, О. Колесса, К. Трильовський, Я. Невестюк та інші. Особливе зацікавлення серед учасників зборів мав виступ Олександра Колесси про новий проект статуту "Просвіти" щодо створення на місцях читалень товариства. Після цього відбулися святкові вечорниці, де виступили хорові колективи краю. Завершився святковий захід співом національного гімну "Ще не вмерла Україна"[28]. Загальні витрати на проведення урочистостей становили 81,58 зр.[29].

Коломийська філія "Просвіти" на початку 1890-х рр. підтримувала розвиток українського шкільництва краю. Так, після відкриття української гімназії в м. Коломиї в 1892 р. культурно-просвітницький осередок пожертвував місцевому відділенню товариства "Шкільна поміч" матеріальну допомогу в сумі 25 зр. для утримання учнів першого класу новоствореного навчального закладу: "Поміч для учениківъ тої кляси потрібна, бо родичі мусять купувати другий раз книжки, а біднійшим се за трудно"[30].

Протягом 1890-х рр. мистецькі заходи філія "Просвіти" у Коломиї проводила спільно з іншими українськими товариствами ("Коломийський Боян", Руське літературно-драматичне

---

[23] Загальнû Зборы товар. Просвѣта. (Конецъ). *Дѣло*. 1890. 13 (25) серпня. Ч. 182. С. 1–2.
[24] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 13.
[25] Там само. Арк. 16, 16 зв.
[26] Справы соймовû. *Батькôвщина*. 1890. 24 жовтня (5 листопада). Ч. 43, 44. С. 542–543.
[27] Выдѣлъ товарищства "Просвѣты" заразъ по Загальныхъ Зборахъ товарищства въ Коломыи зажадавъ ôдъ уряду почтового розслѣдженя… *Дѣло*. 1890. 28 серпня (9 вересня). Ч. 194. С. 1.
[28] Загальнû Зборы товарищства "Просвѣты" въ Коломыи. *Дѣло*. 1890. 18 (30) серпня. Ч. 186. С. 1–3; 20 серпня (1 вересня). Ч. 187. С. 1–2; Загальнû Зборы товарищства "Просвѣты" въ Коломыи. *Батькôвщина*. 1890. 24 серпня (5 вересня). Ч. 34 и 35. С. 435–441; 7 (19) вересня. Ч. 37. С. 466–469; 21 вересня (3 жовтня). Ч. 38 и 39. С. 482–484.
[29] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 19.
[30] Видїл товариства "Просьвіти" на послїднім своїм засїданю ухвалив пожертвувати на руки "Шкільної Помочи" в Коломиї … *Батьківщина*. 1892. 4 (16) вересня. Ч. 36. С. 180. Рубр.: Всячина і новинки.

товариство та ін.), які функціонували в місті. Тогочасні газетні дописи засвідчують, що вони були присвячені, передусім, вшануванню пам'яті Т. Шевченка і М. Шашкевича. Зокрема, вечір вшанування пам'яті Кобзаря був проведений у Коломиї 17 березня 1898 р. Декламувалися поезії Т. Шевченка, на його слова лунали пісні[31].

Все ж, зі звіту представника головного осередку "Просвіти" у м. Львів про діяльність філії товариства протягом 1 січня 1892 р. – 31 грудня 1893 р. вказувалося, що коломийський осередок проявив слабшу діяльність з причини "некорисних відносин між нашою інтелігенцією в Коломиї". В наступному загальному звіті керівного осередку "Просвіти" за час від 1 січня 1894 р. до 31 грудня 1895 р. вказувалося, що "новий філіяльний виділ не розвинув ширшої діяльності у своєму повіті". Діловодство провадив виключно заступник голови філії професор місцевої української гімназії о. Микола Лепкий[32].

20 червня 1894 р. коломийська філія "Просвіти" провела загальні збори, на яких обрано новий керівний склад осередку товариства: голова – директор місцевої школи Григорій Кульчицький, заступник голови і касир – о. Микола Лепкий, секретар – радник суду і адвокат Павло Ільницький, контролер і завідувач книжного складу – о. Клим Кульчицький, заступники – гімназійний професор Михайло Пачовський, катехит о. Олександр Русин і господар з с. Корнич Петро Ганущак, а також радник суду Тит Заячківський, парох у м. Печеніжин о. Іван Шмериковський, гімназійний професор Юліан Кобилянський[33]. Також було заслухано дві доповіді про розвиток просвітництва у краї та про користь ведення пасічництва[34]. Новообраний голова Григорій Кульчицький в листі від 8 квітня 1894 р. до керівництва "Просвіти" у м. Львів писав: "Вибраний Загальним Збором дня 20 червня 1894 р. виділ занявся передовсім упорядкуванням справ філії і оживленням її, так як від п'яти літ філія не проявляла ніякого життя. Діяльність філії ледве з часом буде могти належно розвинутись і обняти справді ціле Покутє – а то з тої причини що через довголітню безчинність (бездіяльність. – *А. К.*) вплив і значення єї в окресности зовсім зникли – і треба направляти і поборювати багато злого"[35].

8 грудня 1894 р. філія товариства у м. Коломия, незважаючи на перешкоди місцевих москвофілів, організувала поминальне богослужіння з нагоди вшанування пам'яті відомого українського вченого-філолога, громадського діяча, голови "Просвіти" (1877–1894) Омеляна Огоновського (1833–1894). На заході виступили не тільки члени місцевого осередку "Просвіти", але й представники товариства сусідніх покутських повітів. Зокрема, "кульмінаційною точкою богослужіння" стала патріотична проповідь одного з керівників "Просвіти" Городенківського повіту, священика з с. Торговиця пільна (нині с. Торговиця Городенківського району Івано-Франківської обл.) Алоїзія Олесницького. Після літургії члени "Просвіти", викладачі місцевої гімназії і близько ста селян зібралися у приміщенні товариства "Родина". Під час дружньої бесіди обговорювалися питання про потребу заснування крамниць і громадських шпихлірів (зерносховищ) та активного ведення культурно-просвітницької роботи[36]. У вересні 1896 р. керівництво читальні "Просвіти" в с. Іспас Коломийського повіту висловило щиру подяку філії товариства в м. Коломиї за подаровані книги[37].

19 листопада 1897 р. на загальних зборах філії "Просвіти" обране нове керівництво: голова – судовий радник Тит Заячківський, заступник голови – гімназійний професор Остап Макарушка, секретар – Іван Гомик, касир – о. Олександр Русин, контролер – о. Іван

---

[31] Зъ Коломыѣ пишуть намъ… *Дѣло*. 1898. 7 (19) марта. Ч. 53. С. 2. Рубр.: Новинки.

[32] Справозданье зъ дѣятельности Товариства "Просвѣта" за часъ вôдъ 1 сѣчня 1892 до 31 грудня 1893 року. *Дѣло*. 1894. 15 (27) сѣчня. Ч. 11. С. 1; Справозданє зъ дѣяльности товариства "Просвѣта" за часъ вôдъ 1 сѣчня 1894 р. до 31 грудня 1895 р. *Дѣло*. 1896. 5 (17) сѣчня. Ч. 4. С. 2.

[33] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 25.

[34] Загальнû зборы коломыйскои філіи "Просвѣты"… *Дѣло*. 1894. 30 мая (11 червня). Ч. 120. С. 3. Рубр.: Новинки.

[35] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 29, 29 зв.

[36] Азъ Буки. Зъ Коломыѣ пишуть намъ… *Дѣло*. 1894. 2 (14) грудня. Ч. 270. С. 3–4. Рубр.: Новинки.

[37] Вôдъ выдѣлу. Выдѣлъ читальнѣ въ Испасѣ побôчь Коломыи складає… *Дѣло*. 1896. 30 серпня (11 вересня). Ч. 195. С. 3. Рубр.: Новинки.

Шмериковський, "виділові" – о. Тит Войнаровський і селянин Василь Клапчук[38]. Самовіддана праця членів філії "Просвіти" дала свої результати. За один рік були відкриті читальні у селах Острівець (нині село Городенківського району Івано-Франківської обл.), Мишин, Семаківці Коломийського повіту та містечко Кути Косівського повіту, керівництво осередку посилало делегатів на збори у с. Яблунів (нині село Косівського району Івано-Франківської обл.), с. Балинці, м. Печеніжин. Члени філії вбачали причини недостатнього розвитку "Просвіти" в тому, що велика частина священиків, учителів і місцевої інтелігенції трималися осторонь просвітницької роботи. Інтелігенція робила багато корисних справ тільки у політичній сфері діяльності, а на економічно-просвітницьку роботу "треба побудити священство і учительство взагалі"[39]. Для залучення більшої кількості селян до "Просвіти" і для того, щоб вони мали не тільки моральну, але й матеріальну зацікавленість, було вирішено: "старатися о достарчення доброго і дешевого насіння для селян; машини господарські будуть могли доставати члени за готівку з опустом (знижкою. – *А. К.*) 20%; товариство асекураційне (страхове. – *А. К.*) "Дністер" буде давати для членів 10 % опусту"[40].

Початок нової хвилі піднесення осередку товариства припадає на 1899 р. завдяки діяльності новообраного керівного осередку "Просвіти" (голова Василь Глинський, заступник голови Леонтій Кузьма, секретар Іван Гомик)[41]. На філію товариства було поставлене непросте завдання: "… не лишень розбудити тяженьке, напівдрімуче тїло тутешної народної суспільности, але по змозі влити в него тої привотворної сили, щоб, розбудившись, жило, кріпшало, дїлало, розвивалось"[42]. Його члени задекларували три напрямки культурно-просвітницької роботи: створення нових читалень "Просвіти"; сприяння у відкритті крамниць і позичкових кас; ведення просвітницько-економічної діяльності серед ширших верств населення[43].

Уже в перший рік за підтримки керівництва філії відкрито дві нові читальні "Просвіти" в с. Шепарівці і с. Турка (нині с. Годи-Добровідка Коломийського району Івано-Франківської обл.), три – підготовлені для відкриття (загалом, на початок 1900 р. під орудою філії "Просвіти" діяла 21 читальня, в яких налічувалося понад 500 членів[44])[45]. 6 червня 1899 р. філія "Просвіти" спільно з іншими українськими культурно-просвітницькими товариствами міста організувала концерт з нагоди вшанування 38-х роковин смерті Тараса Шевченка. Зібрані кошти з проведеного дійства мали бути передані для потреб знедолених школярів української гімназії в м. Коломиї[46].

Реалізуючи третій напрям роботи, 8 грудня 1899 р. філія влаштувала просвітньо-економічне віче в м. Коломия[47], в якому взяло участь понад 500 людей (за іншими даними 400 людей[48]). На думку її організаторів, це була "перша проба в ширеню просьвіти і почутя

[38] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2943. Арк. 2 зв.
[39] Там само. Арк. 1–2 зв.
[40] Там само. Арк. 2.
[41] Там само. Спр. 2941. Арк. 12.
[42] Там само. Спр. 2944. Арк. 5.
[43] Там само. Арк. 43.
[44] Там само. Арк. 43 зв.
[45] Філіїї "Просьвіти". 7. Філія в Коломиї… *Справозданє з дїяльности Товариства "Просьвіта" за час від 1. сїчня 1898 до 31. грудня 1899*. Львів : З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка, 1900. С. 13–14; Въ коломыйскôмъ повѣтѣ. *Свобода. Письмо політичне, просвѣтне и господарске для народу*. 1899. 18 (6) мая. Ч. 19. С. 150. Рубр.: Рухъ політичный, просвѣтный и економічный руского народу ; В коломийскім повітї: Загальні збори філії товариства "Просьвіта" в Коломиї відбули ся… *Свобода. Письмо політичне, просвѣтне и господарске для народу*. 1899. 25 червня (7 липня). Ч. 26. С. 206. Рубр.: Рухъ політичный, просвѣтный и економічный руского народу; *ЦДІАЛ України*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 67, 70.
[46] Зъ Коломыи пишуть нам… *Свобода. Письмо політичне, просвѣтне и господарске для народу*. 1899. 21 мая (1 червня). Ч. 21. С. 166. Рубр.: Новины.
[47] Вѣче въ Коломыи. *Свобода. Письмо політичне, просвѣтне и господарске для народу*. 1899. 11 (23) падолиста. Ч. 46. С. 367. Рубр.: Новины; *ЦДІАЛ України*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 70 зв.
[48] Письмо зъ Коломыѣ. [Просвѣтно-економічне вѣче коломыйскои філіи "Просвѣты"]. *Дѣло*. 1899. 22 грудня (3 сѣчня 1900). Ч. 286. С. 2.

солїдарности між ширшими масами нашого народу через віча”[49]. Після церковного богослужіння в головному українському храмі міста учасники віча зібралися в залі магістрату, де обрали голову засідання о. Т. Войнаровського. На зібранні виступили: М. Коцюба з Станиславова про організацію ремісничих і рільничих навчальних закладів, згадавши про діяльність шкіл гончарного і деревного промислу в м. Коломия та школи рільництва в м. Городенці, наголосивши про вступ селянських дітей на торгівельні курси, які організовує українське кооперативне товариство “Народна торгівля”; доктор медицини З. Левицький про охорону здоров’я краян; селяни І. Драґан з с. Балинці і В. Дутчак з с. Коршів Коломийського повіту про заснування і діяльність українських крамниць; проф. О. Колодницький про потребу заснування позичкових кас; проф. П. Мостович про забезпечення сільських громад краю худобою. На завершення культурно-просвітницького заходу його учасники заспівали гімн “Ще не вмерла Україна”[50].

Оживленням роботи читалень “Просвіти” на Коломийщині у цей час займався передусім заступник місцевої філії (з 1900 р. її голова) Леонтій Кузьма. Лише в 1899 р. він здійснив 14 поїздок по селах краю, намагаючись піднести рівень роботи осередків товариства[51]. Українська преса краю початку XX ст. високо оцінювала його діяльність. Л. Кузьма організовував просвітницькі віча у м. Коломиї та навколишніх селах з добірно підготовленими програмами і виголошеними рефератами: “Вже інтелїґенция не цураєсь вихилити голову по за брами міста і їхати на село, щоб нести лучі справдїшного сьвітла до менших братів, під сїльску, курну хату”[52].

Щотижня в 1900 р. філія “Просвіти” запровадила читання проф. І. Раковським науково-пізнавальних лекцій на природничі теми: “Хвороби заразливі і їх причини” (11 березня), “Море і його чудеса” (18 березня), “Вороги людського здоров’я” (25 березня), “Будова людського тіла” (1 квітня). Даний сегмент культурно-просвітницької роботи осередку товариства був спрямований в адрес українського селянства і був своєрідною відповіддю проти подібної праці польських культурно-освітніх кіл (діяльності т. зв. людового університету): вони будуть “кращою поживою”, ніж “неясні ремінісценції зі “szkoły ludowej” про “zaczarowanych królewnach i śpiących królach””[53].

12 і 22 березня 1900 р. філія “Просвіти” в м. Коломия спільно з музично-хоровим товариством “Коломийський Боян” організували величне свято з нагоди 39-х роковин смерті Тараса Шевченка[54]. Філія товариства вимагала від кожної читальні Коломийського повіту підготувати “відчит” (реферат) про життя і творчість Кобзаря. Для цього в кожен населений пункт краю були розіслані відповідні відозви[55].

1 квітня 1901 р. у Коломиї відбулися загальні збори філії товариства та святковий вечір з нагоди 40-х роковин смерті Т. Шевченка[56]. У загальному звіті про діяльність керівного осередку товариства вказувалося, що, попри перешкоди москвофілів і окремих радикалів, у

---

[49] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 1.

[50] Письмо зъ Коломыѣ. [Просвѣтно-економічне вѣче коломыйскои філіи “Просвѣты”]. *Дѣло*. 1899. 22 грудня (3 сѣчня 1900). Ч. 286. С. 2; Філії “Просьвіти”. 7. Філія в Коломиї… *Справозданє з дїяльности Товариства “Просьвіта” за час від 1. сїчня 1898 до 31. грудня 1899*. Львів : З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка, 1900. С. 13–14; Справозданє Народного Комітету. (Дальше). *Дѣло*. 1900. 28 червня (11 липня). Ч. 144. С. 2; *ЦДІАЛ України*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 1–4.

[51] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 5 зв.

[52] Кригулець М. Огляд народної роботи в Коломийщинї (Допись). *Дѣло*. 1902. 15 (28) марта. Ч. 61. С. 2.

[53] Олегъ Сатиръ. Зъ Коломыѣ [Популярно-науковѝ выклады коломыйскои філіи “Просвѣты”]. *Дѣло*. 1900. 3 (16) марта. Ч. 51. С. 2. Рубр.: Письма зъ краю; Справозданє Народного Комітету. (Дальше). *Дѣло*. 1900. 28 червня (11 липня). Ч. 144. С. 2.

[54] А. Л. Зъ Коломыѣ пишутъ нам… *Дѣло*. 1900. 3 (16) марта. Ч. 51. С. 2–3. Рубр.: Обходы въ память Т. Шевченка.

[55] Філїя “Просьвіти” в Коломиї, устроює дня 22 н. ст. марта с. р. великий сьвяточний обхід в честь Тараса Шевченка… *Свобода. Політичне, просьвітне і господарске письмо для народу*. 1900. 24 лютого (8 марта). Ч. 8. С. 4. Рубр.: Новини.

[56] Зъ Коломыѣ. Выдѣлъ коломыйскои філіи “Просвѣты” оповѣщує… *Дѣло*. 1901. 3 (16) марта. Ч. 50. С. 3. Рубр.: Новинки.

1900 р. вдалося відкрити три нові читальні на Коломийщині. Обраний новий керівний склад філії товариства, до якого ввійшли Леонтій Кузьма, Олекса Печерський, о. Н. Гриньовський, Іван Гомик, Олександр Кульчицький, Іван Раковський, Василь Дутчак з с. Коршів, Олекса Верстюк з с. Бучачки Коломийського повіту (нині село Снятинського району Івано-Франківської обл.), Лев Посацький і Омелян Колодницький[57]. Кожен з учасників зборів отримав видану коштом філії товариства книжечку, в якій містився календар, заклик для вступу в лави "Просвіти". Після цього о 7 год. вечора у приміщенні каси ощадності відбулися шевченківські вечорниці. Програма заходу складалася з таких частин: вступне слово проф. О. Колодницького та завершальне О. Кульчицького; промова селянина з с. Балинці І. Каралаша про життя і діяльність Т. Шевченка; виступи музично-хорового товариства "Коломийський Боян" та чоловічого хору читальні "Просвіта" с. Балинці під орудою В. Барнича; декламування поезій Т. Шевченка, І. Франка та С. Руданського просвітянами Ю. Мочернюком з с. Ковалівки ("Катерина" Т. Шевченка) і Ф. Боднаренком з м. Печеніжин ("На святоюрській горі" І. Франка, сміховинки С. Руданського). Леонтій Кузьма подбав про прикрашення сцени вісьмома художніми кліше з життя Кобзаря: хата, де народився письменник; його портрет у віці 28 років; Т. Шевченко – у солдатському засланні, в тюрмі, сидить на кріслі, в шапці; портрет Кобзаря та хрест, які висять на його могилі в м. Каневі. Завершувалися урочисті заходи у приміщенні Руського (Українського) народного дому (суч. вул. Театральна, 25), де "при співах і бесідах забавляли ся зібрані до пізна в ночи". Кошти з проведеного вечора мали піти на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Коломиї[58].

Щотижня, з 28 квітня до кінця червня 1901 р., у приміщенні Руського (Українського) народного дому члени філії товариства проводили популярно-наукові "відчити" на історичну, літературну та гігієнічну теми[59]. 30 травня 1901 р. місцева "Просвіта", спільно з іншими українськими культурно-мистецькими товариствами, влаштувала концерт на честь Кобзаря. Зібрані кошти з проведеного дійства мали піти на розвиток товариств "Шкільна поміч" та "Народний дім" в Коломиї[60].

Своєрідним проміжним підсумком праці осередку товариства стало організація в м. Коломия 1 листопада 1901 р. просвітно-господарського віча з нагоди 25-річчя діяльності філії "Просвіти"[61]. Напередодні його проведення у спеціально підготовленій відозві "Браття Земляки покутської Руси-України" вказувалося: "Не нам самих себе судити! Нехай нас судить история та безсторонна критика своїх і чужих. Наша філія Просьвіти вижидає спокійно того суду, бо через цілих 25 лїт она по змозї, але совісно сповняла свою ціль і свою задачу; а що плоди сего нашого спільного труду може не такі сьвітлі, як-би ми собі сего бажали, що овочі сеї нашої чвертьстолїтної діяльности може не дорівнують тому, що собі здобули за той час сусїдні народи, то винні тому тяжкі обставини, серед яких проживав в сїм часї весь наш руско-український народ"[62]. На вічі планувалося представити "велику бібліотеку", в якій селяни отримали б книги для своїх сільських читалень "Просвіти".

Святкове дійство розпочалося з богослужіння в головному греко-католицькому храмі міста. Після цього урочисті збори продовжилися в залі міського магістрату, які відкрив керівник філії "Просвіти" Л. Кузьма. Головою президії обрано одного з перших очільників товариства о. М. Лепкого (за іншими даними першого голову коломийської "Просвіти" о. І. Левицького[63]). Директор Борковський виголосив доповідь про важливість навчання і просвіти для

[57] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 9.
[58] З Коломиї. *Свобода. Політичне, просьвітне і господарске письмо для народу*. 1901. 9 мая (26 цьвітня). Ч. 17. С. 2–3. Рубр.: Дописи.
[59] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 9.
[60] Зъ Коломыѣ. Програма концерту Шевченка устроюваного заходомъ всѣхъ рускихъ товариствъ дня 30 мая… *Дѣло*. 1901. 15 (28) мая. Ч. 107. С. 3. Рубр.: Новинки.
[61] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 106; *ЦДІАЛ України*. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 9 зв.
[62] Братя Земляки покутскоі Руси-України! *Дѣло*. 1901. 8 (21) жовтня. Ч. 225, 226. С. 3.
[63] Народне сьвято Покутскоі Руси. *Свобода. Політичне, просьвітне і господарске письмо для народу*. 1901. 7 падолиста (25 жовтня). Ч. 43. С. 2.

українського народу та про значення в цій ділянці роботи “Просвіти”. Проф. І. Раковський виступив з повідомленням про витоки становлення та історичний розвиток коломийської філії “Просвіти”. о. А. Олесницький з с. Торговиці пільної Городенківського повіту промовив про важливість відкриття в краї різноманітних економічних спілок і товариств. Урочисті збори закрив голова філії Л. Кузьма, після чого всі присутні заспівали гімн “Ще не вмерла Україна”. Після обіду в просторій залі щадничої каси відбувся урочистий концерт, на якому заспівали чоловічий хор “Коломийського Бояна” та змішаний хор с. Балинці, декламували поезії діти з с. Пилипи та м. Печеніжин, виступили зі вступною та прикінцевою промовами проф. О. Макарушка і проф. Масляк. Невідомий автор розлогого допису в газеті “Свобода” підсумував проведення цього святкового дійства так: “Цїлий обхід випав величаво і дає надію, що рух народний на Покутю піде тепер значно горою… котрого спомин загрівати буде наших борців на Покутю до дальшої витрівалої боротьби за нашу правду і волю!...”[64].

19 травня 1902 р. філія товариства “Просвіта” під час Зелених свят влаштувала просвітньо-економічне віче, вечір пам’яті Т. Шевченка[65] та аматорську виставу “Наталка Полтавка” І. Котляревського за участю членів товариства с. Балинці Коломийського повіту. Керівним осередком коломийської філії підготовлено відозву про вшанування пам’яті Т. Шевченка. Подібний вечір пам’яті Кобзаря філія коломийської “Просвіти” організувала наступного року 25 березня у приміщенні Руського (Українського) народного дому (за іншими даними – міського магістрату[66])[67]. Тоді ж скликані загальні збори товариства за участю понад 200 членів, переважно селян. Обрано новий керівний склад філії “Просвіти”: головою став Омелян Колодницький, його заступником – Лесь Кульчицький. Цікаво, що О. Колодницький брав участь у відновленні читальні товариства сусіднього Косівського повіту – в м. Кути. Однак вже наприкінці 1903 р. він переїхав до польського міста Дембіца (“перенесений на мазури до Дембіци”[68]), тому деякий час обов’язки голови філії “Просвіта” виконував О. Кульчицький[69].

Подібний шевченківський вечір відбувся 25 березня 1904 р. після проведених загальних зборів філії “Просвіти” у великому залі Руського (Українського) народного дому, на якому були присутні 350 жителів краю. Про життя і діяльність Генія українського народу виголосив реферат проф. Іван Раковський, з музичними творами виступили хорові колективи села Балинці під орудою В. Барнича і містечка Печеніжин під керівництвом Недільського, поезії Т. Шевченка декламували Ганна Ткачук з с. Кийданч та Боднаренко з м. Печеніжин[70].

Станом на кінець 1903 р., на Коломийщині функціонували 28 читалень “Просвіти”, з них за останні два роки відкрито сім осередків[71].

Регулярне вшанування творчості Т. Шевченка та І. Котляревського коломийськими просвітянами на початку XX ст. набуло своєрідних форм і пов’язане зі співпрацею з наддніпрянськими культурно-просвітницькими діячами. Так, восени 1903 р. полтавчани подарували Руському (Українському) народному дому і філії товариства “Просвіта” у м. Коломия 19 образків до скіоптікону (проекційний пристрій, де подавалися різноманітні зображення форми “laterna magica”), присвячені життю і творчості Івана Котляревського та побуту наддніп-

---

[64] Народне сьвято Покутскоі Руси. *Свобода. Політичне, просьвітне і господарске письмо для народу*. 1901. 7 падолиста (25 жовтня). Ч. 43. С. 2; Коломыйске свято. *Дѣло*. 1901. 20 жовтня (2 падолиста). Ч. 287. С. 2–3. Рубр.: Новинки.

[65] Філїя “Просьвіти” в Коломиї. *Дїло*. 1902. 11 (24) мая. Ч. 105. С. 2. Рубр.: Рухъ в рускихъ товариствахъ.

[66] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 12.

[67] Видїл коломийскої філїї “Просьвіти” повідомляє… Дїло. 1903. 5 (18) марта. Ч. 52. С. 2. Рубр.: Новинки; ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 120, 120 зв.; ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 11–12.

[68] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2943. Арк. 14.

[69] Там само. Спр. 2942. Арк. 133.

[70] Там само. Спр. 2943. Арк. 16.

[71] Філїї “Просьвіти”. 10. Філїя “Просьвіти” в Коломиї. *Звіт з дїяльности Товариства “Просьвіта” за час від 1. сїчня 1902 до 31. грудня 1903*. Львів : З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка, 1903. С. 16–17; Товариство “Просьвіта” в роках 1902 і 1903. II. Філїї “Просьвіти”. *Дїло*. 1904. 12 (25) мая. Ч. 105. С. 1–2.

рянських українців (“Пам’ятник І. Котляревського на могилі в місті Полтаві”, “Сцена в селянській хаті (хазяй і хазяйка)”, “Забава з танцями на Україні”, “Хазяйка б’є мужа”, “Дівчина і вислужений салдат – за деревом хазяїн підслухує”, “Салдат в селянській хаті”, “Перестрашений козак з мітлою в руках”, “Плачучі селяни перед дівчиною” та ін.)[72].

Однак саме в цей час філія коломийської “Просвіти”, попри ініціативність окремих діячів у розбудові товариства, за спостереженнями окремих громадських активістів, займала слабке становище через засилля діяльності в місті українських радикальних, москвофільських та польських культурно-просвітницьких організацій: “… справа “Просьвіти” щойно в почині, бо і тут нема нїякої проґрами нї орґанїзації”[73].

Безумовно, українські радикали, завдячуючи енергійній праці Кирила Трильовського та його однодумців, наприкінці XIX – на початку XX ст. займали перші позиції в громадсько-політичному житті краю, сформувавши серйозну мережу осередків економічно-просвітнього “Коломийського товариства Народних Спілок” і пожежно-гімнастичного товариства “Січ”. До того ж в культурно-просвітній роботі “Коломийське товариство Народних Спілок” мала замінити діяльність осередків “Просвіти”, які в кінці XIX ст. в переважній більшості не мали популярності серед українських селян Покуття і Галицької Гуцульщини. Громадський діяч, один з керівників “Просвіти”, О. Колесса вбачав такі недоліки діяльності читалень “Просвіти”: по-перше, на відміну від польських національно-культурних товариств (“Kółka rolnicze”), українські читальні не займалися наданням соціально-економічної допомоги своїм членам, не створювали позичкові і щадничі каси, промислові і торгівельні спілки, шпихліри, крамниці тощо; по-друге, місцеві осередки “Просвіти” діяли відокремлено одна від одної, не мали впливу на організацію роботи філії товариства; по-третє, не була налагоджена справа звітності товариств[74]. На думку українських радикалів Коломийщини, діяльність читалень “Просвіти” і товариства ім. М. Качковського не підлягали будь-якій критиці. Їх праця підпорядковувалася партійно-політичній заангажованості керівників – народовців і русофілів[75]. На початку XX ст. у населених пунктах краю діяло більше 90 осередків “Коломийського товариства Народних Спілок”, переважно у Коломийському, Снятинському, Косівському і Надвірнянському повітах[76].

“Батько” українського січового руху та “вічний кандидат” до австрійського парламенту Кирило Трильовський неодноразово намагався втрутитися у роботу філії “Просвіти” у м. Коломия, намагаючись змінити ідеологеми культурно-просвітницької праці товариства. Так, 1 квітня 1901 р. на загальних зборах філії “батько” українського січового руху “став анонсувати свої “Спілки” і “Сїчи”, а відтак поставив внесок, щоби “Просьвіта” підпирала їх дїяльність і закладанєм Сїчий …”. Проте більшість членів філії “Просвіти” не підтримали його пропозицію щодо залучення просвітян в організації відкриття на територію краю нових осередків товариства “Січ”[77].

Проте особливо небезпечною виявилася культурно-просвітницька робота з поширення в 1902–1903 р. у краї москвофільських ідей священика о. М. Семьонова, який “… дуже ворожо відноситься до руских (українських. – *А. К.*) институций як і до рускої (української. – *А. К.*) інтелїґенциї взагалї, визиваючи єї в невідповідний спосіб підчас проповідий церковних”[78].

Тому в 1902–1903 р. філія “Просвіти” здійснювала ґрунтовну перевірку (люстрацію) читалень та була на відкритті низки читалень товариства не тільки Коломийського філіального округу, але й сусідніх повітів. Зокрема, у квітні-червні 1902 р. члени філії товариства здійснили

[72] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 128–131.
[73] Занепад Покутя. (Допись з Коломиї). *Дїло*. 1903. 10 (23) сїчня. Ч. 7. С. 2.
[74] Колесса О. Перестрій руских читалень на підставі зміни статута тов. “Просвіти”. *Народ*. 1890. 15 серпня. Ч. 16. С. 238–239; Чого хотять такъ зв. радикалы? *Дѣло*. 1891. 17 (29) червня. Ч. 135. С. 1–2.
[75] Р. Я. Селяне на зборах “Просвіти” й “Общества Качковского”. *Народ*. 1890. 1 жовтня. Ч. 19. С. 285–286.
[76] Королько А. “Коломийське товариство Народних Спілок”: ідеологічні засади і практична діяльність її осередків на Покутті (кінець XIX – початок XX ст.). *Питання історії України*. Збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2014. Т. 17. С. 68–82.
[77] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2943. Арк. 10 зв.
[78] Там само. Спр. 2942. Арк. 119.

низку поїздок у населені пункти краю для піднесення просвітянського руху: у квітні О. Колодницький перебував у м. Кути Косівського повіту на відкритті відновленої читальні "Просвіти"; у травні-червні Л. Кузьма, О. Колодницький, Л. Кульчицький, І. Раковський і О. Печерський неодноразово перебували в с. Березів нижній, займаючись організацією створення нового осередку товариства; 5 червня Л. Кузьма, Є. Винницький і І. Михалевський здійснювали перевірку читальні в с. Матіївці, а о. Гриньовський перебував з робочою поїздкою у м. Снятин; 15 червня Л. Кузьма, Іванець, Франчук і Кендзерський були на відкритті читальні у с. Молодятин; 19 травня у м. Коломиї для членів читалень товариства краю організовано просвітницько-господарське віче[79]. Станом на кінець 1902 р. під орудою філії товариства перебувало 32 читальні Коломийського філіального округу, в яких налічувалося 700 членів[80].

У червні 1903 р. О. Колодницький здійснив люстрацію читальні в с. Шепарівці, Л. Кузьма, І. Михалевський і Є. Винницький перевіряли роботу просвітянського осередку в с. Молодятин, відпоручник о. А. Олесницький перебував на відкритті читальні "Просвіти" в містечку Гвіздець[81]. Однак ця робота ревізійного змісту була перервана у зв'язку з несподіваним переїздом голови філії товариства О. Колодницького до польського міста Дембіца: "Будучи отже занятий своєю справою, не міг він як слїд заниматись справою товариства, а тим самим і Видїл остався, так би сказати, без проводу. Втім настав час ферий (канікул. – *А. К.*), коли то майже всї видїлові роз'їхались, а вслїд за тим і робота Видїлу мусїла перерватись"[82]. Все ж за сприяння інших членів філії О. Кульчицького, Л. Кузьми, Є. Винницького і Н. Гриньовського за період жовтня 1903 р. – березня 1904 р. були відкриті нові читальні "Просвіти" в селах Воскресінці, Тростянка і Рунгури, відновлено роботу просвітянської "клітини" в с. Турка, з ревізійною метою організовані поїздки в села Корнич, Іспас та містечко Печеніжин[83].

20 листопада 1908 р. на загальних зборах філії "Просвіти" в м. Коломия обраний новий керівний осередок: урядник І. Чернявський (голова), о. І. Майковський з с. Княждвір, професори Л. Кузьма, Р. Шипайло, Н. Даниш, Є. Данилович, А. Крушельницький, учитель І. Петришин, містянин Рудницький і селянин І. Ткачук з с. П'ядики[84]. Наступного дня, 21 листопада, відкрито нову (другу) читальню "Просвіти" ім. Тараса Шевченка при Руському (Українському) народному домі м. Коломия (перша діяла на "кутському передмісті"[85]), до складу якого ввійшло 80 членів. Головою читальні обраний проф. Ф. Примак. Цікаво, що одразу ж на другому поверсі Народного дому відкрита канцелярія філії товариства[86]. При читальні діяла "Міщанська спілка", яка займалася піднесенням економічного рівня свідомості української громади міста. Культурно-просвітницький осередок мав добірну, проте не чисельну бібліотеку, "дає членам духову поживу і видирає з простих рук польські патріотичні видавництва". Читальня "Просвіти" зорганізувала аматорський драматичний гурток, який періодично ставив на сцені вистави. Загалом, у 1908 р. за сприяння філії товариства на території Коломийщини було відкрито сім читалень "Просвіти" – дві у с. Залуччя, по одній в с. Сороки, с. П'ядики, с. Рунгури і с. Мишин, а також при Руському (Українському) народному домі м. Коломия[87].

21 грудня 1908 р. з нагоди 40-річчя заснування "Просвіти" в м. Коломия відбувся "ювілейний обхід" під керівництвом проф. Никифора Даниша[88]. Днем раніше подібний захід за сприяння членів коломийської філії та членів місцевої читальні організований у містечку

---

[79] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 13, 13 зв., 14.
[80] Там само. Арк. 14.
[81] Там само. Спр. 2943. Арк. 13 зв., 14.
[82] Там само. Арк. 14.
[83] Там само. Арк. 14, 14 зв.
[84] Там само. Спр. 2942. Арк. 168, 168 зв.; Спр. 2943. Арк. 23, 23 зв.
[85] Там само. Спр. 2942. Арк. 70 зв., 71.
[86] Там само. Спр. 2941. Арк. 52, 53 зв.; З Коломиї. (А наша народна робота?). Дїло. 1909. 24 (11) лютого. Ч. 40. С. 2. Рубр.: Письма з краю.
[87] Там само. Спр. 2943. Арк. 20.
[88] Там само. Спр. 2941. Арк. 52; Спр. 2942. Арк. 170; Спр. 2943. Арк. 18 зв.; З Коломиї. (Загальні збори філії "Просьвіти"…). *Дїло*. 1908. 1 грудня (18 падолиста). Ч. 271. С. 2. Рубр.: Письма з краю.

Печеніжин[89]. Члени філії І. Чернявський і Р. Шипайло взяли участь у роботі просвітницько-економічного конгресу "Просвіти", який відбувся 1–2 лютого 1909 р. у Львові[90]. 10 червня 1909 р. спільно з місцевим осередком "Сільського господаря" філія "Просвіти" організувала у м. Коломиї просвітницько-економічне віче[91]. Саме за безпосередньою участю керівництва "Сільського господаря" філія "Просвіти" купила у коломийського міщанина Габера будинок з господарськими приміщеннями[92] за 1 200 крон для читальні і промислової бурси по вул. Гетьманській, 53. Головний виділ "Просвіти" у м. Львів виділив 300 к., решта суми була зібрана з членів філії та з пожертв міщан[93].

У 1909 р. філія "Просвіти" організувала з'їзд народних вчителів. На ньому обговорювалися справи української народної школи і учительства, діяльність вчителів в українських народних організаціях, правовий захист вчителів, справа організації учительських і шкільних віч. На з'їзд були запрошені представники українських політичних організацій, Руського (Українського) педагогічного товариства і Головної управи товариства "Взаємної допомоги вчителям"[94].

За одинадцять місяців – грудня 1908 р. – жовтня 1909 р. – члени філії товариства здійснили 36 поїздок до 31 читальні Коломийського філіального округу, лише у м. Печеніжин було проведено таких п'ять зустрічей, а в с. Коршів – дві. За цей період часу зусиллями керівництва товариства було відкрито шість читалень у селах Раківчик, Рогиня (нині село Городенківського району Івано-Франківської обл.), Назірна, Гуцулівка Коломийського повіту, Ключів великий Печеніжинського повіту, а також, як уже зазначалося, у м. Коломиї читальня при Руському (Українському) народному домі[95], який, через брак приміщення, був об'єднаний в одну читальню на "кутському передмісті". Загалом, на кінець 1909 р. до коломийської філії "Просвіти" належало 49 читалень[96]. У проміжку часу з 1 листопада 1909 р. до 12 червня 1910 р. просвітяни філіального осередку з різноманітними цілями (участь у роботі загальних і "довірочних" зборів, відкритті і перевірці читалень; виступи з просвітницько-економічними рефератами) здійснили 25 поїздок у населені пункти краю, відкрили три нові читальні у селах П'ядики, Джурків і Березів вижний (друга читальня "на Лазах")[97].

Восени 1910 р. філія "Просвіти" організувала курси для неграмотних жителів краю[98]. Протягом 1909–1914 рр. філія утримувала учнів ремісничо-промислової бурси в м. Коломия, якщо їхні батьки або опікуни були членами "Просвіти"[99]. За словами просвітян, мета її створення – "виховати в патріотичнім дусї молодїж тутешніх шкіл ремісничо-промислових, як також рятувати її перед польонїзациєю і московщенєм, до чого подали собі руки так тутешні польонїзатори як і руссифікатори"[100]. У вересні 1909 р. члени філії товариства взяли на опіку 13 вихованців бурси, з яких 11 навчалися у школі деревного промислу та по одному – у гончарській та в народній школі[101]. Настоятелем бурси став просвітянин Іван Петришин. З метою виховання української молоді в національному дусі, члени філії товариства взяли на себе обов'язок викладати для своїх підопічних історію Руси-України та історію русько-української писемності (історію української літератури). Вони звернулися до керівництва "Просвіти" з

[89] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 20, 20 зв.
[90] Там само. Арк. 20 зв.
[91] Там само. Арк. 36.
[92] Там само. Арк. 25.
[93] Там само. Спр. 2943. Арк. 182, 182 зв.
[94] Там само. Спр. 2942. Арк. 176.
[95] Там само. Спр. 2959. Арк. 23.
[96] Там само. Спр. 2944. Арк. 19 зв., 20.
[97] Там само. Арк. 21, 21 зв., 22.
[98] Там само. Спр. 2941. Арк. 55.
[99] Видїл філії "Просьвіти" в Коломиї прийме… *Дїло*. 1910. 20 (7) липня. Ч. 158. С. 7. Рубр.: Конкурси бурс; Видїл філії "Просьвіти" в Коломиї прийме… *Дїло*. 1912. 18 (5) липня. Ч. 8149. С. 6. Рубр.: Конкурси бурс і інститутів.
[100] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 20 зв.
[101] Там само. Арк. 17.

проханням подарувати для вихованців ремісничо-промислової бурси 12 книг "Історії України-Руси" О. Барвінського, по одному примірнику "Руської письменності" Ю. Романчука, мапу України-Руси, укладену д-ром Величком[102]. В 1913 р. керівний осередок "Просвіти" Коломийського повіту оголосив конкурс на отримання двох стипендій по 50 кор. для учнів, які мали бажання навчатися на 5-місячних зимових курсах садівничо-господарської школи в с. Милування Товмацького повіту (нині село Тисменицького району Івано-Франківської обл.)[103].

За вказівкою керівництва у м. Львів з початком другого десятиліття XX ст. до філії товариства у м. Коломиї почали надсилати звіти про свою діяльність читальні "Просвіта" населених пунктів Коломийського повіту. Так, у червні 1910 р. звіти про свою діяльність надіслали лише вісім читалень: сіл Гуцулівка, Залуччя над Прутом, Кулачківці (нині село Снятинського району Івано-Франківської обл.), Матіївці, Пилипи, Раківчик, Росохач, а також передмістя Надвірнянське м. Коломия[104].

У 1911 р. обраний новий керівний склад філії "Просвіти" у м. Коломия: Іван Чернявський (голова), Іван Фіголь (заступник голови), Іван Петришин (секретар), Іван Біленький (касир), Іван Рудницький (контролер), Євген Данилович, Іван Ткачук, А. Миколаєвич, Теодор Примак, Михайло Ґудз[105]. За цей рік філія "Просвіти": провела 33 засідання; мала власну канцелярію, бібліотеку, яка складалася з 302 томів книг; опікувалася 20 вихованцями ремісничо-промислової бурси, яка знаходилася у приміщенні товариства; влаштувала величаві урочистості з нагоди сторіччя Маркіяна Шашкевича (8 грудня)[106], поставила два концерти для вихованців бурси; організувала два з'їзди відпоручників (делегатів) читалень та здійснила 26 люстрацій (перевірок) осередків "Просвіти" у Коломийському повіті; спричинилася до заснування читальні "Просвіти" у с. Дятьківці та "Молочарської спілки" у с. Турка. На 87 громад Коломийського філіального округу: діяли 54 читальні, з яких 42 розвивалися добре, вісім знаходилися у задовільному стані і лише чотири занепадали; загальна кількість членів читалень – 2 509, з них 2 207 чоловіків і 302 жінок; передплачувалося 173 часописи, у бібліотеках читалень налічувалося 5 341 книга. Власні читальняні будинки мали лише шість осередків товариства (у селах Балинці, Вербіж нижній, Жукотин, Іспас, Корнич, Сопів), каси – один, крамниці – сім, шпихліри – один. У двох читальнях функціонували аматорські театральні гуртки, у п'яти – хорові колективи. У селах Коломийщини організовано 14 шевченківських і 18 шашкевичівських "обходів" (урочистостей з нагоди вшанування Т. Шевченка і М. Шашкевича)[107]. У середині 1912 р. філія "Просвіти" спільно з філією "Сільського господаря" були організаторами проведення виставки домашнього промислу[108].

У передвоєнний рік, 25 березня 1913 р., на загальних зборах філії "Просвіти" обраний новий керівний склад товариства: голова – професор Євген Данилович, заступник голови – професор гімназії Теодор Примак, секретар – студент Петро Білоскурський, касир – учитель Іван Біленький, члени виділу – урядовці Михайло Ґудз, Юліан Колцуняк та учитель Іван Матковський, заступники – гімназійний професор Никифор Даниш, студент Петро Марчишин і містянин Іван Рудницький[109].

Коротко звернемо увагу про створення під орудою філії двох читалень "Просвіти" у м. Коломия – на "кутському передмісті" та імені Тараса Шевченка.

21 січня 1900 р. (за іншими даними 28 листопада 1899 р.[110]) за участю керівництва філії товариства відбулося відкриття читальні "Просвіти" на "кутському передмісті" у м. Коломия

---

[102] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 177, 177 зв.
[103] Видїл філії Тов. "Просьвіта" в Коломиї розписує конкурс… *Свобода. Ілюстрована політична і просьвітна часопись*. 1913. 18 вересня. Ч. 38. С. 7. Рубр.: Оповістки.
[104] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2942. Арк. 184.
[105] Там само. Спр. 2944. Арк. 32.
[106] Там само. Спр. 2942. Арк. 194.
[107] Там само. Спр. 2942. Арк. 191; Спр. 2944. Арк. 32, 32 зв., 33, 35.
[108] Там само. Спр. 2942. Арк. 202 зв.
[109] Там само. Спр. 2943. Арк. 32.
[110] Бойцан В. Читальня ... С. 42.

(суч. вул. Міцкевича, 47 в). З привітанням виступив голова філії Володимир Глинський, вказавши на важливість створення цього культурно-просвітницького осередку та заохотивши зібраних членів-засновників до праці, ощадності, стійкості у реалізації своїх намірів щодо заснування позичкових кас, шпихлірів і т. д. Його підтримав член філії товариства О. Кульчицький, наголосивши на необхідності ведення економічно-просвітницької праці, адже торгівля і промисел потрапили у чужі руки, а "цілий наш доробок, наш гріш кервавий переходить в чужу кишеню". До складу читальні ввійшло 34 члени, обрано його керівництво: о. Теодозій Курпяк (голова), Леонтій Кузьма (заступник голови), Микола Жураковський, Василь Березовський, Антоній Базак, Антоній Березовський, Петро Яремчук, Стефан Жураковський, Омелян Колодницький[111].

2 січня 1910 р. відбулися загальні збори осередку, на якому про важливість створення українських кооперативних спілок промовляли представник коломийської філії Н. Даниш та о. Станецький. Обраний новий керівний осередок читальні: О. Кігітчук (голова) (згідно звіту читальні "Просвіти", переданого до м. Львів, головою осередку був І. Рудницький[112]), М. Березовський (заступник голови), І. Рудницький (писар), І. Судак (скарбник), В. Данилюк (бібліотекар), П. Божемська, Розалія Базак. Просвітяни збирали кошти на будівництво власного читальняного будинку. Осередок товариства налічував 73 члени, мав змішаний хор, що складався з 30 хористів, аматорський гурток та невеличку бібліотеку, в якій містилося 260 книг, переважно видання "Просвіти"[113].

Читальня "Просвіти" імені Тараса Шевченка, яка була заснована у листопаді 1908 р., налічувала 80 членів – 60 чоловіків і 20 жінок. До складу керівного осередку входили: Федір Примак (голова), Осип Кігітчук (заступник голови), Юліан Колцуняк (писар), Осип Турянський (касир), Іван Хомяк (бібліотекар), Стефан Ясінчук і Михайлина Рудницька. Цей культурно-просвітницький осередок, за словами краєзнавця Володимира Бойцана, відігравав чи не найважливішу роль в культурному житті міста[114]. У читальні містилася невелика бібліотека з 36 книг, передплачувалися українські часописи "Свобода" і "Письмо з Просьвіти". Оренда кімнат Руського (Українського) народного дому виявилася за дорогою, а тому читальня "Просвіти" імені Тараса Шевченка у травні 1909 р. об'єдналася з читальнею на "кутському передмісті" і знаходилася у приміщенні останньої[115].

У кінці 1908 р. відбулися загальні збори читальні, на яких обрали новий провід: голова – Іван Рудницький, його заступник – Матвій Березовський, члени: писар – Павлина Божемська, касир – Іван Судак, бібліотекар – Василь Данилюк та заступниця виділових – Розалія Базак. Рівень освіченості читальників був доволі високий, тільки шість були малописьменними. Збори читальні "Просвіти" імені Тараса Шевченка супроводжувалися рефератами на національно-патріотичну тематику. Доповідачами були відомі коломийські інтелектуали: Й. Чайківський, Ф. Примак, Р. Шипайло та ін. Функціонував аматорський театральний гурток та хор з 30 співаків. Поступово зростала читальняна бібліотека, яка на початку лютого 1910 р. нараховувала 260 творів у 98 томах. При осередку зав'язали міщанську торгово-промислову спілку з обмеженою порукою, з якої користали не тільки читальники, але й містяни[116].

Таким чином, напередодні Першої світової війни в м. Коломия окрім філії "Просвіти", функціонували дві читальні – при Руському (Українському) народному домі ім. Тараса Шевченка і на "кутському передмісті". Також діяли такі українські культурно-освітні, кооперативні і господарські товариства: "Родина" (1889 р. заснування, 96 членів), "Жіночий кружок" (утримував жіночу бурсу, надавав дешеві обіди для незабезпечених школярів), "Кружок українських дівчат", "Народний дім", музично-хорове товариство "Коломийський Боян" (59 членів), "По-

[111] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2959. Арк. 9, 9 зв.
[112] Там само. Арк. 20.
[113] Там само. Арк. 14; Присутний. З Коломиї. (Читальня "Просьвіти" на кутськім передмістю). *Свобода. Політична, просьвітна і господарська часопись*. 1910. 20 сїчня. Ч. 3. С. 5–6. Рубр.: Дописи.
[114] Бойцан В. Читальня... С. 42.
[115] ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2944. Арк. 20; Спр. 2959. Арк. 35, 35 зв.
[116] Бойцан В. Читальня... С. 42.

кутський союз кредитовий", академічне товариство "Громада", філія "Сільського господаря", кредитне товариство "Міщанська спілка", "Шкільна поміч", гімнастичне товариство "Сокіл" (69 членів), "Руська захоронка", філія Руського товариства педагогічного (члени цього товариства: утримували бурсу для учнів руської (української) гімназії; вели семінарійні курси для хлопців і дівчат, а також курси для неграмотних; спробували заснувати курси для неграмотних солдат, але заборонило військове командування), окружний відділ товариства "Взаїмна поміч учителів і учительок" (утримував бурсу для хлопців; при відділі функціонував "Аматорський драматичний кружок" і працювала бібліотека)[117].

Отже, "Просвіта" несла в народні маси культуру, знання й національну свідомість і була важливим чинником консолідації галицьких українців. Діяльність культурно-просвітницького товариства регламентувалася статутами. Офіційні документи першої половини 1890-х рр. чітко засвідчують, що у своїй роботі на місцях головний осередок "Просвіти" у м. Львів спирався на філії та читальні. Філія "Просвіти" у м. Коломия, як складова просвітницького руху, відіграла важливу роль у піднесенні національної свідомості українців. Її практичні кроки у кінці XIX – на початку XX ст. стали основним засобом впливу на суспільну думку та підняття культурного рівня жителів краю. Окрім цього, філія виконувала й інше завдання: виявлення в міському і сільському середовищі людей, здатних до розумової праці, залучення їх до суспільно-політичної діяльності з перетворенням у подальшому на провідників нації. За безпосередньої участі її кращих представників стало можливим створення у читальнях драматичних гуртків, оркестрів, бібліотек, крамниць і позичкових кас. Члени філії товариства "Просвіта" регулярно проводили у м. Коломия та селах краю просвітницько-економічні віча, відкриті лекції, урочисті заходи з нагоди вшанування Т. Шевченка і М. Шашкевича. Завдяки активній діяльності філії товариства на початку XX ст. в головному місті Покуття були засновані і діяли дві читальні "Просвіта" – на "кутському передмісті" та імені Тараса Шевченка.

ACTIVITIES AFFILIATE OF THE "PROSVITA" IN THE TOWN KOLOMYIA
(late XIXth – early XXth centuries)

Andrii KOROLKO
State Higher Educational Institution
"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: korolko_andr@ukr.net

Summary

The article analyzes the activities affiliate of the "Prosvita" in Kolomyia (late XIXth – early XXth centuries).

The statutes of "Prosvita" concerning organization of activity affiliates and reading rooms of the company are analyzed. Affiliates and reading rooms of "Prosvita" were to become centers of cultural revival for Ukranians of the Austro-Hungarian Empire.

Forms of work and practical steps of activity affiliate of the "Prosvita" in Kolomyia in the investigated period are traced. The affiliate of the "Prosvita" was formed on the foundations of the Ukrainian literary and drama society and the local reading room. The center of the society was opened on February 27, 1877. Its first chairman was Ivan Levitsky. For the first decade, the affiliate did not show much activity in the development of national and cultural life of Ukrainians in the region.

The rise of the society dates back to the last decade of the XIXth century. The affiliate regularly organized cultural, educational and artistic events and prepared reports on its work.

The practical work of the society became more active at the beginning of the XXth century. Members of the affiliate organized educational and economic councils, organized concerts in honor of the memory of T. Shevchenko and M. Shashkevich, gave scientific and educational lectures, opened new reading rooms of the

[117] Часть інформацийна. Провідник по Галичині. *Ілюстрований калєндар товариства "Просьвіта" на рік звичайний 1910*. Львів, 1910. Річник XXXIII. С. 29.

"Prosvita" in the region. However, there were difficulties in the work of the society in connection with the activities of the reading rooms of the M. Kachkovskyi Society and the "Kolomyia society of People's Unions", which were in the path of influence of muscovites and radicals.

The activity of two reading rooms of the "Prosvita" in Kolomyia – in the "Kutsky suburb" and named after Taras Shevchenko is covered.

The affiliate of the "Prosvita" in Kolomyia has become the main means of influencing public opinion and raising the cultural level of the region's residents. Its members found in the urban and rural environment people capable of intellectual work, involved in socio-political activities with the subsequent transformation into leaders of the Ukrainian nation.

Keywords: *affiliate, "Prosvita", reading room, Pokuttia, cultural and educational work, library.*

REFERENCES

A. L. (1900, Marsh 3 (16)). Z Kolomyi pyshut nam … [From Kolomyia write to us …]. *Dilo*, no. 51, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Arsenych, P. (1997). Filiia "Prosvity" v Kolomyi [Affiliate of "Prosvita" in Kolomyia]. *Biuleten Ivano-Frankivskoho OO VUT "Prosvita" im. T. Shevchenka*, no. 10, pp. 7 (in Ukrainian).

Az Buky. (1894, December 2 (14)). Z Kolomyi pyshut nam … [From Kolomyia write to us …]. *Dilo*, no. 270, pp. 3–4 (in Ukrainian).

Boitsan, V. (2001). Chytalnia [Reading room]. *Entsyklopediia Kolomyishchyny* [*Encyclopedia of Kolomyishchyna*]. Kolomyia: Vik, Pt. 12, let. Ch, pp. 38–45 (in Ukrainian).

Bratia Zemliaky pokutskoi Rusy-Ukrainy! [Brothers of the countrymen of Pokutian Rus-Ukraine!]. (1901). *Dilo*, October 8 (21), no. 225 and 226, s. 3 (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 348 "Prosvita" Society, Lviv. Descr. 1 Case. 2941 (Lists of members the affiliate in Kolomyia). 1880–1916. 68 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 348. Descr. 1 Case. 2942 (Correspondence with the affiliate in Kolomyia about holding meetings, conferences, approval of statutes and other organizational issues). 1889–1913. 223 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 348. Descr. 1 Case. 2943 (Protocols of meetings and general meetings of members of the affiliate in Kolomyia). 1897–1938. 115 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 348. Descr. 1 Case. 2944 (Reports on the activities of the affiliate in Kolomyia). 1899–1939. 140 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv. F. 348. Descr. 1 Case. 2953 (Reports, protocols, correspondence and other materials on the activities of the reading room named after T. Shevchenko in Kolomyia). 1899–1937. 76 p. (in Ukrainian).

Chast informatsyina. Providnyk po Halychyni [Information part. Guidebook to Galicia] (1910). *Iliustrovanyi kaliendar tovarystva "Prosvita" na rik zvychainyi 1910*. Lviv, Annual XXXIII, p. 29 (in Ukrainian).

Choho khotiat tak zv. radykaly? [What do the so-called radicals want?]. (1891, June 17 (29)). *Dilo*, no. 135, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Do Rusyniv z povitiv: Kolomyiskoho, Sniatynskoho, Kosivskoho, Horodenskoho i susidnykh [To the Ruthenians from the counties: Kolomyia, Sniatyn, Kosiv, Gorodenka and neighboring]. (1890, August 3 (15)). *Dilo*, no. 175, p. 1 (in Ukrainian).

Filii "Prosvity". 10. Filiia "Prosvity" v Kolomyi [Affiliates of "Prosvita". 10. The affiliate of "Prosvita" in Kolomyia]. (1903). *Zvit z diialnosty Tovarystva "Prosvita" za chas vid 1. sichnia 1902 do 31. hrudnia 1903. Lviv : Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka* [*Report on the activities of the Society "Prosvita" for the period from January 1, 1902 to December 31, 1903*]. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka, pp. 16–17 (in Ukrainian).

Filii "Prosvity". 7. Filiia v Kolomyi … [Affiliates of "Prosvita". 7. The affiliate in Kolomyia …]. (1900). *Spravozdanie z diialnosty Tovarystva "Prosvita" za chas vid 1. sichnia 1898 do 31. hrudnia 1899* [*Report on the activities of the Society "Prosvita" for the period from January 1, 1898 to December 31, 1899*]. Lviv: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, pp. 13–14 (in Ukrainian).

Filiia "Prosvity" v Kolomyi [The affiliate of "Prosvita" in Kolomyia]. (1902, May 11 (24)). *Dilo*, no. 105, p. 2 (in Ukrainian).

Filiia "Prosvity" v Kolomyi, ustroiuie dnia 22 n. st. marta s. r. velykyi sviatochnyi obkhid v chest Tarasa Shevchenka … [The affiliate of "Prosvita" in Kolomyia organizes a big festive procession in honor of Taras Shevchenko on March 22 …]. (1900, February 24 (March 8)). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pysmo dlia narodu*, no. 8, p. 4 (in Ukrainian).

Harat, R. M. (2000). Filiia “Prosvity” v Kolomyi v dokumentakh Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu v Lvovi [The affiliate of “Prosvita” in Kolomyia in the documents of the Central State Historical Archive in Lviv]. *Pytannia istorii Ukrainy*, vol. 4, pp. 377–382 (in Ukrainian).

II. Filii “Prosvity” [II. Affiliates of “Prosvita”]. (1904, May 12 (25)). *Dilo*, no. 105, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Kolessa, O. (1890, August 15). Perestrii ruskykh chytalen na pidstavi zminy statuta tov. “Prosvity” [Restructuring of Ukrainian reading rooms on the basis of changes in the charter of the society “Prosvita”]. *Narod*, no. 16, pp. 238–239 (in Ukrainian).

Kolomyiske sviato [The Kolomyia holiday]. (1901, October 20 (November 2)). *Dilo*, no. 287, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2014). “Kolomyiske tovarystvo Narodnykh Spilok”: ideolohichni zasady i praktychna diialnist yii oseredkiv na Pokutti (kinets XIX – pochatok XX st.) [“Kolomyia society of People’s Unions”: ideological principles and practice of its branches in Pokuttia (late XIXth – early XXth centuries)]. *Pytannia istorii Ukrainy*, vol. 17, pp. 68–82 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2018). Diialnist oseredkiv tovarystva “Prosvita” na Pokutti naprykintsi XIX – pochatku XX st. (za materialamy chasopysu “Dilo”) [Activity of cells of “Prosvita” in Pokuttia at the late XIXth – early XXth centuries (based on “Dilo” newspaper)]. *Pokuttia – kolyska ukrainskoho natsionalnoho derzhavotvorennia*, Ivano-Frankivsk, pp. 237–266 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2019). Statuty “Prosvity” – holovnyi chynnyk orhanizatsii diialnosti filii i chytalen ukrainskykh kulturno-prosvitnikh tovarystv v Halychyni (ostannia tretyna XIX – pochatok XX st.) [Statues of “Prosvita” – the main factor in organizing the activties of affiliates and reading rooms of Ukrainian cultural and associations in Galicia (last third XIXth – early XXth centuries)]. *Kaluski istorychni studii*, vol. 3, pp. 29–41 (in Ukrainian).

Kryhulets, M. (1902, March 15 (28)). Ohliad narodnoi roboty v Kolomyishchyni (Dopys) [Review of folk work in the Kolomyia County (Post)]. *Dilo*, no. 61, p. 2 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2010). *Tsisarska Kolomyia. 1772–1918 [Imperial Kolomyia. 1772–1918]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Narodne sviato Pokutskoi Rusy [People’s holiday of Pokutian Rus’]. (1901, November 7 (October 25)). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pysmo dlia narodu*, no. 43, p. 2 (in Ukrainian).

Novyi statut Tovarystva “Prosvita” [The new charter of “Prosvita”]. (1891, March 22 (April 3)). *Batkivshchyna*, no. 12, pp. 72 (in Ukrainian).

Pershii ustav dlia Chytalen “Prosvity” ukhvalenyi Holovnym Vydilom tovarystva “Prosvita” u Lvovi dnia 24 n. st. sichnia 1894 r. [The first charter for reading rooms of “Prosvita” of the approved by the headquarters in Lviv of January 24, 1894]. (1894, January 19 (31)). *Dilo*, no. 14, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Promova holovy tovarystva “Prosvita” Yul. Romanchuka na zahalnykh zborakh [Speech of the chairman of the society “Prosvita” Yul. Romanchuk at the general meeting]. (1898, January 22 (February 3)). *Dilo*, no. 17, p. 1 (in Ukrainian).

Prysutnyi. (1910, Yanuary 20) Z Kolomyi. (Chytalnia “Prosvity” na kutskim peredmistiu) [From Kolomyia. (Reading room of “Prosvita” in the Kutsk suburb)]. *Svoboda. Politychna, prosvitna i hospodarska chasopys*, no. 3, pp. 5–6 (in Ukrainian).

Pysmo z Kolomyi. (Prosvitno-ekonomichne viche kolomyiskoi filii “Prosvity”) [Letter from Kolomyia. (Educational and economic chamber of the Kolomyia affiliate of “Prosvita”)]. (1899, 1900). *Dilo*, no. 286, p. 2 (in Ukrainian).

R. Ia. (1890, October 1). Seliane na zborakh “Prosvity” i “Obshchestva Kachkovskoho” [Peasants at the meeting of “Prosvita” and “Kachkovsky Society”]. *Narod*, no. 19, pp. 285–286 (in Ukrainian).

Reguliamin i instruktsyia dlia vydilu filii “Prosvity” [Rules and instructions for affiliate management of “Prosvita”]. (1908, June 5, May 23). *Dilo*, no. 124, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Satyr, O. (1900, March, 3(16)). Z Kolomyi (Populiarno-naukovi vyklady kolomyiskoi filii “Prosvity”) [From Kolomyia (Popular scientific lectures of the Kolomyia affiliate of “Prosvita”)]. *Dilo*, no. 51, p. 2 (in Ukrainian).

Savchuk, M. (2018). Prosvitiany Halychyny zikhalysia do Kolomyi. *Slovo Prosvity*. Retrieved from: http://slovoprosvity.org/2018/12/06/prosvityany-halychyny-zjihalysya-do-kolomyji (in Ukrainian).

Serediak, A. (1993). Diialnist tovarystva “Prosvita” v 1868–1914 rr. [The activities of “Prosvita” in 1868–1914], *Narys istorii “Prosvity”*. Krakiv, Paryzh, Lviv, pp. 18–42 (in Ukrainian).

Sorok lit diialnosty “Prosvity” [Forty years of activity of the “Prosvita”]. (1908, December 8 (November 25)). *Dilo*, no. 276, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Spravozdanie Narodnoho Komitetu. (Dalshe) [Report of the Peoples Committee. (Continuation)]. (1900, June 28 (July 11)). *Dilo*, no. 144, p. 2 (in Ukrainian).

Spravozdanie z diialnosty tovarystva “Prosvita” za chas vid 1 sichnia 1894 r. do 31 hrudnia 1895 r. [Report on the activities of the society of “Prosvita” for the period from January 1, 1894 to December 31, 1895]. (1896, January 5 (17)). *Dilo*, no. 4, p. 2 (in Ukrainian).

Spravozdanie z diiatelnosty Tovarystva “Prosvita” za chas vid 1 sichnia 1892 do 31 hrudnia 1893 roku [Report on the activities of the society of “Prosvita” for the period from January 1, 1892 to December 31, 1893]. (1894, January 15 (27)). *Dilo*, no. 11, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Spravy soimovi [Tne sejm affairs]. (1890, October 24 (November 5)). *Batkivshchyna*, no. 43 and 44, pp. 542–543 (in Ukrainian).

Tovarystva dlia pidderzhky tovaryskoho i narodnoho zhytia. I. Pershe ruske literaturno-dramatychne tovarystvo v Kolomyi [Societies for the support of social and people’s life. I. The first Ukrainian literary and dramatic society in Kolomyia]. (1885). *Iliustrovanyi kaliendar tovarystva “Prosvita” na rik zvychainyi 1886*. Lvov, pp. 84–85 (in Ukrainian).

V kolomyiskim poviti [In the Kolomyia district]. (1899, May 18 (6)). *Svoboda. Pysmo politychne, prosvitne y hospodarske dlia narodu*, no. 19, p. 150 (in Ukrainian).

V kolomyiskim poviti: Zahalni zbory filii tovarystva “Prosvita” v Kolomyi vidbuly sia … [In the Kolomyia district: The general meeting affiliate of the “Prosvita” in Kolomyia took place …]. (1899, June 25 (Juli 7)). *Svoboda. Pysmo politychne, prosvitne y hospodarske dlia narodu*, no. 26, p. 206 (in Ukrainian).

Viche v Kolomyi [Chamber in Kolomyia]. (1899, November 11 (23)). *Svoboda. Pysmo politychne, prosvitne y hospodarske dlia narodu*, no. 46, p. 367 (in Ukrainian).

Vid vydilu. Vydil chytalni v Yspasi pobich Kolomyi skladaie … [From management. The management of the reading room in Ispas near Kolomyia is …]. (1896, August 30 (September 11)). *Dilo*, no. 195, p. 3 (in Ukrainian).

Vydil filii “Prosvity” v Kolomyi pryime … [The management affiliate of “Prosvita” in Kolomyia will accept …]. (1910, July 20 (7)). *Dilo*, no. 158, p. 7 (in Ukrainian).

Vydil filii “Prosvity” v Kolomyi pryime … [The management affiliate of “Prosvita” in Kolomyia will accept …]. (1912, July 18 (5)). *Dilo*, no. 8149, p. 6 (in Ukrainian).

Vydil filii Tov. “Prosvita” v Kolomyi rozpysuie konkurs … [The management affiliate of “Prosvita” in Kolomyia is announcing a competition …]. (1913, September 18). *Svoboda. Iliustrovana politychna i prosvitna chasopys*, no. 38, p. 7 (in Ukrainian).

Vydil kolomyiskoi filii “Prosvity” povidomliaie … [The management of the Kolomyia affiliate of “Prosvita” reports …]. (1903, March 5 (18)). *Dilo*, no. 52, p. 2 (in Ukrainian).

Vydil tovarystva “Prosvity” na poslidnim svoim zasidaniu ukhvalyv pozhertvuvaty na ruky “Shkilnoi Pomochy” v Kolomyi … [At its last meeting, the affiliate of “Prosvita” decided to donate to the “School Assistance” in Kolomyia …]. (1892, September 4 (16)). *Batkivshchyna*, no. 36, p. 180 (in Ukrainian).

Vydil tovarystva “Prosvity” zaraz po Zahalnykh Zborakh tovarystva v Kolomyi zazhadav od uriadu pochtovoho rozslidzhenia … [The affiliate of the society of “Prosvita” now on General meeting of the society in Kolomyia demanded from the government of postal investigation …]. (1890, August 28 (September 9)). *Dilo*, no. 194, p. 1 (in Ukrainian).

Z Kolomyi [From Kolomyia]. (1901, May 9 (April 26)). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pysmo dlia narodu*, no. 17, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Z Kolomyi pyshut nam … [From Kolomyia write to us …]. (1899, May 21 (June 1)) *Svoboda. Pysmo politychne, prosvitne y hospodarske dlia narodu*, no. 21, p. 166 (in Ukrainian).

Z Kolomyi pyshut nam … [From Kolomyia write to us …]. (1898, March 7 (19)). *Dilo*, no. 53, p. 2 (in Ukrainian).

Z Kolomyi. (A nasha narodna robota?) [From Kolomyia. (And our people’s work?)]. (1909, February 24 (11)). *Dilo*, no. 40, p. 2 (in Ukrainian).

Z Kolomyi. (Zahalni zbory filii “Prosvity” …) [From Kolomyia. (General meeting the affiliate of “Prosvita” …)]. (1908, December 1 (November 18)). *Dilo*, no. 271, p. 2 (in Ukrainian).

Z Kolomyi. Programa kontsertu Shevchenka ustroiuvanoho zakhodom vsikh ruskykh tovarystv dnia 30 maia … [From Kolomyia. The program of Shevchenko’s concert organized by the event of all Ukrainian societies on May 30 …]. (1901, May 15 (28)). *Dilo*, no. 107, p. 3 (in Ukrainian).

Z Kolomyi. Vydil kolomyiskoi filii “Prosvity” opovishchuie … [From Kolomyia. The management of the Kolomyia affiliate of “Prosvita” notifies …]. (1901, March 3 (16)). *Dilo*, no. 50, p. 3 (in Ukrainian).

Zahalni zbory kolomyiskoi filii “Prosvity” … [General meeting of the Kolomyia affiliate of “Prosvita”…]. (1894, May 30 (June 11)). *Dilo*, no. 120, p. 3 (in Ukrainian).

Zahalni Zbory tovar. Prosvita [General meeting of “Prosvita”]. (1890, August 11 (23)). *Dilo*, no. 181, p. 1 (in Ukrainian).

Zahalni Zbory tovar. Prosvita. (Konets) [General meeting of “Prosvita”. (The end)]. (1890, august, 13 (25)). *Dilo*, no. 182, p. 1 (in Ukrainian).

Zahalni Zbory tovarystva “Prosvity” v Kolomyi [General Meeting of the society of “Prosvita” in Kolomyia]. (1890, August 18 (30)). *Dilo*, no. 186, August 30 (September 1), no. 187, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Zahalni Zbory tovarystva “Prosvity” v Kolomyi [General Meeting of the society of “Prosvita” in Kolomyia]. (1890, August 24 (September 5)). *Batkivshchyna*, no. 34 and 35, September 7 (19), no. 37, September 21 (October 3), no. 38 and 39, pp. 435–441, 466–469, 482–484 (in Ukrainian).

Zanepad Pokutia. (Dopys z Kolomyi) [Decline of Pocuttia. (Letter from Kolomyia)]. (1903, yanuary, 10 (23)). *Dilo*, no. 7, p. 2 (in Ukrainian).

Zuliak, I. (2010). Rol “Prosvity” u poshyrenni ekonomichnykh znan u Skhidnii Halychyni (kinets XIX – pochatok XX st.) [The role of “Prosvita” in disseminating economic knowledge in Eastern Galicia (late XIXth – early XXth centuries)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, issue 19, pp. 151–160 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 5 серпня 2020 р.

УДК 37 94(477.83/86) “1925/1939”

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЙ І КРУЖКІВ “СОЮЗУ УКРАЇНОК” НА ТОВМАЧЧИНІ (1925–1939 рр.)

Ігор ФЕДОРИШИН
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ifedo1984@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.113-125
ORCID: 0000-0001-5760-2836

У статті на основі виявлених архівних і газетних матеріалів висвітлено діяльність філій і кружків (гуртків) “Союзу українок” на Товмаччині. Автор, на прикладі трьох філій, у м. Товмач, м. Отинія і м. Тисмениця, та кількох сільських кружків, відобразив роботу української жіночої організації на теренах повіту, схарактеризував їхню організаційну, культурно-освітню та громадсько-політичну діяльність.

Організаційна робота філій полягала в заснуванні низових осередків – кружків у населених пунктах, що належали до меж діяльності тієї чи іншої філії. Найуспішнішою у цьому напрямку була діяльність Тисменицької філії. Культурно-освітня робота “Союзу українок” у Товмацькому повіті представлено через влаштування різних свят, урочистих заходів на честь видатних українських письменників, громадських діячів, через організацію і проведення різноманітних освітніх лекцій і курсів для жіноцтва, через налагодження мережі “захоронок” (дитячих садків) та опіку над дітьми з бідних українських сімей. Також у статті показано громадсько-політичну діяльність “Союзу українок” Товмаччини в частині участі союзянок у виборах по польського парламенту. Так само дослідник навів приклади співпраці жіночої організації з іншими українськими культурно-освітніми та економічними товариствами “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар”.

Методологічною основою для написання статті слугували принципи об’єктивності й історизму, діалектичного розвитку, сходження від абстрактного до конкретного, термінологічний і системний. У роботі використано методи аналізу і синтезу, узагальнення та класифікації, архівної та бібліографічної евристики, джерелознавчої критики, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний методи.

Ключові слова: *“Союз українок”, Товмаччина, жінка, філія, кружок, свято.*

Найбільш численною українською жіночою організацією Східної Галичини в міжвоєнний період став “Союз українок”, що був створений у 1917 р. й організаційно оформлений в грудні 1921 р. на з’їзді українських жінок у м. Львів. Метою діяльності “Союзу українок” було піднесення рівня освіченості та культури української жінки, заохочення її до самоосвіти, ініціативності, громадської роботи, змагання за рівноправність і самостійність жіноцтва, здобуття незалежності для жіночих організацій, возвеличення імені матері та її ролі в тодішньому суспільстві.

“Союз українок” мав триступеневу структуру: Головний виділ у м. Львів, філії й місцеві “кружки” (гуртки). На філії в містах і містечках покладалася функція щодо координації роботи кружків.

Головний виділ “Союзу українок” закликав національно свідоме жіноцтво до заснування в кожному населеному пункті Східної Галичини кружків, філій, жіночих гуртків при товаристві “Просвіта”, до проведення віч, свят, забав, відчитів, читання книжок, газет[1], заохочував жінок до членства в українських кооперативах. Спільно з товариствами “Просвіта” і “Сільський господар” “Союз українок” організовував для сільського жіноцтва куховарські

[1] Береза В. Як і нащо жінкам орґанізуватися. *Жіноча доля*. 1926. 1 січня. С. 3.

курси, курси крою й шиття, килимарства, вишивок, курси зразкових господинь, освітньо-виховні курси тощо[2].

Темі українського жіночого руху й зокрема діяльності товариства "Союз українок" присвятили свої праці Ірина Павликовська[3], Марта Богачевська-Хомяк[4], Оксана Маланчук-Рибак[5], Мирослава Дядюк[6], Оксана Кісь[7], Лілія Потапюк[8], Борис Савчук[9].

На Товмаччині філії "Союзу українок" діяли в м. Товмач, м. Тисмениця, м. Отинія, кожна з яких функціонувала як самостійна організація.

Філію жіночого товариства в м. Товмач було засновано 26 квітня 1925 р. з ініціативи Ірини Павликівської. Зазначимо, що ще під час Першої світової війни в місті діяв жіночий кружок, членкині якого опікувалися дітьми-сиротами[10]. Про зацікавленість місцевого жіноцтва ідеями новоствореної організації свідчило те, що в 1928 р. філія налічувала 80 жінок. Однак попри популярність "Союзу українок", організаційна робота Товмацької філії у перші роки її діяльності не була надто успішною. Станом на 1928 р. керівництву філії не вдалось заснувати жодного осередку[11]. Очевидно, це було пов'язано з браком сільської інтелігенції. Щоправда, пізніше були зорганізовані осередки "Союзу українок" в с. Олеша (1930 р.) та с. Долина (1933 р.), але Товмацьке повітове староство припинило їхню роботу[12]. Позитивними здобутками філії стали обрання до складу Товмацької міської ради єдиної жінки-українки – членкині місцевого "Союзу українок"[13] та заснування жіночої секції при читальні товариства "Просвіта"[14].

Більш активною була культурно-просвітницька діяльність філії. Вона полягала в організації щонедільних лекцій на суспільну та культурну тематику, проведенні благодійних збірок, влаштуванні національних свят, концертів і забав. Приміром, у 1933 р. товмацька філія "Союзу українок" провела збірку на потреби бідних мешканців міста й околиць шляхом продажу під

---

[2] Потапюк Л. Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення ґендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. Тернопіль, 2015. № 1. С. 22.

[3] Павликовська І. На громадський шлях. 3 нагоди 70 ліття Українського жіночого руху. Філадельфія : Накладом Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, 1956. 76 с.

[4] Богачевська, М. Український фемінізм у Польщі між двома світовими війнами. *Сучасність*. 1984. № 11 (283). листопад. С. 96–113; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 424 с.; Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939. Львів : Український католицький університет, 2018. 520 с.: 20 іл.

[5] Маланчук-Рибак О. Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). *Жіночі студії в Україні : Жінка в історії та сьогодні.* Одеса, 1999. С. 110–128; Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці : Книги – XXI, 2006. 500 с.

[6] Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. Львів, 2002. 20 с.; Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю / наук. ред.: Л. Сніцарчук; НАН України; Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Львів : Астролябія, 2011. 368 с.

[7] Українські жінки в горнилі модернізації / Байдак М. та ін.; під заг. ред. О. Кісь. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 304 с.

[8] Потапюк Л. Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення ґендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття). *Наукові записки. Серія : Педагогіка*. 2015. № 1. С. 18–23.

[9] Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 278 с.

[10] Центральний державний історичний архів у м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). Ф. 319 : Центральне українське товариство "Союз українок", м. Львів. Оп. 1. Спр. 156: Звіти, протоколи, списки та інші матеріали про діяльність філій товаритсва в місцевостях на літеру "Т". 10 грудня 1926 – 19 липня 1939 рр. Арк. 124.

[11] Жіночий рух. Товмач. *Жіноча доля*. 1928. Ч. 18. Вересень. С. 5.

[12] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 124.

[13] Жіночий рух. Товмач. *Жіноча доля*. 1928. Ч. 18. Вересень. С. 5.

[14] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 124.

церквою “шутки” (гілок пальми), прикрашеної синьо-жовтими бантами[15], поставила аматорські вистави в м. Товмач та в с. Петрилів, дохід від яких спрямовано на потреби селянської бурси ім. М. Шашкевича в м. Товмач[16].

Період з кінця 1931 р. до 1933 р. в роботі Товмацької філії “Союзу українок” характеризувався спадом активності. Організація практично не функціонувала.

У 1934 р. філія активізувала свою діяльність. Осередок налічував 54 членкині. Очільницею жіночого товариства стала Стефанія Плав’юк, а секретарем – Павлина Макух[17]. Загальні збори філії відбувалися один раз на місяць. Членські внески в сумі 20 грош на місяць сплачували тільки представниці інтелігенції. При товаристві функціонувала бібліотека для дітей та дитячий драматичний кружок, членами якого були 27 учнів місцевої бурси, які щонеділі ставили аматорські вистави в селах повіту. Філія щорічно організовувала благодійні збірки коштів, влаштовувала для своїх членкинь свята й забави. Увесь дохід від проведення збірок і святкових заходів ішов на потреби бурси, якою керівництво “Союзу українок” опікувалося[18].

Окрім власних заходів, філія постійно надавала методичну та практичну допомогу жіночим осередкам по селах Товмаччини. Так, 6 грудня 1937 р. союзянки відгукнулися на лист Марії Штиглян із с. Слобідка біля м. Товмач з проханням надіслати реферат й інші матеріали про Ольгу Кобилянську для його виголошення під час свята, що проводилося на честь письменниці[19].

У м. Отинія філію “Союзу українок” засновано в 1933 р. Щоправда впродовж перших трьох років існування організація не проявляла жодної активної діяльності. 6 грудня 1936 р. на загальних зборах товариства обрано нове керівництво (голова – Олена Нейлюк, секретар – Марія Камінська)[20], складено план культурно-просвітницької роботи, запроваджено щонедільні сходини (збори). У 1937 р. філія провела 4-тижневі курси кравецтва для 14 учасниць[21], народної вишивки, крою й шиття, народних танків (танців), слухачками яких стали 15 жінок. У тому ж таки році зорганізовано гуртки дорослу при читальнях у с. Виноград, с. Ворона, с. Гостів[22].

Головний виділ “Союзу українок” у м. Львів часто організовував для союзянок освітні курси, на які кожна філія делегувала свою представницю. Наприклад, 21 січня 1938 р. був влаштований одноденний організаційно-господарський курс. Отинійський осередок відправив на навчання Анну Надворняк. Правда, вона не мала закінченої середньої освіти й не відповідала віковому критерієві, утім пройшла курс у ролі госпітантки, тобто слухачки, яка не мала права складати іспитів та отримувати свідоцтва організаторки й інструкторки[23].

Спільними зусиллями всіх членкинь осередку “Союзу українок” неодноразово проводилися культурні імпрези, як-от: вечір святого Андрія, Свято ялинки, забави для дорослу та чайні вечори з нагоди Пущення (Свято масниці). Також місцеві союзянки дбали й про церкву, для якої, зокрема, вишили обрус на головний престіл[24].

Крім ведення освітньої та культурної діяльності, отинійський “Союз українок” переймався й проблемою здоров’я місцевих жителів. Так, 4 березня 1938 р. філія надала до Головного виділу товариства звіт про стан здоров’я та гігієни в м. Отинія і навколишніх селах. У звіті

---

[15] Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 72 : Товмацьке повітове управління державної поліції, м. Товмач. Оп. 1. Спр. 12: Щоденні рапорти Товмацького повітового управління державної поліції про важливі політичні та кримінальні події у повіті за 1933 рік (11 січня 1933 – 30 грудня 1933 р.). Арк. 51.

[16] Там само. Арк. 77, 99.

[17] Там само. Спр. 87 : Список філій товариства із зазначенням їх голів (1936–1938 рр.). Арк. 32.

[18] Там само. Спр. 156. Арк. 125.

[19] Там само. Арк. 163.

[20] Там само. Спр. 87. Арк. 22.

[21] Там само. Спр. 146 : Матеріали про діяльність філій в місцевостях на букви “О–П”, звіти, протоколи, списки членів та інше (28 листопада 1931 – 19 липня 1939 рр.). Арк. 9.

[22] Там само. Арк. 10.

[23] Там само. Арк. 20.

[24] К. С. З жіночого руху. Отинія. *Жіноча доля*. 1937. 11 березня. С. 2.

йшлося про жахливі санітарні умови народження дітей і проживання населення, рівень дитячої смертності, кількість лікарів, найпоширеніші хвороби тощо[25].

У травні 1938 р. окупаційна влада припинила роботу товариства "Союз українок". Однак після численних заяв і протестів діяльність жіночої організації було відновлено. 27 лютого 1939 р. запрацювала новостворена філія в м. Отинія. На загальних зборах, що відбулись 12 березня 1939 р., головою отинійської філії "Союзу українок" обрано Анну Наконечну, а секретарем – Євгенію Бенеш[26].

Найбільш активну і плідну діяльність на Товмаччині проводив кружок "Союзу українок" у м. Тисмениця, що був заснований 17 вересня 1931 р. з ініціативи Лідії Белей – дружини місцевого адвоката Теодора Белея. 11 жовтня 1931 р. кружок реорганізовано у філію. Л. Белей керувала місцевим жіночим товариством з вересня 1931 р. до квітня 1937 р. та з квітня 1938 р. до лютого 1939 р. У період з квітня 1937 р. до квітня 1938 р. та з лютого до вересня 1939 р. очільницею тисменицьких союзянок була Розалія Сендецька – перша місцева жінка-лікар[27]. Свідченням широкого зацікавлення тутешнім жіноцтвом новоствореною організацією та її ідеями був той факт, що спочатку філія налічувала 45 членкинь, а вже за місяць, у листопаді 1931 р., – 80[28].

До 1939 р. філія містилася в одному з приміщень Українського народного дому, опісля – у приміщенні Українського кооперативного банку "Віра"[29]. Щонеділі тут відбувалися сходини, на яких союзянки читали книжки, слухали реферати про законність, дошкільне виховання, плекання дітей, ведення господарки, жіночої гігієни, запобігання інфекційним хворобам (туберкульоз, сказ), про історію розвитку жіночого руху, співпрацю філії з кружками товариства, відзначення Дня матері, про роль книги в житті людини, про життя та діяльність Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Н. Кобринської, О. Кобилянської, У. Кравченко[30]. При товаристві функціонували сільськогосподарська секція (Валентина Волосенко – голова, Наталія Гринюк – містоголова, Ірина Абрамчук – секретар)[31], культурно-освітня секція, жіночий хор і невелика бібліотека[32], яка налічувала 60 книг та підшивки журналів "Жінка", "Українка", "Жіноча доля"[33]. Велася розмова з Головним виділом у м. Львів щодо можливості заснування при філії кравецької спілки[34].

Щодо організаційної роботи, то на цій ниві тисменицькій філії "Союзу українок" протягом 1932–1939 рр. вдалось заснувати 11 кружків, а саме: в с. Стриганці (1932 р. (за іншими даними – у 1933 р.)), с. Милування (1932/1933 р.), с. Підпечери (1932/1933 р.), с. Рошнів (1933 р.), с. Хом'яківка (1934 р.), с. Юрківка (1934 р.), с. Вільшаниця (1937 р.), с. Клубівці (1938 р.) та в передмістях м. Тисмениця – на Монастирі (1938 р.), на Зарічу (1939 р.) і на Кокорі (1939 р.). У лютому 1939 р. дев'ять осередків жіночого товариства (кружок у с. Підпечери відійшов до Станиславівської філії, а в с. Хом'яківка – припинив діяльність. – *І. Ф.*) об'єднували у своїх лавах 420 членкинь[35].

Освітньо-виховна діяльність філії "Союзу українок" здійснювалася шляхом організації й ведення освітніх курсів для своїх членкинь, заснування дитячих садків, проведення різнотематичних лекцій, доповідей, виступів. Так, протягом у 1932–1937 рр. філія організувала 5-денний інструкторський курс для 65 учасниць[36], кравецький курс (28 учасниць), курс вишивання й

[25] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 13–15.
[26] Там само. Арк. 11, 18.
[27] Там само. Спр. 87. Арк. 68; Там само. Спр. 156. Арк. 106.
[28] Там само. Спр. 156. Арк. 120.
[29] Там само. Арк. 111.
[30] Там само. Арк. 116–117.
[31] Там само. Арк. 128.
[32] Там само. Арк. 118.
[33] Там само. Арк. 110.
[34] Там само. Арк. 127.
[35] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 111–117, 120; Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 259–261.
[36] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 116.

роблення (виготовлення) квітів (20 учасниць), курс танкі́в (12 учасниць), курс діловодства для членкинь філії та кружків (30 учасниць), триденний культурно-освітній курс (18 учасниць), курс "першої помочи в наглих потребах" для членів філії[37].

Не менш активну роботу розгорнуто філією в кружках. Тут були зорганізовані курс "роблення (виготовлення) квітів і ручних робіт" (1933 р.), трикотарський (трикотажний) і куховарський курси (1935 р.), три 2- і 3-тижневі курси домашнього хатнього господарства (20–60 учасниць) (1936 р.), курс діловодства, куховарства, "першої помочі в наглих потребах" (1937 р.)[38].

У 1935–1937 рр. тисменицькі союзянки провели збірки "фондів" (коштів) на утримання тутешньої захоронки (дитячого садка). Ці заходи дозволили щорічно, упродовж трьох зимових місяців і половини березня, забезпечувати щоденне "доживлювання" (харчування) 30 дітей та шити для них одяг. У 1937 р. філія організувала роботу чотирьох гуртків дорослу по 15-20 дітей у кожному[39].

Разом з місцевою філією товариства "Рідна школа" тисменицький "Союз українок" протягом 1934–1937 рр. зорганізував й утримував дитячі садки, наповнюваність яких становила в середньому 30 дітей, опікувався захоронками сестер служебниць у м. Тисмениця (1935 р.)[40], с. Клубівці, с. Милування. Також філія влаштовувала щорічні збірки, продаж "шутки", а виручені кошти спрямовувала, зокрема, і на закупівлю подарунків для бідних дітей[41]. Приміром, у грудні 1938 р. на Свято Миколая союзянки організували подарунки для 45 діток з найбідніших сімей[42].

Культурно-просвітницький напрям роботи філії полягав у проведенні тематичних свят, концертів, урочистих академій. Протягом 1932–1938 рр. жіноча організація в м. Тисмениця організовувала й проводила широкий спектр заходів, як-от: осінні вечорниці, вечори народної ноші, Листопадове свято, Свято Просфори, Свято Маланки, Свято матері, запусти та велике Свячене за участі трьох місцевих священиків[43]. Наприклад, 26 травня 1933 р. у великій залі Українського народного дому за участю місцевих жителів і делегатів з навколишніх сіл відбулося Свято матері. Святкова програма включала: вступне слово, декламування віршів і новели "Мати" авторства С. Васильченка, спів жіночого хору, постановку вистави "Мати-наймичка" авторства І. Тогобочного[44].

З нагоди вшанування пам'яті видатних українських літературних діячів тисменицький осередок "Союзу українок" влаштував аналогічні урочисті академії на честь Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської[45].

Крім філій товариства активно діяли й кружки "Союзу українок". У с. Милування ще з другої половини 1920-х рр. функціонував жіночий гурток церковного сестринства, заснований з ініціативи дружини місцевого пароха о. Івана Блавацького Олени. Під її керівництвом сільські жінки та дівчата займалися вишиванням рушників, скатертин, виготовляли штучні квіти, вивчали церковні пісні[46]. У с. Стриганці перед заснуванням осередку "Союзу українок" так само діяла жіноча організація при місцевій "Просвіті", до якої належали 50 жительок села. Саме цей гурток став основою закладеного союзянського товариства, до якої вступила 61 селянка на чолі з Анною Продан[47]. А в с. Довге функціонувала жіноча громада, яка не підтримувала жодних зв'язків з філією у м. Тисмениця[48].

---

[37] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 118.
[38] Там само.
[39] Там само. Арк. 119.
[40] Там само. Арк. 118.
[41] Вісті з Союзу Українок. *Жіноча доля*. 1933. 21 жовтня, С. 2; Шох І. З жіночого руху. Тисьмениця. *Жіноча доля*. 1932. 26 червня. С. 2.
[42] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 109.
[43] Свято "Просфори" у Тисьмениці. *Українка*. 1938. 2 лютого. С. 5.
[44] Вісті з Союзу Українок. Тисьмениця, пов. Товмач. *Жіноча доля*. 1933. 21 жовтня. С. 2.
[45] Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 259–262.
[46] Завацький В. Миле серцю село Милування. Івано-Франківськ : Сімик, 2014. С. 261.
[47] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 117; Праця в жіночих товариствах. Стриганці, пов. Товмач. *Жіноча воля*. 1933. № 9. 1 червня. С. 7.
[48] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 114.

Осередок "Союзу українок" у с. Милування був заснований рішенням загальних зборів, що відбулися 19 лютого 1933 р. Присутні на зібранні делегатки філії з м. Тисмениця Лідія Белей та Ірина Шох виголосили реферат про мету й завдання жіночого товариства та пояснили статті статуту. До новоствореної організації записалися 65 місцевих жінок. Було обрано керівництво кружка на чолі з Н. Зінько. 28 травня 1933 р. милуванські союзянки спільно з місцевим парохом о. Теофілом Глібовецьким уперше провели в селі Свято матері[49].

У 1937 р. жіночий осередок під головуванням Юлії Бубни заснував й утримував дитячий садок. Союзянки влаштували Свято Просфори, концерт на честь Лесі Українки, організували два буфети під час забав місцевого товариства "Луг", поставили аматорську виставу, провели збірки на "коляду", на "пір'я" для потреб Головного виділу в м. Львів, закупили для церкви дві чорні хоругви. Кружок передплачував часопис "Жіноча воля"[50].

"Союз українок" у с. Рошнів засновано 7 квітня 1933 р. Головою осередку обрано Февронію Ґросберґ. 28 травня 1933 р. місцевий кружок уперше провів Свято матері. Святкова програма включала декламування віршів "Материнка" і "Наша мати", спів жіночого хору та аматорську виставу на дві дії "Свято матері", яку підготував парох о. Я. Гавацький. Захід закінчився виконанням національного гімну[51].

У с. Підпечери першу жіночу організацію засновано 12 липня 1931 р. при читальні товариства "Просвіта". Головою кружка, що налічував 70 членкинь, обрано Ірину Шарко, дружину місцевого священника Ярослава Шарка й доньку покійного отця-декана Клима Кульчицького[52]. 15 січня 1933 р. на основі гуртка було створено осередок "Союзу українок", який очолила І. Шарко, а з 1934 р. – Стефанія Глібовицька. Союзянки організовували вечорниці, ставили вистави, провели Свято матері, Свято Миколая для дітей, влаштували куховарський курс, курс виготовлення штучних квітів, на літній період організували дитячий садок. Організація мала власну бібліотеку на 70 книжок та аптечку, якою, до прикладу лише в 1933–1934 рр., скористалися 530 осіб[53].

Наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. було засновано кружки "Союзу українок" у передмістях м. Тисмениця – на Монастирі (грудень 1938 р.)[54], на Зарічу (грудень 1938 р.)[55], на Кокорі (березень 1939 р.)[56] та в с. Клубівці (грудень 1938 р.)[57].

Попри успішне ведення осередками "Союзу українок" освітньо-культурної діяльності траплялися випадки відвертої конфронтації як в середині кружків, так і в стосунках між філіями й низовими організаціями.

Так, у с. Рошнів 20 лютого 1938 р. 31 членкиня місцевого осередку на чолі з Юстиною Микулою підписала звернення до Головного виділу "Союзу українок" для отримання дозволу на заснування іншого кружка та підпорядкування його Станиславівській філії, позаяк чинна очільниця осередку, за їх ствердженням, розкладала діяльність тутешнього товариства, вживала алкоголь і заохочувала до цього інших, у тому числі й на святкових заходах, влаштованих союзянками. Філія в м. Тисмениця, за словами скаржниць, протягом 1936–1938 рр. не реагувала на цю проблему, а згодом взагалі усунулася від її вирішення. 2 березня 1939 р. 80 місцевих жінок на чолі з Настею Ґросберґ повторно звернулись з аналогічною скаргою, оскільки за рік так і не отримали відповіді від вищого керівництва[58].

Інша конфліктна ситуація виникла в с. Підпечери. Тут, 18 січня 1938 р. членкині місцевого кружка поскаржилися до Головного виділу на бездіяльність Тисменицької філії. Остання,

---

[49] Вісті з Союзу Українок. Милування, пов. Товмач. *Жіноча доля*. 1933. 21 жовтня. С. 2.
[50] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 107.
[51] Вісті з Союзу Українок. Рошнів, пов. Товмач. *Жіноча доля*. 1933. 21 жовтня. С. 2.
[52] Бобик В. З жіночого руху. Підпечари. *Жіноча* доля. 1931. № 47. серпень. С. 2.
[53] З жіночого руху. Підпечари, пов. Товмач. *Жіноча доля*. 1933. № 17. серпень. С. 2; Праця в жіночих товариствах. Підпечари, пов. Товмач. *Жіноча воля*. 1934. № 11. 1 травня. С. 7.
[54] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 123.
[55] Там само. Арк. 138.
[56] Там само. Арк. 137.
[57] Там само. Арк. 148.
[58] Там само. Арк. 139–143.

на їхню думку, не опікувалася осередком, не скликала нарад голів кружків, не проводила анкети, не заслуховувала звіти низових організацій, не давала доручень щодо ведення подальшої роботи. Заявниці просили дозволу про перехід кружка до філії в м. Станиславів[59]. Зі свого боку керівництво Тисменицької філії не заперечувало щодо переходу осередку до іншої філії, проте вважало, що це слід зробити законним шляхом, тобто через рішення загальних зборів кружка, оскільки володіло інформацією, що не всі членкині бажали перепідпорядкування, а лише окремі особи[60]. У квітні 1938 р. делегатки Тисменицької філії провели загальні збори кружка, на яких підпечерівські союзянки одноголосно проголосували за приналежність до чинної філії. У делегаток склалось враження, що хтось навмисно перешкоджав роботі кружка й підбурював його членкинь на неправомірні дії. Було встановлено, що скаргу на Тисменицьку філію підготовлено невідомою особою з філії в м. Станиславів. Керівництво останньої заперечувало свою участь у цій провокації[61].

У травні 1938 р. польська адміністрація припинила діяльність товариства "Союз українок". Здавалось би, інцидент з підпечерівським кружком мав бути вичерпаним. Однак він тільки набув нової сили. 26 березня 1939 р. відбулися загальні збори осередку товариства в с. Підпечери, на яких повторно головою кружка обрано Параску Дзибик та ухвалено рішення щодо переходу місцевої організації до Станиславівської філії[62].

У квітні 1939 р. в ході проведеної Тисменицькою філією люстрації кружка встановлено незаконність переходу останнього до філії в м. Станиславів. Як виявилося, керівництво Тисменицької філії не було повідомлене про загальні збори. Також під час перевірки виявлено, що зібранням керували представники місцевого товариства "Сокіл" Дмитро Шкорута (голова зборів) і Михайло Бóрис (секретар зборів), фальсифікацію протоколу зборів та чисельні порушення у веденні фінансової документації. Ці порушення прямо загрожували закриттям кружка[63].

Головний виділ у травні 1939 р. визнало загальні збори кружка недійсними та призначило повторні. Водночас рекомендувало Тисменицькій філії не перешкоджати переходу жіночої організації в с. Підпечери до Станиславівської філії й делегувати свою представницю на збори, аби пересвідчитись у бажанні членкинь осередку перепідпорядкуватись іншій філії[64].

Місцеві осередки "Союзу українок" Товмаччини мали тісну співпрацю з іншими українськими культурно-освітніми організаціями, як-от: "Просвіта", "Рідна школа", "Сільський господар". Наприклад, тисменицька й отинійська філії активно співпрацювали з місцевими товариствами "Рідна школа", разом з якими організували в містечках дитячі садки[65]. У с. Петрилів місцеве керівництво жіночого кружка спільно з радою кружка "Сільський господар" протягом 27–31 грудня 1934 р. під гаслом "З того, що має жінка-селянка в господарстві, вчімся варити здорово, чисто й смачно!" організували куховарський курс, що став важливою подією для обох організацій. Участь у заході брали 20 учасниць. Курс вела Марія Гриньків з м. Станиславів. Після завершення навчання відбулася вечеря, на яку були запрошені, крім чоловіків і родичів слухачок, багато гостей[66].

Попри те що товариство "Союз українок" декларувало себе безпартійною організацією, чимало його членкинь співпрацювали з українськими політичними партіями або ж були прихильницями певних політсил. Наприклад Тисменицька й Отинійська філії "Союзу українок" упродовж усього періоду існування перебували і сфері впливу Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), оскільки керівництво організацій було прихильним до

[59] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 161.
[60] Там само. Арк. 145.
[61] Там само. Арк. 150.
[62] Там само. Арк. 134.
[63] Там само. Арк. 132–134.
[64] Там само. Арк. 152–153.
[65] Там само. Арк. 118; К. С. З жіночого руху. Отинія. *Жіноча доля*. 1937. 11 березня. С. 2.
[66] Петрилівський. Праця в жіночих товариствах. Петрилів, пов. Товмач. *Жіноча воля*. 1935. № 10. 15 травня. С. 12.

ції партії[67]. Також жіноча організація брала безпосередню участь у виборчих кампаніях. На парламентських виборах 1928 р. союзянки висунули кандидатуру Мілени Рудницької за загальнодержавним списком від партії (УНДО) (9-те місце), на виборчому окрузі № 53 з центром у м. Станиславів – Олену Федак-Шепарович (8-ме місце) і Палагну Квасницю, рільницю з м. Отинія (11-те місце). До Сенату від Станиславівського воєводства кандидували Стефанія Барановська (5-те місце), від Львівського воєводства – Олена Кисілевська, редакторка часопису "Жіноча доля" (2-ге місце). За результатами голосування М. Рудницьку обрано послом до сейму, а О. Кисілевську – сенатором[68].

Для вирішення внутрішньо організаційних чи інших питань товариства скликалися загальні з'їзди жіночої організації. Приміром, 8–9 травня 1933 р. у м. Львів відбувся загальний з'їзд "Союзу українок", участь у якому брали 165 делегаток від філій і кружків, представниці інших жіночих організацій, представники культурних, економічних і технічних товариств. Товмаччину на з'їзді репрезентували союзянки з м. Тисмениця та с. Підпечери. Присутні ухвалили резолюції з питань покращення організаційної діяльності товариства через зміцнення зв'язків між кружками, філіями й Головним виділом, підтримали проект щодо скликання конгресу українського жіноцтва на 1934 р. Резолюція з господарських справ передбачала продовження практики організації курсів куховарства та ведення домашнього господарства, порушувала питання стосовно можливості заснування в Східній Галичині жіночої господарської школи середнього типу. З питань кооперації з'їзд закликав "скріпити кооперацію масовим членством жіноцтва" і рекомендував вести активну кооперативну пропаганду серед жінок, надавати матеріальну підтримку кооперативним секціям при "Союзі українок". У справі протиалкогольної й протинікотинової акцій було ухвалено рішення, згідно з яким усе організоване українське жіноцтво повинно було стати до боротьби зі шкідливими звичками. Резолюції з питань плекання народного мистецтва передбачали вжиття заходів щодо зацікавлення жіноцтва народним мистецтвом за допомогою рефератів, виставок, збереження та популяризації серед сільських жительок місцевої народної ноші, виготовлення спільно з філіями й кружками оригінальної збірки предметів народної творчості для науково-музейних цілей. Також учасниці з'їзду ухвалили резолюції про зміцнення міжнародних зв'язків з жіночими організаціями інших країн, щодо активізації роботи з молоддю, залучення її до "Союзу українок"[69].

Найбільш важливою сторінкою не тільки в історії "Союзу українок", а й жіночого руху в цілому стало проведення Українського жіночого конгресу. Зазначимо, що над його підготовкою активно працювали союзянки Товмацької і Тисменицької філій, які разом з представницями філій м. Станиславів, м. Калуш, м. Надвірна, м. Галич, м. Делятин брали участь у нарадах з питань організації й проведення майбутнього з'їзду[70].

На конгрес, що відбувся 23–27 червня 1934 р. в м. Станиславів у будинку українського товариства "Сокіл", прибуло 545 делегаток зі Східної Галичини, 43 репрезентантки жіночих організацій Полісся, Волині, Холмщини, Буковини, Закарпаття, Бессарабії, українки з Канади, США, Чехії, Німеччини, представниці емігранток з Великої України, з "Міжнародної жіночої ліги миру і свободи", "Союзу українок Америки", "Союзу українських емігранток", "Союзу українських жінок Румунії". На з'їзд були запрошені кількасот гостей, у тому числі керівники різних краєвих організацій, а саме від української парламентарної репрезентації та партії УНДО – посол Володимир Загайкевич, від товариства "Просвіта" – Іван Брик, від "Союзу Українських Кооператив" – сенатор Юліан Павликовський, від товариства "Рідна Школа" – Іван Галущинський, від товариства "Сільський Господар" – інженер Андрій Палій (уродженець с. Нові Кривотули Товмацького повіту. – *І. Ф.*), від білоруського народу – посол Фабіан Яремич, пред-

[67] Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 261.

[68] Кисілевська О. Посли з українських лист в Галичині й на Волині. *Жіноча доля*. 1928. № 6. березень. С. 2; Кисілевська О. Українські сенатори. *Жіноча доля*. 1928. № 7. Квітень. С. 2; О. К. Йдім лавою до виборів! *Жіноча доля*. 1928. № 4. лютий. С. 2–3.

[69] Загальний зїзд "Союзу Українок". *Жіноча доля*. 1933. № 11. Червень. С. 2–3.

[70] О. К. Про жіноцтво станиславівського повіту й про Жіночий Український Конгрес. *Жіноча воля*. 1934. № 4. 15 лютого. С. 9.

ставники української, польської та німецької преси. Під час проведення Свята селянки до роботи Конгресу долучилися тисячі учасниць і гостей з сільської місцевості[71].

На конгресі делегатки заслухали 21 реферат на тему української історії й визвольної боротьби, історії жіночого руху, ролі жіноцтва в збереженні мови, народної пісні, релігії, становища жінки і дитини в Радянській Україні, культурно-освітньої діяльності жінки, ролі жінки в дошкільному та шкільному вихованні, фізичному вихованні й спорті, у кооперації, домашньому та сільському господарстві, економічної незалежності сучасної жінки тощо[72].

У своїх резолюціях конгрес закликав український народ до національної консолідації, політиків – до міжпартійного порозуміння, а жінок – до поєднання материнства й домашньої роботи з громадською працею на користь свого народу. Учасниці з'їзду ухвалили рішення про створення Світового союзу українок, навколо якого б мали об'єднатися всі жіночі організації (створений у 1937 р. – *І. Ф.*), і видання часопису "Жінка" (виходив у 1935–1939 рр. у м. Львів. – *І. Ф.*)[73].

У рамках проведення Українського жіночого конгресу відбулася урочиста хода за участю 2500 сільських жінок, а опісля 1500 дівчат під звуки української пісні виконали вправи з вінками й серпами[74]. Також було організовано виставку зразків промислів, мистецтва, народної ноші та інших виробів. Філії й кружки "Союзу українок" Товмаччини брали активну участь в експонуванні елементів одягу та домашнього декору свого етнографічного регіону. Так, Тисменицька філія демонструвала делегаткам з'їзду давній міщанський "стрих" (горище), дві ляльки-манекени в міщанському й весільному одностроях, а Товмацька філія – верети, пошевки (пішевки), скатертини, ручники (рушники), запаски, пояс, киптар, зразки вишивок. Правда, усі експонати, крім двох останніх, були позичені. Підготовкою експонатів у м. Тисмениця займалася Ярослава Островська, а в м. Товмач – Павлина Макух і Богдана Гринів[75]. Кружок із с. Стриганці експонував серветку, вишивану капу (покривало. – *І. Ф.*), мережані простирадла, уставку (вуставку) (вишивку у верхній частині жіночих сорочок. – *І. Ф.*), вишивані, мережані, мережані й вишивані, гаптовані пішевки (тканина, підшита ватою, яка використовується для утеплення одягу. – *І. Ф.*), а союзянки з с. Рошнів – зразки візерунків[76]. Жіночий осередок товариства в с. Долина демонстрував пошевки, запаски, пояс, скатертину, сорочки, верети, перемітку, вуставки[77]. Крім того, свої художні твори репрезентували малярки, а письменниці й учені – власні книги та наукові праці. Учасниці Конгресу мали нагоду послухати концертну програму, влаштовану союзянками Станиславівського повіту[78].

Конгрес мав величезне значення для жіночого руху Східної Галичини. За словами делегатки з'їзду Зінаїди Мірної, "… найбільш позитивним досягненням Конгресу було усвідомлення жінкою своєї вартості, своїх сил, своїх досягнень, своєї єдності. Проведення з'їзду в таких тяжких політичних обставинах, показало українському жіноцтву, що воно спроможне для переборення великих труднощів. Об'єднання жіноцтва різних станів національним почуттям засвідчило політичну зрілість української жінки. Українське організоване жіноцтво, об'єднане національною ідеєю, забезпечило успіх у своїй боротьбі усвідомленням своїх сил як важливого чинника в боротьбі за долю свого народу"[79].

Шостого травня 1938 р. окупаційна польська адміністрація припинила діяльність "Союзу українок". Серед причин називалися: порушення статуту товариства в частині співпраці з нежіночими організаціями "Маслосоюз", "Сільський господар" та організації музейної секції, що займалася збиранням доказів участі жінок у визвольних змаганнях, винесення союзянками

[71] Вільде І. Український Жіночий Конгрес. *Жіноча доля*. 1934. № 14. Липень. С. 2–6.
[72] Там само. С. 4–6.
[73] Там само.
[74] Там само.
[75] ЦДІАУЛ. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 130, 165.
[76] Там само. 131.
[77] Там само. Арк. 164.
[78] Наше жіноче свято. *Жіноча воля*. 1934. № 12–13. 15 червня – 1 липня. С. 2.
[79] Мірна З. Враження з Українського Жіночого Конгресу в Станиславові. *Жіноча доля*. 1934. № 15–16. Липень. С. 4.

на міжнародну арену справи Ольги Басараб, активна участь організації у виборах 1930 р. і заклик жінок утриматися від участі у виборах 1935 р., заклики до сепаратизму й національного шовінізму в часописі "Жінка", неприхильне ставлення керівництва "Союзу українок" до так званої "нормалізаційної" політики, перетворення товариства на знаряддя політичної боротьби в руках певних політичних сил. Таким чином, було припинено діяльність 72 філій, 1200 місцевих кружків, які разом налічували понад 50000 членкинь. Так само заборонено видання часописів "Жінка" й "Українка"[80].

На час припинення діяльності організації Головний виділ рекомендував союзянкам вступати до товариства "Сільський господар" та утворювати при його кружках секції сільських господинь[81]. На Товмаччині членкині забороненого "Союзу українок" влилися до місцевих осередків "Сільського господаря", де продовжували вести активну діяльність. Приміром, 19 червня 1938 р. у с. Палагичі кружок "Рідної школи" при допомозі секції сільських господинь при кружку "Сільський господар" влаштував Свято матері. Програма свята включала вступне слово, у якому було розкрито роль тогочасної жінки-громадянки, реферат про виховне значення Свята матері, декламування віршів, спів хору секції сільських господинь, товариську забаву[82]. У с. Грушка секція господинь з ініціативи інструкторки філії товариства "Сільський господар" Віри Гончаренко зорганізувала та провела протягом 6 грудня 1938 р. – 1 січня 1939 р. куховарський курс, який опановували 10 жінок. Слухачки навчалися готувати й подавати страви, накривати на стіл, правил і гігієни на кухні та під час варіння тощо[83].

Після протестів союзянок з приводу припинення діяльності організації 15 жовтня 1938 р. влада скасувала своє рішення й відновила роботу "Союзу українок". Жіноче товариство зростало кількісно. Як мовилося в часописі "Діло" за 1938 р.: "Союз Українок – це сьогодні одно з найпопулярніших товариств у краю, яке серед усіх кол (кіл. – *І. Ф.*) населення тішиться великою симпатією й признанням"[84].

Перед Другою світовою війною "Союз українок" налічував 82 філії та понад 1020 кружків, які разом об'єднували у своїх лавах близько 60000 членкинь, що автоматично робило його найбільшою жіночою організацією в тодішній Європі. Однак подальшій діяльності Союзу завадив вибух Другої світової війни у вересні 1939 р. та встановлення на західноукраїнських землях режиму радянської окупації, який заборонив і зліквідував "Союз українок".

Отже, в 1920-х – 1930-х рр. "Союз українок" став не лише найпопулярнішим і наймасовішим жіночим об'єднанням Східної Галичини, але й однією з найефективніших українських організацій, таких як "Просвіта", "Рідна школа", "Сільський господар" тощо. Важко не погодитись з дослідницею українського жіночого руху Мартою Богачевською-Хомяк, яка стверджувала про те, що "Союз українок" допоміг жінкам увійти в тогочасну добу та стати свідомими й активними членами українського суспільства з помітним політичним впливом[85].

На Товмаччині осередки "Союзу українок" було засновано не в усіх населених пунктах. Якщо філії товариства діяли в кожному з трьох судових центрів, то закласти сільські кружки вдалось не всюди. У Товмацькому й Отинійському судових округах жіночі організації створено в поодиноких селах, натомість у Тисменицькому – практично в кожному населеному пункті. У містах і містечках повіту філії очолювали меценасові (дружини адвокатів), представниці міщанської інтелігенції, у селах, де відчувався гострий брак інтелігенції, очільницями кружків були переважно дружини місцевих священників або ж національно-свідомі селянки. Опрацьовані матеріали вказують на те, що в 1920-х – 1930-х рр. добре розвивалися філії "Союзу українок" у

---

[80] Важкий удар для всього українського жіноцтва. *Жіноча воля*. 1938. № 8. Червень. С. 1–2; Як відбулося завішення діяльности "С. У.". *Жіноча доля*. 1938. № 10. червень. С. 3.

[81] Важкий удар для всього українського жіноцтва. *Жіноча воля*. 1938. № 8. Червень. С. 1–2.

[82] "Свято Матері" в Палагичах. *Жіноча воля*. 1938. № 11. вересень. С. 13.

[83] В. Г. Закінчення куховарського курсу в Грушці. *Жіноча воля*. 1939. № 5. Травень. С. 14.

[84] З "Союза Українок". *Діло*. 1938. № 127. 12 червня. С. 6.

[85] Богачевська М. Український фемінізм у Польщі між двома світовими війнами. *Сучасність*. 1984. № 11 (283). Листопад. С. 96–113.

м. Товмач, м. Тисмениця, трохи слабше в м. Отинія. Потужні кружки організації діяли в с. Грушка, с. Долина, с. Милування, с. Палагичі, с. Петрилів, с. Підпечери, с. Рошнів, с. Стриганці.

Робота союзянок Товмаччини носила більше культурно-освітній характер. Через проведення лекцій, влаштування свят та урочистих заходів, збірок пожертв на освітні й соціальні потреби, організацію різних освітніх курсів, заснування дитячих садків, підтримку навчальних закладів "Союз українок" намагався підняти освітній і культурний рівень українських жінок, заохотити їх до самоосвіти, спонукати до прояву ініціативи, до громадсько-корисної роботи тощо. Водночас союзянська організація боролася за рівноправність та самостійність жіноцтва, здобуття незалежного статусу для жіночих організацій. Важливим елементом діяльності товариства була опіка дошкільною й шкільною дітворою.

Окупаційна влада вбачала в рості популярності "Союзу українок" певну загрозу й під всіляким приводом намагалася заборонити його діяльність. Двічі, у 1929 р. та 1938 р., польська адміністрація призупиняла роботу організації. Проте після численних протестів була змушена повертати права товариства на існування. В умовах окупації "Союз українок" не лише встояв, але й підготував ґрунт для аналогічних українських жіночих організацій у Європі, США, Канаді, Австралії.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є детальне вивчення діяльності філій і кружків "Союзу українок" у Товмацькому повіті. Слабо досліджені участь союзянок у парламентських і місцевих виборах, відносини з владою, з місцевими політичними партіями, співпраця з іншими культурно-просвітницькими товариствами. Вважаємо за потрібне зіставити архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Львів і тогочасної української газетної періодики з архівними матеріалами Державного архіву Івано-Франківської області для об'єктивного вивчення діяльності філій і кружків "Союзу українок" на Товмаччині.

BRANCHES AND CIRCLES ACTIVITY OF "UNION OF UKRAINIAN WOMEN" IN TOVMACHCHYNA (1925–1939)

Igor FEDORYSHYN
State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Taras Shevchenko st., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: ifedo1984@gmail.com

Summary

The article covers the activities of branches and circles of the "Union of Ukrainian Women" in Tov¬machchyna on the basis of discovered archival and newspaper materials. The author, on the example of three branches in Tovmach, Otyniia and Tysmenytsia towns, and several rural circles, reflected the work of the Ukrainian women's organization in the county, described their organizational, cultural, educational and socio-political activities.

The organizational work of the branches consisted in the establishment of grassroots cells – circles in the settlements that belonged to the boundaries of a branch. The most successful in this direction was the activity of the Tysmenytsia branch. Cultural and educational work of the "Union of Ukrainian Women" in Tovmach district is presented through the organization of various holidays, ceremonial events in honor of prominent Ukrainian writers, public figures, through the organization and conduct of various educational lectures and courses for women, through the establishment of a network of kindergartens and custody of children from poor Ukrainian families. The article also shows the socio-political activities of the "Union of Ukrainian Women" of Tovmachchyna in terms of the participation of allies in the elections to the Polish Parliament. The researcher also gave examples of cooperation of the women's organization with other Ukrainian cultural, educational and economic societies "Prosvita", "Native School", "Silskyi hospodar" ("Farmer").

The methodological basis for writing the article was the principles of objectivity and historicism, dialectical development, the ascent from the abstract to the concrete, terminological and systemic. The methods

of analysis and synthesis, generalization and classification, archival and bibliographic heuristics, source criticism, problem-chronological, comparative-historical methods are used in the work.

Keywords: *"Union of Ukrainian Women", Tovmachchyna, woman, branch, circle, holiday.*

REFERENCES

"Sviato Materi" v Palahychakh [Mother's day in Palahychi]. (1938, Veresen). *Zhinocha volia,* p. 13 (in Ukrainian).

Andrukhiv, I., Havryliuk, S. (2008). *Tysmenytsia [Tysmenytsia]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Baidak, M., Bezhuk, O., Voronina, M., Havryshko, M., Diadiuk, M., Kis, O. et al. (2017). *Ukrainski zhinky v hornyli modernizatsii. [Ukrainian women in the crucible of modernization]*. O. Kis (Ed.). Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia (in Ukrainian).

Bereza, V. (1926, Sichen 1). Yak i nashcho zhinkam organizuvatysia [Why women need to get organized]. *Zhinocha dolia*, p. 3 (in Ukrainian).

Bobyk, V. (1931, Serpen). Z zhinochoho rukhu. Pidpechary [About the women's movement. Pidpechary]. *Zhinocha dolia,* p. 2 (in Ukrainian).

Bohachevska, M. (1984, Lystopad). Ukrainskyi feminizm u Polshchi mizh dvoma svitovymy viinamy [Ukrainian feminism in Poland between the two world wars]. *Suchasnist*, pp. 96–113 (in Ukrainian).

Bohachevska-Khomiak, M. (1995). *Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939 [White on White: Women in the Public Life of Ukraine 1884–1939]*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Bohachevska-Khomiak, M. (2018*). Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939 [White on White: Women in the Public Life of Ukraine 1884–1939]*. Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet (in Ukrainian).

Central State Historical Archive, Lviv. (CSHA). F. 319: Central Ukrainian Society "Union of Ukrainian Women". Descr. 1. Case. 156 (Reports, protocols, lists and other materials on the activities of the Society branches in settlements on the letter "T". December 10, 1926 – July 19, 1939. 191 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive, Lviv. (CSHA). F. 319: Central Ukrainian Society "Union of Ukrainian Women". Descr. 1. Case. 87: List of branches of the society with indication of their heads (1936–1938). 39 p. (in Ukrainian).

Central State Historical Archive, Lviv. (CSHA). F. 319: Central Ukrainian Society "Union of Ukrainian Women". Descr. 1. Case. 146: Materials on the activities of branches in settlements on the letter "O – P", reports, protocols, lists of members, etc. November 28, 1931 – July 19, 1939. 237 p. (in Ukrainian).

Diadiuk, M. (2002). Polityzatsiia ukrainskoho zhinochoho rukhu v Halychyni: 1921–1939 rr. [Politicization of the Ukrainian women's movement in Galicia: 1921–1939]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Lviv (in Ukrainian).

Diadiuk, M. (2011). Ukrainskyi zhinochyi rukh u mizhvoiennii Halychyni: mizh hendernoiu identychnistiu ta natsionalnoiu zaanhazhovanistiu [Ukrainian Women's Movement in Galicia in interwar period: Between Gender Identity and National Commitment]. L. Snitsarchuk (Ed.). Lviv: Astroliabiia (in Ukrainian).

K., S. (1937, Berezen 11). Z zhinochoho rukhu. Otyniia [About the women's movement. Otyniia]. *Zhinocha dolia*, p. 2 (in Ukrainian).

Kysilevska, O. (1928, Berezen). Posly z ukrainskykh lyst v Halychyni y na Volyni [Deputies on Ukrainian electoral lists in Galicia and Volhynia]. *Zhinocha dolia,* p. 2 (in Ukrainian).

Kysilevska, O. (1928, Kviten). Ukrainski senatory [Ukrainian senators]. *Zhinocha dolia*, p. 2 (in Ukrainian).

Malanchuk-Rybak, O. (1999). Zhinochyi rukh na zakhidnoukrainskykh zemliakh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Women's movement in western Ukrainian lands (late 19th – 30s of the 20th centuries)]. *Zhinochi studii v Ukraini: Zhinka v istorii ta sohodni – Women's Studies in Ukraine: Woman in History and Today.* Odesa, pp. 110–128 (in Ukrainian).

Malanchuk-Rybak, O. (2006). *Ideolohiia i suspilna praktyka zhinochoho rukhu na zakhidnoukrainskykh zemliakh XIX – pershoi tretyny XX st.: typolohiia ta yevropeiskyi kulturno-istorychnyi kontekst [Ideology and social practice of the women's movement in the western Ukrainian lands of the 19th – first third of the 20th centuries: typology and European cultural and historical context]*. Chernivtsi: Knyhy – XXI (in Ukrainian).

Mirna, Z. (1934, Lypen). Vrazhinnia z Ukrainskoho Zhinochoho Konhresu v Stanyslavovi [Impressions from the Ukrainian Women's Congress in Stanislaviv]. *Zhinocha dolia*, p. 4 (in Ukrainian).

Nashe zhinoche sviato [Our women's holiday]. (1934, 15 chervnia – 1 lypnia). *Zhinocha volia*, p. 2 (in Ukrainian).

O., K. (1928, Liutyi). Ydim lavoiu do vyboriv! [Let's go to the election together!]. *Zhinocha dolia,* pp. 2–3 (in Ukrainian).

O., K. (1934, Liutyi 15). Pro zhinotstvo stanyslavivskoho povitu y pro Zhinochyi Ukrainskyi Konhres [About women of Stanislaviv district and about the Women's Ukrainian Congress]. *Zhinocha volia,* p. 9 (in Ukrainian).

Pavlykovska, I. (1956). *Na hromadskyi shliakh. Z nahody 70-littia Ukrainskoho zhinochoho rukhu [On a public path. On the occasion of the 70th anniversary of the Ukrainian Women's Movement].* Filadelfiia: Nakladom Svitovoi Federatsii Ukrainskykh Zhinochykh Orhanizatsii (in Ukrainian).

Petrylivskyi. (1935, Traven 15). Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Petryliv, pov. Tovmach [Work in women's societies. Petryliv, Tovmach district]. *Zhinocha volia,* p. 12 (in Ukrainian).

Potapiuk, L. (2015). Diialnist zhinochykh hromad v Ukraini yak dzherelo zabezpechennia gendernoho parytetu (druha polovyna XIX – persha tretyna XX stolittia) [Activities of women's communities in Ukraine as a source of gender parity (second half of the 19th – first third of the 20th centuries)]. *[Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika*. *– Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: pedagogy]*, no.1, pp. 18–23 (in Ukrainian).

Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Pidpechary, pov. Tovmach [Work in women's societies. Pidpechary, Tovmach district]. (1934, 1 travnia). Zhinocha *volia,* p. 7 (in Ukrainian).

Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Stryhantsi, pov. Tovmach [Work in women's societies. Stryhantsi, Tovmach district]. (1933, 1 chervnia). *Zhinocha volia,* p. 7 (in Ukrainian).

Savchuk B. (1998). *Zhinotstvo v suspilnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (ostannia tretyna XIX st. – 1939 r.) [Women in the public life of Western Ukraine (last third of the 19th century – 1939)]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Shokh I. (1932, Cherven, 26). Z zhinochoho rukhu. Tysmenytsia [About the women's movement. Tysmenytsia]. *Zhinocha dolia,* p. 2 (in Ukrainian).

State Archives of Ivano-Frankivsk region. F. 72: Tovmach district State Police Department. Descr. 1. Case. 12 (Daily reports of the Tovmach district's Department of the State Police on important political and criminal events in the district for 1933). January 11, 1933 – December 30, 1933. 182 p. (in Ukrainian).

Sviato "Prosfory" u Tysmenytsi [Prosfora's day in Tysmenytsia]. (1938, 2 liutoho). *Ukrainka*, p. 5 (in Ukrainian).

V., H. (1939, Traven). Zakinchennia kukhovarskoho kursu v Hrushtsi [The end of the cooking course in Hrushka]. *Zhinocha volia,* p. 14 (in Ukrainian).

Vazhkyi udar dlia vsoho ukrainskoho zhinotstva [A heavy blow for all Ukrainian women]. (1938, Cherven). *Zhinocha volia,* pp. 1–2 (in Ukrainian).

Vilde, I. (1934, Lypen). Ukrainskyi Zhinochyi Konhres [Ukrainian Women's Congress]. *Zhinocha dolia,* pp. 2–6 (in Ukrainian).

Visti z Soiuzu Ukrainok. Mylovannia, pov. Tovmach [Information from the Union of Ukrainian Women. Mylovannia, district Tovmach]. (1933, 21 zhovtnia). *Zhinocha dolia,* p. 2 (in Ukrainian).

Visti z Soiuzu Ukrainok. Roshniv, pov. Tovmach [Information from the Union of Ukrainian Women. Roshniv, district Tovmach]. (1933, 21 zhovtnia). *Zhinocha dolia*, p. 2 (in Ukrainian).

Yak vidbulosia zavishennia diialnosty "S. U." [How the activities of the "U. U. W." were terminated]. (1938, Cherven). *Zhinocha dolia,* p. 3 (in Ukrainian).

Z "Soiuza Ukrainok" [From the Union of Ukrainian Women]. (1938, 12 chervnia). *Dilo*, p. 6 (in Ukrainian).

Z zhinochoho rukhu. Pidpechary, pov. Tovmach [About the women's movement. Pidpechary, Tovmach district]. (1933, Serpen). *Zhinocha dolia*, p. 2 (in Ukrainian).

Zahalnyi zizd "Soiuzu Ukrainok" [General Congress of the Union of Ukrainian Women]. (1933, Cherven). *Zhinocha dolia*, pp. 2–3 (in Ukrainian).

Zavatskyi, V. (2014). *Myle sertsiu selo Myluvannia [My heart is the village of Myluvannia]*. Ivano-Frankivsk: Simyk (in Ukrainian).

Zhinochyi rukh. Tovmach [Women's movement. Tovmach]. (1928, Veresen). *Zhinocha dolia*, p. 5 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 5 червня 2020 р.

ІСТОРИЧНА УРБАНІСТИКА

УДК 94 (477.8)

COMPREHENSIVE DEVELOPMENT AND ARCHITECTURAL AND ARTISTIC DESIGN OF IVANO-FRANKIVSK DURING "DEVELOPED SOCIALISM"

Олег МАЛЯРЧУК
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра філології та перекладу,
вул. Орищака 7, 77300, м. Калуш, Івано-Франківська обл., Україна
e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.126-136
ORCID 0000-0002-3019-9028

У статті охарактеризовано зміни, що відбулися внаслідок соціалістичної індустріалізації західних областей Української РСР на прикладі Івано-Франківщини й пов'язаною з нею урбанізацією. Архітектура міста Івано-Франківськ (Станіславова, Станіслава) увібрала зрізи цілих історичних епох. Радянський період в історії міста характеризувався своїми відмінними від усіх інших стилів архітектурними рисами та масштабністю забудови. Урбанізація Івано-Франківська, Тернополя, Чернівців, Ужгорода, а особливо Львова є унікальною в історичному досвіді. Вона є "запізнілою" і їй передувала докорінна воєнна і повоєнна зміна етносоціального складу населення міст, де домінуючу більшість становили євреї і поляки. Стрімке зростання чисельності міських мешканців західного регіону республіки відбувалося за рахунок українського сільського населення. З-поміж інших великих українських міст Івано-Франківськ вирізнявся тим, що був одним із не багатьох обласних центрів (поступався Львову), що українізувався та відіграв визначальну роль в національно-релігійному русі другої половини 1980-х років.

Мета дослідження – в історичному контексті проаналізувати специфіку архітектурно-художнього оформлення, благоустрою міста Івано-Франківська в період панування радянської тоталітарної системи ("розвинутого соціалізму"), успіхи і прорахунки. Завдання: 1) довести, що історичній частині міста внаслідок радянської реконструкції було завдано непоправимої шкоди. Багато старих будинків після профілактичного ремонту могли експлуатуватися ще десятки років. Вони повторили долю свої колишніх власників, котрі у своїй більшості були фізично знищені; 2) узагальнити здобутки і недоліки у практиці житлового, промислового і комунального будівництва на прикладі непоодиноких випадків, коли на території нової забудови (кварталів, мікрорайонів і навіть цілих населених пунктів) мешканці не забезпечувалися найнеобхіднішими елементами благоустрою. Істотні недоліки допускалися у справі озеленення.

Для розробки теми, автори використали цілу групу наукових методів: принципи об'єктивності та історизму, що передбачають розгляд окремих явищ і процесів у їх розвитку та тісному зв'язку із системою відповідних суспільних відносин; історичні факти розглядаються на фоні політичних процесів, що передбачає застосування методу порівняльного аналізу, завдяки якому з'ясовано сутність багатьох знакових для української суспільно-політичної думки подій. Проектні і будівельні організації при спорудженні житлових комплексів не завжди дбали про збереження природного рельєфу, рослинного шару, зелених насаджень. Роботи з благоустрою міст, селищ і сіл громадськість проводила систематично. Партійно-радянська влада намагалася усі досягнення у цій справі записати на свій рахунок. Обласний центр Івано-Франківськ здобув славу красивого міста. У свій час він займав призові місця у змаганнях з благоустрою серед міст України. Цю славу мешканці міста зберігали та примножували незважаючи на несприятливі політичні умови тоталітарної системи шляхом творчого підходу до оновлення і розширення міста, уважного і бережливого ставлення до існуючої капітальної забудови та природи.

Ключові слова: *архітектурні стилі, м. Івано-Франківськ, комплексна забудова, жилі масиви, благоустрій, озеленення.*

Stanislav (since November 9, 1962 – Ivano-Frankivsk), as well as Lviv, Chernivtsi, Ternopil, Lutsk, Uzhgorod and other cities and towns of the western regions of the Ukrainian SSR had their own urban planning traditions that have developed over the centuries. Artistic urban trends of the

XIX–XX centuries were reflected in government and sacred buildings (Neo-Renaissance, Neo-Baroque, Neo-Gothic), industrial facilities in Kalush, Drohobych, Boryslav take a special place. The defining feature of urban architecture in Western Ukraine was the lack of minimalism. Usually, various elements of classical architectural models (mostly historicism and eclecticism) were freely combined. Thus, in Ivano-Frankivsk, the railway station is decorated with elements of the Moorish style, and narrow semicircular windows and ribbed columns created a laconic and at the same time elegant Neo-Renaissance style. A luxurious building of the Directorate of Railways in Stanislaviv was erected in the style of Viennese classicism. Now it is the main building of the medical university. At the turn of the century, the Austrian Empire was conquered by a new style – The Vienna Secession. Gradually, a new style became dominant in Europe and reached the towns of Galicia. The combination of Romanesque, Byzantine and Cossack Baroque styles, which went down in history as the Ukrainian architectural style (Ukrainian version of Art Deco), can be traced in the monastery building and the school of the Basilian Sisters in Ivano-Frankivsk.

Early twentieth century contributed to the development of the latest design techniques and elements of construction. Widespread use of steel and concrete led to a new style – constructivism. Architects began to use new materials more often and implement the latest advances in construction. When designing a certain building, the architect put in the first place its practical purpose, using a new building arsenal of structures. Stanislav's pre-war architecture took the form of modernized neo-classicism, manor style, Art Deco, partially preserved romantic and folk trends.

In the 1950s, Soviet architects still used various decorative elements in public building projects. In the early 1960s, the Central Committee of the CPSU condemned "adorning". If earlier the construction of structures with columns and arches was allowed, which in turn led to an increase in the cost of work, then during the N. Khrushchev's party and country administration, this was abandoned. Elements of different styles have received the negative designation "quirks". Soviet architects were forced to reconsider their previous approaches and abandon "excesses". In this regard, there had to be rejected two projects in Nadvirna, three in Odessa, and two in Dolyna[1]. In line with the new requirements for construction work, all the plasterwork, as well as the minimum cost of landscaping were rejected. Typical small-scale projects became dominant, which were tested in all republics and recommended for the Stanislav Oblast.

Domestic scientists have revealed a picture of socio-economic, urban planning and environmental processes that took place in Ukraine and its western part in the twentieth century. These are the scientific works of V. Baran[1], S. Vasyuta[2], Y. Humen[3], V. Klapchuk[4], O. Malyarchuk[5] and others. However, these publications cannot be considered sufficient and exhaustive. Several issues remain understudied: reconstruction of old and construction of new industrial enterprises, agriculture, urban housing and communal services, operation and preservation of housing, overcoming the negative effects of industrialization and collectivization, changing social structure and usage of labor resources, industry diversification in the late XX century and many others.

The purpose of the article is to analyze in the historical context the specifics of architectural and artistic design, improvement of the city of Ivano-Frankivsk during the rule of the Soviet totalitarian system ("developed socialism"), successes and failures. The object is the socio-economic policy of the party-Soviet government. The subject is the features of its implementation in the regional center of Prykarpattia – Ivano-Frankivsk.

---

[1] · Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.

[2] Васюта С. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки та труднощі подолання. Тернопіль : СМП "Астон", 2000. 536 с.

[3] Гумен Ю. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр.: історичний аспект. Тернопіль : Вектор, 2008. 264 с.

[4] Клапчук В. *Корисні копалини Галичини: видобування та переробка*. Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. 508 с.

[5] Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіон Української РСР (1964–1991). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. 548 с.

In the first postwar years, the old housing stock was mostly restored, and neither materials, nor equipment, nor funds were enough to build a new one. According to the approved plan "On the improvement and reconstruction of the city of Stanislav" from March 30, 1945 during one year the subject to restoration were 422 houses with an area of 48 000 m^2, which required major and "medium" repairs. The archives of the party's regional committee state that "the stencils of the new city street names and house numbers were not made by the city committee, the city street names remained the same, as they had been during the time of aristocratic Poland and the German occupiers. In the city one can observe streets with all sorts of names: streets of St. Joseph, St. John, St. Stanislaus, etc. Despite the fact that the city of Stanislav was liberated from the German occupiers for about a year, city organizations (leaders) did not even have time to change the names of streets and remove old signs from shops that exist today – for example, "Oseledtsi moskali! (The European anchovy!)", "Narodna torhivlia (People's Trade)""[6].

The Planning Commission of the Ivano-Frankivsk's Executive Committee keeps statistic data proving that in 1949, 4 houses for 48 apartments were commissioned in the regional center, and two years later – 3 for 13 apartments. Two decades later, the inhabitants of the Ciscarpathian region "were already used to the scale of housing construction. Thus, in 1975, 20 multi-storey buildings with 1,709 apartments and 2 dormitories with 852 beds were put into operation in Ivano-Frankivsk. Building companies of the city spent 8.4 million rubles on housing construction. A completely new city of chemists has grown – Kalush ("Salt city") with a population of over fifty thousand people. Large modern residential areas have been built in Kolomyia, Dolyna, Nadvirna and Burshtyn. Only for four years of the ninth five-year plan in the cities of the region, 756 thousand m^2 of residential area[7] were put into operation. Similar changes quickly occurred in other cities of the Western regions of the Ukrainian SSR.

Kyiv State Institute of Urban Design (Dipromisto) in 1955 completed the preparation of the general plan of Stanislav and determined the prospects for its further development. In 1959, the planning of the "industrial district" of the regional center was completed. According to the new Soviet architectural approaches, the city was zoned. Construction and reconstruction should be carried out in micro districts with the creation of an extensive network of cultural and household institutions. At the same time, it was planned to move several small industrial enterprises, warehouses, and other facilities from residential areas to industrial zones. To reduce the intensity of automobile traffic in the city center, it was planned to move the routes for transit transport outside of the city, and to build bypass roads for urban vehicles. At the same time, the directions in the management of landscaping and planting of greenery were determined. Due to the diverse changes in the economic development of the city and the region, as well as in the city-planning practice, the master plan needed a certain correction[8].

In the mid-1960s, 4–5 storey houses prevailed in Ivano-Frankivsk. In 1967, the construction of height-different buildings began on Naberezhna Street, at the end of Halytska street. In 1966, the construction of 70-apartment buildings on Halytska Street was already in progress. At the same time, a complex of pre-school institutions with 280 places was built. In the 1970s, construction of a 9-storey building on Kuibyshev Street began. The main streets: Radianska, Dzerzhynskoho, Daduhina were gradually reconstructed. In 1966, the construction of 70 apartment buildings began on Radianska Street (behind the railway bridge). The facade of the street (the artist's house) was on the corner with Ivan Franko Street (designed by architects L. Lukomsky and I. Hryniov), Kosmos cinema and others. The construction of a 7-storey hotel, a new department store, a trade union building, a new laundry, and a 7-storey building of the Agricultural Machinery Association "Silhosptekhnika" began the following year.

---

[6] Довідки, інформації відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов червневого (1945 р.) Пленуму ЦК КП(б)У, бюро обкому партії про розвиток промисловості, благоустрій м. Станіслава, заготівлю, завіз палива, розвиток сільського господарства. 20 березня – 30 грудня 1945 р. *ДАІФО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 18, 21.

[7] Житло – добро народне. *Прикарпатська правда*. 1975. 13 травня.

[8] Стенограма зборів активу обласної партійної організації про хід та розвиток житлового будівництва в області від 22 серпня 1957 р. *ДАІФО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2075. Арк. 49.

Affiliated and cooperative construction were gaining momentum. In 1966, at the expense of a number of organizations the construction of a 129-apartment building on Halytska Street began. To this end, cooperatives were established for the construction of three 70-apartment houses at the expense of individual developers. Economic calculations have shown the feasibility of using large-scale cement-concrete slabs in the improvement of streets. A great amount of inconveniences and expenses were caused by carrying out any communications when it was necessary to remove (destroy) an asphalt covering of roads and sidewalks. The slabs, on the other hand, are easy to remove and put them in place after finishing.

New principles were introduced in the landscaping of residential areas. Replacing annual flower beds with lawns with groups of perennials not only gave the streets an attractive appearance but also required less money. More and more attention was paid to landscape architecture, ie the planned landscaping of the city. I. Bodnaruk, the landscape architect of the city, developed sketches of the square near the post office. According to the new post office building, the square was also rebuilt. Plantings of spruces and other ornamental plants were quite appropriate here. In 1966, some attention was paid to the vertical landscaping of houses. Some samples have been preserved in the city, such as the former building of the regional executive committee.

In the center of Ivano-Frankivsk in the mid-60s of the twentieth century. rose the first high-rise building in the city – the main post office. It was erected so that it could be seen all over the main Soviet street. The whole ensemble of houses, which began with a house on the corner of Sovetskaya and Chapaeva streets (fashion studio) and ended at the intersection of Halytska Street and Moskovska Street (Verkhovyna deli), was completely "read" from Radianska Street. The plantations were not supposed to cover the works of urban architecture, but on the contrary, to emphasize their interesting beautiful fragments.

At the beginning of 1968, more than 2 million m^2 of housing in cities and 76,000 houses in villages were built by the selfless work of the residents of Ivano-Frankivsk region[9]. In the industrial centers – Ivano-Frankivsk, Kalush, Dolyna, Nadvirna, Kolomyia, Burshtyn, new neighborhoods, and neighborhoods of a new style of architecture have grown. However, settlements were not always built up, as required by Soviet requirements and instructions governing building, landscaping, landscaping, and exterior design. Numerous staff of officials – heads of district executive committees, chairmen of city and settlement councils, architects of cities and districts, heads of communal farms, directors of utilities, house managers, employees of design organizations, and sanitary-epidemiological stations, heads of various organizations and enterprises own considerations and interests. Thus, the verbal issue of the newspaper "Prykarpatska Pravda", which saw the world on November 24, 1965, in the club of communal workers, was dedicated to the preservation of the housing stock and improvement of Ivano-Frankivsk, in particular in winter conditions. It was attended by public utilities, repairmen, asset management, residents, representatives of party and Soviet bodies. The participants were read a share of letters from the editorial mail, which corresponded to the topic of the issue. The head of the city department of municipal services O. Nikolaev illustrated the performance with figures which showed that big means were spent on improvement of the city, arrangement of dwellings. For ten months of the current year, 157 thousand rubles were used for repair of streets, for the arrangement of inhabitants – 935 thousand rubles. for the specified period, 29 streets were repaired by major and current repairs. If in Ivano-Frankivsk the situation with the current repair according to the then Soviet models was at the more-less good level, house management mostly coped with their work as well, the population and utilities filed large claims to repair organizations: repair-construction bureau #1 and special repair-construction bureau #3. The terms of major repairs of hauses were quite extended. At the same time, many objects were repaired and their commissioning deadlines were violated. So, the second year the house on Lenin Street 29 was repaired. "Preserved" houses on Ostrovsky Street 17, Harkushi Street 15-b. Once again, the deadline for the completion of repairs of houses on Dzerzhynsky Street 74, and the number of others were determined. If to analyze the activities of repair-construction bureau #1 and shortcomings in the work one may found out that the main drawback was bad labor organization,

[9] Народне господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. Львів : Статистика, 1970. 182 с.

weak control, theft of construction materials. The key shortcoming was that the work was carried out "on phone calls of officials", and not according to the schedule and the winter caught the worker "in a summer dress". Complex repairs were made by the method of sending workers to the place from where a complaint would come. The second key issue, around which there were a lot of talks, was the attitude of residents to the preservation of housing stock. In 1965 in the city, 294 residents repaired their own apartments. Thus, in the house on Karl Marx street, 17 residents completely repaired and prepared for operation in the winter the heating system and independently monitored its serviceability. Chairman of the House Committee of house management No. 5 com. Rylova said that on Lesia Ukrainka Street 7, on the initiative of a resident Kryzhavytska, the entire house – eleven apartments – was completely renovated by residents. But this is rather an exception to the rule. A significant part of residents did not preserve, but consciously or unconsciously destroyed housing, as it was obtained for free from the state. Typical examples: "residents forgot to close the taps and water flooded neighboring apartments. The employees of the Department of "Vodokanal", who arrived to the place of accident, removed from the pipes rags, bones, etc."[10].

In 1967, work began on the certification of all housing in the region. A technical passport was created for each house, in which all the actual data about the house and changes were entered. The purpose of certification was to obtain a complete description of the state of the housing stock. This contributed to the proper preparation for major repairs.

The 1970s saw more than just quantitative growth. A lot of things has been done to make people's lives more comfortable. Thus, in Ivano-Frankivsk, for example, in the mid – 1970s, 83% of the housing stock was equipped with water supply and sewerage, almost half of the apartments were provided with central heating, more than two thirds – baths and showers, almost all apartments were gasified. High-rise buildings were built with elevators, garbage pipes, and other technical equipment. The scale of housing construction has been growing. Cities grew up, apartments became even better. In such conditions, one of the most significant problems was the correct and truly economic operation of the housing stock. The agenda included the proper development of the material and technical base of repair and maintenance services, their specialization, staffing, the introduction of progressive methods of work. A lot was done in this case, the base was repaired with new equipment, although in some cities there was still much to be done. The example was the Kalush Chemical and Metallurgical Works (KHMK), which owned 180 thousand m2 of departmental housing stock, but did not have a proper production base for operation and major repairs. On the pages of the press of that time it was noted that "the most disturbing thing is that we still have a lot of ugliness in the organization of work on the operation and preservation of the housing stock. Many houses are in a technically neglected state, with faulty roofs, gutters, engineering equipment, unattractive facades, entrances. In the cities of the region, there are 413 dilapidated houses with an area of 15.3 thousand square meters, three-quarters of which are located in the regional center[11].

On the one hand, there was nothing to be done, time was doing its own thing, and on the other, it wasn't just that. In Ivano-Frankivsk, a large harm to the housing stock was caused by unsubstantiated conclusions when selecting houses for major repairs. The old buildings of the city, bearing the imprint of previous historical eras and artistic styles, were excluded from the title lists under the pretext that they were to be demolished. The "living space" must be cleared for the new Soviet reality, including in urban planning. At that time, there was a thesis that "we are already used to it: every year, in place of old small houses that have already outlived their time, modern multi-storey buildings, entire blocks, grow up on new squares"[12].

Some residential buildings have become "dilapidated" (in the emergency state). There was nothing accidental in this, since the regional housing administration did not provide for a clear long-term planning and system in the selection of houses for repair. Most of the party-Soviet nomenclature moved from the old to new houses of improved layout and closer to the city center or the place of their work. And the repair itself? Rarely did they adhere to normative deadlines. Therefore, the house on

[10] Бережімо наші житла. *Прикарпатська правда.* 1967. 10 грудня.
[11] Житло – добро народне. *Прикарпатська правда.* 1975. 13 травня.
[12] Політико П. "Місто росте вгору". *Прикарпатська правда.* 1975. 20 квітня.

Mateika Street 24, in the regional center, was in repair the whole year instead of five months provided by standard terms. Such cases, as evidenced by archival documents, were many. And this is not only the fault of repairers – many defects in technical documentation allowed the Department of the Republican Institute "Ukrzhytloremproekt". In 1975, only in the regional center, most of the issued projects were processed during the repair process, which delayed the progress of work and caused fair complaints from residents.

No less painful was another issue – water supply to the population. Water consumption in Ivano-Frankivsk per person increased, but it was less than the average for the Republic. In addition, the technological needs of industrial enterprises consumed more water than in other cities of Ukraine. Untimely repair of the corresponding equipment led to the fact that in the regional center more than two thousand cubic meters of water were lost daily. The pace of construction of water supply facilities lagged behind the development of the city. Materials of departmental inspections convincingly testified to the mass irresponsible attitude to the performance of their official duties of employees of housing maintenance offices and home management[13].

Official propaganda claimed that in many sectors of the socialist planned economy, the centralization of management had a "positive effect". With centralized management, it was possible to organize the operation of housing more effectively, creating strong production bases for their repair. In the conditions of Ivano-Frankivsk region there were their own features-the houses were located in different departments ("Himmetalurhbud" trust, Burshtyn DRES, combine "Prykarpatlis", etc.). As a result, they were like "orphans" without proper supervision. Thus, over the past six years, only 65.3 thousand m 2, or 4.2%[14], of the departmental Fund was transferred to the urban housing system.

There were 37 independent ordering customers in Ivano-Frankivsk. They did not have qualified personnel to perform the functions of the ordering customer. Therefore, it is not surprising that there were shortcomings in planning the development of the city, funds and material resources of construction organizations were dispersed. As a result, the objects were constructed in violation of the regulatory deadlines, and the rhythmic delivery of housing was not provided. This should be in line with the integrated development of the city. Projects of such development in Ivano-Frankivsk provided for the formation of five neighborhoods. However, the construction of socio-cultural, household and commercial facilities lagged sharply behind the construction of housing. Microdistricts were built up without preliminary engineering preparation of territories (water supply, Sewerage, heating mains, roads, entrances, etc.). the Resonant example was in the microdistrict on Dzerzhinsky street in the regional center, where the customer capital construction Department oblvikonkomupospishiv to settle four houses (310 families). But the territory has not been ordered for a long time, there are no access roads, shops, consumer services, etc.[15].

There were significant shortcomings in the planning and organization of the development of Ivano-Frankivsk. They could only be eliminated by the efforts of interested organizations. The "first violin" in this case belonged to the main ordering customer – the capital construction Department of the regional Executive Committee. It was impossible to talk about the full implementation of the so-called all-Union "Orel method" in the city, since there was no single customer and a single performer. In turn, the "Zlobin method" in construction did not spread properly. The loss of working time was large, tower cranes and technikaprostoyuvali. The logistics system did not always meet the requirements of the day. The builders had serious claims to the management of technical equipment and special management of mechanized works of the plant "Ivano-Frankivskprombud". The quality of construction work was often low, which is why the architectural and construction control authorities delayed the acceptance of houses in operation.

New residential buildings were put into operation with defects and imperfections. Shortcomings were partially eliminated at the expense of funds allocated for the repair of housing stock. The-

[13] Стенограма зборів активу обласної партійної організації про хід та розвиток житлового будівництва в області від 22 серпня 1957 р. *ДАІФО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2075. Арк. 39.
[14] Житло – добро народне. *Прикарпатська правда*. 1975. 13 травня.
[15] Стенограма зборів активу обласної партійної організації про хід та розвиток житлового будівництва в області від 22 серпня 1957 р. *ДАІФО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2075. Арк. 44.

refore, for four years of the ninth five-year plan, 145 thousand rubles were spent on this. These funds had a direct purpose – to repair old homes that could still serve people, but were used to fix the building companies' spoilage. The issue of the state, level of operation and safety of housing stock in the regional center, cities and urban-type settlements of the Ivano-Frankivsk oblast was repeatedly considered at meetings of the Bureau of the regional Committee of the Communist party. It approved measures aimed at ensuring proper maintenance of premises, improving the planning and design of capital repairs, and better organization of repair work. The regulations defined the specific tasks to be carried out by District Councils, Distict Public Servises Department, District collective farm but the command-administrative management system with its all-embracing bureaucracy was standing in the way.

In 1974, the first repair and construction Department of Municipal housing management was organized. It carried out planned ongoing repairs of apartments, fulfilled individual orders of tenants for repairs, and also eliminated accidents in water, lighting and sewer systems of the housing stock of the city of Ivano-Frankivsk. Previously, these functions were performed by housing departments. Combining their forces and resources was an effective measure to improve the productivity and quality of work of repair workers, for more reliable preservation of the housing stock. On average, a housing department repairman provided 180 rubles worth of work a month, but then, under the new conditions, he provided 315 rubles. This was facilitated by more competent organization of work, higher level of engineering training and mechanization, which are not available to the dispersed labor forces of housing departments. The Department created a solid production base: a woodworking shop, a concrete and mortar unit, a blacksmith shop, a tinplate and locksmith shop with new equipment, and also had their own vehicles. In comparison with 1974, the volume of repair and construction works for two years increased by 2.3 times and reached 1.3 million rubles. Based on the objectives of the tenth five-year plan, the administration, party and trade Union organizations of the Department developed measures to improve production efficiency and quality – the quality leaflet was introduced. It was provided to a crew, a team, or a separate worker along with the job order. In a special column, the work was evaluated by the worker himself, the master of management and the housing department and the apartment's tenant. Such an assessment of all stakeholders more fully reflect the true state of Affairs. For an "excellent" rating, performers received a 10% surcharge to the earned amount, for a "good" rating – 6%. With a "satisfactory" rating, they had only the tariff rate. In addition, the names of excellent and good performers were entered on the honours board, they were marked with thanks in the orders. Material and moral incentives were aimed at achieving the highest quality in "socialist labor". If within two months the collective or individual employee for some reason did not pass the quality list or had satisfactory ratings in them, the administration sent such producers to the tariff and qualification commission for re-certification. In the quality sheet there was another important column – "Comments, wishes of the housing master, tenant". Therefore, along with the incentive function, it also served an informative and mobilizing ones. This was important for the administration and specialists. The expressed wishes suggested how to improve the organization and technology of repair work. This innovation had proven itself with a positive side[16].

In the mid 1970s there was a need to transfer to local Councils all municipal facilities, whom they did not belong, to concentrate in the hands of city Council funds allocated by industrial enterprises and various organizations for the construction of services, installation of utilities, roads, etc. One must agree with the reasoned opinion of the instructor of the construction Department of the Ivano-Frankivsk regional Committee of the KPU, D. Akhmetenko: "This would allow us to conduct a unified urban planning policy that would be based on the rational use of land, water and other resources"[17].

In many cities and towns, the construction of engineering networks, paving of streets and sidewalks, improvement of squares and parks, telephone, radio, external lighting, etc. were carried out in very limited amounts. Hard surfaces of roads, sidewalks and park alleys were often poorly made and as a result quickly destroyed. At the same time, progressive coating – concrete slabs, slabs made of colored material, which had a better appearance and met the requirements of the then road and park construction, were not used enough. Small architectural forms – kiosks, pavilions, stands, sculptures, showcases, light

[16] Дятлов Д. "Листок якості". *Прикарпатська правда*. 1976. 30 березня.
[17] Ахметенко Д. "Місто – єдиний комплекс". *Прикарпатська правда.* 1977. 14 січня.

advertising, as well as fences, street lighting poles – were sometimes made without taste, without taking into account the General architecture of the streets. When creating parks, squares and boulevards in residential districts, they often ignored the requirements of landscape architecture. decorative trees and shrubs, climbing plants, perennial flowers, green fences and lawns were not used enough.

All works related to landscaping, urban greening, exterior decoration of the city of Ivano-Frankivsk were coordinated and controlled by the city's architectural and artistic Council, which included architects, artists, sculptors, specialists in landscaping and landscaping. Its members performed individual projects on a voluntary basis and participated in their implementation. The art Council paid attention to the combination of architecture and decorative and monumental art in practice. An example of this combination of monumental painting with architecture can serve as a residential building of the regional consumer union on Halytska Street, cafe "Yunist" (The Youth). In these works, many initiatives were shown by artists M. Figol, A. Balyuk, and others[18].

Next to the development of microdistricts in the city of Ivano-Frankivsk, there was also the construction of individual objects on vacant plots. The placement of such objects and their architectural and planning solutions required special attention in order not to disrupt the overall architectural ensemble of the old capital part of the city center (a combination of "old and new"). This task was handled by the Ivano-Frankivsk branch of Dipromisto. Each such building, integrated into the existing development, even nowadays differs in the characteristic features of urban planning of the Soviet time, despite the individual use of standard sections, which were a kind of experiment, the search for the best planning and aesthetic solutions for housing and public buildings. For example, an eight-storey building of an intercity telephone exchange, a 73-apartment residential building with a store "Kooperator" (The Cooperator) on Halytska Street, a 36-apartment building on Shevchenko Street, residential inserts on Valy (the Ramparts) and many others built into the ancient city, violated the architectural integrity and remind of the times of totalitarianism.

The family of "skyscrapers" in Ivano-Frankivsk in 1975 was supplemented with a nine-storey dormitory of the V. Stefanyk National Pedagogical Institute on Chkalov Street for 894 students. This type of dormitory was built in the city for the first time. The structure was developed by the Dipromisto branch on the basis of a project carried out the student design and estimate bureau of the Lviv Polytechnic Institute (chief architect S. Valevsky). The architectural and planning solution is based on a corridor scheme with a two-way location of premises. On eight floors, residential cells are designed, each of them consists of two rooms for three people each, a living room, a bathroom, and a sanitary unit.

Cabinets were built into the wall. Living rooms had a windowsill refrigerator cabinets for storing food. On all residential floors there were rooms for classes, kitchens, recreation areas with spacious loggias. On the first floor there were rooms for cultural work and a buffet. In the courtyard there was a sports town with volleyball and basketball courts and a tennis court[19, 20].

In 1977 "the last brick" was invested in the most "vital point" of the city – a twelve-storey building (171 apartments) on the embankment of the name. Stefanik. Two semi-detached houses built by "Prykarpatbud" trust, which was accounted for almost half of residential space area in Ivano-Frankivsk. The largest scale of construction was carried out in the microdistrict at the end of Gagarin Street. The work was carried out on the construction of two nine-storey houses – a dormitory for 1286 people and a 144-apartment building. In addition, a large-panel house was under construction. Work continued on the design of the facade of the neighborhood: nine-storey, ceramic-tiled houses, along with shops and a block of consumer services, created a single whole composition[20].

In the second half of the 70s of the XX century, the practice of "unified national economic complex" was introduced in urban planning. Instructor of the construction Department of the Ivano-Frankivsk regional Committee of the Communist party of Ukraine D. Akhmetenko described the

[18] Рідного міста зростання. *Прикарпатська правда*. 1965. 30 листопада.
[19] Попиченко Л. "Як у рідному домі". *Прикарпатська правда*. 1975. 20 липня.
[20] Листування з міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями з питань організаційно-партійної, ідеологічної роботи, промисловості, будівництва об'єктів промислового й соціально-культурного призначення. 21 січня 1980 р. – 5 лютого 1981 р. *ДАІФО*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 4617. Арк. 104, 125.

situation as follows: “The city of Ivano-Frankivsk is being built up by 26 enterprises and organizations. And everyone has their own “policy”. Some save on “social culture”, others are only concerned about expanding the territories of enterprises. This does not take into account the fact that their sanitary protection zone is significantly expanded and a significant part of the prospective residential area falls into it. The reconstruction of the locomotive repair plant is being carried out in gross violation... The company is located in the center of the city, in an area of dense old buildings, and allocate funds for its expansion – in any case, this is not a well-thought action. As for new enterprises-developers, they sometimes shift from proportional participation in the development of the industrial center. For example, more than 55% of capital investment has already been spent on the construction of industrial facilities at the Avtolyvmash plant, while only 15% has been spent on housing. What to does this discrepancy lead? It, firstly, hinders the comprehensive development of the city and, secondly, creates difficulties for the enterprises themselves in hiring permanent staff. Incomplete provision of housing and children’s institutions causes staff turnover”[21].

In the development of Ivano-Frankivsk, other mistakes inherent in the command and administrative system took place. The city’s Executive Committee, city architecture, and the regional Department for construction and architecture did not always follow a clear and principled line on these issues. As a result, ten microdistricts were built up in the city at the same time. This practice led to an irrational use of the capacity of construction organizations, the dispersion of material and labor resources. Of course, in Ivano-Frankivsk and other cities, a lot has been done and done for its development, and some successful decisions. These include, for example, the creation of the Hryplyn industrial hub in the regional center. On the other hand, master plans were not always developed in such a way as to properly take into account the future development of the city. Industrial zones that occupied 40 % of urban land were not planned in detail.

Thus, the development of Ivano-Frankivsk was determined by the specifics of economic and political development in the historical past. The central part of the city according to the new “Soviet approaches” had “many disadvantages”: extremely dense location of buildings in the Central district, blocks fineness; most of the city’s territory with all utilities was occupied by “low-value” single-storey buildings. It was economically advantageous to reconstruct these old areas – to demolish the “low-value” housing stock (the houses were occasionally in an emergency state), using the existing utilities, rather than to take the development out of the city. Reconstruction of these areas was carried out with the calculation of reducing the density of buildings, creating green areas. As a result of the reconstruction of the old historical part of the city, irreparable damage was caused. Under the old part of the city there was a large and very extensive system of underground passages.

With the commissioning of new construction projects, there was a question of their landscaping and urban greening. Collectives of enterprises and organizations, all residents did not stand aside at all, but took part in this nationwide campaign as much as possible. Of course, the improvement of landscaping and exterior design of cities and towns in the region depended on the Executive committees of local Councils of workers’ deputies. These bodies were designed to do everything possible to make each locality beautiful, so that a person who first visited a particular Carpathian village or city would remember its streets and houses. In the “fight for cleanliness” in every city, in every village, all the inhabitants were included. The architecture of cities and towns has acquired new features. Green zones and recreation centers were created around the cities. However, a typical feature of the Soviet reality (the norm of life) was the catastrophic pollution of reservoirs, disregard for the rules and requirements of sanitation on the part of public utilities, managers of enterprises and collective farms.

[21] Дем’янчук С. “Курс на романтику”. *Прикарпатська правда.* 1976. 13 червня.

КОМПЛЕКСНА ЗАБУДОВА І АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА В ЧАСИ ”РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ”

Oleh MALIARCHUK
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Department of Philology, Translation and Interpreting
Oryshchak St., 7, 77300, Kalush, Ivano-Frankivsk region, Ukraine
e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com

Summary

The article describes the changes that took place as a result of the socialist industrialization of the western regions of the Ukrainian SSR by the example of the Ivano-Frankivsk region and related urbanization. The architecture of the city of Ivano-Frankivsk (Stanislavov, Stanislav) has absorbed features of different historical epochs. Architectural features different from all other styles as well as the scale of development characterized the Soviet period in the history of the city. The urbanization of Ivano-Frankivsk, Ternopil, Chernivtsi, Uzhhorod, and especially Lviv, is unique in its historical experience. It was "overdue" and was preceded by a radical military and postwar change in the ethnic and social composition of the population of cities where Jews and Poles were the dominant majority. The rapid increase in urban population of the western region of the republic was at the expense of the Ukrainian rural population. Among other major Ukrainian cities, Ivano-Frankivsk was notable for being one of the few regional centers (inferior to Lviv), that was Ukrainized, and played a decisive role in the national-religious movement of the second half of the 1980s.

The purpose of the study is to analyze in the historical context the specifics of architectural and artistic design, improvement of the city of Ivano-Frankivsk during the rule of the Soviet totalitarian system ("developed socialism"), successes and miscalculations. Objectives: 1) to prove that irreparable damage was caused to the historic part of the city as a result of Soviet reconstruction. Many old buildings could have been in operation for decades, after preventive repairs. They reiterated the fate of their former owners, who were physically destroyed; 2) to generalize the gains and disadvantages in the practice of housing, industrial and communal construction on the example of frequent cases when in the territory of the new building (quarters, neighborhoods and even entire settlements) the inhabitants were not provided with the most necessary elements of improvement. Significant disadvantages were allowed in the landscaping business.

To develop the topic, the authors used a whole group of scientific methods: the principles of objectivity and historicism, which involve consideration of particular phenomena and processes in their development and close connection with the system of relevant social relations; historical facts are considered against the backdrop of political processes, which involves the use of a method of comparative analysis, which clarifies the essence of many significant events for Ukrainian socio-political thought. Design and construction organizations while constructing residential complexes did not always take care of the conservation of natural relief, vegetation, green space. The public carried out systematic work on the improvement of cities, towns and villages. The Party-Soviet authorities tried to chalk up all the achievements. The regional center of Ivano-Frankivsk gained the glory of a beautiful city. At one time, it won prizes in urban competitions. This glory was preserved and multiplied by the city's inhabitants, despite the adverse political conditions of the totalitarian system through creative approach to the renewal and expansion of the city, attentive and careful attitude to the existing capital buildings and nature.

Keywords: *architectural styles, Ivano-Frankivsk, complex development, residential areas, landscaping, planting.*

REFERENCES

Akhmetenko, D. (1977 January, 14). The city is the unique complex. *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Baran, V. (2003). *Ukraine: contemporary history (1945–1991).* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrayiny (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [Ivano-Frankivsk Region State Archive] (in Ukrainian).

Demianchuk, S. (1976, June, 13). The course for romance. *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Diatlov, D. (1976, March, 30). Quality sheet. *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Housing is a good of the people. (1975, May, 13). *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Hometown growth. (1965, November, 30). *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Humen, Y. (2008). *Urban-ecological problems of the Western region of Ukraine in 1960–1990: historical aspect.* Ternopil: Vektor (in Ukrainian).

Klapchuk, V. (2013). *Minerals in Galicia: mining and processing.* Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).

Let us protect our homes. (1967, December, 10). *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Maliarchuk, O. (2015). *Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte (in Ukrainian).

National economy of Ivano-Frankivsk region. (1970). *Statystychnyi zbirnyk.* Lviv: Statystyka (in Ukrainian).

Polityko, P. The city is growing up. (1975, April, 20). *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Popychenko, L. (1975, July, 20). Like at home. *Prykarpatska pravda* (in Ukrainian).

Vasiuta, S. (2000). *Soviet ecocide in Ukraine: historical sources and difficulties of overcoming.* Ternopil: Aston (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 15 червня 2020 р.

ІСТОРИЧНА ПЕРСОНАЛІСТИКА

УДК 94 (4777) “1874-1927”: 347.965

“МУЖИЦЬКИЙ” АДВОКАТ З ГУЦУЛЬЩИНИ ІВАН СЕМАНЮК (МАРКО ЧЕРЕМШИНА) (1874–1927)

Степан КОБУТА
Державний вищий навчальний заклад
”Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: step-ko@i.ua
DOI: 10.15330/gal.33.137-148
ORCID: 0000-0002-9210-3319

Світлана КОБУТА
Державний вищий навчальний заклад
”Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра іноземних мов і перекладу,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: antinomy@i.ua
DOI: 10.15330/gal.33.137-148
ORCID: 0000-0003-3526-077X

Стаття присвячена професійній правничій діяльності Івана Семанюка, українського адвоката, громадського діяча, письменника-новеліста, знаного як Марко Черемшина. Досліджено життєвий шлях, причини вибору правничого фаху, роки навчання на юридичному факультеті Віденського університету, участь у студентському громадському житті. Проаналізовано його фахову роботу під час проходження адвокатської практики у канцелярії адвоката Миколи Лагодинського у Делятині, самостійну юридичну діяльність у власній канцелярії у м. Снятин. Дано оцінки професійних навиків і знань І. Семанюка його близькими, товаришами, знайомими. З’ясовано, що саме правнича професія була основним родом діяльності, засобом матеріального забезпечення родини, способом надання допомоги та захисту прав українського селянства.

Ключові слова: *адвокат, Віденський університет, І. Семанюк, М. Черемшина, правнича діяльність, Снятин.*

Іван Семанюк, український адвокат, доктор права, громадсько-культурний діяч, більш знаний як письменник під псевдонімом “Марко Черемшина”. У багатьох енциклопедичних і довідкових виданнях він у першу чергу характеризується як літератор: “письменник, громадський діяч”[1], “український письменник”[2], новеліст і т. п. Його письменницькому таланту, аналізу літературної творчості присвячені десятки книг, сотні статей і досліджень[3]. Водночас, професійна юридична робота І. Семанюка (М. Черемшини) має фрагментарний, описовий

[1] Казанська Т. Черемшина Марко. *Енциклопедія історії України*. Т. 10 : Т–Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. С. 494.

[2] Черемшина Марко (Семанюк Іван Юрійович). *Історія України.* URL: https://histua.com/personi/ch/cheremshina-marko-semanjuk-ivan-jurjovich.

[3] Гнідан О. Марко Черемшина. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1985. 167 с.; Засенко О. Видатний письменник-демократ. *Марко Черемшина*. *Твори в двох томах*. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 1. С. 5–30; Засенко О. Є. Черемшина: життя і творчість. Київ : Дніпро, 1974. 254 с.; Мишанич О. Марко Черемшина. *Марко Черемшина. Новели. Посвята Василеві Стефаникові…* Київ, 1987. С. 5–28; Піхманець Р. Із покутської книги буття: засади художнього мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича : монографія. Київ : Темпора, 2012. 580 с.

характер у науковій літературі, хоч саме вона упродовж майже трьох десятків років була основним родом діяльності, засобом матеріального забезпечення родини.

У біографічних спогадах дружини Наталії Семанюк[4] (дівоче прізвище Карп'юк) його адвокатський статус означується як "мужицький" адвокат, тобто правник, який працював в інтересах тогочасних українських селян ("мужиків"), захищав їх права перед судом і повітовою адміністрацією.

В історіографічному плані окремі аспекти адвокатської діяльності І. Семанюка подані у коротких біографічних довідках краєзнавця П. Арсенича[5] та дослідника історії української адвокатури Галичини І. Гловацького[6]. Популярний нарис про життя і діяльність адвоката опублікований коломийським пошуковцем М. Петрівим[7]. Однак, детальна характеристика його професійного шляху поки що відсутня. Тож мета даної статті – дати характеристику правничій складовій біографії І. Семанюка, показати на його прикладі долю українського правника, галицького інтелігента першої третини ХХ ст., який прагнув прислужитися власному народові. Джерельною основою дослідження стали документи особового походження самого адвоката, спогади його дружини, матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Івано-Франківської області, Літературно-меморіального музею Марка Черемшини у м. Снятин Івано-Франківської області, опубліковані документи і матеріали, спогади сучасників. На особливу увагу заслуговує укладений працівниками Снятинського музею тематичний збірник матеріалів[8]. Варто також відзначити джерелознавчі публікації дослідників історії Покуття М. Гуйванюка[9] та А. Королька[10].

Окреслюючи хронологічні цикли біографії правника варто виділити 5 періодів його життя, тісно пов'язаних із місцем проживання, родом занять і чинниками, що відповідно впливали на розвиток його свідомості та світогляду. Перший період – дитинство, проведене у родинному гірському селі Кобаки на Гуцульщині, де він прожив 14 років; другий – коломийський (гімназійний), 8 років навчання у державній гімназії м. Коломия (1888–1896), де крім здобуття освіти формувався характер юного гімназиста; третій – віденський (студентський), 10 років навчання в університеті й перебування у столиці імперії Відні (1896–1906); четвертий – делятинський (фахового стажування), 6-річна адвокатська практика в містечку Делятин Надвірнянського повіту (1906–1912); п'ятий – снятинський (самостійної адвокатської діяльності) упродовж 15 років в Снятині на Прикарпатті (1912–1927).

Народився Іван Юрійович Семанюк 13 червня 1874 р. у с. Кобаки Косівського повіту у звичайній селянській родині. Його батько Юрій Семанюк вів селянське господарство і водночас був дяком у місцевій церкві. Маючи добрий голос, Юрій Семанюк вчився церковного і світського співу у визначного громадсько-культурного діяча Буковини Юрія Федьковича, котрий справив на простого гуцула величезне враження. У сім'ї Семанюків панував культ пошани до буковинського діяча, що передався й малолітньому Іванові. Після закінчення місцевої початкової школи Ю. Семанюк вирішив відправити сина на навчання в гімназію. Пізніше у своїй автобіографії, І. Семанюк так пояснював рішення свого батька: "Мої дєдя були на свій час і

---

[4] Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину. Ужгород : Карпати, 1974. 119 с.

[5] Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. Івано-Франківськ, 1996. 73 с.

[6] Гловацький І., Гловацький В. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки ХХ ст.). Львів : Тріада плюс, 2004. 112 с.

[7] Петрів М. Семанюк Іван Юрійович. *Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно-освітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст.* Т. 1. Київ : Вид-во "Юстиніан", 2014. С. 335–374.

[8] Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах / авт-упоряд. Р. Кірєєва, П. Кірєєв, І. Стеф'юк; за ред. В. Карого. Чернівці : Друк Арт, 2014. 416 с.

[9] Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме і призабуте: наукові розвідки, републікації, документи. Снятин : Прут Принт, 2007. 107 с.

[10] Королько А. До історії дружби Миколи Фірманюка і Марка Черемшини. *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2014. № 9. С. 24–28; Королько А. Унікальні спогади. Микола Фірманюк. Спомини про Василя Стефаника. *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2016. №. 14. С. 50–66.

селянський стан досить очитані, любили все, що гарне і добре, любили багато читати, а навіть самі брались принагідні вірші писати, були дуже вразливі на чуже нещастя і на всяку кривду і хотіли дуже, щоб мені, слабовитому хлопчині, не доводилось переживати тверду мужицьку недолю, але щоб я пішов у школи і добився якогось легшого хліба, чим мужицький"[11].

Спочатку навчання у Коломийській державній гімназії (1888–1896 рр.) було для сільського хлопчини школою виживання, хоч кожна прикрість гартувала його характер. Він з болем сприймав відверте глузування польських професорів й учнів із свого мужицького одягу та розмовної мови. Але саме це змусило його добре опанувати польську і невдовзі дало можливість стати один із кращих учнів гімназії[12]. Одного разу не стримавшись, Іван силою відповів на бундючні образи з боку польського гімназиста-панича, за що йому загрожувала кара – втрата звільнення від шкільної оплати. Цей випадок звів його із старшими гімназистами Василем Равлюком та Василем Стефаником, котрі посприяли перед вчителями залагодженню цього інциденту для "маленького гуцулика" без матеріальних втрат[13]. Для селянської сім'ї вартість навчання була нелегкою ношею, щоб забезпечити потреби сина, батьки змушені були щороку продавати 1 морг поля (0,56 га)[14].

Тож у старших класах Іван намагався самостійно заробити на своє утримання, даючи платні уроки дітям із заможніших родин. Це забирало чимало вільного часу, він майже не брав участі в засіданнях таємних учнівських гуртків. Пізніше І.Семанюк іронічно оцінював поведінку деяких учасників тих зібрань: "Понабиравши багато платних лекцій, я до пізньої ночі відбував ті лекції і не мав часу висиджувати на тодішніх тайних зборах кружка шкільних товаришів, які в дійсності не були тайними і на яких тільки багато курилося, а навіть горілкою попивалося"[15]. Не беручи активної участі в громадському житті, юний Іван користувався бібліотекою гуртка, читаючи художні твори українських авторів та письменників різних країн. Це сприяло розширенню кругозору гімназиста, поглиблення шкільних знань й основ літературного процесу.

Успішна здача матури (підсумкових іспитів в гімназії) у липні 1896 р. відкрила І. Семанюкові шлях для здобуття вищої освіти. Він кілька місяців збирав кошти, даючи приватні уроки, а восени 1896 р. піддався намовлянням свого гімназійного товариша Микола Кошака і поїхав до Відня. Чому вибрав саме столичний Відень, а не близькі Чернівці, чи більш зручний у навчанні Львівський університет, можуть пояснити рядки пізнішого листа І. Семанюка до Осипа Маковея: "Прийшов час впису в університет. Я з зароблeним на лекції грошем почвалав у Відень, бо зачув-єм, що тут при різних можливих "beneficia-х" – різних спомагаючих товариств найлегше мож утриматись, а по друге: мене тягла сюди жадоба і потреба образования власного."[16]. Сам університет для молодого студента був не самоціллю, а способом власної і суспільної самореалізації: "Я постановив собі йти сміливо до своєї цілі: самообразуватись, щоб свому народови, коли не помочи, то сорому не наробити"[17].

Бажання навчатися на медичному факультеті столичного університету виявилося нездійсненим через брак необхідних коштів, тож хлопець за порадою товариша записався на правничий факультет. У системі вищої освіти австро-угорської імперії правничий фах щодо розміру оплати був найдоступнішим із усіх університетських студій, окрім того, режим навчання дозволяв студентам-правникам частину навчального матеріалу опрацьовувати самостійно вдома. Це давало можливість витрачати менше грошей на проживання та харчування у дорогому місті. До того ж першокурсник І. Семанюк отримав стипендію на оплату навчання від земельного фонду львівського єпископа Самюеля Гловінського[18], що була важливою матеріальною підмогою для нього.

---

[11] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 2. С. 172.
[12] Там само. С. 173.
[13] Равлюк В. Спогади про "покутську трійцю / упор. В. Харитон. Снятин : Прут Принт, 2006. С. 39.
[14] Мишанич О. Марко Черемшина. *Марко Черемшина. Новели. Посвята Василеві Стефаникові…* Київ, 1987. С. 6.
[15] Моя автобіографія. *Марко Черемшина Твори в двох томах…* С. 173.
[16] Семанюк Н. Співець Гуцульщини… С. 21.
[17] Там само. С. 22.
[18] Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАУ, м. Львів). Ф. 385. Оп. 1. Спр. 41: Листи Івана Семанюка (Марка Черемшини) до Сеня Горука, 1895–1915. Арк. 18.

Перші роки навчання для молодого правника були досить успішними, наявні у фондах Снятинського літературного музею Марка Черемшини семестрові документи свідчать про здачу усіх необхідних за програмою іспитів та заліків у 1897–1898 рр. Водночас, сам І. Семанюк відзначав, що "вписався на факультет правничий, хотя й до науки права я не мав охоти. Права учився я у Відні для хліба, а більше займався літературою та просвітою серед віденських українських робітників."[19]. Його цікавила європейська література, університетська та міські бібліотеки давала можливість знайомитися із науковим і художніми працями європейських і слов'янських науковців і літераторів. Величезний вплив на І. Семанюка мали твори Івана Франка, а особиста зустріч з Каменярем у Відні та спільна поїздка залізницею до Львова у 1897 р. залишили глибокий емоційний слід у свідомості студента. Тоді, на запрошення столичних активістів, І.Франко взяв участь у великому антибаденівському мітингу в австрійській столиці. Після виступу Каменяра, за словами І. Семанюка, "хотілося перед ним упасти і цілувати його руки і ноги. Хотілося його нести, щоб не запорошив своїх ніг порохом улиці. Хотілося обсипати його цвітом… я вийшов мов оп'янілий маєстатом його величі"[20]. Постать І. Франка І. Семанюк оцінював як "Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще дальше"[21].

Із гімназійних років І. Семанюк почав писати власні твори, студентом друкувався в українській періодиці, робив переклади художніх публікацій з німецької, сербської, болгарської, російської мов, а також перекладених німецькою праць угорських та норвезьких літераторів. Публікації у чернівецькій газеті "Буковина", львівській "Зорі" та Літературно-науковому віснику підписував псевдонімами, серед яких укорінився "Марко Черемшина". Окрім взаємин із українським студентським і робітничим середовищем, українськими культурними й громадськими діячами, які перебували у Відні, молодий студент часто відвідував культурні заклади австрійської столиці, цікавився творчістю популярних австрійських поетів Артура Шніцлера, Петера Альтенберґа та ін.

Ще одним полем занять студента І. Семанюка у Відні стала громадська діяльність. Він одразу записався в українське студентське товариство "Січ", брав участь в його роботі, доклав чимало зусиль для його реформування. Разом із однодумцями Романом Сембратовичем, Іваном Саноцьким, Володимиром Загайкевичем виступили проти "кнайпівського і буршівського життя, а тим самим проти старших січовиків, а натомість вводячи в січове життя відчити з обсягу науки і красного письменства"[22]. Про доволі вперту боротьбу за зміни "Січі" свідчать рядки його листування із гімназійним товаришем Сенем (Семеном) Горуком[23]. Наполегливість і характер І. Семанюка дозволили довести справу до успіху, у 1899–1900 рр. він став головою віденського академічного товариства. Його культурно-громадська діяльність не обмежувалася студентським середовищем, разом із іншими студентами-правниками він опікувався заснованим раніше українським робітничим просвітницьким товариством "Родина", а також створеним з його ініціативи товариством "Поступ".

Активна літературна і громадська робота забирали багато часу й зусиль, що позначилося на якості навчання. У зимовому семестрі 1898–1899 рр. в його особистій справі зафіксовано тільки відвідування трьохгодинної лекції із сімейного права та відсутність права на стипендію[24]. Архівні документи вказують, що в цей період І. Семанюк перебував у с. Пнів біля Надвірної, де заробляв приватними лекціями у місцевого священика[25], водночас готуючись до здачі необхідних заліків поза аудиторними стінами.

Брак коштів і літературна творчість (котра, однак, не приносила серйозних матеріальних статків) стали мабуть причиною того, що закінчення базового університетського курсу

---

[19] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах…* С. 173.
[20] Марко Черемшина. Твори в двох томах. Київ : Наукова думка, 1974. Т. 2. С. 165.
[21] Там само. С. 165.
[22] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах…* С. 174.
[23] ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 28–31.
[24] Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах… С. 185.
[25] ЦДІАУ, м. Львів. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 41–42.

припало на п'ятий рік навчання (звичайний термін – чотири роки). У 1901 р. вийшла перша збірка його новел "Карби", після чого він як літератор "замовк" на півтора десятка років. У цей час Черемшина залишався у Відні, очевидно підшукуючи собі сталу грошову роботу. Про обмеженість матеріальних ресурсів під час перебування у Відні пізніше він розказував своїй дружині, відзначаючи, що доводилося жити дуже ощадливо, заробляти на власне утримання лекціями і фізичними роботами. Тож головною розвагою у Відні були не модні салони чи кафе, а книжка і бібліотека[26].

Дослідники віденського періоду життя І. Семанюка (Ф. Погребенник, С. Сімонек, О. Личук) констатують відсутність в його особовій університетській справі відомостей про участь у навчальному процесі 1899–1900 рр., і брак документальних даних про характер його перебування у Відні після закінчення університету з липня 1901 і до початку суддівської практики у липні 1905 р.[27]. Сам правник у своїй біографії про цей етап життя (1901–1906) написав лаконічно "Нарешті забрався я також до правничої науки і, покінчивши права, вступив до Віденського суду на судейську практику. Та побачивши, що там на посаду судді треба ждати найменше 25 літ, я переписався на адвокатуру і прийняв місце конципієнта у адвоката д-ра Миколи Лагодинського серед улюблених зелених гір в Делятині."[28].

Очевидно, що упродовж двох років 30-ти річний І.Семанюк вагався щодо остаточного професійного вибору. Випускник із правничим дипломом в імперії мав право посісти посаду у системі державного управління, в судових органах або нотаріаті, отримавши при цьому статус і обов'язки державного службовця. Якщо ж правник збирався зайнятися адвокатською діяльністю, йому потрібно було ще здати обов'язкові три державні іспити, здобути ступінь доктора права, після цього офіційно пройти річну суддівську і шестирічну адвокатську практики.

Наявні у фондах Снятинського музею свідоцтва про здачу І. Семанюком двох державних правничих іспитів (ригорозів) – у 1903 р. з цивільного права, і у 1905 р. з державних і політичних наук, а також посвідчення про проходження річної суддівської практики у Віденському крайовому суді (із липня 1905 р. по серпень 1906 р.)[29] вказують, що він, одержавши докторський ступінь (у липні 1906 р.)[30], вирішив все таки піти в адвокатуру.

Його троюрідний брат по маминій лінії, відомий український оперний співак М. Голинський у своїх спогадах про вибір правника писав, що коли І. Семанюк закінчив університет у Відні, "йому пропонували посаду викладача, але він відмовився, бо казав, що навчався для того на адвоката, щоб служити свому народові"[31].

Залишається нез'ясованим питання, як чином уникнув обов'язкової річної військової служби для абсольвентів (випускників) університету, котру ті зазвичай проходили в офіцерських школах, отримуючи звання старшини запасу. В автобіографії адвокат натякає на можливу відповідь на це питання, описуючи своє відношення до грошей: "признаю потребу грошей, бо треба їх і моїй сім'ї і треба їх було, щоб з австрійської бранки викупитися та й щоб довги віддавати та й жити"[32]. Закінчення цієї фрази більше вказує на віденський період вирішення питання армійської служби, хоч у серпні у серпні 1914 р., в рамках воєнної мобілізації на початку війни, правник теж викликався на військову медичну комісію, але був звільнений від армійської служби.

У жовтні 1906 р. І. Семанюк розпочав офіційну адвокатську практику у канцелярії українського адвоката Миколи Лагодинського у Делятині і пробув у цьому гірському містечку повних шість років. Делятин підпорядковувався Надвірнянському повітовому староству і водночас був центром Делятинського судового повіту. У містечку діяв повітовий суд, отже

[26] Семанюк Н. Співець Гуцульщини... С. 10.
[27] Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах … С. 183–191.
[28] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*… С. 174.
[29] Снятинський літературно-меморіальний музей Марка Черемшини. ОМЧ-855/Д15; ОМЧ-557/Д14.
[30] Там само, ОМЧ-582.
[31] Голинський Михайло. Спогади. URL: http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-2/Спогади.
[32] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*… С. 179.

була й потреба у місцевих адвокатах. Переважно у Східній Галичині адвокатською справою займалися адвокати-євреї, другою за чисельністю національною групою були поляки. Українців-адвокатів наприкінці XIX ст. було не більше трьох десятків на весь коронний край. У галицькій Гуцульщині у 1890-х рр. українські канцелярії вели Теофіл Окуневський у м. Косів і Данило Кулик у містечку Кути Косівського повіту. Тож уродженець Тернопільщини М. Лагодинський, котрий за його словами, переїхав "до забутого богом та людьми Делятина" у 1900 р., став першим українським адвокатом у Надвірнянському повіті. За кілька років юридичної і громадської роботи він здобув значний авторитет серед місцевих українців, відповідний соціальний і матеріальний статус, розпочав успішну політичну кар'єру, і на виборах 1907 р. його обрали депутатом австрійського парламенту[33]. Помічником М. Лагодинського у правничих і громадських справах був конціпієнт (адвокатський помічник) Іван Саноцький, випускник Віденського університету, однокурсник і товариш І. Семанюка по громадській роботі в австрійській столиці. Із 1902 р. він проходив офіційну адвокатську практику в канцелярії М. Лагодинського, разом із шефом "займався освітою і політичною організацією Делятинщини"[34]. По завершенню стажування І. Саноцький у 1909 р. відкрив власну адвокатську справу в м. Надвірна.

Тож вибір І. Семанюком Делятина як місця адвокатської практики мабуть пов'язувався із рекомендаціями І. Саноцького і потребою М. Лагодинського знайти нового помічника. Початок стажування І. Семанюка припав на період виборчої боротьби його патрона за депутатський мандат до австрійського парламенту. Сам практикант активно включився в громадське життя гуцульського повіту, допомагаючи шефові організовувати у селах осередки пожежно-спортивного товариства "Січ", проводити просвітницьку і культурну діяльність. Не випадково пізніше він писав у автобіографії: "Тут перебував я шість років і займався січовою організацією та просвітою селян і залізничних та салінарних та тартачних робітників. В кожнім селі знала мене і мала дитина, мужики мене дуже любили, і тому легко прийшло мені заступатись і клопотатись двічі за кандидатурою мого шефа на посла у парламент до Відня"[35].

Після набуття М. Лагодинським у 1907 р. депутатських повноважень (повторно став депутатом у 1911 р.) він більше часу приділяв парламентській роботі у Відні та організаційній партійній діяльності в рамках Української радикальної партії (УРП), до керівництва якої належав. Практичне ведення адвокатських справ у Делятині лягло саме на І. Семанюка. Цікаву характеристику його тогочасної адвокатської роботи подав у той же М. Голинський, який гімназистом декілька разів гостював у свого родича в Делятині, і мав змогу чути відгуки місцевих мешканців. Для них І. Семанюк був "своїм", бо "Гуцули, довідавшись, що Семанюк (Черемшина) також гуцул (з Кобак) допомагає землякам безкоштовно, не бере грошей, з'їжджалися до Делятина з усіх гір. Ніхто з них не казав, що йде до адвоката Семанюка, а коротко до Івана". Посилаючись на розповіді делятинського ресторатора Гаркавого, куди часто заходив І. Семанюк, М. Голинський описував типову картинку тогочасної дійсності: "до Делятина приїжджали гуцули з далеких гір, яким Іван робив задарма право, а посварених – мирив. Ті, що їхали миритися, то ще везли з собою цілу гурму гуцулів, які після полагодження справи весело забавлялися. Коли відбувалася розправа в суді (судове засідання – *С. К., С. К.*), то десь о 4-й год пополудню біля будинку суду збиралися гуцули і грали на сопілках та цимбалах, танцювали. Коли відбувалася така церемонія, то всі вже знали, що Семанюк заступається в суді за гуцулів. Після закінчення розправи він запрошував гуцулів до ресторану, трактував їх, вів з ними задушевні розмови"[36].

Високо оцінював фаховість, працездатність, життєлюбність свого помічника і сам М. Лагодинський (за характеристикою В. Стефаника, "чоловік без декламації і пафосу"), відзначаючи: "Бавиться цілу ніч той мій заступник і просто з ресторації йде у мою канцелярію і

---

[33] Клапчук В., Клапчук М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. Делятин ; Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. С. 153.

[34] Д-р Іван Саноцький. *Життя і право*. 1935. № 3. С. 6–7.

[35] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*… С. 175.

[36] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*… С. 97, 99; Голинський Михайло. Спогади. URL: http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-2/Спогади.

заступає клієнтів ліпше мене”[37]. Цікавий портрет адвоката дав письменник Михайло Козоріс, котрий у 1912 р. прибув до Делятина проходити адвокатську практику і фактично замінив І. Семанюка на посаді конціпієнта в канцелярії М. Лагодинського. Ось як описував свого попередника: “Увійшовши в канцелярію… я побачив за столом невеличкого присадкуватого чоловіка, років 35–40, – писав М. Козоріс. – Спокійно флегматично говорив він про службові справи. Перше моє враження було: переді мною тип ґазди (дядька), що знає свої справи, як своїх п’ять пальців і не хвилюється за них, бо знає кожній місце і ціну і вміє з нею справитися”[38]. Описуючи психологічні аспекти поведінки І. Семанюка з клієнтами-селянами, він відзначав: “Я бачив, що предо мною сидить фахівець, який знає “ґазду” і “дєдю” (підгорянина і гуцула) наскрізь. Я помічав, що тільки селянин став на порозі, – він (Черемшина) уже знав приблизно, у якій справі той приходить, чи буде брехати, чи ні. Він спокійно кидав короткі питання, байдуже, якось збоку заговорював “газду”, і останній і незчувся, як сказав уже навіть те, чого не хотів. Коли б незнайомий перед дверима підслухував їх розмову, був би певний, що це розмовляють два “ґазди” – один заклопотаний, нерішучий, а другий певний, упертий, розумний. І в суді, і серед місцевих адвокатів, і поміж людності як юрист, Черемшина мав велике реноме”[39].

Успішна адвокатська практика дала змогу І. Семанюку не тільки утвердитись у правильності власного професійного вибору, але й забезпечити собі матеріальний добробут. Офіційно адвокатське стажування аплікантів (адвокатських здобувачів) було безоплатним, але обов’язкова оплата адвокатських послуг (регулювалася відповідно затвердженими прейскурантами), велика кількість клієнтів дозволили правнику заробити не тільки на проживання, але й зібрати кошти на відкриття власної справи і придбання житла. У Делятині І. Семанюк жив у будинку свого патрона, на другому поверсі модерної вілли М. Лагодинського. Харчувався у місцевих ресторацiях (Делятин уже мав славу гірського курортного містечка). Очевидно, після здобуття необхідного практичного стажу та складання адвокатського іспиту, саме в цих краях планував продовжити самостійну правничу роботу. Для себе придбав дві земельні ділянки: у Делятині і сусідньому с. Дора (нині частина м. Яремча)[40].

Однак, власну самостійну адвокатську канцелярію І. Семанюк відкрив у повітовому центрі Снятин на Покутті. Причину переїзду в автобіографії адвокат означив так: “Приноровлюючись до порішення управи радикальної партії в році 1912, отворив я адвокатську канцелярію в Снятині, де і досі заступаю мужиків перед судом та різними властями”[41]. Ініціатором появи І. Семанюка в покутському місті можна вважати В. Стефаника, на той час вже відомого письменника, депутата австрійського парламенту, чільного члена УРП й організатора громадського життя на Снятинщині. Він неодноразово звертався до голови УРП адвоката Лева Бачинського з проханням підшукати для повіту молодого українського адвоката. Тож позиція двох досвідченіших колег: Л. Бачинського та М. Лагодинського, стала вирішальною у виборі місця самостійної роботи І. Семанюка. На той час у Снятині працювали адвокати-євреї, українського правника не було. У 1909 р. кілька місяців тут вів канцелярію українець Андроник Могильницький (з ним І. Семанюк був знайомий із студентських часів), але невдовзі залишив Покуття і переїхав до м. Долина.

Тож І. Семанюк став першим постійним українським адвокатом Снятинського повіту і працював у ньому півтора десятка років, до своєї смерті. Його переїзд посилив станову конкуренцію, оскільки в місті уже діяли пів десятка адвокатських контор. Як писала Н. Семанюк, “Навколо Черемшини сіялися безглузді чутки. Щоб скомпрометувати мужицького адвоката, використовувалася кожна нагода. Але це не вдавалося. Осередком селянської юридичної

[37] Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах… С. 67.
[38] Зеров М. Марко Черемшина і галицька проза. *Твори у 2-х томах*. Т. 2. Київ : Дніпро, 1990. С. 403.
[39] Там само. С. 404.
[40] Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 228. Оп. 1. Спр. 494 : Справа про встановлення спадку на майно, що залишилося після смерті Семанюка Івана 27 квітня 1927 р. – 6 лютого 1935 р. Арк. 3.
[41] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах*… С. 175.

консультації залишалася канцелярія Черемшини”[42]. За спогадом учителя Василя Равлюка, у канцелярії І. Семанюка “від раня до вечора було там повно клієнтів, що потребували поради чи оборони, а всіх їх вислуховував та вдоволював сам шеф канцелярії, а біднота знаходила тут, як і на попереднім місці праці др. Семанюка безоплатну пораду і оборону. Найкращим доказом довір’я була та обставина, що в Його канцелярії складали клієнти грубі тисячні грошеві депозити”[43]. Схожу оцінку фахового рівня адвоката дав і близький товариш І. Семанюка, суддя місцевого суду Микола Фірманюк: “Як адвокат провадив Черемшина своїх клієнтів сумлінно і старанно. Передовсім дбав про справи бідних селян, яких доля лежала йому дуже на серцю. В його канцелярії було повно бідних селян, які шукали там і знаходили поміч проти різних кривд”[44].

У спогадах М. Фірманюк відзначав, що під час судових розглядів поводився І. Семанюк з повагою. Добре знав закони, добре вивчав кожну справу, виступав впевнено. Його писемні документи та усні виступи були обдуманими і вмотивованими і відповідно мали в суді велику вартість. Часом послуговувався їдким дотепом, чим збивав противника з пантелику Як приклад, він навів комічну історію із судової практики І. Семанюка: “заступав (представляв інтереси – *С. К., С. К.*) він раз наймита (Форпаня), якого пан запізвав за якусь там шкоду. Перед викликанням справи, панський адвокат, хотячи очевидно суддю прихильно настроїти, відозвався: “позвольте пане суддя, що перед розправою представлю: пан поміщик, пан Х (ікс)”. На те Черемшина гримнув на наймита, що стояв біля дверей: “Грицю, ходіть сюда!”. Коли Гриць зближився, Черемшина промовив до судді: “Позвольте, пане суддя, щоб я також свого клієнта представлю: Гриць У (ігрек) – також дуже порядний чоловік” – а до Гриця, що здивовано вибалушив очі – сказав: “То ще не йде справа, це тільки таке представлення”. Всі бухнули сміхом, а “наш поміщик” зрікся справи і пішов до дому”[45].

Тож звання “мужицький” адвокат І. Семанюк у повній мірі оправдовував своєю прихильністю до українського селянського клієнта – бідного, малоосвіченого, пригнобленого, котрий потребував захисту і юридичного, і морального. За тогочасною сформованою в українському адвокатському середовищі традицією, переважно адвокатські запити українців у судах подавалися українською мовою, що змушувало судових урядників вести цією ж мовою подальший процес, і навіть розглядати апеляції у вищих судових інстанціях. Це був спосіб утвердження українських прав, котрий хоч і наражався на шалений спротив з боку польського судового і адміністративного елементу, завдяки позиції українських повітових правозахисників, поступово ставав доконаним фактом в судовій практиці Східної Галичини австрійського періоду. Самі адвокати, а І. Семанюк був одним із таких, були не тільки носіями української ментальності, але й активно її пропагували у громадському житті. Тож переїзд адвоката до Снятина посилив місцевий національний рух. За оцінкою В. Стефаника “його особа і його адвокатська канцелярія зробилися центром в повіті і в місті українського життя в найрізнорідніших формах, і до кінця його життя той центр лишився”[46].

Тогочасний успішний український повітовий адвокат (як правило один на десяток своїх колег інших національностей) мав бути своєрідним “універсалом” в правничих питаннях – йому доводилося вести справи карного, цивільного, сімейного і майнового характеру, оформляти земельні документи, виступати поручителем, а часом і третейським суддею. Адвокат І. Семанюк у повній мірі відповідав критеріям такого адвоката, а крім правничої роботи ще й брав активну участь у громадському житті. Він був активним членом місцевих культурно-просвітницьких і економічно-господарських товариств “Просвіта”, “Сільський Господар”, “Січ”, виступав на вічах і громадських зібраннях.

---

[42] Семанюк Н. Співець Гуцульщини... С. 22.
[43] Равлюк В. Спогади про “покутську трійцю / упор. В. Харитон. Снятин : Прут Принт, 2006. С. 40.
[44] Фірманюк М. Спогади про Марка Черемшину (д-ра Івана Семанюка)” *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2014. № 9. С. 29.
[45] Там само.
[46] Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах… С. 67

Про шляхетність поведінки І. Семанюка, готовність безкорисно допомогти, вказували багато його сучасників. Н. Семанюк у своїй книзі описала промовистий факт його відношення до людей, що потребували допомоги. Один з коломийських колег адвоката жалівся на скрутне становище. Він тільки-но відкрив адвокатську канцелярію, однак важка хвороба вимагала багато коштів на лікування, і попросив підписати йому чек на позику. І. Семанюк охоче допоміг товаришу, але той невдовзі після операції помер. Борг залишився несплаченим, але І. Семанюк жодним словом чи вчинком не спонукав родичів померлого щодо його повернення[47]. Розказана Н. Семанюк історія стосувалася Євгена Косевича, відомого у студентські роки громадського діяча, одного з організаторів товариства "Молода Україна". У квітні 1914 р. Є. Косевич відкрив адвокатську канцелярію в незнаній йому Коломиї, однак хвороба змусила звернутися за матеріальною допомогою до різних людей. І. Семанюк був одним з перших, хто відгукнувся на прохання Є. Косевича, надавши йому матеріальну підтримку. Та в липні 1914 р. Є. Косевич помер.

Інший приклад, у січні 1914 р. під час одруження І. Семанюка із Н. Карп'юк, адвокат оплатив братам нареченої, на той час студентам Віденського університету, дорогу додому і назад, щоб вони могли взяти участь у шлюбній церемонії сестри. Пізніше матеріально підтримував велику сім'ю дружини, що залишилася без батька.

Під час Першої світової війни адвокат залишився в краї, пережив кількаразову російську окупацію, намагався захищати інтереси українського населення. Його особистий авторитет визнавали дві супротивні воюючі сторони За австрійської адміністрації він виробляв сім'ям мобілізованих солдатів державні допомоги, робив опис збитків від військових дій для компенсацій селянським родинам, обороняв в суді і домагався звільнення з в'язниці невинних. Під час чергової російської окупації Покуття у липні 1917 р. російський комендант призначив І. Семанюка заступником бурмістра Снятина і той виконував ці обов'язки до повернення австрійської влади. Із постанням Західно-Української Народної Республіки І. Семанюк був обраний головою міста, увійшов до складу міської та повітової національних рад. Він відмовився від посади бурмістра на користь місцевого діяча Семена Зінкевича, залишився його заступником, совісно і відповідально виконував свої громадські обов'язки у названих радах[48]. У травні 1919 р. саме І. Семанюк як очільник Снятина, разом із відповідальними державними посадовцями республіки намагався запобігти збройній агресії румунської армії на покутські землі. Після невдалих переговорів потрапив під обстріл румунських солдатів, змушений був ховатися від куль у холодній воді, через що серйозно захворів[49].

В умовах встановлення польського владного режиму І. Семанюк продовжив свою правничу і громадську діяльність, хоч робити це було набагато складніше, ніж за австрійських часів. Він не хотів миритися з несправедливістю, особливо у судовій залі, що не раз обумовлювало імпульсивність його поведінки. Той же М. Фірманюк відзначав: "Захищаючи справедливість, Черемшина іноді був занадто запальним і порушував всілякі офіційні стосунки. То кинув каламарем у судового чиновника-нахабу, то влаштував пекельну сцену судді, який легковажив із справою бідної жінки, то зіткнувся зі шкільним інспектором, який безпідставно звільнив із роботи Василя Равлюка"[50].

Подібний випадок описував і М. Голинський: "Іван був чесною людиною, чесним правником, бо коли когось обороняв, то не підступами, а правом. Не любив він адвокатів-спекулянтів, які поводилися в суді нахабно, визиваючи. Одного разу його опонент адвокат почав кпинити з нього. Це дуже обурило Семанюка, і він, відвівши руку, дав йому ляпаса, після того приступив зразу до судді, витягнув з кишені десять злотих і поклав перед ним. Це, – говорив він, – одна п'ятка за сьогодні, а друга авансом за майбутній ляпас!"[51].

Незважаючи на погіршення стану здоров'я, адвокат продовжував свою громадську діяльність. У 1921 р. він підтримав заклик українських політичних сил про організацію бойкоту

[47] Семанюк Н. Співець Гуцульщини... С. 26.
[48] Фірманюк М. Спогади про Марка Черемшину… С. 26.
[49] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах* … С. 176.
[50] Фірманюк М. Спогади про Марка Черемшину… С. 27.
[51] Голинський Михайло. Спогади. URL: http://www.ukrcenter.com/Література/Михайло-Голинський/25833-2/Спогади.

перепису українського населення у Східній Галичині польською окупаційною владою, виступав проти участі українців у польських виборах у 1922 р.[52]. Як авторитетний представник української громади Снятина, обирався членом міської прибічної ради, був юридичним радником бурмістра, поляка Нємчинського, своїми діями захищав права українців від свавільства повітової адміністрації. Його канцелярія залишалася осередком надання послуг бідним українським клієнтам[53]. У ній проходили адвокатську практику і здобували досвід громадської роботи молоді українські правники. Один з них, Григорій Ганкевич, відкрив у Снятині свою канцелярію, продовживши традиції свого патрона.

Дочасна смерть перервала життєвий шлях доктора права І. Семанюка. Укладений адвокатом заповіт можна вважати зразком правового документа, що забезпечив інтереси найдорожчих його серцю людей – матері, сестри, дружини, і водночас враховував усі нюанси взаємин та майнових розрахунків між своїми кредиторами і боржниками[54]. Похорон І. Семанюка перетворився на величаве скорботне зібрання, якого не бачило тогочасне місто. У прощальному слові його друг В. Стефаник виголосив слова, що відбивали сутність значення І. Семанюка (М. Черемшини) для українців: “Се, що Семанюк був членом міської та інших рад – це річ другорядна. Семанюк – це для нас Марко Черемшина, великий художник українського слова. Присутні тут пан староста і прочі нехай собі не думають, що ми робимо такий похорон адвокатові або членові міської ради. За Марком Черемшиною плаче сьогодні ціла Україна. Про цю велику для нас втрату знає в цій хвилині і Львів, і Київ, і Харків”[55].

У похороні правника взяли участь чисельні делегації із гуцульських сіл, у Снятині тужливо линув звук трембіт. Тисячі людей віддавали данину діячу, котрий своє повсякденне життя присвятив головній меті – служінню народу, сином якого він був, і частиною та виразником якого себе вважав. Для багатьох присутніх його літературна творчість була важливим здобутком української культури першої половини XX ст., а професійна діяльність, правовий захист українців, стали прикладом виконанням того морального обов’язку, котрий взяв на себе І. Семанюк ще у студентську пору.

IVAN SEMANIUK (MARKO CHEREMSHYNA), A “PEASANT” LAWYER FROM THE HUTSUL REGION

Stepan KOBUTA
State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: step-ko@i.ua

Svitlana KOBUTA
State Higher Educational Institution
“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,
Department of Foreign Languages and Translation,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: antinomy@i.ua

Summary

The article deals with the professional legal activity of Ivan Semaniuk, a Ukrainian lawyer, public figure, novelist, known as Marko Cheremshyna. The paper studies his way of life, the reasons for choosing a

[52] Моя автобіографія. *Марко Черемшина. Твори в двох томах* … С. 68.
[53] Фірманюк М. Спогади про Марка Черемшину… С. 27.
[54] ДАІФО. Ф. 228. Оп. 1. Спр. 494. Арк. 3–5; Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме і призабуте… С. 53–60.
[55] Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород, 1968. С. 172.

legal profession, his professional and public activity. Ivan Semaniuk received his legal education at the University of Vienna, during his studies he took an active part in the social life of local Ukrainian students, he was a member of the student societies "Rodyna" ("Family"), "Prohress" ("Progress"), "Sich". He was the head of the latter one in 1899–1900. In Vienna he was also engaged in literary work, he wrote prose, published a collection of short stories "Karby" as well as translations of some works from other languages. In 1906 he finished his legal internship in the Austrian capital and received a doctorate in law.

In October 1906, I. Semanyuk began his official legal practice in the office of the Ukrainian lawyer Mykola Lagodynsky in Deliatyn, and stayed in the mountain town for six years. He organized "Sich" society branches in the villages, conducted educational and cultural activities, helped his patron to win a seat in the Vienna parliament in both 1907 and 1911, and conducted advocacy work during his stay in Vienna. He gained recognition and authority among the local Hutsul population as he was a good legal defender and adviser for them.

In October 1912, he opened an independent legal office in Sniatyn in the so-called Pokuttia region and, thus, he became the first permanent Ukrainian human rights activist in this county. He continued to work there for a decade and a half and he started to be recognized as a "peasant" lawyer, who would defend poor, uneducated, oppressed peasant clients who needed legal and moral protection.

In addition to providing legal assistance, I. Semaniuk was active in public life, he was a member of all local cultural, educational and economic societies such as "Prosvita" ("Enlightmnt"), "Silsky Hospodar" ("Farmer"), "Sich". During the existence of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR), he held the post of the Deputy Mayor of Sniatyn, he was a member of city and county councils and organized the educational life of the county. In the 1920s, he was elected a member of the city's sideline council, was a legal adviser to the mayor, and his actions served to protect the rights of Ukrainians from the arbitrariness of the county administration. His office remained a center for providing services to poor Ukrainian clients. It was there where young Ukrainian lawyers had their legal practiced and gained experience in public work.

His professional activity and legal protection of Ukrainians became a manifestation of his moral duty fulfillment as he strived to serve his own people since his student days, and this way of thinking was closely observed until the end of his life.

Keywords: *lawyer, University of Vienna, doctor of law, I. Semaniuk, M. Cheremshyna, legal activity, Sniatyn.*

REFERENCES

Andrukhiv, I., & Arsenych, P. (1996). *Ukrainski pravnyky u natsionalnomu vidrodzhenni Halychyny: 1848–1939 rr. [Ukrainian Lawyers in the National Renaissance of Halychyna]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Cheremshyna Marko (Semaniuk Ivan Yuriiovych). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]*. Retrieved from https://histua.com/personi/ ch/cheremshina-marko-semanjuk-ivan-jurjovich (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti. F. 118, Op. 1, Spr. 494: Sprava pro vstanovlennia spadku na maino, shcho zalyshylosia pislia smerti Semaniuka Ivana. 35 Ark [The case of the inheritance left after the death of Ivan Semaniuk] (in Ukrainian).

Sanotskyi, I., d-r. (1935). *Zhyttia i pravo [Life and law]*, no. 3, pp. 6–7 (in Ukrainian).

Firmaniuk, M. (2014). Spohady pro Marka Cheremshynu (d-ra Ivana Semaniuka) [Memories on Marko Cheremshyna (doctor Ivan Semaniuk)]. *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal,* no. 9, p. 29 (in Ukrainian).

Hlovatskyi, I., Hlovatskyi, V. (2004). *Ukrainski advokaty Skhidnoi Halychyny (kinets XVIII – 30-ti roky XX st.) [Ukrainian Lawyers of the Eastern Halychyna]*. Lviv: Triada plius (in Ukrainian).

Hnidan, O. (1974). *Marko Cheremshyna Narys zhyttia i tvorchosti [Marko Cheremshyna Essay on life and work]*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Holynskyi, M. *Spohady [Memories]*. Retrieved from http://www.ukrcenter.com/Literatura/Mykhailo-Holynskyi/ 25833-2/Spohady (in Ukrainian).

Huivaniuk, M. (2007). *Marko Cheremshyna: nevidome i pryzabute: naukovi rozvidky, republikatsii, dokumenty [Marko Cheremshyna: unknown and slightly forgotten: scientific researches, publications and documents]*. Sniatyn: Prut Prynt (in Ukrainian).

Kazanska, T. (2013). *Cheremshyna Marko Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]*. T. 10: T-Ya. V. A. Smolii (Ed.) et al.; NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Klapchuk, V., Klapchuk M. (2007). *Deliatynshchyna: istoryko-heohrafichne doslidzhennia [Deliatyn region: historical and geographic research]*. Deliatyn; Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).

Korolko, A. (2014). Do istorii druzhby Mykoly Firmaniuka i Marka Cheremshyny [About the friendship of Mykola Firmaniuk and Marko Cheremshyna]. *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal,* no 9, pp. 24–28 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2016). Unikalni spohady. Mykola Firmaniuk. Spomyny pro Vasylia Stefanyka [Unique memories. Mykola Firmaniuk. Memories on Vasyl Stefanyk]. *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal*, no. 14, pp. 50–66 (in Ukrainian). [Memories on the "Pokuttia Trinity"].

Kostashchuk, V. (1968). *Volodar dum selianskykh [The master of the peasants' thoughts]*. Uzhhorod, p. 172 (in Ukrainian).

Marko Cheremshyna u spohadakh, dokumentakh i materialakh [Marko Cheremshyna in memories, documents and materials]. (2014). Chernivtsi: Druk Art (in Ukrainian).

Marko Cheremshyna. (1974). *Tvory v dvokh tomakh. [Literary works in two volumes]*. Kyiv: Naukova dumka, vol. 2 (in Ukrainian).

Moia avtobiohrafiia [My autobiography]. (1974). *Marko Cheremshyna. Tvory v dvokh tomakh*. *[Marko Cheremshyna. Works in two volumes*] . Kyiv: Naukova dumka, vol. 2, pp. 171–179 (in Ukrainian).

Myshanych, O. (1987). Marko Cheremshyna. *Marko Cheremshyna. Novely. Posviata Vasylevi Stefanykovi… [Marko Cheremshyna. Short stories]*. Kyiv, pp. 5–28 (in Ukrainian).

Petriv, M. (2014). Semaniuk Ivan Yuriiovych. *Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturno-osvitni diiachi kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Ukrainian Lawyers: state, public, political, cultural and educational activity of the end of the XIX century – first half of the XX century]*. Kyiv: Iustynian, vol. 1, pp. 335–374 (in Ukrainian).

Pikhmanets, R. (2012). *Iz pokutskoi knyhy buttia: zasady khudozhnoho myslennia Vasylia Stefanyka, Marka Cheremshyny i Lesia Martovycha [From the Pokuttia Book of Genesis: principles of the literary thinking of Vasyl Stefanyk, Marko Cheremshyna and Les Martovych]*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Ravliuk, V. (2006). *Spohady pro "pokutsku triitsiu" [Memoirs of the "Pokut Trinity"].* V. Kharyton (upor.). Sniatyn: PrutPrynt (in Ukrainian).

Semaniuk, N. (1974). *Spivets Hutsulshchyny. Spohady pro Marka Cheremshynu [Memories about Marko Cheremshyna]*. Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).

Sniatynskyi literaturno-memorialnyi muzei Marka Cheremshyny. OMCh -855/ D15; OMCh-557/D14.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (dali TsDIAU, m. Lviv). F. 385. Op. 1. Spr. 41. Lysty Ivana Semaniuka (Marka Cheremshyny) do Senia Horuka, 1895–1915. [Letters of Ivan Semaniuk (Marko Cheremshyna) to Sen Horuk], 58 p. (in Ukrainian).

Zasenko,O. I. (1974). *Cheremshyna: zhyttia i tvorchist [Marko Cheremshyna: life and literary work]*. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Zasenko, O. (1974). Vydatnyi pysmennyk-demokrat *Marko Cheremshyna: Tvory v dvokh tomakh. [Marko Cheremshyna. The sketch of the life and literary work]*. Kyiv: Naukova dumka, vol. 1, pp. 5–30 (in Ukrainian).

Zerov, M. (1990). *Marko Cheremshyna i halytska proza. Tvory u 2-kh tomakh. [Marko Cheremshyna and prose works of the Halychyna region]* Kyiv: Dnipro, vol. 2, pp. 401–435 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 30 червня 2020 р.

УДК 94 (477.8): 323.12/13

ДИСИДЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОПАНАСА ЗАЛИВАХИ (1960–1970-ті рр.)

Богдан ПАСКА
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
Кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
Навчально-науковий інститут історії, етнології і археології Карпат
e-mail: paskabogdan@i.ua
DOI: 10.15330/gal.33.149-158
ORCID: orcid.org/0000-0002-5452-5254

Предметом статті є основні віхи, напрями і етапи участі художника Опанаса Івановича Заливахи в українському національному русі 1960–1970-х рр. Основу джерельної бази дослідження становлять документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) у м. Київ, матеріали самвидаву, спогади самого О. Заливахи та його сучасників. Методологічною основою дослідження є концепція Я. Секо про співіснування в українському русі спротиву 1950–80-х рр. двох парадигм – національно-визвольної (підпільні організації) та націоналізаційної (легальна діяльність інтелігенції із середовища “шістдесятників”). Автор статті приходить до висновку, що художник О. Заливаха з початку 1960-х до першої половини 1970-х був активним учасником середовища шістдесятницького правозахисту в рамках націоналізаційної парадигми українського національного руху. У першій половині 1960-х рр. основними формами його дисидентської діяльності були поширення самвидаву і тамвидаву, критика політики радянської влади у національному питанні, виготовлення української національної символіки. Арешт та судова розправа над О. Заливахою не змогли зупинити його дисидентської діяльності та не змінили опозиційних щодо офіційної політики радянського режиму переконань. У мордовських колоніях художник брав участь в українських культурних заходах, налагоджував канали передачі документів і матеріалів із колонії на волю, написав заяву протесту на адресу Голови Верховного Суду УРСР. Після виходу на волю найбільш помітною дисидентською акцією художника була його участь у кампанії захисту засудженого історика В. Мороза. В подальшому О. Заливаха, незважаючи на те, що був взятий КДБ у розробку як об’єкт справи “Блок”, під тиском режиму практично повністю припинив активність у руслі руху спротиву радянському режиму.

Ключові слова: *Опанас Заливаха, український дисидентський рух, шістдесятницький правозахист, самвидав, радянський режим, Мордовські колонії.*

Опанас Іванович Заливаха (1925–2007) – видатний український художник, шістдесятник, член київського Клубу творчої молоді. Предметом статті є основні віхи, напрями і етапи участі О. Заливахи в українському національному русі у 1960–70-х рр. Ця проблема ще не знайшла комплексного дослідження у вітчизняній історіографії. Окремі її складові висвітлені у працях вчених Георгія Касьянова[1], Анатолія Русначeнка[2], Юрія Данилюка та Олега Бажана[3], Бориса Захарова[4], Ярослава Секо[5]. Основу джерельної бази становлять документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) у м. Київ, матеріали самвидаву, спогади самого О. Заливахи та його сучасників. Методологічною основою дослідження є концепція

[1] Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
[2] Русначeнко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. 720 с.
[3] Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
[4] Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 144 с.
[5] Секо Я. Арешти 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2015. Вип. 2. Ч. 4. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Areshty_1965_r_v_URSR_iak_zasib_borotby_komunistychnoi_partii_z_inakodumstvom (дата звернення: 12.01.2020).

Я. Секо про співіснування в українському русі спротиву 1950–80-х рр. двох парадигм – національно-визвольної (підпільні організації) та націоналізаційної (легальна діяльність інтелігенції із середовища "шістдесятників"). У рамках націоналізаційної парадигми вченим виокремлено дві форми – ревізіонізм і правозахист, у межах останнього – два етапи: шістдесятницький (1960-ті – поч. 1970-х рр.) і гельсінський (1976–1988 рр.)[6].

Опанас Заливаха народився 26 листопада 1925 р. у с. Гусинка (нині Куп'янського р-ну Харківської обл.). Під час Голодомору 1932–1933 рр. його родина змушена була переїхати на Далекий Схід Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР). Навчався в м. Іркутськ, у середній художній школі м. Ленінград (під час Другої світової війни її евакуйовано у м. Самарканд). З 1946 р. навчався у Інституті живопису, скульптури та архітектури імені І. Рєпіна в Ленінграді, проте відмовився вступати до комсомолу і був відрахований на другому курсі за "негідну поведінку радянського студента". Згодом працював на будівництві, закінчив художньо-педагогічне училище та отримав роботу в художньому фонді м. Калінінград. Тільки після смерті диктатора СРСР Йосипа Сталіна, у 1955 р. був поновлений в ленінградському Інституті імені І. Рєпіна, який закінчив 1960 р.[7].

Під час перебування на практиці в 1957 р. у м. Косів (нині Івано-Франківської обл.) ближче познайомився із українською мовою та етнографічними особливостями українського народу. Поїздка зумовила докорінні зміни у його світогляді в сторону "навернення до українства". Пізніше художник так згадував ці події: "Я вперше побачив гуцульське українське життя. Тоді ще дехто носив постоли, деякі жінки курили люльку… Я задивлявся на тих людей, думав: ти дивися, скільки я втратив! Я відірваний був, як той листок"[8]. Саме тому після короткочасної роботи в художньому фонді м. Тюмень О. Заливаха у грудні 1961 р. остаточно переїхав до України та поселився в м. Станіслав (із 1962 р. – Івано-Франківськ). Невдовзі митець вступив до Івано-Франківського обласного товариства художників, а у травні 1962 р. відбулася його персональна виставка, невдовзі закрита органами влади за те, що "в представлених роботах немає світлих оптимістичних героїв будівництва світлого майбутнього"[9].

Саме після переїзду О. Заливахи до Івано-Франківська розпочинається його участь в українському національному русі. Її можна чітко поділити на три етапи:

1) 1962–1965 рр. – початок дисидентської діяльності та участь у поширенні самвидаву;
2) 1966–1970 рр. – антирежимна діяльність в умовах ув'язнення;
3) 1970-ті рр. – поступове зменшення громадської активності під тиском радянських репресивних органів.

Починаючи із 1962 р. О. Заливаха налагоджує контакти із культурною інтелігенцією м. Київ, зосередженою навколо шістдесятницького осередку "Клуб творчої молоді". Митець знайомиться із літературними критиками Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, художниками Аллою Горською, Людмилою Семикіною, Галиною Севрук, журналістом Вячеславом Чорноволом, студентом-медиком Ярославом Гевричем та ін. Особливо близькі стосунки у О. Заливахи склалися із А. Горською та І. Світличним, якого він називав "ідейним батьком і вождем Руху національного відродження на Україні". Серед контактів художника із львівського шістдесятницького середовища варто виділити мистецтвознавця Богдана Гориня[10].

---

[6] Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини.* 2015. Вип. 15. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Seko_Yaroslav/Kontseptualni_ problemy_ rozvytku_ukrainskoho_natsionalnoho_rukhu_v_seredyni_1950-kh_seredyni_1980-kh (дата звернення: 12.01.2020).

[7] Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2010. С. 239–240.

[8] Інтерв'ю із Заливахою Опанасом Івановичем, 1925 р. н., записане у м. Київ 20.09.1999. URL: http://museum.khpg.org/index.php?id=1121197713 (дата звернення: 12.01.2020).

[9] Там само.

[10] Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16 : Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР. Оп. 3. Спр. 952 : Документи (повідомлення, листи, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на

Основним напрямом дисидентської діяльності О. Заливахи у першій половині 1960-х рр. було поширення в Івано-Франківську самвидавної і тамвидавної літератури. Художник отримував нелегальні матеріали із Києва та Львова, розмножував їх фотоспособом та розповсюджував серед свого найближчого оточення. Зокрема, у квітні 1965 р. від київського літератора Павла Мовчана він отримав видану за кордоном книжку "Вибір статей з "Інформаційного бюлетеня" УГВР", у якій були викладені програма і заклики українського еміграційного політичного центру Закордонне представництво Української головної визвольної ради (ЗП УГВР). Згодом перефотографував її, зробив фотокопії та передав до львівського осередку поширення самвидаву[11]. Від А. Горської влітку 1965 р. О. Заливаха отримав фотокопію книги Івана Кошелівця "Сучасна література в УРСР" (1964 р., Мюнхен)[12]. У той же період із Києва до Івано-Франківська він привіз статтю українського еміграційного публіциста Романа Рахманного "Лист до письменниці Ірини Вільде та її земляків, які не бояться правди", а також самвидавний документ "12 питань для тих, хто вивчає суспільствознавство", пронизаний критикою радянської дійсності[13]. У 1965 р. було налагоджено канал обміну самвидавом між О. Заливахою та Б. Горинем через завідуючу відділом Львівського історичного музею Г. Недашківську. Саме вона ознайомила художника з одним із найбільш поширених на той час самвидавних документів "З приводу процесу над Погружальським" (авторства І. Світличного та Є. Сверстюка)[14]. Крім того, О. Заливаха у лютому 1965 р. власноручно написав есе "Як розмовляють в Києві"[15], очевидно, спрямоване на захист української мови.

До найближчого оточення О. Заливахи, в середовищі якого він розповсюджував вказані нелегальні матеріали, належали його колеги-художники Василь Турецький, Олександр Коровай та Михайло Фіголь, вчитель школи с. Надіїв Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Б. Шляхтич, жителі Івано-Франківська І. Затишний та М. Кухтяк[16]. У 1965 р. Опанас Заливаха зумів налагодити певні контакти з істориком Валентином Морозом[17], який із вересня 1964 р. проживав у Івано-Франківську та працював у місцевому педагогічному інституті. Останній також належав до середовища шістдесятників, поширював самвидав та протягом короткого часу зумів сформувати неформальний дисидентський гурток викладачів[18]. До цього гуртка належав близький знайомий О. Заливахи М. Фіголь, проте налагодити повноцінний обмін самвидавною літературою між двома івано-франківськими шістдесятницькими осередками так і не вдалося.

Крім поширення самвидаву, О. Заливаха протягом 1963–1965 рр. у розмовах із художниками В. Турецьким, М. Фіголем, Петром Сопільником, Іваном Лободою критикував політику радянської влади в національному питанні, схвалював діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА), позитивно оцінював боротьбу українського національного підпілля під час Другої світової війни та в повоєнні роки, говорив, "… що вони доказали всьому світові про існування української нації"[19]. Також художник цікавився українськими піснями, займався їх збором та записом на магнітофонну стрічку[20]. Про

місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів "ПК"; діяльність українських емігрантських організацій (ТОУК) тощо (а/с "Блок"). Арк. 169.

[11] Там само. Арк. 174.

[12] Там само. Арк. 175.

[13] Там само. Арк. 177.

[14] Там само. Арк. 177.

[15] Там само. Арк. 179.

[16] Там само. Арк. 177–179.

[17] ГДА СБУ. Ф. 6 : Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 75128-фп : Кримінальна справа № 44 по обвинуваченню Мороза Валентина Яковича та Іващенка Дмитра Полікарповича по ч. 1 ст. 62 та с. 64 КК УРСР в 8 томах. Т. 1. Арк. 66–68.

[18] Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 55.

[19] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 178.

[20] Там само.

високий рівень національної свідомості О. Заливахи свідчить той факт, що він у липні 1965 р. виготовив із фанери значок українського герба Тризуб, який передав із весільним подарунком М. Кухтяк[21].

Діяльність О. Заливахи в руслі руху спротиву радянському режиму не залишилася поза увагою Комітету державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки (КДБ УРСР). У жовтні 1964 р. він був підданий профілактиці через "поширення серед оточення націоналістичної літератури та ідейно шкідливих документів". У квітні наступного року художника було вдруге профілактовано "за участі трудового колективу"[22]. Зрештою, 28 серпня 1965 р. в ході так званої "першої хвилі" арештів українських дисидентів працівники КДБ затримали О. Заливаху та В. Турецького у м. Івано-Франківськ. Під час обшуку на квартирі О. Заливахи вилучено дві фотоплівки із бюлетенями ЗП УГВР, а в помешканнях його найближчого оточення – інші тамвидавні та самвидавні документи. Зважаючи на досить лояльну щодо слідства позицію В. Турецького, його вже через кілька днів було відпущено на волю. У той же час О. Заливаху, який під час допитів вів себе більш принципово, було піддано арешту та висунуто звинувачення в "антирадянській агітації та пропаганді" за ч. I ст. 62[23] КК УРСР.

Слідство у справі О. Заливахи, яким керував співробітник Івано-Франківського управління КДБ П. Баранов, тривало до лютого 1966 р. Під час допитів художник, перебуваючи під психологічним і моральним тиском, змушений був визнати, що "…своїми діями… наніс шкоду Радянській державі… намагався посіяти зневіру в радянський державний і суспільний устрій"[24]. У березні 1965 р. у Івано-Франківську відбувся закритий судовий процес над О. Заливахою. У його ході художник "визнав свою провину" по всіх епізодах обвинувачення (стосувалися переважно поширення "антирадянської" літератури). Крім того, судячи з тексту вироку, покази проти підсудного дали свідки В. Турецький, О. Коровай, Г. Недашківська, І. Драгомирова, М. Кухтяк, І. Затишний, Б. Шляхтич. Зрештою, О. Заливаху було засуджено до позбавлення волі у виправних колоніях суворого режиму строком на 5 років[25]. Розглянувши касаційну скаргу художника 21 квітня 1966 р., Верховний Суд УРСР підстав для пом'якшення вироку не знайшов[26].

Протягом травня–липня 1966 р. відбулося етапування О. Заливахи до Мордовських виправно-трудових колоній (ВТК). Із Львова і до самої Мордовії художника перевозили в одному вагоні з іншим засудженим дисидентом – істориком В. Морозом[27]. Термін свого покарання О. Заливаха відбував у колонії № 11 (385-II) у с. Явас Мордовської Автономої Радянської Соціалістичної Республіки (АРСР), яка відносилася до Дубравного управління ВТК. Тут він працював вантажником та кочегаром. Перебування у складних умовах ув'язнення не зламало художника, який продовжив антирежимну діяльність. За доповідною запискою КДБ від 28 грудня 1966 р., незважаючи на здійснювану спецслужбами роботу щодо "ідеологічного

[21] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 952. Арк. 178.
[22] Там само. Оп. 3. Спр. 944 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: оперативну обстановку, антирадянські прояви та надзвичайні події в Україні; провокаційні дії Коляски І. В.; протести представників творчої інтелігенції; спостереження за діяльністю церковних організацій та сектантських груп; виступи криськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя тощо (а/с "Блок"). Арк. 184.
[23] Там само. Спр. 952. Арк. 179–180.
[24] Там само. Спр. 946 : Документи (повідомлення) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; протестні акції представників творчої інтелігенції; оперативне спостереження за діяльністю адептів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; розслідування злочинів скоених окупаційною владою на території України у роки Другої світової війни тощо (а/с "Блок"). Арк. 316.
[25] Там само. Спр. 952. Арк.180.
[26] Там само. Арк. 166.
[27] Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства... С. 78.

перевиховання" засуджених, О. Заливаха не змінив своїх "антирадянських" переконань[28]. Протягом усього періоду ув'язнення він підтримував контакти через листування із представниками київського дисидентського середовища А. Горською, Іваном та Надією Світличними; отримував бандеролі із книгами від І. Світличного та В. Чорновола[29]. Щоправда, інколи листи не пропускала табірна цензура.

Вже на початку 1967 р. художник зблизився з іншими представниками української інтелігенції, репресованими протягом "першої хвилі арештів" – Михайлом Масютком, Михайлом та Богданом Горинями, В. Морозом, Я. Гевричем, Михайлом Озерним[30]. Також він зав'язав знайомства із колишніми учасниками ОУН і УПА, ув'язненими у радянських колоніях. Особливо значний вплив на погляди та світогляд О. Заливахи справила зустріч із довголітнім українським політв'язнем Михайлом Сорокою. У своїх пізніших спогадах художник із великим пієтетом називав М. Сороку "лицарем української ідеї"[31]. Досить близькими були відносини художника із дисидентами Іваном Гелем та Святославом Караванським; разом вони налагодили канали передачі виготовлених у колонії заяв, статей і матеріалів на волю[32].

Рис. 1. Опанас Заливаха. Екслібрис для українського політв'язня Дмитра Іващенка. Мордовія, 1966–1967 рр.

Незважаючи на заборону малювати, О. Заливаха у колонії виготовив екслібриси з елементами української національної символіки для багатьох товаришів по нещастю (див. рис. 1). Неодноразово популяризував серед інших заарештованих імена і твори І. Дзюби, І. Світличного, Ліни Костенко. У березні 1967 р. брав активну участь у відзначенні в'язнями-українцями 11-ї колонії Дня Тараса Шевченка. Зокрема, він виконав портрет Кобзаря та відкрив урочисте дійство промовою. Згодом виконаний О. Заливахою портрет Т. Шевченка, а також його екслібриси через посередництво

[28] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 950 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; оперативний супровід 5 з'їзду СПУ; протестні акції представників творчої інтелігенції; оперативне спостереження за діяльністю адептів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; розслідування злочинів скоєних окупаційною владою на території України у роки Другої світової війни; роботу пунктів "ПК" тощо (а/с "Блок"). Арк. 313; Там само. Ф. 16. Оп. 5а. Спр. 951 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи органів держбезпеки за 1966 рік; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; оперативний супровід 5 з'їзду СПУ; протестні акції представників творчої інтелігенції; викриття друкарень "самвидаву"; оперативне спостереження за діяльністю адептів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя (події в КНР) роботу пунктів "ПК" тощо (а/с "Блок"). Арк. 266.

[29] Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти "злочинців"). Львів : Меморіал, 1991. С. 75–83.

[30] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 5а. Спр. 951. Арк. 264.

[31] Бондарук Л. Михайло Сорока. Дрогобич : Відродження, 2001. С. 73–74.

[32] Інтерв'ю з Гелем Іваном Андрійовичем, 1937 р. н., записане у м. Київ 25.06.2003. URL: http://museum.khpg.org/index.php?id=1348418185 (дата звернення 12.01.2020).

Б. Гориня було нелегальним шляхом вивезено з колонії (див. рис. 2). Також у табірних умовах художник зумів виконати портрети Б. Гориня та латвійського політв'язня поета Кнутса Скуєнікса[33].

Протягом 1966–1968 рр. ув'язнені в Дубравній ВТК українці завдяки тісним взаємозв'язкам і дружнім відносинам таємно від табірної адміністрації виготовили більше 20 заяв і скарг і клопотань на адресу партійних і радянських органів влади. Їх авторами були, зокрема, В. Мороз, М. Масютко, М. Горинь, І. Гель, Михайло Осадчий, С. Караванський, Левко Лук'яненко, Іван Кандиба та ін. Значну частину цих документів нелегальним шляхом було передано за межі колонії, поширені самвидавним шляхом на території України, а також відправлені за кордон. Станом на лютий 1968 р. серед усіх документів, які транслювалися через радіопередачі з-поза "залізної завіси" на територію СРСР, більше 75% були виготовлені саме в Дубравній ВТК[34]. П'ятого квітня 1967 р. свою заяву на адресу Голови Верховного Суду УРСР написав і О. Заливаха. Невдовзі В. Чорновіл включив заяву художника до своєї самвидавної збірки "Лихо з розуму (портрети 20-ти злочинців)"[35].

Рис. 2. Опанас Заливаха. Портрет Тараса Шевченка. Мордовія, березень 1967 р.

У своїй заяві О. Заливаха, опираючись на Декларацію прав людини 1948 р. та Конституцію Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), вказував на незаконність свого засудження. Арешти 1965 р. він порівнював із репресіями проти української нації 1930–50-х рр., вказував на фабрикування своєї справи працівниками КДБ та закритість судового процесу як ознаки порушення принципів правосуддя. Художник відкрито виступав проти засилля в СРСР російського "великодержавного шовінізму", утисків української мови та культури. Особливу увагу привертав до складного становища мільйонів українців у Радянському Союзі поза межами УРСР, "… які не мають там українських шкіл, серед них не проводиться ніякого українського культурно-освітнього життя"[36]. Виступав проти засилля співробітників КДБ, яких називав "кримінальними державними злочинцями". Вимагав перегляду своєї справи із дотримання принципів законності та порушення судових справ проти "шовіністів". На основі тексту заяви О. Заливахи можна зробити певні висновки про основи його політичних поглядів. Художник визнавав радянську владу в Україні легітимною, намагався зав'язати із нею діалог на ґрунті необхідності дотримання діючої Конституції та підписаної СРСР Декларації прав людини. Закликав до трансформації національної політики в УРСР щодо розширення національних прав українців[37]. Погляди та діяльність політв'язня цілком вписується у націоналізаційну парадигму українського національного руху (етап шістдесятницького правозахисту).

Під кінець періоду ув'язнення, у 1970 р. О. Заливаха зблизився із засудженими членами підпільної організації Український національний фронт (УНФ) Ярославом Лесівим та Григорієм Прокоповичем. Вони разом намагалися протистояти заходам "виховного характеру" зі сторони

---

[33] Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття / ред. та упор. І. В. Єзерська; Центр досліджень визвольного руху. Львів : Часопис, 2013. С. 240, 248.

[34] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 961 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів іноррозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції ("Собор"); ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя ("Празька весна"); роботу пунктів "ПК"; діяльність українських емігрантських організації тощо (а/с "Блок"). Арк. 56–57.

[35] Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти "злочинців")... С. 303–307.

[36] Там само. С. 304.

[37] Там само. С. 306.

КДБ у мордовських колоніях. У травні 1970 р. за клопотанням КДБ при Раді Міністрів УРСР було достроково звільнено 6 українських політв'язнів, які відкрито відмовилися від свого "націоналістичного минулого". Задля збереження стійкості решти ув'язнених українців О. Заливаха, Я. Лесів та Г. Прокопович поширювали інформацію про те, що звільнено тільки тих засуджених, які співпрацювали з КДБ[38]. Цього ж року художник, знаходячись у колонії, написав відкритого листа поету Дмитру Павличку, в якому засудив компрадорську позицію "офіційної" української інтелігенції щодо радянського режиму. Лист було переправлено київському дисиденту Є. Сверстюку, який, проте, із етичних міркувань вирішив його не оприлюднювати та спалив[39].

Зрештою, наприкінці серпня 1970 р. після закінчення терміну ув'язнення О. Заливаху було звільнено. Учасники київського дисидентського середовища А. Горська, І. Світличний, Є. Сверстюк, І. Дзюба, Зіновія Франко, Вадим Смогитель організували йому урочисту зустріч, яка відбулася у київському ресторані "Полтава"[40]. Під час розмов із друзями художник підтвердив непохитність власних переконань. Після повернення до Івано-Франківська через відсутність власного житла був змушений за сприяння В. Чорновола поселитися у помешканні Любові Возняк-Лемик на вул. Кошового, 10 (нині вул. О. Заливахи). Трохи згодом О. Заливаха одружився із дочкою господині будинку Дариною[41]. Перші роки після ув'язнення перебував під адміністративним наглядом КДБ.

Досить швидко О. Заливаха налагодив контакти із дружиною івано-франківського історика В. Мороза Раїсою Мороз, раніше репресованою учасницею українського національного руху Оксаною Попович, священиком із с. Космач Косівського р-ну Василем Романюком. Також художник відновив зв'язки із львівськими та київськими дисидентами. Розпочався третій етап його дисидентської діяльності. Восени 1970 р. О. Заливаха долучився до кампанії на захист вдруге заарештованого КДБ В. Мороза. 17–18 листопада 1970 р., під час судового процесу над В. Морозом, він був одним із небагатьох жителів Івано-Франківська, які взяли участь у демонстрації на підтримку історика під стінами місцевого суду[42]. Його підписи можна побачити на нашвидкуруч написаних учасниками імпровізованого мітингу заявах на адресу голови Івано-Франківського обласного суду із протестами проти закритого характеру процесу над В. Морозом та проханнями допустити родичів, друзів і знайомих до зали суду[43]. Через кілька днів, 28 листопада художник звернувся із клопотанням до голови Верховного Суду УРСР, в якому

---

[38] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 982 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; діяльність українських емігрантських організацій (СУБ); роботу пунктів "ПК"; нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами; профілактичні заходи із в'язнями "Дубравлагу" тощо (а/с "Блок"). Арк. 145.

[39] Чорновіл В. Твори : у 10 т. Т. 4. Кн. 2 : Листи / упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2005. С. 476–478.

[40] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 1005 :Справа із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 27 березня 1972 р. – 30 квітня 1972 р. Арк. 36.

[41] Інтерв'ю із Заливахою Опанасом Івановичем, 1925 р. н., записане у м. Київ 20.09.1999. URL: http://museum.khpg.org/index.php?id=1121197713 (дата звернення: 12.01.2020).

[42] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 986 : Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів "ПК"; діяльність українських емігрантських організацій (ПАБНА); нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами. Арк. 124.

[43] Архів Управління СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 10956–П : Кримінальна справа № 75 по обвинуваченню Мороза Валентина Яковича в скоєнні злочину передбаченого статтею 62 частина II КК УРСР в 5 томах. Т. 5. Арк. 418–420 зв.

просив скасувати надзвичайно жорсткий вирок Івано-Франківського облсуду для історика (9 років позбавлення волі і 5 років заслання)[44]. Проте старання художника та інших учасників дисидентського руху щодо оборони В. Мороза не увінчалися успіхом: Верховний Суд не знайшов підстав для пом'якшення вироку. У грудні 1970 р. О. Заливаха, не зважаючи на адміністративний нагляд зі сторони КДБ, здійснив поїздку до Києва на похорон вбитої за загадкових обставин художниці, учасниці дисидентського руху А. Горської[45].

Середовище шістдесятницького правозахисту в рамках українського національного руху на початку 1970-х рр. значно активізувалося, у діяльності його учасників простежувався перехід до організаційних методів боротьби. Найбільш яскравим втіленням цих тенденцій було створення з ініціативи журналіста В. Чорновола в 1970 р. нелегального самвидавного часопису "Український вісник", вихід якого був свідченням певного організаційного оформлення українського руху. Реакція радянського режиму не забарилася. Вже 16 липня 1971 р. у доповідній записці на адресу першого секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) Петра Шелеста очільник республіканського КДБ Віталій Федорчук інформував про заведення справи групової розробки під назвою "Блок" "на 24 націоналістів, які найбільш активно проявляють себе"[46]. З-поміж осіб, що підлягали розробці по цій справі 14 проживали на території Києва та Київської обл., 7 – Львова та Львівської обл., 1 – Одеси та 1 – Тернополя. Єдиним жителем Івано-Франківська у цьому списку був О. Заливаха. У короткій характеристиці художника вказувалося на те, що він "… після повернення із ув'язнення в серпні 1970 року залишився на колишніх позиціях, зберігає і поширює ворожі документи, бере участь у зборищах по-націоналістичному настроєних осіб"[47].

У січні 1972 р. розпочалася спецоперація КДБ, у рамках якої було заарештовано ключових об'єктів справи "Блок" – І. Світличного, Є. Сверстюка, Василя Стуса, В. Чорновола, М. Осадчого, І. Геля, Зіновія Антонюка, Миколу Плахотнюка та ін. Це був значний удар по українському національному русі, який призвів до деморалізації учасників середовища шістдесятницького правозахисту, що залишилися на волі. Того ж місяця О. Заливаха отримав листа від свого знайомого, жителя РРФСР Івана Дикого, який закликав художника організувати кампанію протестів проти арештів української інтелігенції[48]. Проте арешти справили настільки значний вплив на О. Заливаху, що той вирішив відмовитися від будь-яких акцій, попросив відпустку на роботі та на деякий час замкнувся в собі[49]. Після "генерального погрому" 1972 р. художник не відмовився від своїх поглядів, продовжував підтримувати контакти із львівськими дисидентами М. і Б. Горинями, Атеною Пашко, Зоряном Попадюком, проте відійшов від активних дій в руслі українського національного руху.

Отже, художник О. Заливаха з початку 1960-х до першої половини 1970-х був активним учасником середовища шістдесятницького правозахисту в рамках націоналізаційної парадигми українського національного руху. У першій половині 1960-х рр. основними формами його дисидентської діяльності були поширення самвидаву і тамвидаву, критика політики радянської влади у національному питанні, виготовлення української національної символіки. Проживаючи у Івано-Франківську, художник зумів налагодити контакти із київськими та львівськими дисидентами. Арешт та судова розправа над О. Заливахою у ході "першої хвилі" репресій 1965–1966 рр. не змогли зупинити його дисидентської діяльності та не змінили опозиційних щодо офіційної політики радянського режиму переконань. У мордовським колоніях художник

[44] Архів Управління СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 10956–П : Кримінальна справа № 75 по обвинуваченню Мороза Валентина Яковича в скоєнні злочину передбаченого статтею 62 частина II КК УРСР в 5 томах. Т. 5. Арк. 362.
[45] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3. Спр. 986. Арк. 274.
[46] ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 5. Спр. 994 : Із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 6 серпня 1971 р. – 2 вересня 1971 р. Арк. 104–115.
[47] Там само. Арк. 124–125.
[48] Там само. Оп. 3. Спр. 1004 : Справа із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 14 березня 1972 р. – 14 березня 1974 р. Арк. 85.
[49] Там само. Арк. 95.

брав участь в українських культурних заходах, займався створенням екслібрисів із національною символікою, налагоджував канали передачі документів і матеріалів із колонії на волю, написав заяву протесту на адресу Голови Верховного Суду УРСР. Він виступав проти утисків української мови та культури, засилля КДБ, репресій проти інакодумців. Знайомство та тісні взаємини із В. Морозом, М. Сорокою, І. Гелем, С. Караванським, Я. Лесівим значно зміцнили та укріпили погляди О. Заливахи щодо необхідності подальшої боротьби за відродження української національної свідомості та культури. Після виходу на волю найбільш помітною дисидентською акцією художника була його участь у кампанії захисту засудженого історика В. Мороза. В подальшому О. Заливаха, незважаючи на те, що був взятий КДБ у розробку як об'єкт справи "Блок", під тиском режиму практично повністю припинив активність у руслі руху спротиву радянському режиму.

DISSIDENT ACTIVITY OF OPANAS ZALYVAKHA (1960-1970s)

Bohdan PASKA
State Higher Educational Institution
"Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Taras Shevchenko st., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
Institute of History, Ethnology and Archeology of the Carpathians
e-mail: paskabogdan@i.ua

Summary

The subject of the article is the main milestones, directions and stages of artist Opanas Ivanovych Zalyvakha's participation in the Ukrainian national movement of 1960–1970s. The source base of the research is based on the documents of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU) in Kyiv, samizdat materials, memoirs of O. Zalyvakha and his contemporaries. The methodological basis of the study is J. Seko's concept of the coexistence of two paradigms in the Ukrainian resistance movement of the 1950s and 1980s – national liberation (underground organizations) and nationalization (legal activity of the intelligentsia among the Sixties). The author concludes that the artist O. Zalyvakha from the early 1960s to the first half of the 1970s was an active participant in the environment of the Sixties human rights within the nationalization paradigm of the Ukrainian national movement. In the first half of the 1960's, the main forms of his dissident activity were the spread of samizdat, criticism of the Soviet government's policy in the national question, the production of Ukrainian national symbols. Living in Ivano-Frankivsk, the artist managed to establish contacts with Kyiv and Lviv dissidents. The arrest and trial of O. Zalyvakha could not stop his dissident activities and did not change his opposition views on the official policy of the Soviet regime. In the Mordovian colonies he took part in Ukrainian cultural events, created ex-librises with national symbols, set up channels for the transfer of documents and materials from the colony to freedom, wrote a statement of protest to the Chairman of the Supreme Court of the USSR. Acquaintance and close relations with V. Moroz, M. Soroka, I. Gel, S. Karavansky, J. Lesiv significantly strengthened O. Zalyvakha's views on the need for further struggle for the revival of Ukrainian national consciousness and culture. After his release, the most notable dissident action of the artist was his participation in the campaign to protect the convicted historian V. Moroz. Later, O. Zalyvakha, despite the fact that the KGB was taken into account as an object of the "Bloc" case, under the pressure of the regime almost completely stopped its activity in the direction of the resistance movement against the Soviet regime.

Keywords: *Opanas Zalyvakha, Ukrainian dissident movement, Sixties human rights, samizdat, Soviet regime, Mordovian colonies.*

REFERENCES

Bondaruk, L. (2001). *Mykhailo Soroka [Mykhailo Soroka]*. Drohobych: Vidrodzhennia (in Ukrainian).

Chornovil, V. (1991*). Lykho z rozumu (portrety dvadtsiaty "zlochyntsiv" [Woe from Wit (Portraits of twenty "Criminals"]*. Lviv: Memorial (in Ukrainian).

Chornovil, V. (2005). *Tvory: in 10 vol. T. 4. Kn. 2. Lysty [Writings: In 10 vols. Vol. 4. Pt. 2. Letters*] / M. Kotsiubynska, V. Chornovil (Comps.). Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Danyliuk, Yu., & Bazhan, O. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX stolittia) [Opposition in Ukraine (second half of the 50s–80s of the XXth century)]*. Kyiv: Ridnyi krai (in Ukrainian).

Hel, I. (June 25, 2003). Personal communication (in Ukrainian).

Hel, I. (2013). *Vyklyk systemi: ukrainskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia [Challenge to the System: the Ukrainian Liberation Movement of the second half of the XXth century]*. I. V. Yezerska (Ed.). Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Kasianov, H. (1995). *Nezghodni: ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv [Dissenting Voices: the Ukrainian Intelligentsia in the Resistance Movement of 1960–80s years]*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Paska, B. (2018). *Valentyn Moroz: prapor ukrainskoho dysydentstva [Valentyn Moroz: the Flag of Ukrainian Dissent]*. Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini. Seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv [National Liberation Movement in Ukraine. Mid-1950s – early 1990s]*. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy (in Ukrainian).

Zakharov, B. (2003). *Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987) [An Essay on the History of the Dissident Movement in Ukraine (1956–1987)]*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Zalyvakha, Opanas. (1999, September, 20). Personal communication (in Ukrainian).

Zinkevych, O. (Ed.). (2010). *Rukh oporu v Ukraini: 1960–1990. Entsyklopedychnyi dovidnyk [Resistance Movement in Ukraine: 1960–1990. Encyclopedic Reference Book]*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 28 червня 2020 р.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

УДК 94(477.82-2): “1919/1925”

THE DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE POLISH STATE (1919–1925)

Олег ЄГРЕШІЙ
Державний вищий навчальний заклад
”Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ludyna@ ukr.net
DOI: 10.15330/gal.33.159-167
ORCID: 0000-0002-0639-910X

Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА
Державний вищий навчальний заклад
”Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: l_drogom@yahoo.com
DOI: 10.15330/gal.33.159-167
ORCID: 0000-0002-9770- 2724

У науковій статті автори намагаються визначити правовий статус Греко-католицької Церкви у Польській державі упродовж 1919–1925. Розкривається репресивна політика польських органів влади проти греко-католицького духовенства впродовж другої половини 1919 р. Вище духовенство ГКЦ рішуче протестувало проти арештів священнослужителів. У статті зазначається, що репресії пояснюються державницькою позицією значної частини священнослужителів. Більшість отців ГКЦ підтримали бойкот перепису населення 1921 р. і бойкот виборів до польського сенату і сейму 1922 р. у Галичині. Священики усвідомлювали, що ці заходи організовані задля узаконення польської приналежності Східної Галичини.

Відзначено, що спроба станиславівського єпископа Г. Хомишина нормалізувати польсько-українські відносини в Галичині шляхом переговорів між польськими і українськими ієрархами не була підтримана більшістю священнослужителів. У статті акцентовано увагу на негативній реакції польських урядових структур до дипломатичних зусиль митрополита Андрея Шептицького лобіювати українські інтереси у окремих країнах Європи та Америки. Згадується, що польські власті прагнули заборонити А. Шептицькому повернутися до Галичини, домогтися від нього письмого визнання лояльного ставлення до польської держави. Розглядався варіант відкликання його з митрополичого престолу під приводом надання йому високої посади у Римі. Переслідування українського ієрарха викликало різко негативний резонанс серед загалу греко-католицького духівництва та вірних.

Відзначається, що Конкордат, підписаний 1925 р. закріпив правовий статус ГКЦ та нову модель церковно-державних відносин у Другій Речі посполитій, яка мусила забезпечувати політичну лояльність ієрархії та духовенства відносно польської держави. Аналіз дотримання/недотримання греко-католицькими священиками умов Конкордату стане предметом подальших наукових досліджень колективом авторів.

Ключові слова: *правовий статус, Греко-католицька Церква, Митрополит А.Шептицький, Конкордат, репресії духовенства.*

The Ukrainian Greek Catholic Church is becoming increasingly important in the socio-political life of modern Ukraine. In carrying out its major pastoral work, the Church does not stay away from a range of social and political problems, and clearly and unambiguously formulates its attitude to

the most pressing issues, which contributes to the growth of its authority both in Ukraine and abroad. Apparently relevant is the study of the historical experience of the Church, its involvement in national and political processes in Ukrainian society.

The purpose of the study is to analyze the socio-political circumstances of the Greek Catholic Church's activities (GCC – this is what it was called in the interwar period) and the legal registration of the relations between the HCC as an integral part of the Catholic Church and the Polish state in 1919–1925. the end of World War I, the events of which had a negative impact on the status of the GCC, until the adoption of the Concordat between the Apostolic Capital and Poland, which regulated the canonical legal position of the Catholic Church of the three rites (Latin, Greek Catholic First and Armenian Catholic) in Poland.

The following research tasks are envisaged: to cover the process of establishing relations between the GCC and the authorities of the Polish state in 1919–1925; to find out the circumstances and consequences of the 1925 Concordat for the GCC.

Separate aspects of this problem were considered by domestic researchers Vasil Marchuk[1], Liliana Gentosh[2], Vitalii Perevezii[3], Mнkhailo Gaikovski[4], Ihor Pylypiv[5], Orest Krasivskii[6], Ruslan Deliatinskyi[7]. At the same time, the issues related to the activities of the GCC in 1919–1925 regarding finding its own place in social and political life in Poland's occupied Eastern Galicia remain insufficiently covered.

It is known that according to the decisions of the Paris Peace Conference on June 28, 1919 and the Council of Ambassadors of the Entente on March 15, 1923 Eastern Galicia was annexed to Poland under the autonomy of the region, political, religious and personal freedom of its population. Under new political conditions, the issue of determining the legal status of the GCC and establishing relations with the Polish Occupation Administration was urgently raised. At two joint conferences held in August and September 1919, the Hierarchs of the GCC outlined the basic directions of the Church's development, emphasizing that "our church province does not belong to the Polish Republic (even if it is within the territory recently occupied by the Polish army)", Were asked to ensure "the autonomy and freedom of our Church in relation to the state" and "to ensure that religious autonomy is the true freedom of our Church"[8].

---

[1] Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 164 с.

[2] Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). Львів : ВНТЛ-Класика, 2006. 456 с.

[3] Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. XX ст. / НАНУ Інститут політичних і етносоціальних досліджень. Київ, 1998. 46 с.; Перевезій В. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. Київ : Світогляд, 2004. 204 с.

[4] Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького. *Київська Церква.* 2001. № 2–3. С. 32–48.

[5] Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. 428 с.

[6] Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. 84 с.

[7] Делятинський Р. І. Становище та діяльність духовенства Станіславської єпархії УГКЦ в 1919–1920 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* Вип. VII. Івано-Франківськ, 2003. С. 69–77; Делятинський Р. Регулювання правового статусу греко-католицької Церкви в контексті подій радянсько-польської війни у 1920–1921 рр. (на прикладі Станіславівської єпархії). *Україна* соборна : збірник наукових статей / редкол.: О. П. Реєнт (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. Вип. 2. Ч. 2 : Соціокультурні, етноконфесійні та демографічні проблеми формування української нації. С. 309–320; Делятинський Р. І. Діяльність духовенства Станиславівської єпархії УГКЦ в умовах утвердження польського окупаційного режиму (1920–1923 рр.). URL: http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/delyat03.htm.

[8] Кравчук А. Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937). Львів : Свічадо, 1997. С. 52–54, 57, 59, 62–63.

Obviously, the GCC demonstrated its desire to clearly regulate its relations with the Polish authorities. However, the actions of the government of the Second Commonwealth in 1919–1922 did not indicate a positive reaction to his attempts to seek agreement with the GCC. In May–June 1919, the Polish occupation authorities carried out the first arrests and murders of Greek Catholic priests[9]. On June 22, 1919, many Greek-Catholic priests from different parts of Galicia, including Fr. Stefan Kuchkud from Peremyshliany, priest Pryima and O.Vinnytskyi from Zaliztsi (now Zboriv district of Ternopil region) and others. Fifteen priests from different parts of Galicia (Father Mykola Konrad from Ternopil, Father Vasyl Dubitsky and Father Mykhailo Osadts from Berezhany, Father Mykola Simenovych from Stryhantsiv Father Volodymyr Sterniuk from Pustomyty and others) were in the camp in Strzalkowo that is near Poznan[10]. Most of the repressed clergy were charged with a political nature.

The high clergy of the Greek Catholic Church strongly opposed the arrests of clergy. On August 24, 1919, the 27th Conference of Greek Catholic Bishops was held in Przemysl, which approved a text of protest against the actions of the Polish troops in Eastern Galicia before the World Conference in Paris, as well as a letter to the Ukrainian Ambassador to Paris, Count Mikhailo Tyszkiewicz1[11]. On behalf of the Ukrainian authorities, the text of the protest was signed by Metropolitan Andrei Sheptytsky. On August 26, 1919, the Greek Catholic Bishops issued a Pastoral Epistle to the Clergy and the Faithful, which emphasized the physical and moral suffering of the Ukrainian people within the Polish state[12]. However, the text of the message was confiscated by the Polish security authorities[13].

The Polish authorities could not ignore the protest sentiment of Greek Catholic bishops. This is understood by letters from officials of the Ministry of Foreign Affairs to the employees of the Ministry of Internal Affairs of Poland, dated late October 1919, which were also corresponded to the Ministry of Religions and Enlightenment of the Second Commonwealth. In the letters, the addressees stated that it was not in the interests of the Polish state to "irritate the oppression of Rome" because "human rights missions could become more frequent", which in turn could affect Poland's international authority[14] the composition of Poland which at that time was undetermined – *ed. col.*). It was the intervention of the then Apostolic Nuncio in Poland, Akilli Ratti, who, despite the dissatisfaction of the Polish government and society, had sought judicial review and, ultimately, the release of many arrested Greek Catholic priests and monks[15]. In particular, on the initiative of A. Ratti and Stanislaw Bishop G. Khomyshyn, Fr. E. Teslyu, the parish priest with Queen of the Tovmak Deanery. In an appeal to the Polish Ministry of Foreign Affairs, the Apostolic Nuncio, in particular, noted that the arrests of the Greek Catholic clergy threaten "serious consequences, since the population, and especially the people deprived of spiritual care, remain ignorant of the basic foundations of life individually and socially, negative influences"[16].

In January 1920, the Polish government abolished the Galician Seimas and the regional division, the whole system of self-government, appointed senior citizens and divided Galicia into three voivodships, and subsequently it was forbidden to use the names "Halychyna" and "Ukrainian", which replaced "East Malopolska" and "Ruthenians". Obviously, the government of the Polish state

[9] Останні арештування. *Нова рада.* 1919. Ч. 5. 17 верес. С. 2.
[10] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 2.
[11] Кравчук А. Конференції Архиєреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902–1937 рр.)... С.55.
[12] Посланіє пастирське Андрея Шептицького, митрополита галицкого, архіепископа Львівского, епископа Камянця Подільського, Григорія Хомишина епископа Станиславівського. Йосафата Коциловського епископа Перемиского, Самбірського і Сяніцкого до Всечесного духовеньства і вірних. 1919. Перемишль. 7 с.
[13] Конфіската посланія наших єпископів. *Нова рада.* Ч. 10. 23 верес. С. 1.
[14] Archiwum Panstwowe w Krakowie (APK), Oddzial II. Inwentarz akt Starostwa Grodzkiego wojewodztwa krakowskiego (1854) 1919–1939. Nr. zesp. 120/II. Sygn. 23. Kartka 93.
[15] ЦДІАУ у Львові. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 5065. Арк. 6.
[16] Там само. Арк. 6.

ignored its international commitments to meet the cultural, national and spiritual needs of the population of Eastern Galicia.

The Ukrainian political leadership urged the Halychians to boycott the census planned for September 1921 in order not to give Polish diplomacy a kind of "trump card" in the hands that Ukrainians allegedly recognize Polish affiliation. Greater Catholic clergy also showed significant activity in preparation for the census. In reports to the Ministry of Internal Affairs of Poland, local county superintendents signaled that boycotts took place in all but one of the counties in the province[17]. Most of all, according to the Polish special services, the "Russian partisanship" and Greek-Catholic clergy were disturbing[18].

The general population census of 1921 turned into a kind of anti-occupation plebiscite. According to the Ivano-Frankivsk historian Mykhailo Moskaliuk, more than 30 priests were arrested for organized resistance to the census[19].

The Polish authorities tried to legalize Galicia's affiliation with the Polish state by holding elections to the Polish Seim and Senate on November 5, 1922, which caused strong opposition from the Ukrainian population and virtually all Ukrainian parties. Participation in the vote was equal to the recognition of Polish sovereignty over Eastern Galicia, and the non-participation was seen as a protest against the annexation of this region by Poland. Therefore, it is clear that the majority of the Greek Catholic clergy supported the boycott of the elections, considering those who took the pleadings "traitors to the Ukrainian people". Priests urged Ukrainian believers to abstain from voting. In response, the Polish special services, for each county, identified a list of persons worthy of "censorship". As a result, fathers from different parts of Galicia were arrested, including: Fr. Harasimovich from Kosiv region, Fr. Mykhailo Ganushevsky of Dora, Fr. Oleksa Lutsiv from Mykulychyn and others[20]**.** In Kolomyia County, the supervision of Fr. Volodymyr Levytskyi of Zhukotin, in Kosiv region – tracked the activity of the parish priest Kut Fr. Vladimir Stefanovich[21].

There was no general boycott in the 1922 elections. Unlike the Halychyna, Ukrainians of Volyn, Kholmshchyna, Podlasie and Polissya decided to take an active part in the elections. Representatives of the public of northwestern Ukrainian lands went to the polls under the slogan of Ukrainian national unity and called to vote for a single list of candidates for the ambassadors of the Seym and the Senate of Poland[22]. In addition, the election in Galicia was attended by Ukrainian clerics, representatives of the Ukrainian Bakery Party, from which five candidates, headed by Fr. M. Ilkiv, who came to terms with the then Polish government[23].

Somewhat different were the views on the situation in the autumn of 1922, the hierarchs of the GCC. As early as the fall of 1918, the Poles, having captured Lviv, interned A. Sheptytskyi and Bishop J. Kotsilovskyi of Peremyshl. The responsibility of the Metropolitan was entrusted to Stanislavskyi Bishop G. Khomyshyn, who in his own way saw a way out of the difficult socio-political situation in Galicia.

First of all, G. Khomyshyn sought to reach a consensus between representatives of the Ukrainian and Polish clergy. As early as June 1921, at a meeting of Catholic bishops in Krakow, it was decided to hold a joint congress with the Greek Catholic bishop in the near future in order to overcome disagreements and resolve conflicts between Poles and Ukrainians. This meeting should be

---

[17] Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 1–3, 6.

[18] Там само. Арк. 6 зв.; Делятинський Р. І. Діяльність духовенства Станиславівської єпархії УГКЦ в умовах утвердження польського окупаційного режиму (1920–1923 рр.). URL: http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/delyat03.htm; ДАІФО. Ф. 68. Оп. 2 Спр. 13. Арк. 28–31.

[19] Москалюк М. Ф. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. Київ : Стилос, 1998. С. 14.

[20] ЦДІАУ у Львові. Ф. 408. Оп. 1. Спр.47. Арк. 4.

[21] ДАІФО. Ф. 2. Оп. 1. Спр.128. Арк. 106 зв.

[22] Власюк О. В., Сидорук В. Й., Цятко В. М. "Східні креси" під знаком польського орла. Рівне : Волинські обереги, 2004. С. 17.

[23] Делятинський Р. І. Діяльність духовенства Станиславівської єпархії УГКЦ в умовах утвердження польського окупаційного режиму (1920–1923 рр.). URL: http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/delyat03.htm.

the beginning of Polish-Ukrainian understanding[24]. However, Bishop of Przemysl J. Kotsilovskyi and Vicar General of the Lviv Chapter O. Bachynskyi, who replaced Metropolitan A. Sheptytskyi, did not support the "normalizing" ideas of G. Khomyshyn. A large part of the Greek-Catholic clergy also rejected the possibility of promoting Ukrainian-Polish understanding under such socio-political conditions. In addition, Stanislaw Bishop compromised the fact that Poles worked out the appointment of Metropolitan G. Khomyshjn. As a consequence, the bishop remained unheard of in Galician society and somewhat isolated[25].

Andrei Sheptytskyi, having received jurisdiction from the Vatican for missionary activity, in 1921–1922 visited America, Canada, Brazil, Argentina, where he met with believing Greek Catholics and prominent politicians. As a result, A. Sheptytsky's trips to the American continent resulted in mass appeals by representatives of the Ukrainian diaspora to their governments and to the leaders of the Entente countries to assist in granting independence to Ukrainian lands that were part of ZUNR[26]. In Europe, the Metropolitan visited Rome, Belgium, the Netherlands, France, and the United Kingdom, where he met with influential figures of these states, tried to find out new political realities and lobby for Galicia's autonomy. Although the Entente countries favored a stronger Polish side because of the political situation in the country, the diplomatic efforts of the Metropolitan and Greek Catholic clergy had great resonance in the world [27].

The Polish government was generally hostile to Metropolitan A. Sheptytskyi's efforts to uphold the interests of Ukrainian society. According to Ukrainian scientist Liliana Gentos, representatives of the Polish government abroad monitored the activities of the metropolitan and informed about the latter's move to the relevant structural units of the ministry in Warsaw. The correspondence of the Bishops was also closely monitored[28]. At the request of the Polish ambassador to the Apostolic Capital, all diplomatic representatives and ministries of foreign and internal affairs collected documents that would compromise Andriy Sheptytskiy, accusing him of political activity, presenting trending information about the offenses of the Greek Catholic clergy in the Polish clergy. Moreover, the Polish government agencies sought to forbid A. Sheptytskyi from returning to Galicia, or to obtain a written recognition of his loyalty to the Polish state. Using their own influence under the Apostolic See, Polish officials even tried to recall Sheptytskyi from the metropolitan throne under the pretext of granting him a high office in Rome[29].

Metropolitan Andrei Sheptytskyi felt his own call to foster understanding between the Ukrainian and Polish peoples in Galicia. Although the Polish establishment at the time and ordinary citizens, this vision of the hierarch was perceived rather as treacherous. The dramatic return of Metropolitan A. Sheptytskyi to Lviv exacerbated Ukrainian-Polish relations in the region, but facilitated the consolidation of the Ukrainian people and, according to L. Gentosh, became a "matter of national importance"[30].

However, on March 14, 1923, the decision of the Entente Ambassadors Council allowed Poland to annex Galicia. This fact caused a sharp critical reaction of the Ukrainian population. In July 1923, the Polish government, in order to study the sentiment among the clergy, ordered the elders to secretly introduce "personal name cards on Greek Catholic priests" according to the established model. The analysis of the reports of the county officials shows that the priests in the territory of Galicia were mostly passive resistance to the Polish occupation authorities. However, often the Greek-

---

[24] Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. С. 17.

[25] Москалюк М. Взаємовідносини Української християнської організації з УНДО: шлях від співробітництва до конфронтації. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2000. № 3. С. 91.

[26] Красівський О. Я. Галичина в першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських відносин. Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. С. 300–302.

[27] Пилипів І. В. Правовий статус Греко-католицької Церкви в Другій Речі посполитій (1925–1939 рр.). *Збірник наукових праць. Вип. 34 : Ефективність державного управління.* 2013. С. 154.

[28] Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів : ВНТЛ-Класика, 2015. С.11.

[29] Там само. С.12.

[30] Там само. С.23.

Catholic clergy found in the socio-cultural work hostile to the Polish state that the hostility towards the Polish state was[31].

The religious and public education ministry department instructed local Polish authorities to analyze on a local level the sentiments of the Greek Catholic clergy over the decision of the Entente Council of Ministers. The county elders sent parish governments a call to send a Divine Service on the occasion of "settling the eastern borders of Poland". According to reports by Polish police posters, a significant part of the Greek Catholic clergy ignored such orders. Stanislavskiy Voivoda Yuristovskiy noted that part of the clergy of the diocese only pretends to perform worship, but in fact – sends worship to other purposes. Bishop G. Khomyshyn, according to the Polish official, refuses to obey the instructions of the Polish authorities referring to the fact that "the document is secular and not spiritual". According to Yuristovskiy it is absolutely necessary to accept a Concordat, which would be able to regulate the relations of secular and ecclesiastical power in the Polish state[32].

Similar views were expressed in letters by the Lviv governor Grabovskyi. He emphasized that on the territory of the voivodship, "the clergy mostly do not say the slogan that Poland does not have sovereign rights in Galicia East", but in the spirit it is "representative of the Ukrainian people". The official emphasized that the fathers in the voivodship did not get rid of anti-Polish sentiment, "the spirit of Petrushevichovsky did not perish"[33]. Probably representatives of the higher Greek-Catholic clergy sent a letter-complaint on the actions of the Polish authorities to Rome, since shortly afterwards the Apostolic Nunciature in Warsaw inquired whether there was a compulsion on the part of the Polish authorities to settle the devotions1 in order to clarify[34]. According to the national historian Vitalyi Perevezii, the solution of the state-legal status of Eastern Galicia in March 1923 initiated a new stage of relations between the Commonwealth and the GCC[35].

In September 1924 Stanisław Voivodship G. Juristowski sent a report to the Warsaw government, according to which, of the 588 priests within the voivodeship, 154 were "friendly and loyal" to the Polish administration, 108 – made it clear that they did not delve into political affairs and dedicated themselves solely to the soul 126 were adherents of the UNTP, but did not give grounds to speak of themselves as enemies of the Polish state; instead, 200 priests did not hide their dislike for Poland. The governor noted that the smallest proportion of priests hostile to power is in the Stanislavsky Diocese, and the largest in the Lviv Archdiocese, which related to the peculiarities of the public position of hierarchs[36].

The main document regulating the legal status and development of the GCC during 1925–1939 was the Concordat between Poland and the Apostolic See, which created a new model of church-state relations in the Polish state. The concordat between the Apostolic Capital and the Polish Republic was signed on February 10, 1925, approved by law of April 25, 1925, ratified by an exchange of documents on June 2, 1925, signed by L. Lauri, and entered into force on August 3, 1925 p.[37].

The concordat required the oath to be sworn in to the Polish faithfulness of bishops, who pledged not to allow the clergy to take part in actions that could "harm the Polish state or public order"[38]. However, on the other hand, thanks to Concordat, which became a kind of "legal basis" for the activi-

---

[31] Делятинський Р. І. Діяльність духовенства Станиславівської єпархії УГКЦ в умовах утвердження польського окупаційного режиму (1920–1923 рр.). URL: http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/delyat03.htm.

[32] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Inventarz Zbioru Ministestwo Wyznan Religijnych I Oswiecenia publicnego w Warszawie z lat 19177–1939. T. 1. Numer zespolu 14. Sygnatura 928. Kartka 122.

[33] Ibid. K. 213, 222.

[34] Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Inventarz Zbioru Ministestwo Wyznan Religijnych I Oswiecenia publicnego w Warszawie z lat 1917–1939. T. 1. Numer zespolu 14. Sygnatura 928. Kartka 181.

[35] Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20–30-х рр. XX ст. С. 20.

[36] Єгрешій О. І. Участь єпископа Григорія Хомишина в національно-визвольних змаганнях українського народу 1918–1925 рр. *Обрії.* 2002. № 2. С. 86–87.

[37] Пилипів І. Конкордат Речі Посполитої з Апостольським Престолом та його наслідки для ГКЦ. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2010. Вип. 514–515. С. 167.

[38] Вістник Станиславівскої Епархії. Станиславів, 1925. Ч. 9–12. С. 41–58.

ties of the GCC, according to Ivano-Frankivsk historian Ihor Pylypiv, "in fact, the Polish government recognized the GCC clergy as an expression of the interests of Ukrainians in Eastern Galicia"[39].

Thus, the repression of the Polish authorities against the Greek Catholic clergy during the second half of 1919 is explained, first of all, by the clear state position of the majority of clergy. In the end, the Polish administration in Galicia failed to fully subordinate the GCC to the interests of the Commonwealth, and to create a loyal and obedient state from the Greek Catholic clergy. Apparently, the Apostolic Nuncio's appeal, as well as the numerous collective and solitary appeals of Greek Catholic hierarchs and Ukrainian public figures, forced the occupying power to stop mass repression, and since then arrests have been used as a means of influence only in selected cases.

Under the conditions of Polish sovereignty over Galicia, the clergy of the GCC carried out socio-political and socio-cultural work that helped to preserve the national identity of Ukrainians. The Greek Catholic clergy in Galicia were characterized by a high political culture, which manifested itself in the hopes of a legal settlement of the Eastern Galician issue at the international level in 1919–1923. Therefore, most priests promoted the boycott of the 1921 census in Galicia and the 1922 elections to the Polish Seim and Senate. The detention of Metropolitan A. Sheptytskyi in Poznan in September 1923, in the conditions of the hierarch's return to Galicia, caused widespread negative resonance both among the Greek Catholic clergy and among the faithful, exacerbating relations between the two peoples in the country.

It is noted that the Concordat, signed in 1925, enshrined the legal status of the GCC and the new model of church-state relations in the Second Commonwealth, which was to ensure the political loyalty of the hierarchy and clergy to the Polish state. The analysis of the observance / non-observance of the Greek Catholic priests by the Concordat conditions will be the subject of further scientific research by the team of authors.

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1919–1925 рр.)

Oleh YEHRESHII
State Higher Educational Institution
"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: ludyna@ ukr.net

Liudmyla DROHOMYRETSKA
State Higher Educational Institution
"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University",
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: l_drogom@yahoo.com

Summary

The scientific article covers the process of forming relations between the Greek Catholic Church and the Polish state since the accession of Eastern Galicia to Poland according to the decisions of the Paris Peace Conference on June 28, 1919 and the Council of Ambassadors of the Entente on March 15, 1923 until its adoption in 1925. Concordat between the Apostolic Capital and Poland, which regulated the state and legal status of the Catholic and Greek Catholic Churches in Poland. Attention was drawn to the state position of the Greek Catholic clergy, which supported the desire of Ukrainians for political, religious and personal freedom. The government's crackdown on priests sharing the protest sentiment of the Ukrainian population was revealed. The article focuses on the diplomatic efforts of Metropolitan Andriy Sheptytskiy to lobby for Galicia's autonomy in the international arena. It is emphasized that with the change of state affiliation of Eastern Galicia in relations

[39] Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.)... С. 165.

with the authorities of the Polish state, the GCC was forced to move to a new legal and political plane. It is noted that the Concordat, signed in 1925, enshrined the legal status of the Holy See and the new model of church-state relations in the Second Commonwealth, which was to ensure the political loyalty of the hierarchy and clergy to the Polish state.

Keywords: *Greek-Catholic Church, Poland, Legal Status, Concordate.*

REFERENCES

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [Archives of New Files in Warsaw – AAN].

Archiwum Panstwowe w Krakowie [State Archives in Krakow – APK].

Deliatynskyi, R. *Diialnist dukhovenstva Stanyslavivskoi yeparkhii UHKTs v umovakh utverdzhennia polskoho okupatsiinoho rezhymu (1920–1923 rr.). [Activities of the clergy of the Stanislaviv Eparchy of the Greek Catholic Church in the conditions of the establishment of the Polish occupation regime (1920–1923)]*. Retrieved from http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/delyat03.htm (in Ukrainian).

Deliatynskyi, R. (2005). Rehuliuvannia pravovoho statusu hreko-katolytskoi Tserkvy v konteksti podii radiansko-polskoi viiny u 1920–1921 rr. (na prykladi Stanislavivskoi yeparkhii) [Regulation of the legal status of the Greek Catholic Church in the context of the events of the Soviet-Polish War in 1920–1921 (on the example of the Stanislavsky Diocese)]. *Ukraina soborna*, iss. 2, ch. 2, pp. 309–320 (in Ukrainian).

Deliatynskyi, R. (2003). Stanovyshche ta diialnist dukhovenstva Stanislavskoi yeparkhii UHKTs v 1919–1920 rr. [The position and activity of the clergy of the Stanislavsky eparchy of the Greek Catholic Church in 1919–1920]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia [Bulletin of the Prykarpatian University. History]*, no, 7, pp, 69–77 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archive of Ivano-Frankivsk Region – SAIFR] (in Ukrainian).

Gentosh, L. (1997). *Apostol's'ka stolytsia i pytannia derzhavno-pravovoho statusu Skhidnoi Halychyny v 1918–1923 rr. [The Apostolic Capital and the Question of the State and Legal Status of Eastern Galicia in 1918–1923]* (in Ukrainian).

Haikovskyi, M. (2001). UHKTS u chasi mytropolituvannia Andreya Sheptyts'koho [Ukrainian Greek Catholic Church during the metropolitanization of Andrei Sheptytsky]. *Kyyivs'ka Tserkva [Kyiv Church],* no. 2–3, pp. 32–48 (in Ukrainian).

Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi: 1923–1939. Vyprobuvannia idealiv [Metropolitan Sheptytsky: 1923–1939. Test of ideals]*. Lviv: VNTL–Klasyka (in Ukrainian).

Yehreshii, O. (2002). Uchast' yepyskopa Hryhoriia Khomyshyna v natsional'no-vyzvol'nykh zmahanniakh ukrains'koho narodu 1918–1925 rr. [Participation of Bishop Hryhoriy Khomyshyn in the national liberation struggles of the Ukrainian people in 1918–1925]. *Obrii [Horizons]*, no. 2 (in Ukrainian).

Konfiskatna vidpravka nashykh yepiskopiv [Confiscated message of our bishops. (1919, 23 veresnya). *Nova rada [New council]* (in Ukrainian).

Kravchuk, A. (1997). *Konferentsii Arkhyereiv Ukrains'koi Hreko-Katolits'koi Tserkvy (1902–1937). [Conference of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church (1902–1937)]*. Lviv: Svichado, pp. 52–54, 57, 59, 62–63 (in Ukrainian).

Krasivs'kyi, O. (2000). *Halychyna u svoyiy chverti XX st.: Problemy pol's'ko-ukrayins'kykh vidnosyn [Galicia in the first quarter of the twentieth century: Problems of Polish-Ukrainian relations]*. L'viv: LFUADU (in Ukrainian).

Krasivs'kyy, O. (1996). *Za Ukrayins'ke derzhavu i tserkvu. Hromads'ka ta suspil'no-politychna diial'nist' mytropolyta A. Sheptyts'koho v 1918–1923 rr. [For the Ukrainian state and church. Public and socio-political activity of Metropolitan A. Sheptytsky in 1918–1923]. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'iakevycha (in Ukrainian).*

Marchuk, V. (2001). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva. Istorychnyi narys [Ukrainian Greek Catholic Church. Historical sketch]*. Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukrainian).

Marchuk, V., Pylypiv, I. (2000). Ukrainska hreko-katolytska tserkva y ukrainska derzhava [Ukrainian Greek Catholic Church and Ukrainian State]. *Ukrainoznavchi studi*, no. 2, pp. 205–223 (in Ukrainian).

Moskaliuk, M. (1998). *Ukrayins'kyi khrystyians'ko-hromads'kyi rukh Halichyny v 20-kh rr. XX st. [Ukrainian Christian-social movement in Galicia in the 20 s of the twentieth century]*. Kyiv: Stylos (in Ukrainian).

Moskalyuk, M. (2000). Vzayemovydileni ukrayins'ki khrystyians'ki orhanizatsii z UNDO: shliakh vid isnuvannia do konfrontatsii [Relations of the Ukrainian Christian Organization with UNDO: the path from cooperation to confrontation]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Istoriia* [*Bulletin of the Precarpathian University. History*], no. 3 (in Ukrainian).

Ostanni areshtuvannia [Recent arrests]. (1919, 17 veresnia). *Nova rada [New council]* (in Ukrainian).

Perevezii, V. (1998). *Hreko-katolytska tserkva v umovakh ukrainsko-polskoi konfrontatsii 20–30-kh rr. XX st. [Greek Catholic Church in the Conditions of the Ukrainian-Polish Confrontation of the 20–30s of the XX Century]*. Kyiv (in Ukrainian).

Perevezii, V. (2004). *Sluzhinnia Bohu i narodu: Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilnomu zhytti Ukrainy XX st. [Serving God and the People: Ukrainian Greek Catholic Church in the Social Life of Ukraine in the Twentieth Century]*. Kyiv: Svitohliad (in Ukrainian).

Pylypiv, I. (2011). *Hreko-katolytska tserkva v suspilno-politychnomu zhytti Skhidnoi Halychyny (1918–1939 rr.) [Greek Catholic Church in the Social and Political Life of Eastern Galicia (1918–1939)]*. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEUs (in Ukrainian).

Pylypiv, I. (2010) Konkordat Rechi Pospolytoyi z Apostol's'kym Prestolom ta yoho naslidkamy dlia HKTS. [Concordat of the Commonwealth with the Apostolic See and its consequences for the GCC]. Naukovyy visnyk *Chernivets'koho universytetu. Seriia: Istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny [Scientific Herald of the Chernivtsi University. Series: History. Political science. International relations*], iss. 514–515 (in Ukrainian).

Pylypiv, I. (2013). Pravovyi status hreko-katolyts'koii Tserkvy v Druzi Rechi pospolitii (1925–1939 rr.). [Legal status of the Greek Catholic Church in the Second Commonwealth (1925–1939)]. *Zbirnyk naukovykh prats' [Collection of scientific works],* iss. 34: "Efficiency of public administration" (in Ukrainian).

Poslaniie pastyrs'ke Andreia Sheptyts'koho, mytropolyta halyts'koho, arkhiiepyskopa Lvivs'koho, yepyskopa Kam'iantsia Podil's'koho, Hryhoriia Khomyshyna yepyskopa Stanislavivs'koho, Yosafata Kotsylovs'koho yepyskopa Peremis'koho, Sambirs'koho ta Sianits'koho do Vsechesnoho dukhovnoho zhyttia ta virnykh [The pastoral message of Andrei Sheptytsky, Metropolitan of Galicia, Archbishop of Lviv, Bishop of Kamianets-Podilskyi, Hryhoriy Khomyshyn, Bishop of Stanislavivsky. Jehoshaphat of Kotsilovsky, Bishop of Peremyshl, Sambir and Sanitsky to the Holy Clergy and the Faithful]. (1919). Peremyshl' (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv – CSHAUL).

Vistnyk Stanislavivs'koi Yeparkhii [Bulletin of the Stanislaviv Diocese]. (1925). Stanislaviv, ch. 9–12 (in Ukrainian).

Vlasiuk, O., Sydoruk, V. & Tsiatko, V. (2004). "Skhidni kresy" pid znakom pol's'koho orla ["Eastern Kress" under the sign of the Polish eagle]. Rivne: Volyns'ki oberehy (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 23 червня 2020 р.

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 271.4-57 (091): 929 Зубрицький

CHURCH HISTORY IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF P. MYKHAILO ZUBRITSKYI

Микола ТУГАЙ
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
кафедра етнології і археології,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: tmikola69@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.168-176
ORCID: 0000-0001-5540-2953

У статті проаналізовано науковий доробок отця Михайла Зубрицького (1856-1919) з вивчення церковної історії та релігійної проблематики. Автор визначає проблематику досліджень отця Михайла через аналіз його науково-публіцистичних праць. Констатовано, що свої наукові дослідження він будував на основі даних єпархіальних та деканатських архівів та бібліотек а також згідно власних спостережень. Відзначено, що наукові напрацювання слід умовно розділити на три підгрупи: археографічні, аналітичні та історичні. До першої групи праць належать публікації архівних документів та матеріалів, зокрема низку церковних актів та офіційних документів, до другої – висвітлення церковних відносин, взаємин між священниками та між віруючими та священнослужителями, відповідно до третьої групи належать праці історичного змісту, у яких автор подав відомості з історії церкви в Галичині та сусідніх територій а також історії окремих парохій краю. Встановлено археографічну та історичну цінність віднайдених матеріалів, які є значущим джерелознавчим матеріалом у дослідженні церковної історії та проблематики Галичини.

Відзначено, що негативним явищем в церковних справах наприкінці XIX – початку XX ст. та історії отець Михайло вважав москвофільство та переходи громад на латинських обряд. Наголошено, що на його думку, це несе загрозу для єдності руського народу, а також не сприяє його розвитку. Слід наголосити, народознавець одночасно ставав на захист сільського духовенства, проте, критикує їх за слабкий зв’зок із місцевим населенням та не активність у громадсько-культурній роботі. Відзначимо, що дослідник недостатньо критично піддавав аналізу використані документи, а здійснював тільки їх публікації. Зазначається, що дана тематика лише частково висвітлена у наукових напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: *Михайло Зубрицький, церква, москвофільство, єпархія, священик, Ставропігія, духовенство.*

Formulation of the problem. A separate page in the scholarly work of the well-known Ukrainian ethnographer Priest Mikhailo Zubrytskyi i (1856–1919) was devoted to the study of the history of the church and the coverage of the daily life of the clergy. As a priest, he had access to diocesan libraries and archives, allowing him to process ancient materials that he subsequently published on the pages of scholarly journals of that time.

An analysis of the main research of publications. Church history in the study of Priest Mikhailo Zubrytskyi has been poorly studied until recently, so today there is no generalizable work in Ukrainian historical and ethnological science in which his research activity is analyzed. However, the work of Ukrainian researchers Hryhorii. Demian and Andrii Zaiarniuk and the Canadian scientist Frank Sysin should be singled out, in which they partially analyze the publications of the natural scientist on this problem.

As the Ukrainian researcher G. Demian rightly noted, this work of the natural scientist was skillfully used to encourage his colleagues to patriotic work[1].

[1] Дем’ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького. *Записки НТШ. Праці секції етнографії та фольклористики*. 1992. Т. CCXXIII. С. 181.

Setting objectives. The purpose of the article is to review and analyze the scientific achievements of Priest Mikhailo Zubrytskyi i in the study of church history.

Presenting main material. On the basis of archival materials, priest M. Zubrytskyi i issued a large number of documents concerning the clergy and parishes of the region under his own name[2]. Priest Mikhailo Zubrytskyi 's publications on church history and the problems of the church, in our opinion, should be conditionally divided into three groups: archeographic, analytical and historical.

The first group of publications of the researcher should include works of archaeographic content, in which priest Mikhailo published documents and materials on the history of the church and church problems, found in decanal and diocesan archives and libraries.

Among the valuable documents found by priest M. Zubrytskyi i is the "Chronicle of Stavropygy"[3], the original of which is in the funds of the Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine – Stavropigian University (since 1788).

A considerable array of documents and correspondence of priest Mikhailo Zubrytskyi i was published on the occasion of the opening of deanery and parish libraries for the years 1825–1854[4], which contained almost as much of his own analysis as the publication and summation of documents[5], as well as the state of the Greek Catholic clergy at the peak of its Polonization in Galicia[6]. As the Canadian scientist F. Sysin points out, this collection demonstrated the devotion with which the hierarchy supported the Russian language[7]. A series of documents were published by a researcher regarding the refusal of peasants to sign petitions for the return of land to church and parish property. The scientist found petitions from the villages of Hvizdets, Limna and Khashchov in the Turkiv region. People "justified the refusal of signatures for fear of betrayal, b. the return of the serfdom"[8].

His general interest in the history of education prompted him to publish the documents of a Galician Greek Catholic dean from the early 19th century[9]. In the collection "Materials to the cultural history of Galician Rus XVII and XVIII centuries, collected by M. Zubrytskyi, Jur. Mayor, Eve. Kobyletskyi, Iv. E. Levitskyi and Yves. Frank" priest Mikhailo Zubrytskyi placed documentary materials on the history of the school and the first Ukrainian educational society that existed in 1816–1818[10].

Among the archeographic works on this topic should be highlighted the publication of "Sale of" half "in the village. Skopje in 1592"[11]. It contains a foundation letter from the village of Skopova, about the sale of Stanislav Tarnavskyi to Yatskova Telesnitskyi for 266 zł[12], also a list of duties (natural and labor) performed by the peasants in favor of the priest.

In addition to the case of the sale of a half-family, priest Mikhailo has documented at least four such cases on the basis of processed documents. The first of which dates from 1637, where

---

[2] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у 3 т. / редкол. Франк Сисин та ін. Вид. 2-е, випр. Львів, 2019. Т. 1 : Наукові праці. 610 с.

[3] Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім.Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). Ф. 3. Іван Франко. Спр. 3323. Зубрицький [] Хроніка Ставропигії. Виписки з хроніки за 1662–1699 рр. Львів, 17.IX.1841. Рукопис невідомою рукою польською мовою. 1 арк.

[4] Зубрицький М. Деканальні й парохіяльні бібліотеки Перемиської епархії. *Записки НТШ*. 1909. Т. XC. Кн. IV. С. 119–136.

[5] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали. Т. 1. С. 38.

[6] Зубрицький М. Причинки до історії руського духовенства в Галичині від 1820–1853 рр. *Записки НТШ*. 1909. Т. LXXXVIII. Кн. II. С. 118–150.

[7] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали... Т. 1. С. 38.

[8] Зубрицький М. Парохіяни відмовлюють підписів на петицію против відобраня церковних і парохіяльних дібр в 1848 р. [додаток: оригінальні тексти документів]. *Записки НТШ*. 1904. Т. 57. Кн. І. С. 6–8.

[9] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали. Т. 1. С. 38; Зубрицький М. Перехід руської громади на латинський обряд (допись з Старосамбірщини). *Діло*. 1907. 28 лютого (13 марта). Ч. 47. С. 2.

[10] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали : у 3 т. / редкол. Франк Сисин (голова) та ін. 2016. Львів. Т. 2 : Матеріали до біографії. 616 с.

[11] Зубрицький М. Продажа "попівства" в с. Скопові 1592 р. *Записки НТШ*. 1898. Т. XXV. Кн. V. С. 1–2.

[12] Зубрицький М. Добродійство польської шляхти для руської церкви і руського духовенства. *Діло*. 1902. 10 (23) грудня. Ч. 275. С. 1; 11 (24) грудня. Ч. 276. С. 1–2.

Vladyslav Zelensky sold Ivanov in Zalich for 200 zł.[13], the next case of the sale of the insurgency took place in 1642, according to which Martin Krasitsky sold the insult to Mikhailov in Hirina for 400 zł.[14]. In 1650, the third such incident occurred. In Rushelchichi for 400 zł., A sale was made to Felician Grokhovsky by Gregory Timkovich[15]. And in the last case of the sale of the half-breed the researcher recorded in 1668 for 150 zł. Nikolay Firley in Grechpol sold Vasyl Paslavsky[16]. Priest Mikhailo emphasized that "the sale of the half-breed was common in Poland"[17].

On the basis of the book "Acta revisionis ecclesiarum intra decanatum..."[18], priest Mikhailo Zubrytskyi i published materials on the situation of the clergy and churches. The author points out that the number of parishes decreased "by that time there were 30, but now there are no 10"[19]. The reason for this, he pointed to the transition of the population to the Latin rite and the decline of "spiritual". On the basis of the sources, the author described the duties of the peasants for the benefit of the priests in different villages of the region (Pnovnichi, Bakhiv, Rushelchichi, Sinnin, Riplin)[20]. The arbitrariness of Polish and insulted landowners, the onslaught of the Roman Catholic clergy, poverty and the feudal dependence of the peasantry – all the information submitted by the scientist, according to G. Demian, led to the gradual degradation of part of the Ukrainian priests[21].

A series of documents on the history of local clergyin the XVI century collected by priest Mikhailo Zubrytskyi, were published on the pages of NTSH Notes[22]. The paper contains documents of village parishes, namely: Zamikhiv, Khyryna, Rushelchychi, Grechpil, Yatkovichi, Dubkovychi (now the territory of the Polish Republic)[23], as well as the position of the clergy and relations with peasants, etc.

To the greatest achievements of Priest Mikhailo in the history of religion in the nineteenth century and religious relations between Galicia and the Ukrainian lands within the Russian Empire are the publication of letters from the Galician priestly family from under Mshanets, which in the 70's of the XIX century moved to the Kholmshchyna[24]. Priest Mikhailo Zubrytskyi published letters from the priest S. Salvitsky to the priest A. Nazarevich in Mshanka with information about the transition of part of the clergy from Galicia to the Holm region went at the end of the 60s and in the first half of the 70s of the last century, the Russian clergy from Galicia to the Hill to convert their Uniates to Orthodoxy"[25].

The second group of ecclesiastical researcher's works is analytical content. In them, Priest Mikhailo Zubrytskyi analyzed church relations, information about priests, relationships between ordinary people and clergy, as well as the place of the clergy in the historical events of the nineteenth century.

One of the first works of a researcher on church topics called "Notes in the Servant printed in 1666"[26] was published in 1889 on the pages of the newspaper "Zoria" in 1889. The content of the article reflects information about priests, their appointments and changes, data on marriages and deaths

---

[13] Зубрицький М. Добродійство польської шляхти для руської церкви і руського духовенства… С. 1.
[14] Там само. С. 1.
[15] Там само. С. 1.
[16] Там само. С. 1.
[17] Там само. С. 1.
[18] Acta revisionis ecclesiarum intra decanatum Pruchnicensem comsistentium. Item inventaria, decreta reformationum circa eandem revisionem, ac decreta controversiarum continentia. Per me Danielem Zatwarnicki, ejusdem loci Decanum anno Domini 1765 die 9 Januarii compleri coepta.
[19] Зубрицький М. Знадоби для характеристики життя світського гр. кат. духовенства в Галицькій Русі в XVIII в. *Матеріали до культурної історії Галицької Руси XVII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Квітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком* / під редакцією Івана Франка. 1902. С. 18.
[20] Там само. С. 23.
[21] Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького... С. 181.
[22] Зубрицький М. Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII–XVIII вв. *Записки НТШ*. 1903. Т. LI. Кн. 1. С. 2–12.
[23] Там само. С. 4.
[24] Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали. Т. 1. С. 37–38.
[25] Зубрицький М. Галицькі священики в Холмщині. *Записки НТШ*. 1908. Т. LXXXIV. Кн. IV. С. 174.
[26] Зубрицький М. Записки в Служебнику печатанім 1666 року. *Зоря*. 1889. 1 (13) липня. Ч. 13 і 14. С. 322–234.

of different persons. Priest Mikhailo pointed to the great value of church history, since "the shematism of the peremiskoi diocese of the years 1877, 1879 and 1880 avenged a large number of literacy"[27].

In The Right Prizes of Priests, Priest Mikhailo focuses on the difficult socio-economic situation of priests who have no protection from the local secular intelligentsia. The researcher emphasized that the priests did little work for the people's cause: "If all the priests had united together and worked together for the good of their people, the Russian cause would soon go to the front"[28]. At the same time, he expressed his dissatisfaction with the election of the priests to the deeds, stating that "the present right is quite bad, because it seeks to please the uncle, and the peasants must remain silent. This is no wonder, because this right was established and approved by the uncles"[29].

Particularly valuable is the publication of priest Mikhailo Zubritskyi about Bishop Ivan Snegursky, who was called "by far the greatest bishop of the Diocese of Peremogy"[30] through his active work and struggle for the Ukrainian people. The scientist analyzed the works dedicated to the memory of the bishop. Among such works, he distinguished the following works: priest Ivan Naumovich and priest Justine Zhelekhovsky. The researcher himself points out that "this was a living man, who was deeply moved by the disgust of working sincerely for the renewal and revival of his so very unhappy people"[31].

The scientist published the relations between the peasants and the monks of the Lavra Monastery in the Dilo newspaper. Priest Mikhailo states that "though they have great expanses of land, they enter into a dispute with the peasants about the land"[32]. The monks support the elder, but the local Hrytsak family opposes giving the land to the monks. The family was sentenced to prison for this. The researcher also submitted the Starostin decision on this situation in the publication[33].

Publication "Letter from priest Lomnitsky from Kromerizh in 1848"[34] priest Mykhailo submitted materials to characterize the impact of the revolutionary events of 1848 on the outlook and actions of the Ukrainian clergy in Galicia, its national consciousness[35].

To the third group of publications of priest Mikhailo, include the work in which he provided historical information on the history of the church in Galicia, the history of individual parishioners of the land and more.

A separate part of priest Mikhailo Zubrytskyi dedicated the history of a separate religious community – a parish, a scholar published a note in the newspaper "Dilo" for 1895, also in "ZNTSh"[36]. An example of such a community were the Lopushnitsa parish in the Dobromyl district and the Ripnik parish in the Korosnya Deanery. In the first parish, the scientist mentioned two priests: priest Vladislav Pope (from 1850 to 1871), priest Vasyl Bachynsky (from 1873 to 1894)[37]. Describing each of them, the ethos scientist points out: "While you were a parish priest, priest Dad, everything was going fine. Powder draws all to sobriety, and when anyone is drunk, have to buy beer in the church under the church"..."people drank some of the vodka at least"[38]. He stressed that everything changed for the new gunpowder. "Bachinsky often does not brave anything for the services of a parochial, and when it is brave, it is very small, but it is not very busy with its parishioners. The

---

[27] Зубрицький М. Записки в Служебнику печатанім 1666 року. *Зоря*. 1889. 1 (13) липня. Ч. 13 і 14. С. 233.
[28] Зубрицький М. Право призенти сьвященників. *Батьківщина*. 1895. 16 (28) червня. Ч. 11, 12. С. 87.
[29] Там само. С. 88.
[30] Зубрицький М. П'ятдесята річниця смерти бл. п. епископа Івана Снігурського. Написав Михайло Зубрицький. *Діло*. 1897. 7 (19) мая. Ч. 102. С. 1.
[31] Там само. С. 1.
[32] Зубрицький М. З Староміського пишуть нам: Прикрі відносини панують в селі Лаврові межи лаврівськими моназами а селянами... *Діло*. 1901. 22 лютого (7 марта). Ч. 42. С. 2.
[33] Там само. С. 2.
[34] Зубрицький М. Письмо о. Ломницького з Кромерижа 1848 р. *Зоря*. 1888. 1 (13) листопада. Ч. 21. С. 358–359.
[35] Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького... С. 182.
[36] Зубрицький М. Парохія Лопушниця в Добромильськім повіті. *Діло*. 1895. 14 (26) жовтня. Ч. 231. С. 1–2; Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в Короснянськім деканаті в Галичині в 1870 р. *Записки НТШ*. 1912. Т. CVII. Кн. І. С. 119–128.
[37] Зубрицький М. Парохія Лопушниця в Добромильськім повіті... С. 1.
[38] Там само. С. 1.

church began to fall, people had no place to go. The parishioners did not hear the sermons and teachings of the church outside the church, rarely when they came together, and when anyone appeared, he was sent to the prison"[39]. In a letter to the editorial office of the Dilo newspaper, Priest Mikhailo said that he himself saw the situation in the parish, and also heard something from people[40]. Concerning the second parish – Ropnik, the ethnographer publishes materials on its review, the confession of the peasants about the beating of the nobleman Grabkovskyi local priest, etc[41]. Summarizing the intelligence data, the author stated that "it will be a precaution for people to work more over the people"[42].

In his reports, articles, speeches of priest Mikhailo Zubrytskyi defended the clergy. The radical congress of 1897 in Lviv, where priests received the most negative feedback, was no exception. He emphasized, "the gradual people did not once and not two grumble about the intolerance of the church and its servants; more than one did not like the fact that the church had summoned other people who thought differently, and that they pursued and heartlessly pursued it"[43]. At the congress, "priests" was called the greatest misfortune of our peasants, and with this opinion the researcher disagreed and cited the following: "the lack of peasants for years will not give a crusader to keep the priest"[44]. He also protected the priests from being unable to preach Marx and Lassalle in the church.

The scientist praised the activity of priest Grytsykevych, giving him the following characteristic: "This is not an evil priest and would gladly help the people's cause"[45]. Also, such priests include Priest Jaworski, who, according to Priest Mikhailo Zubrytskyi, was "a man of resolute and kind Rusyn"[46], emphasizing his skillful cultural and political activities[47].

In one of the following articles, Priest Mikhailo Zubrytskyi reproached the secular Ukrainian intelligentsia: "the Russian, especially the secular intelligentsia, do not have the least influence on the lower strata of the Russian population"[48] and the clergy "are more in contact with the people from their official duties, and those who live in the countryside converge even more with their parishioners"[49], about poor communication with the masses. The researcher also submitted a letter to Bishop Snigurski (1846), who defended himself against Polish chauvinists. The author summed up "the most spiritual men come to battle, earnestly labor for the good of their people"[50] and "a capable priest can become the focal point of the whole village of the parish"[51].

Priest Mikhailo criticized priest Mikhailo Pruhnitsky of Turka in one of his publications[52]. He emphasized that the priest, apart from purely ecclesiastical affairs, did not engage in social and cultural work among the population of Turks and Melnychny. The researcher emphasized that "it would be good for other intelligent forces, especially priests, to take up work"[53].

---

[39] Зубрицький М. Парохія Лопушниця в Добромильськім повіті... С. 1.
[40] ІЛ. Ф. 100 (Белей І. М.). Од. зб. 1704. (Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети "Діло". Мшанець. 23. X. 1895 р. автограф), 1 арк.
[41] Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в Короснянськім деканаті в Галичині в 1870...
[42] ІЛ. Ф. 100. Од. зб. 1704. Арк. 1.
[43] Зубрицький М. Деякі замітки над нарадами радикалів на з'їзді у Львові. (Письмо з села). *Діло*. 1897. 13 (25) жовтня. Ч. 232. С. 1.
[44] Там само. С. 1.
[45] ІЛ. Ф. 100 (Белей І. М.). Од. зб. 1701 (Зубрицький Михайло. Лист до [….]. Мшанець. 3.XI. 1894 р. автограф). Арк 2.
[46] ІЛ. Ф. 100 (Белей І. М.). Од. зб. 1709 (Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети "Діло". Мшанець. 11.IX.1896 р. автограф). Арк 1.
[47] ІЛ. Ф. 100 (Белей І. М.). Од. зб. 1703 (Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети "Діло". Мшанець. 7.X. 1895 р. автограф). Арк 1; ІЛ. Ф. 100 (Белей І. М.). Од. зб. 1710 (Зубрицький Михайло. Лист до редакції газети "Діло". Мшанець. 13.XII.1896 р. автограф). 2 арк.
[48] Зубрицький М. В історії нераз дещо повторює ся. *Діло*. 1902. 29 мая (11 червня). Ч. 119. С. 1.
[49] Там само. С. 1.
[50] Там само. С. 2.
[51] Зубрицький М. Зь села (Деякі гадки до розваги нашим матуристам). *Діло*. 1895. 22 липня (3 серпня). Ч. 162. С. 2
[52] Зубрицький М. Письмо з Турки коло Хирова. *Діло*. 1902. 8 (21) січня. Ч. 6. С. 2.
[53] Там само.

Priest Mikhailo Zubrytskyi was particularly negative about Moscow philosophers. The researcher condemned the actions of the Moskophiles priests Roman Krushynskyi of Leninka and Dmitry Marchak of Golovetskyi, stating that they were writing documents in Polish, and that the only one who was writing in Russian was Fr. Ivan the Economic, the gunner in Galivka[54]. Under the very title of the publication Moskophiles on the Services of Poland, he noted that the Moskophiles priests "became Polish patriots and forgot entirely about their" Russian "patriotism"[55]. He praised the activity of Priest Prelat Voytovich, who, as a member of the district school council, "did not care about the science of Russian"[56], and because of such activities of one person, "young thanks come out with pure analphabets"[57]. Priest Mikhailo Zubritsky positively covered the activity of Bishop Sylvester Sembratovich, who was "so unloved by Muscophiles" who performed "low revenge" on the priest[58].

In one of his publications, the researcher stated the reasons for the loss of respect for clergy among people. He attributed to them, above all, the activities of the priests themselves[59]. The scientist argued that the priest should deliberately work for the benefit of the community and the entire people, contribute to raising the conditions and standard of living of the peasant[60]. It should be added that 1846 was a year of propagation of aticlerical agitation and sentiment, which resulted in the spread of songs among peasants directed against both priests and landowners[61].

The ethnographer's process of Catholicization of the Ukrainian population of Galicia and the transition from one rite to another also did not help. In particular, one of these transitions was recorded and published by priest M. Zubritskyi. The peasants of the Sunday Sambir County "in order to have their spiritual priest announce the conversion to Latin"[62], since "they had only a third Sunday to go to church, and to the parish church to go far"[63].

At the same time, the transition from Roman Catholic rite to Greek Catholic was in every way prevented by the leadership of the elderly. One such case was published by Priest Mikhailo Zubrytskyi under the title "Not equal measure"[64]. In it, the researcher described the fact of a young man's transition from a Greek Catholic rite to a Roman Catholic one and a ban on the opposite. The Sambir Commissioner of Torsk, resorting to a sophisticated interpretation of the legal provisions on this issue: "for the law knows the transition from religion or belief to another faith, but not from ritual to ritual of the same faith"[65]. In the end, Priest Mikhailo successfully summarized this case "from the Russian rite to the Latin to freely go, because the law does not allow, but the same state law does not allow to move from the Latin to the Russian rite"[66].

In one of priest Mikhailo Zubritsky drew attention to such a phenomenon as pilgrimage. In particular, he gave an example of a pilgrimage of people from Rus to Calvary or Calvary, who were very popular. This was used by the Franciscan monks, who "conceived at their churches to build chapels, inheriting the buildings at Calvary and called them also Calvary"[67]. According to the records of a scientist in Galicia there were two such places "one circle Wadowice in Zebrzydow and the other on Paclav circle Dobromyl"[68]. In order to increase the number of pilgrims to these places, rumors

[54] Зубрицький М. Москвофіли на услугах польщини. *Діло*. 1902. 15 (28 червня). Ч. 133. С. 3.
[55] Там само. С. 3.
[56] Зубрицький М. Москвофільство в ієрархії. *Діло*. 1903. 27 падолиста (10 грудня). Ч. 268. С. 2.
[57] Там само. С. 2.
[58] Зубрицький М. Епохальна приключка у москвофілів. *Діло*. 1902. 6 (19) липня. Ч. 148–149. С. 2.
[59] Зубрицький М. Зь села... С. 2.
[60] Там само. С. 2.
[61] Заярнюк А. Ідіоми емансипації. "Визвольні" проєкти і галицьке село в середині XIX. Київ : Критика, 2007. С. 49.
[62] Зубрицький М. Перехід руської громади на латинський обряд... С. 2.
[63] Там само. С. 2.
[64] Зубрицький М. Не рівна міра. *Діло*. 1899. 24 жовтня (6 падолиста). Ч. 240. С. 1.
[65] Там само. С. 1.
[66] Там само. С. 1.
[67] Зубрицький М. Богомольні походи в Кальварію, коло Добромиля. *Батьківщина*. 1892. 24 липня (5 серпня). Ч. 30. С. 150.
[68] Там само. С. 150.

spread that "the one on Holy Calvary tortured Jesus Christ", to which Priest Mikhailo replied: "not on Patslav, good people, tortured Christ, but on Calvary, the mountain near Jerusalem"[69]. Thus, he denied the "sanctity" of the local Calvary and warned people against ill-advised expenses, because most of their money (donations and so on) was left to the "shinkar Jews".

Conclusions. The study found that a lot of space in his studies, Priest Mikhailo Zubrytskyi devoted problems and history of the church. His works are rich in archeographic, analytical and historical content, which covers a variety of pages in the history of the church of Galicia. The peculiarities of the church relations between the priests themselves and between parishioners and clergy are highlighted. At the same time, previously unknown pages from the history of individual parishes in the region have been uncovered. Priest Mikhailo supported and praised the clergy's socio-cultural and political activities, but criticized them for not being too active in the community. He particularly evaluated the activities of Muscophiles and the transitions of communities from one rite to another. Previously unpublished materials authored by Priest Mikhailo Zubrytskyi are involved in the work-correspondence and church chronicles.

The results of the research can be used for further research of church history and issues in Galicia, with the subsequent involvement of historiographical and source material.

CHURCH HISTORY IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF P. MIKHAILO ZUBRITSKYI

Mykola TUHAI
State Higher Educational Institution
"Vasyl Stefanyk Precarpathian National University",
Department of ethnology and archeology,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: tmikola69@gmail.com

Summary

The article deals with the scientific achievements of Priest Mikhailo Zubrytskyi (1856–1919) in the study of church history and religious issues. He stated that he had based his research on the data of the diocesan and deanery archives and libraries, as well as on his own observations. It is noted that scientific work should be conditionally divided into three subgroups: archeographic, analytical and historical. The first group of works includes the publication of archival documents and materials, including a number of church acts and official documents the second – the coverage of church relations, relations between priests and between believers and clergy, according to the third group include works of historical content, in which the author provided information on history of the church in Galicia and neighboring territories, as well as the history of individual parishioners of the region.

The archeographic and historical value of the materials found has been established. It is noted that Priest Mikhailo considered the phenomenon of church affairs and history to be Muscophilic and the transitions of communities into Latin rites. He believed that this was a threat to the unity of the Russian people and also not conducive to its development. It should be emphasized that the historian at the same time stood up for the protection of the rural clergy, but criticized them for their weak connection with the local population and not active in social and cultural work. Note that the researcher was not critical enough to analyze the documents used. It is noted that this topic is only partially covered in the scientific work of domestic and foreign researchers.

Keywords: *Mikhailo Zubrytskyi, church, Muscophilism, diocese, priest, Stavropigia, clergy.*

REFERENCES

Demian H. (1992). Malovidomi storinky zhyttia i naukovoi pratsi Mikhailoa Zubrytskoho [Little-known pages of the life and scientific work of Mikhailo Zubrytskyi]. *Zapysky NTSh. Pratsi sektsii etnohrafii ta folklorystyky*, vol. CCXXIII, pp. 172–196 (in Ukrainian).

[69] Зубрицький М. Богомольні походи в Кальварію, коло Добромиля. *Батьківщина*. 1892. 24 липня (5 серпня). Ч. 30. С. 150.

Demian H. (2008). Natsionalno-derzhavnytske spriamuvannia diialnosti Mikhailo Zubrytskoho (Tematyko-bibliohrafichnyi ohliad publikatsii) [National-state direction of Mikhailo Zubrytskyi 's activity (Thematic and bibliographic review of publications)]. *Narodoznavchi zoshyty*, no. 3–4, pp. 358–372 (in Ukrainian).

Department of Manuscripts and Textology of the Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter – IL). F. 100. Beley. I M. Od. zb. 1701. Mikhailo Zubrytskyi. Letter to [….]. Mshanets. 3.XI. 1894 autograph 4 ark.

IL. F. 100. Beley. I M. Od. zb. 1703. Mikhailo Zubrytskyi. Letter to the editorial office of the newspaper "Dilo". Mshanets. 7.X. 1895 autograph. 2 ark.

IL. F. 100. Beley. I M. Od. zb. 1704. Mikhailo Zubrytskyi. Letter to the editorial office of the newspaper "Dilo". Mshanets. 23. H. 1895 autograph. 1 ark.

IL. F. 100. Beley. I M. Od. zb. 1709. Mikhailo Zubrytskyi. Letter to the editorial office of the newspaper "Dilo". Mshanets. 11.IX.1896 autograph. 1 ark.

IL. F. 100. Beley. I M. Od. zb. 1710. Mikhailo Zubrytskyi. Letter to the editorial office of the newspaper "Dilo". Mshanets. 13.XII.1896 autograph. 2 ark.

IL. F. 3. Ivan Franko. Spr. 3323. Zubrytskyi [] Chronicle of Stauropygia. Extracts from the chronicle for 1662–1699. Lviv, 17.IX.1841. Manuscript by an unknown hand in Polish. 1 ark.

Sysyn E. Frank. (2012). Religion within the Ukrainian Populist Credo: The Enlightened Pastor Mikhailo Zubrytskyi. *Journal of Ukrainian Studies*, vol. 37, pp. 85–96 (in Ukrainian).

Zaiarniuk A. (2007). Idiomy emansypatsii. "Vyzvolni" proiekty i halytske selo v seredyni XIX. [Idioms of emancipation. "Liberation" projects and the Galician village in the middle of the XIX century]. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1888, 1 (13) lystopada). Pysmo o. Lomnytskoho z Kromeryzha 1848 r [Letter from Fr. Lomnytsky from Kromeriz in 1848]. *Zoria*, part 21, pp. 358–359 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1889, 1 (13) lypnia). Zapysky v Sluzhebnyku pechatanim 1666 roku [Notes in the missal printed in 1666]. *Zoria*, part 13, 14, pp. 322–234 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1892, 24 lypnia (5 serpnia).) Bohomolni pokhody v Kalvariiu, kolo Dobromylia [Worship trips to Calvary, near Dobromil]. *Batkivshchyna*, part 30, pp. 150–151 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1895. 16 (28) chervnia.). Pravo pryzenty sviashchennykiv [The right to present priests]. *Batkivshchyna*, part 11, 12, pp. 87–88 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1895, 14 (26) zhovtnia). Parokhiia Lopushnytsia v Dobromylskim poviti [Parish of Lopushnytsia in Dobromil County]. *Dilo*, part 231, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1895, 22 lypnia (3 serpnia)). Z sela (Deiaki hadky do rozvahy nashym maturystam) [From the village (Some hints for fun for our graduates)]. *Dilo*, part 162, p. 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1897, 13 (25) zhovtnia). Deiaki zamitky nad naradamy radykaliv na zizdi u Lvovi. (Pysmo z sela) [Some notes on the meetings of radicals at the congress in Lviv. (Letter from the village)]. *Dilo*. ch. 232, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1897. 7 (19) maia, part 102; 8 (20) maia, part 103; 10 (22) maia, part 105). Piatdesiata richnytsia smerty bl. p. epyskopa Ivana Snihurskoho. Napysav Mykhailo Zubrytskyi i [The fiftieth anniversary of the death of approx. Mr. Bishop Ivan Snigursky. Written by Mykhailo Zubrytskyi]. *Dilo*, no. 1–2; 1–2; 1–2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1898). Prodazha "popivstva" v s. Skopovi 1592 r. [Sale of "populism" in the village. Skopov in 1592] *Zapysky NTSh*, vol. XXV, b. V, pp. 1–2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1899. 24 zhovtnia (6 padolysta)). Ne rivna mira [Not an equal measure]. *Dilo*, part 2401 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1901, 22 liutoho (7 marta). Ch. 42). Z Staromiskoho pyshut nam: Prykri vidnosyny panuiut v seli Lavrovi mezhy lavrivskymy monahamy a selianamy [From Staromysky write to us: Annoying relations prevail in the village of Lavrov borders by Lavrov monks and peasants]. *Dilo*, p. 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902). Chotyry kurenty dekana Ihnata Dovydovycha z Radymna z d[nia] 9 i 10 maia 1816 r. [Four Kurents of Dean Ihnat Dovydovych from Radym on May 9 and 10, 1816.] *v I. Franko. Materialy do istorii hal. Ruskoho shkilnytstva v rr. 1801–1848. V* kn. *Materialy do kulturnoi istorii Halytskoi Rusy XVIII XIX viku. Zibrani Mykh. Zubrytskyi m, Yur. Kmitom, Iv. Kobyletskym, Iv. E. Levytskym i Iv. Frankom. Vydani pid redaktsiieiu Ivana Franka*. Lviv, pp. 206–214 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902). Znadoby dlia kharakterystyky zhyttia svitskoho hr. kat. dukhovenstva v Halytskii Rusi v XVIII v [Needs to characterize the life of secular gr. executioner. clergy in Galician Rusy in the XVIII century]. *Materialy do kulturnoi istorii Halytskoi Rusy XVII i XIX viku, zibrani Mykh. Zubrytskyi m, Yur. Kvitom, Iv. Kobyletskym, Iv. E. Levytskym i Iv. Frankom*. Ivan Franko (Ed.), pp. 17–46 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902, 10 (23) hrudnia). Dobrodiistvo polskoi shliakhty dlia ruskoi tserkvy i ruskoho dukhovenstva [Charity of the Polish nobility for the Russian church and the Russian clergy]. *Dilo*, no. 1, part 275 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902, 15 (28 chervnia)). Moskvofily na usluhakh polshchyny [Muscovites at the service of Poland]. *Dilo*, no. 3, part 133 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902, 29 maia (11 chervnia). Ch. 119; 30 maia (12 chervnia). Ch. 120). V istorii neraz deshcho povtoriuie sia [Something is often repeated in history]. *Dilo*, 1; 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902. 6 (19) lypnia). Epokhalna prykliuchka u moskvofiliv [A landmark adventure for Muscovites]. *Dilo*, part 148–149, p. 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1902. 8 (21) sichnia. Ch. 6). Pysmo z Turky kolo Khyrova [Letter from the Turks near Khirov]. *Dilo*, p. 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1903). Kilka dokumentiv do istorii silskoho dukhovenstva v Halychyni XVII-XVIII vv [Several documents on the history of the rural clergy in Galicia in the XVII–XVIII centuries]. *Zapysky NTSh*, vol. LI. b. 1, pp. 2–12 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1903. 27 padolysta (10 hrudnia)). Moskvofilstvo v iierarkhii [Muscoviteism in the hierarchy]. *Dilo*, part 268, p. 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1904). Parokhiiany vidmovliuiut pidpysiv na petytsiiu protyv vidobrania tserkovnykh i parokhiialnykh dibr v 1848 r [dodatok: oryhinalni teksty dokumentiv] [Parishioners refuse to sign a petition against the removal of church and parish oaks in 1848 [appendix: original texts of documents]]. *Zapysky NTSh*, vol. 57, b. I, pp. 6–8 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1907. 28 liutoho (13 marta). Ch. 47: Perekhid ruskoi hromady na latynskyi obriad (dopys z Starosambirshchyny) [The transition of the Rusy community to the Latin rite (letter from the Old Sambir region)]. *Dilo*, 2 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1908). T. LXXXIV. Kn. IV: Halytski sviashchenyky v Kholmshchyni [Galician priests in the Kholm region]. *Zapysky NTSh*, pp.173–183 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1909). Prychynky do istorii ruskoho dukhovenstva v Halychyni vid 1820–1853 rr [Reasons for the history of the n clergy in Galicia from 1820–1853]. *Zapysky NTSh*, vol. LXXXVIII, b. II, pp. 118–150 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1909). Dekanalni y parokhiialni biblioteky Peremyskoi eparkhii [Dean's and parish libraries of the Peremyshl diocese]. *Zapysky NTSh*, vol. XS, b. IV, pp. 119–136 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (1912). Kanonichnyi ohliad parokhii Ripnyk v Korosnianskim dekanati v Halychyni v 1870 r [Canonical survey of the parish of Ripnyk in the Korosnyansky deanery in Galicia in 1870]. *Zapysky NTSh*, vol. CVII, b. I, pp. 119–128 (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (2016). *Collected Works and Materials*. In 3 vol. Frank Sysyn (Ed.). Lviv, vol. 2: Materials for the biography (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (2019). *Collected Works and Materials*. In 3 vol. Frank Sysyn (Ed.). 2nd ed. Lviv, vol. 1: Scientific works (in Ukrainian).

Zubrytskyi M. (2019). *Collected Works and Materials*. In 3 vol. Frank Sysyn (Ed.). Lviv, vol. 3: Newspaper publications, ethnographic and archival materials (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 1 липня 2020 р.

ДОКУМЕНТИ

ПІДПІЛЬНА ЦЕРКВА У ВИМІРІ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. АРЕШТ РОДИНИ СВЯЩЕНИКА АНТІНА СІРЕЦЬКОГО

Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА)
вул. Карпатська 6. кв. 38, 03087,
Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: siroksana@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.33.177-181
ORCID: 0000-0002-6286-538X

Олег ЄГРЕШІЙ
Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
кафедра історії України і методики викладання історії,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ludyna@ ukr.net
DOI: 10.15330/gal.33.177-181
ORCID: 0000-0002-0639-910X

Минулого, 2019 р. виповнилося 30 років із часу виходу Української греко-католицької Церкви (УГКЦ) з підпілля, що, своєю чергою, спонукає до відповідних осмислень (чи то переосмислень) зазначеної події дослідниками. На наш погляд, в умовах нинішньої прагматично-ринкової доби з її вираженою іррелігійністю, вивчення повсякденного життя греко-католицьких священиків "катакомбної" доби набуває особливого сенсу. Задане історичне минуле показує, що в умовах якраз таких "пограничних ситуацій" і перевіряється справжня жива віра в Бога, упо-вання на Всевишнього, коли християнин поставлений ніби віч-на-віч із випробовуванням.

Одразу ж постає резонне питання – способи вивчення повсякденного життя священиків підпільної Церкви. Очевидно, в силу заангажованості періодичних видань та архівних матеріа-лів першорядними пам'ятками тут постають джерела епістолярного напряму, бо це особливий вид першоджерел, який дає спромогу "побачити досі не побачене", адже почерк, "архаїка ви-словлювань", дубляж слів, виставлення лапок, авторські виправлення, вживання латинізмів, за-позичення термінів з інших наук часом говорять про автора, його внутрішній світ більше аніж, власне, сам зміст листів, його тематичне навантаження.

Уважаємо, що історія повсякденності, як окремий напрям в науці є максимально набли-жена до вирішення важливих проблем сучасності, адже безпосереднім предметом її дослідже-ння постає якраз конкретна людина у широкому її пізнавальному вимірі з її неповторним внут-рішнім світом, зовнішнім середовищем (соціальним антуражем), побутом, ціннісними характе-ристиками, зацікавленнями, контактами з іншими людьми, виживанням в умовах різних істо-ричних часових відтинків. Відома українська дослідниця історії повсякденності, вінничанка Ольга Коляструк відзначає репрезентативність першоджерел цього історичного напряму. Такі першоджерела, на її думку, мають "спонтанний" характер, довільне формулювання та виразно суб'єктивне забарвлення. "Его-документи" (щоденники, листи, нотатки для пам'яті) створені суголосно настрою автора, відповідно до його оптики бачення подій. Як уважає дослідниця, міра узагальнень, припустимих екстраполяцій на підставі цих свідчень, має ґрунтуватися не тільки на чисельно представницькому масиві, а й на зваженості контекстного співвідношення приватного і суспільного, одиничного і множинного[1].

[1] Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 145.

За приватними спостереженнями і зауваженнями, вважає О. Коляструк, ховається не тільки індивідуально-персоналізований зріз часу, а й відбиток громадського смаку в широкому розумінні. Головне і другорядне поміняні місцями, чого в офіційних документах не допускається: "нерідко у мимохідь кинутих висловах чи фразах можна вловити найточнішу оцінку досліджуваного, коли неочікувана фіксація випадковості віддзеркалює закономірність, а підкреслена – виключність відтісняє типовість явища. Погляд пересічної людини, людини "із натовпу", "із середовища" вихоплює із життя такі факти, які з офіційних позицій не помічаються, а тому не беруться до уваги при аналізі"[2].

У листах натрапляємо на свідчення особисте, "зсередини", найменш підвладне кон'юнктурі і диктатові ситуації, вільне від цензури. Жоден офіційний документ, з якою б акуратністю і старанністю він не складався, не відтворить справжніх переживань, настроїв, оригінальних оцінок, сумнівів чи вагань. Саме у конфіденційних документах люди фіксують свої рішення, незгоду, а іноді й потаємні гадки. У листах "проговорюється" епоха, її специфіка[3].

Пропонований лист – мізерна частинка епістолярної спадщини родини підпільного греко-католицького священика Антіна Сірецького. Листування дивом збереглося з далеких 1950-х і розказує нащадкам про побут сім'ї священика за складних суспільно-політичних умов радянського тоталітаризму. Епістолярій, що зберігся на 80% відбиває листування Антіна Сірецького з молодшим сином Ярославом. Меншою мірою це стосується представників далекої родини і сусідів (до депортації родина проживала у с. Молодятин на Коломийщині).

Лист друкується вперше і розкриває маловідомі обставини перебування родини Сірецьких у Коломийській в'язниці (березень-квітень 1950 р.) перед депортацією у Хабаровський край.

З метою точної регенерації (відтворення) листа, нами залишено його автентику, включно з авторськими "галицизмами", скороченнями, філологічними похибками, великими літерами, підкресленнями, знаками оклику / запитання, усталеним на той час правописом, авторським стилем тощо. Разом із тим, розпізнавати скорочення у листі нерідко видавалося "справою не з легких". Пояснюємо це тим, що автор листа Антін Сірецький нерідко не ризикував говорити відкритим текстом навіть з найріднішими людьми, очевидно боявся аби лист не потрапив до чужих рук. Задля кращого тлумачення листа в округлих дужках ми подекуди роз'яснювали окремі його уступи.

Арк. 1

Коломия ул. Кирова. Тюрма № 2 Сірецькій Софії Володимирівні Нижній Вербіж

Дорогі! Коломия 10 квітня 1950 р.

Чуємо, що можна написати до Вас то користаємо з того, може дістанете. Ми всі здорові та як маєтеся? Коби і Вам можна написати! Але чи маєте на чім? На кожній заяві до передачі питаємо чи Вам чого спеціально не треба, щоби передати бо може тут не приходить на думку. Але тих заяв тепер не звертають тож нічого не знаємо. Пес дуже тужить за вами. Пару днів був у Печеніжині, одну ніч переночував у Юльці тай втік назад до Молодятина. Вас дуже щиро поздоровляє вся родина. Ольдзя передала через Зоню й Марійку цукор і смалець для Вас. Думаємо, що певно з Вами є брат з Грабовця з родиною. Можна передати ще що з річей. Напишіть чим скоріше! Цілуємо Вас дуже-дуже сердечно. Параска Дувір 12 квітня 1950 р. (*автором швидше за все був Я. Сірецький – О. С.*).

До Верховної Ради УРСР у Києві.

В тому міцному пересвідченні, що моє довір'я мене не заведе, звертаюся до Вас з проханням розглянути прихильно мою справу. Згідно з ухвалою Міністерства про переселення мене з родиною перевезли 31 березня на пересилочний пункт м. Коломия, тюрма № 2. Дозволю собі навести ряд причин, як промовляють за ухиленням від мене того вироку. Вони слідуючі:

---

[2] Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 146.

[3] Там само. С. 151.

1) Я з дружиною находимося в тому віці, що вже ніяк не можемо загрожувати публічній безпеці (мій рік народження 1881, жінки 1883) і дбаємо тільки проте щоб якось спокійно дожити ще тих кілька хвиль життя.

2) Від кількох літ я важко нездужаю язвою желудка, артеріосклерозом та грудною жабою і перебуваю на лікувальному режимі. Лікарі заборонили мені строго всякого умового й фізичного труду. Від 1946 р. вслід за комісійним лікарським зреченням – після лікування в госпіталі не сповняю своїх станових обов'язків.

3) В минулому році, літом, наслідок надмірної праці та журби моя дружина занедужала важким круйозним запаленням легенів і від того часу її життя держиться що так скажу на ниточці. Потребує великого догляду й вигоди.

4) З молодших, моя дочка рівнож минулого року перейшла важку операцію, що також сильно підірвало її здоровля.

Самі бачите, що ми не в силі перебути трудів переселення і воно в наших умовинах рівнозначне зі смертю, так що ми напевно не доїдем на місце призначення.

5) Думаю, що для Вас вповні достовірними будуть мої запевнення про брак усяких нелояльних чи антидержавних зв'язків по стороні всієї моєї рідні. Ми ніколи не мали й зараз не маємо нікого за границею ані в тюрмі ніхто з нас ніколи не був караний арештом радянської влади. З усіх зобов'язань супроти держави вивязування своєчасно й правильно. Про правдивість моїх зізнань може посвідчити Сіль-Рада с. Молодятин (Печеніжинського району, Станіславської обл. де я проживав) і секретар Райвиконкому Боровик.

6) Мій син Любомир весь час займався веденням хазяйства і працею дома (бо нікого більше до помочі ми не мали)

Я вповні свідомий цего, що радянський закон – найсправедливіший у світі закон, що все стоїть на сторожі прав людини і громадянина і ніколи не дозволяє кривдити безневинних і вповні переконаний, що Ви й цим разом – як завсігди станете на захист духа того високогуманного совітського закону.

Вслід за повищим, прохаю ухилити від мене й моєї сім'ї вище названий вирок.

Остаю з глибокою пошаною, Сірецький Антін Маркелович, священик

Коломия (с. Молодятин, р-н Печеніжин)

К. тюрма № 2

Дня 17. IV 50

Арк. 2, 2 зв, 3, 3 зв

Слава Ісусу Христу 18. 4. 50

Найдорожчі!

До Вас дуже важко передати листа хоч цілими днями наші сидять там під мурами. Якось частіше та більше приходить відти чим туди… Якось безнадійно. Кажуть, що тепер на вісім днів приїхала якась комісія і весь той час годі буде бачитися. Тут є дівч. з Гош. (*Гошева*) і якось частіше та менше комунікуються з о. Колодієм. Питайте його як він це робить, може там кому всунути що в руку. Той, що хліб возить, кажуть, може щось зробити. Пробуйте на всі лади. Також приготованих 500 крб. важко передати. Не дивуйтеся, ми стараємося скільки сил. Пішли вже дві заяви до Києва і Москви, ще три передав я до комітету щоб там потвердили ваш підпис… скоро довідаєтеся.

Арк. 4

Христос воскрес!

Найдорожчі!

Пишемо листи, декотрий зайде, бо дуже важко передати. Якось дуже добре радить собі о. Колодій з Гош. Тут є дівчата з Г. Питайте його хто йому помагає. Чи той, що хліб возить, ті що замітають чи які там роблять роботи. Чи є там які згадки про См. (*прізвище з'ясувати не вдалося*) ? Недавно пустили Сір. Льва з родиною після три тижн. побуту в Богор. на таку заяву як я писав до Києва і Москви. Моліться і сильно вірте, що все ще може бути добре. Нічим не

гризіться. Зоня з … були вже два рази і хотіли бачитись. Годі було. Вони всі здорові. Вин. (*Винявські*) ще в Стан. … татові передасть нові черевики. Опишіть в що Ви всі повбирані і які річи взяли з собою, щоби знати, що ще треба передати. І без того пишіть самі чого потрібно зараз постараємо. Чи всі Ви здорові весь час? Я написав ще дві заяви до Верховної Ради в Київ і Москву і до Станиславова як писав Любомир. Чи вже засудж.?.. Це конче треба знати.

Дуже сердечно цілуємо Вас.

Старайтеся відписати зараз бо відповіді ждуть. Все давайте може б хто в середину кидав або хай спитається чи є хто з Печ. (*Печеніжина*) чи Кол. (*Коломийського)* р-ну?

Арк. 5

Христос Воскрес!

Наші найдорожчі! Вітаємо Вас сердечно, завдячуєм за все добре! За давнє і теперішнє. Хай Г.Б. Вами опікується та кріпить ... не опустить. …Тішимося як отримаємо лист від вас… Я тут сиділа тиждень щоб хоч трохи щось про вас дізнатися бо почтою вже ми писали. Мені було дуже прикро, що не передалися передачі з Дувір. (*прізвище з'ясувати не вдалося*) … Я тут буду до середи бо боюся щоб Ви не від'їхали, що б ми не знали. Може Ви знаєте коли маєте виїзджати то напишіть. … Ми отримали лист дуже докладний, листівки. … Тато поїхали в четвер до Ст. … Він сказав, що їхали до центрального комітету. Я говорила з Михайлюк з Мол. (*Молодятина*) просили щоб вона помогла… Може Г. Б. (*абревіатуру з'ясувати не вдалося*) поможе і як маю надію щоби Вас ще скоро не взяли може би Ви робили просьбу до Н. (*прізвище з'ясувати не вдалося*).

Здоровимо сердечно С. Ю.

Арк 6, 6 зв.

Найдорожчі! 17. 04.50

(Рік як ми були в Києві і милися в Дніпрі)

Досі дістали ми два письма. Я писав уже раз почтою, але може не доходить. Слава Богу, що добре чуєтеся. Я висл. вже дві заяви до Києва і Москви. До Києва ще крім почти мала окремо вести одна пані. До Моск. передав ще три подання з окремими характеристиками, щоби там переписали і все інше доповнити. Чи схоплять, побачимо. Коли б ні, вишлю без того. Все іде "авіа", коби Бог благословив, то може не забариться. У Вашій ролі були від 16 03. стрий Лев з рідними і … перед пару днями їх пустили, тепер живуть у Стан. Виняв. ще там. Зоня з Мар. були вперше тут на шутк. неділю, вдруге вчера. Дуже хотіли побачитися з вами але не могли добитися дозволу. Дуже серд. співчувають і богато помагають Пш. (*прізвище з'ясувати не вдалося*), обі Юльці, обі Дув., Григ., Друзяка і інші. Я вже знайшов Унечці мешти і завтра дам. Так писати і висилати можете якнайчастіше, лиш оглядно. Я здоровий. Нічим прошу не журитися, особливо тим, що поза Вами й Вашими спроможностями… Божа воля над всіма нами най буде лиш так як Бог схоче. Мені в порівн. з Вами ще дуже добре і здорово. … Конче напишіть, що Вам Всім найб. потрібне з річей, може таких що є, або щось докупив би чи ті річи забирають, що тепер передаєтеся? Що з харчів Вам найб. побажане? Чи Вас вже переслухали всіх? Чи був який вирок? Що з Люб. док.? Чи Муха (*Мухою (Мамухою) діти називали маму Софію*) весь час здорова? і тато та Всі? Я вже пару днів передаю Вам 500 крб. і годі Вам дати.

… Тета куди ходить плаче і молиться. … Чи мною хтось цікав.? або тепер ще може? В якій формі? Чи Вам то не шкодить? … Може Татові дати нові черев.? Що Л. має на ногах? Що Муха? Може би вшити на пам'ять суконку з моєї мат., що від Зоні. За Вас було вже 10 Сл. Б. …

Дуже серд. цілуємо Всіх Вас і від всіх шлемо щирий привіт

Арк 7, 7 зв.

Хр. В.! Вчора дістали листа з 19 04. Щире та серд. привітання Всім! Богато з того, про що пише Л. я вже зробив. Був і в Б. (*ім'я з'ясувати не вдалося*), але вони ні в З. (*ім'я з'ясувати не вдалося*) не були з листом ні в Тр. (*прізвище з'ясувати не вдалося*) зате в Тр. я був сам і чув ("інстиктивно"…) що вони не збираються нічого помагати тай ледве чи зміг би що. Всі ка-

жуть, що може помогла би фльота в тім … треба ще її мати. … См. заявив прямо і щиро, що боїться подібно і другий Дост. і Друзяка "годиться" але аж тоді як друзі те зроблять… Там спішно ходять попід саму хату та змагаються за город школа з комсомолом… Ті всі письма хочемо післати тепер зовсім приватно від когось з родичів. … Мешти далося тому дістати … може і більші добрі підуть для Мухи, або й для У. то прошу собі лишити, а як дозволять передати якось "опять" на волю (але це не конечне). У Гу-гу і Б. тверд. що треба конче підп. і все буде добре… без клопоту. Святк. перший день в Кол., другий в Ст., а третій знов у Кол. …

Чи нема там з вами тут вікарія? …Що можна куп. в тім склепі? Купуйте там масло, каже Б. що є по 40 крб. щоби все його мали. Десь в найближчих днях надамо для Вас 100 крб. бо кажуть, що жадних відгуків на інтервенції? Були і в дні і ін. там. І може ще будемо в потребі. Черевики вже взяли від П. і постараємося дати може разом з Белляд. (*прізвище з'ясувати не вдалося*) та ше ..ко лиш можна. Пар. (*прізвище з'ясувати не вдалося*) і Д. (*ім'я з'ясувати не вдалося*) щось хора, дуже зле вигл. Нині в Карпин. гостить Пелов., завтра тут "візит"… Потім певно разом з вус. пішлють сльозоточивого листа та зо 100 крб. грошам…

Чи нема там Петр. з Граб.? Чи не чули від кого де Котл. (*Котлярчук*)? Нічого не відписує на лист… Вам щось читати, богато розряди мали б Ви з газет. У справі шпит. лікув. добре подумайте бо коби знов не розлучитись через то.

Пишіть найшв. і найчастіше про все, а особливо про всі свої потреби.

Дуже сердечно Всіх цілуємо

26. 04. 50

Арк 8, 8 зв.

Прийомна Голови президії Верховної Ради Української РСР 26 квітня 1950 р. м. Київ вул. Кірова № 4.

гр. Сірецький А. М.

Повідомляємо, що Ваша заява одержана і надіслана на розгляд виконкому Станіславської обласної Ради депутатів трудящих з проханням про наслідки Вас повідомити

Завідуючий Прийомною О. Носенко

Арк 9

Насамкінець зазначимо, що родину Сірецьких (самого отця Антіна, їмость Софію, сина Любомира та дочку Марію) у травні 1950 р. було таки депортовано на Далекий схід, в Хабаровський край, де впродовж чотирнадцяти років їм доводилося приймати виклики суворої доби. Водночас, молодший син Антіна Сірецького, підпільний священник Ярослав Сірецький, дивом уник арешту і заслання у 1950 р., залишився підпільно священнодіяти на території тодішньої Станіславської області. Отця Ярослава Сірецького було арештовано радянськими спецслужбами лише у березні 1957 р. у Коломиї.

REFERENSES

Koliastruk, O. 2008. Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzherela z istorii povsiakdennosti. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal,* no. 2**,** pp. 145, 146, 153 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 8 липня 2020 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 929.513.17

“[…] И ПОЛОВЕЦЬ МНОЖЕСТВО”, АБО ЯК НЕ ВАРТО ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРІЮ НОМАДІВ

рец.: Пилипчук Я. В. Соціальна історія кипчаків у IX–XIII ст. Київ ; Вінниця : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, ТОВ “ТВОРИ”, 2018. 340 с.

Мирослав ВОЛОЩУК
Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”
Центр медієвістичних студій
вул. Шевченка 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: myrkomyrko79@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.33.182-198
ORCID: 0000-0002-1737-7205

Анета ҐОЛЕМБЬОВСЬКА-ТОБІАШ
Західноческький університет,
філософський факультет, кафедра археології,
Седлачкова 15, 30614, Пльзень, Чеська Республіка
e-mail: koczownicy@koczownicy.pl
DOI: 10.15330/gal.33.182-198
ORCID: 0000-0001-7563-7952

Коли декілька років тому стали появлятися перші, дотичні світу номадів європейського середньовіччя, статті Ярослава Пилипчука з Києва, здалося, що нарешті маємо історика молодшого покоління, котрий заповнить настільки важливу для гуманітарних студій лакуну. Зберігалася надія, що незаангажована радянським сприйняттям історії і археології відповідно до марксизму-ленінізму або ж консерватизмом пострадянських часів молода людина ґрунтовно підійде до студій обраної тематики. Тим паче, що досі немає солідного опрацювання усього обсягу джерельної інформації окресленого типу культури хоча б на основі відомих писемних пам’яток європейського походження (які у випадку кожної окремо взятої країни так званої Старшої чи Молодшої Європи завжди мають внутрішню специфіку[1]).

[1] До слова, першою спробою систематизації образу половців, наприклад, у польській історичній думці є низка статей Ірини Тимар з Івано-Франківська (Тимар І. Відомості про половців у польських джерелах XI–XIV ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології* : зб. наук. праць. Чернівці, 2019. Т. 1 (47). С. 64–82; Її ж. “Половецька кров” у шлюбній політиці П’ястів. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2017. № 29–30. С. 321–332; Її ж. “Половецькі” сюжети в “Анналах” Яна Длугоша: походження та джерелознавча цінність. *Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Історія*. 2016. Вип. 28. С. 96–104; Её же. Образ половцев в Ипатьевском летописном своде и польских средневековых хрониках. *Colloquia Russica: Rus’ and Central Europe from the 11th to 14th Century. Publication after the 5th International Conference, Spišska kapitula, 16–18th October, 2014* / eds. V. Nagirnyy and A. Mesiarkin. Krakow ; Bratislava, 2015. Т. 4. S. 103–115; Её же. Война и мир в системе русско-половецких отношений конца XI – первой половины XIII вв.: особенности и закономерности. *Colloquia Russica: Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku). Materiały pokonferencyjne z międzynarodowej konferencji naukowej, Kraków, 24–26 listopada 2010 r.* / pod red. V. Nagirnego. Kraków,

Натомість її можна аналізувати з мовного, соціального, релігійного поглядів, в контексті культурних взаємовпливів із сусідніми державами чи мешканцями лісостепової зони та Європейської низовини. Безперечно актуальними залишаються політичні стосунки, зокрема міждинастичні зв'язки та їхні наслідки для генеалогії керівних родин Європи, що, в цілому, цілком успішно упродовж останніх десятиліть вивчається цілою генерацією істориків медієвістів різних країн[2]. Писемні джерела залишаються невичерпним джерелом знань та окремо взятих тем, а із доповненням тюркологічними, археологічними чи етнографічними (до теми культурної спадщини) становлять пречудове підґрунтя вивчення такого незвичайного явища як номадизм. Опрацювання та належне професійне порівняння таких досліджень зі свідченнями східних за походженням джерел мало б безпрецедентне значення й для суміжних із історією (головно медієвістикою) дисциплін, як вже зазначалося вище – культурною антропологією, тюркологією, лінгвістикою чи навіть фізичною антропологію та історичною медициною.

Але, на жаль, із кожною новою публікацією окреслені сподівання розсіювалися, адже попри широкий спектр знань Ярослава Пилипчука, його доробок носить популярно-науковий (ба, навіть, не науково-популярний) характер. У випадку, якби свої праці він оздоблював відповідною графічною оправою, то сягнули б вони, без перебільшення, популярності надбань Еріха фон Денікена (*1935). І не було б у тому нічого поганого, радше навпаки. Книги останнього заінтригували чимало читачів – дилетантів від праісторії – до глибшого зацікавлення цивілізаціями означеного періоду. Із різним успіхом Я. Пилипчук міг би у схожий спосіб пропагувати знання про кочівників доби середньовіччя.

Актуальна ж праця нашого Автора під назвою "***Соціальна історія кипчаків у IX–XIII ст.***" викликала зацікавлення, адже прямо чи опосередковано, працюючи над проблематикою номадів та їхніх сусідів (*А. Ґ.–Т., М. В.*), ми у своїй роботі стикалися з проблемою відсутності належних студій соціальної структури пізніх кочівників. Наприклад археолог, котрий вивчає середньовічну історію, має перед собою дещо полегшене завдання, адже опирається на вже відомі критичні видання історичних джерел або ж етнографічні студії. Результати ж археологічних розкопок доповнюють збережену у писемних пам'ятках інформацію, що в сумі, доповнюючи одне одного, часом призводить до неймовірно цікавих відкриттів. Із такими думками ми розпочали ознайомлення із монографією Я. Пилипчука.

Утім уже у ***вступній частині*** нас очікувало розчарування, коли переконалися у послуговуванні Автором окремими термінами. Обравши магістральним для власних студій поняття *кипчак*, Автор не відмовився від окреслень *куман* (*Куманська єпископія*, наприклад) чи *половець*, що вимагало б окремого і дуже ретельного пояснення, а не щось, типу: "Етноніми "половці" та "кумани" варто розглядати тільки в контексті відповідної історичної традиції" (с. 5). Терміни *племена, етноси* – які добре пасують для праць етнографів та антропологів культури[3], але

2011. T. 1. S. 74–79) та дисертаційне дослідження, що поступово набирає належного для такої категорії робіт вигляду.

[2] Див. наприклад: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2002. 348 s.; Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліт. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 784 с.; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków : Avalon, 2012. 538 s.; Литвина А. Ф., Успенский Ф. Б. Русские имена половецких князей. Междинастические контакты сквозь призму антропонимики. Москва : Изд. Полимедиа, 2013. 280 с.; Michalski M. Ruś Kijowska i Połowcy. Wpływ małżeństw mieszanych na kształtowanie się stosunków politycznych, kulturowych i religijnych : praca doktorska. Kraków, 2016. 274 s. Voloshchuk M. Ruthenian-Hungarian matrimonial connections in the context of the Rurik dynasty inter-dynasty policy of the 10TH–14TH centuries: selected statistical data. *Codrul Cosminului*. 2018. Vol. XXIV. № 3. S. 7–30; Ibid. Ruthenian-Polish matrimonial relations in the context of the inter-dynastic policy of the house of Rurik in the 11th–14th centuries: selective statistical data. *Codrul Cosminului*. 2019. Vol. XXV. № 1. P. 95–126.

[3] Чого варті лише наступні речення Автора: "Об'єктом дослідження мають бути не лише соціальні структури, а й етноси […] Варто зауважити, що не всі ознаки етносу можуть бути прийнятними для кочівників. Зокрема, певна територія для кочових народів є відносною" (с. 6). Не дійшовши із самим собою згоди щодо етносів, Я. Пилипчук все таки вживає *етнонімами* та *етнікони* [курсив наш. – *М. В., А. Ґ–Т.*] до

належало б надзвичайно обережно вживати їх відносно праісторії і Середньовіччя, де вчені частіше оперують класичним окресленням *gentes*. Адже, як добре відомо, йдеться про союзи родів (описаних наприклад у пам'ятках орхонської і єнісейської епіграфіки щодо ранніх тюрків[4] або ж щодо них же у китайських писемних джерелах), об'єднаних кровноспорідненими відносинами, спільним діалектом, віруваннями. Найрізноманітніші федерації, окреслені на азійських теренах поняттям *тюрки*[5], становили спільноти, що час від часу розпадалися та періодично укладали між собою союзи, насамперед з політично-господарських, а не родинно-мовних причин, хоча останнього аспекту також не можна відкидати. Сьогоднішній союзник завтра міг стати смертельним ворогом, про що також ведуть мову відповідні наратори серії рунічних пам'яток[6].

Свідомо сягаємо у даному випадку етапу становлення предків кипчаків задля візуалізації факту існування писемних джерел, втім середньовічних, котрі чітко свідчать про формування соціальних структур (зокрема взаємозалежності, ролі, обов'язки та привілеї) між окремими групами учасників (родів, що постійно збільшувалися у кількості), але з яких, як далі побачимо, наш Автор не користувався. Специфіка *держав кочівників* (підкреслимо умовність терміна) так і не дочекалася належної роботи, а йдеться про надзвичайно важливу проблематику. З іншого боку варто підкреслити, що динамічна модель культури, репрезентована номадами, неодноразово, як добре знаємо, сприяла культурним зв'язкам зі спільнотами відмінної моделі культури, за результатами котрої відбувалися суттєві зміни у веденні господарства. Коротше кажучи, скотарі могли долучитися до номадів, котрі провадили своє господарство шляхом постійних змін місць таборування (наприклад у відкритому циклі) або ж частина нижчих верств кочових спільнот могли перейти до осілого способу життя. Окреслені явища природно спричиняли входження до складу союзів родин[7] цілковито відмінного генетичного походження. Відтак окреслення *конгломерат племен та кланів* є цілковитим непорозумінням (с. 6). Аналогічного штибу термін *хан* (с. 5–6 і далі), котрого у літописах (так широко цитованих Автором) ми не знайдемо жодного разу, бо якщо б така титулатура існувала – літописець безсумнівно вжив би її[8].

Наш Автор, як бачимо, поставив за мету "реконструкцію соціальної та етнічної історії кипчаків IX–XIII ст." (с. 6), відтворену у восьми завданнях. Вони, окрім аналізу писемних

окреслених у книзі більших чи менших груп номадів: *кипчаки*, *половці*, *кумани* тощо. Аналогічного штибу взаємозаперечувані пасажі – типові, як побачимо згодом, для даної монографії.

[4] В орхонських текстах йдеться про окреслення народу – *тюрк будун*. Постійно у різних контекстах згадується й назва *тюрк* (див. наприклад: *verso* 1 та 6–8 лицевого боку стели Кюль-Теґіна. URL: https://bitig.kz/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=15&m=1 [дата звернення 10.07.2020], *verso* 4 лицевого боку стели Іль Етмиш Білґе-кагана. URL: http://bitig.org/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=23&m=1 [дата звернення 10.07.2020]).

[5] Попри відсутність у цілому ряді мов, наприклад польській, належно науково опрацьованого адекватного окреслення номадів, про яких йдеться, термін *тюрк* стосується й назви *турки* (докладно до теми див.: Tryjarski E. In confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne. Warszawa : Wyd-wo PAN, 1995).

[6] Належить скерувати зацікавлених Читачів до блискуче опрацьованої інтернет сторінки, де відомі пам'ятки ранньотюркської епіграфіки каталогізовано та перекладено: URL: https://bitig.kz/?lang=r&mod=0 [дата звернення 10.07.2020]. Водночас на стелах орхонського та єнісейського письма описані ситуації укладення союзів між родами чи групами родів, окреслено їхніх очільників (зазвичай владу репрезентували брати або родичі-чоловіки бічної лінії) та функції, що ті виконували. Описи відтворюють соціальний поступ, ієрархію між воїнами та, між іншим, дуже високе поміж елітами становище жінок.

[7] Окремим виглядає питання наявності у ранніх тюрків патріархату чи матріархату, екзогамії чи ендогамії, про що в подальших розділах, як бачимо, майже жодного слова!

[8] Наприклад: "[…] Створи миръ с Половцѣ Сѣополкъ ї поæ жену дщерь **Тугортоканю кнлзл Половецьскаго** [акцент. – *М. В., А. Ґ.–Т.*] […]" (Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ) / с предислов. Б. М. Клосса. Москва : Языки славянской культуры, 2001. Т. 2. Изд. 2. Стб. 216), "[…] и **кнлзь ихь Тугортъканъ** оубьенъ быс҃ **и снѣъ его** и **инии кнлзи мнози** ту падоша [акцент. – *М. В., А. Ґ.–Т.*] […]", Там же. Стб. 222. У випадку хазарських володарів літописець чітко окреслював їхній титул – каган. Пор.: "Иде Сѣославъ на Козары слышавше же Козаре изыдоша протїву **съ кнлземъ своим каганомъ** [акцент. – *М. В., А. Ґ.–Т.*] и съступиша сл битъ и бывши брани межи ими wдолѣ Сѣославъ Козаром и городъ ихъ Бѣлу Вежю взл", Там же. Стб. 53.

джерел, як виявляється, охоплюють і результати археологічних, антропологічних та лінгвістичних студій[9], а також передбачають вирішення широкого спектру проблем: від встановлення локалізації та родоплемінної структури кипчацьких об'єднань західно-євразійських (?) степів через впливи християнства та ісламу – до реконструкції світогляду кипчаків та їхнього релігійного синкретизму (с. 6).

Книга складається із шести розділів, висновків, переліку джерел та літератури, резюме англійською й російською, а також трьох кольорових мап і 17-ти сторінок кольорових ілюстрацій.

Перший розділ стосується методологічних засад дослідження, переліку джерел та історіографії обраної Автором теми. Однак окремі частини окреслених підрозділів в жоден спосіб не стосуються предмету студій, а поодинокі пасажі викликають відверто подив[10]. Автор нерідко подає інформацію, лише дотичну *meritum* поставлених завдань, котрі окреслює розлого із ліричними відступами, що не мають стосунку до магістральної теми, а часто (*sic*!) й сам себе заперечує (пор. незрозумілі пункти щодо релігії кипчаків у вступі до розділу про методологію дослідження – с. 8–9).

Я. Пилипчук перелічує методи, згідно з вживанням яких досліджуватиме обрану проблематику (зокрема порівняльного аналізу, картографії[11], археологічних джерел, історії, історіографії, джерелознавства, історії адміністрування і права), європейські школи, щоби поміж ними наводити аргументи до теми кліматичних змін (с. 8–16). Такі пасажі раз у раз дивують щоразу більш заінтригованого конструкцією праці Автора Читача, який при цьому всьому перелікові прізвищ авторів не бачить ні їхніх імен, ні покликів на відповідні позиції літератури (с. 9, 14–17)[12]. Навіть за наведення різних методик вивчення кочових суспільств Олексія Тортіки, Світлани Плетньової, Омеляна Пріцака (с. 12), згодом – Ґеорґа Гегеля, Карла Маркса, Сергія Толстова, Бориса Владимирцова (с. 14) та ін. (послідовність збережена! – *М. В., А. Ґ.–Т.*), відчувається несамостійність, компілятивність та поверховість проведеної роботи, далекої від вимог такого типу монографічних досліджень. Оскільки географічно монографія торкається не тільки контактів кипчаків із осілими християнськими суспільствами Європи, Азії і Африки, а й носіями інших віросповідань, методологічна частина обов'язково мусіла б містити хронологічний блок, у якому Автор зобов'язаний ознайомити Читача із методиками введення до своєї роботи різних систем літочислення. Адже саме на такому різноманітті побудований наратив джерел до теми (див. далі).

---

[9] Як і перші дві дисципліни, лінгвістика у даному випадку присутня відверто *pro forma*. Адже, вказуючи, наприклад, що: "[…] перебуваючи у меншості, угорці […] нав'язали переможеному населенню Середнього Подунав'я […] свою мову" (с. 6), Я. Пилипчук мав би принаймні конкретизувати хронологію окресленого або ж, якщо йдеться про події *honfoglalás* IX–X ст. та становлення Угорського королівства XI ст. – навести ряд неспростовних доказів через цитування сучасних лінгвістів та істориків мови. Вже навіть поверхневе вивчення лише літописної спадщини XII–XIII ст. дозволяє констатувати відсутність будь-яких перекладачів під час переговорів угорських та руських володарів (Волощук М. Кого відправляли угорські королі XI–XIII ст. *in variis legacionibus nostris in Rutheniam*: родинна належність і соціальне становище, *Colloquia Russica* / pod red. V. Nagirnego. Kraków, 2020. V. 10 : Dyplomacja Rusi średniowiecznej (X–XVI w.). Publication from the 10th International Scientific Conference, Kraków, 9th–11th October, 2019 (у друці)). Те що *lingua Slavica* залишалася мовою комунікації у володіннях Арпадів свідчить не тільки велетенський відтворений у писемних джерелах пласт слов'янської топонімії, а й нерідко сприйняття Угорщини, як слов'янської країни (Homza M. A few words about the identity of the Slavs, yesterday, today and tomorrow. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2018. № 1 (23). S. 25).

[10] На який, наприклад, інтелектуальний рівень та професійну підготовку читацької аудиторії розраховані наступні слова "[…] варто враховувати, що кипчацький соціум був доіндустріальним, а їхні ханства не були національними державами" (с. 16) – невідомо.

[11] При цьому автором наведених у книзі трьох мап (мал. 5–7) значиться відомий білоруський історик Степан Темушев із Мінська, а не сам Я. Пилипчук. У чому ж тоді полягав би метод картографування конкретно нашого Автора? При цьому на рівні написання дослідження такого штибу не зайвим було б взяти участь у певних польових дослідженнях, про що у вступній частині – ні слова (с. 4–7).

[12] Окремої уваги заслуговує часом безсистемне оформлення покликів, далеке від існуючих в Україні стандартів (с. 8, прим. 1; с. 10, прим. 2; 11, прим. 3–4 і т. д.).

Аналогічні компілятивні практики спостерігаємо у підрозділі про *історіографію теми*. Хоча Я. Пилипчук доволі ретельно перелічує усіх можливих дочасних істориків, а подекуди й археологів, котрі займаються тематикою присутності кипчаків у Європі, у плині його міркувань панує хаос. Наприклад, після характеристики праць медієвіста Костянтина Кудряшова слідує опис доробку археолога Тетяни Мінаєвої, котрий жодним чином не стосується соціальної історії кипчаків (с. 23). Автор ретельно нотує громадянство більшості дослідників (а також місця появи їхніх праць) – що ще можна зрозуміти на тлі наміру репрезентації зацікавлення широкого кола науковців обраною тематикою тюркських номадів, – але допускається при цьому серйозних помилок, як от зокрема у випадку із фундаментальною (хоча й не пов'язаною із його працею) книгою про колекцію антропоморфних стел із Асканії Нової, написаною українським істориком Ярославом Дашкевичем та знаменитим польським тюркологом Едвардом Триярським (с. 26). Зауважмо в цьому місці, що кожен учений, зокрема європеєць за походженням (якщо в даному випадку істотним виглядає конкретне громадянство), котрий вивчає тюркських кочівників, мусить користуватися працями Е. Триярського.

Утім Я. Пилипчук про нього, мабуть, чув хіба побіжно, коли на с. 202 зробив один поклик на невеличку працю польського науковця, котру той свого часу написав про печенігів[13] і котра, до слова, теж присутня в бібліографії книги Автора. Відтак чи настільки вагомим у даному випадку виглядало акцентування на походженні істориків, якщо Я. Пилипчук не використав саме надважливих до обраної тематики їхніх робіт[14]. Підсумовування доробку окремих вчених взагалі шокує. Адже наводячи одним абзацом все, чим цікавився той чи інший дослідник, Автор виставляє прикінцевий поклик, куди "вставляє" за порядком (або й без) усі, присвячені науковцеві бібліографічні позиції (без, звісно, конкретизації сторінок), кількість яких нерідко сягає 10-ти (с. 24), а то й більше (с. 29). Зрозуміти при цьому, що й чого стосується – неможливо! Позитивним аспектом окресленого розділу можна вважати хіба перелік прізвищ (втім – без імен!) дослідників та їхніх праць.

Аналогічного штибу курйози бачимо в частині *аналізу джерельної бази* (с. 39–56), котра включає чималу кількість доступних і на сьогодні давно опублікованих писемних пам'яток. Автор пише: "У цій студії використані матеріали китайських, тюркських, перських арабських, вірменських, грузинських, східнослов'янських, візантійських грекомовних, європейських латиномовних джерел" (с. 19). Однак методика роботи сучасного історика, котрий претендує на отримання наукового ступеня доктора історичних наук (адже ж, як відомо, окреслене монографічне дослідження виконувалося під відповідний у перспективі захист здобувача) передбачає його вміння працювати із якщо не усіма, то принаймні більшістю археографічних видань, вдаючись, утім і до перевірки окремих позицій за оригіналами. Перелік анонсованих за географією джерельних матеріалів відверто "затяжкий" аби оволодіти ним належним для даного випадку чином. Невірно ж, на наш погляд, обрані Я. Пилипчуком для розкриття обраної тематики географічні рамки студій залишають поважні сумніви у належному володінні ним (хоча б на рівні читання і перекладу) абсолютною більшістю мов джерел (арабська, грузинська, китайська, латинська, тюркські, фарсі тощо). Адже навіть поверхневе ознайомлення з упорядкованою до книги бібліографією засвідчує вдавання Автора до перекладів відомого інтернет-ресурсу

---

[13] Tryjarski E. *Hunowie Europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie* / red. W. Hensel. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1975 (= Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej. Zeszyt 4).

[14] Звернімо увагу на один із пасажів Я. Пилипчука, присвячений короткій статті угорської дослідниці Силвії Ковач (Kovács Sz. A peremisli csata. *Abrandjaink kora. X Nemzetközi Vémbéry konferencia*. Dunzserdahely : Lilium Aurum, 2013. Old. 104–117) про битву з військами перемишльського князя Володаря Ростиславовича († 1124) на ріці В'ягр 1099 р. (Автор помилково датував її 1097 р. – див. далі). Вважаючи її "[…] мабуть єдиним дослідженням цієї битви у світовій історіографії" (с. 30), наш Автор, звісно не в курсі щонайменш про кілька дочасних студій до теми, втім і українське (Hodinka A. Kálmán királyunk 1099-iki Peremysli csatája. Az orosz őskrónika nyoman, *Hadtörténelmi közlemény*. 1913. Évf. 14. Szeptember. Old. 325–346; December. Old. 524–544; Иглои Э. Повесть временных лет о венграх. *Publicationes instituti philologiae Slavicae Universitatis Debreciensis*. Debrecen, 1963. Évf. 3. Old. 97–103; Войтович Л. Битва під Перемишлем 1099 р. *Український альманах 1999 р.* Варшава, 1999. С. 106–111). При цьому щодо дійсного опрацювання угорськомовного матеріалу цієї та інших вчених також присутні поважні сумніви.

www.vostlit.info (с. 277–287), придатного зі зрозумілих причин щонайбільш для роботи студентів відповідних освітніх програм. Зрештою, здивування викликає й те, що аналізовані у відповідному підрозділі книги джерела (котрі у бібліографічному переліку нумеровані поміж 1–145-ю позиціями) містять відкликання на порядковий номер "*Переліку джерел та літератури*" далеко за 145-у позицію (с. 39–56). Перед нами вочевидь черговий взірець не просто грубої методологічної вади, а професійної непридатності Автора. Адже навіть констатуючи (з чим ми не можемо погодитися!): "Термінологія і класифікація в історичних дослідженнях завжди є відносною" (с. 18), Я. Пилипчук вдається до чергових неодноразових термінологічних шарад на кшталт: "Особливе місце серед *східних літописів* займають перські *хроніки* [курсив наш. – *М. В., А. Ґ.–Т.*], написані в Індії" (с. 46)[15]. Мабуть не варто було б у даному місці розлого пояснювати етимологію й походження понять *літопис* та *хроніка*, геть невластивих східному історіописанню.

Разом з тим не випадало б залишити осторонь не тільки перелік загальновідомих археографічних видань (зрештою також доступних *online*)[16], а й цілої низки писемних пам'яток, в яких досліджувані Автором номади присутні, але котрі він, мабуть, просто забув долучити до своєї роботи (наприклад працю Галла Аноніма чи так звану *Великопольську хроніку* XIII ст.)[17].

Наступний ***розділ*** із дуже інтригуючою назвою "*Кипчаки: від племені до конгломерату племен*" містить авторські відкликання до своїх попередників, котрі вивчали ґенезу кипчаків. На жаль, вперто вживаючи термін *етнічна приналежність племен* (хоча в українській мові слова "приналежність" немає, є "належність", про що Автор ніби й знає…) (с. 62–64), він не помічає невідповідності писемним джерелам, які сам же цитує (с. 61). Окремі думки Автора вкладаються у хаотичну оповідь, котра для не обізнаного із нюансами та специфікою кочової моделі культури Читача залишається абсолютно незрозумілою. У підрозділі про етноніми та родоплемінну структуру, знову сконструйованому у схожий безладний спосіб, Я. Пилипчук головно дискутує про походження назв, якими окреслювали кипчаків у різних джерелах, подекуди зупиняючись на питаннях: чи берендеї – то каєпичі і чи оғузи – то кипчаки? (с. 81–85). Артикульоване питання варте уваги насамперед у стосунку до появи тих найменувань окресленого контексту у літописах. Але дослідникові разом з тим не прийшло до голови, що берендеї можуть в цілому не бути *племенем* (якщо вживати термінології Автора), а *родом* (у схожий спосіб до бурчевичів чи шаруканідів)[18].

У присвяченому демографії Дешт-і-Кипчак підрозділі Я. Пилипчук намагається встановити рівень популяції, покликаючись на писемні джерела, праці істориків та археологів. Спроба Автора нагадує певною мірою методики роботи (на жаль, вдалі, як демонструє традиція християнської агіографії) середньовічного хроніста, котрий з метою здивування світу чисельністю дівиць, які в мученицький спосіб слідом за святою Урсулою († 383) стрибнули у

[15] До аналогічних курйозів належать речення: "Першим історичним документом на території Русі, в якому згадувались кипчаки-половці, була "Повість минулих літ". Хронологія доведена до 1117 р., а сама хроніка написана за часів правління в Києві Мстислава Хороброго", "Найбільш докладно про історію Дашт-і-Кипчак оповідає "Іпатіївський літопис". Ця хроніка була завершена наприкінці XIII ст.", "Важливим джерелом з історії Східної Європи XIII ст. є "Новгородський Перший літопис". До нас ця хроніка дійшла у двох варіантах – молодшому та старшому зведеннях" (с. 50), "У хроніці під назвою "Звершення угорців" [в оригіналі – *Gesta Hungarorum*, а відтак *Gesta* – аж ніяк не хроніка! – *М. В., А. Ґ–Т.*] описуються події до 1280 р." (с. 53), "Літописець Альберик де Труа Фонтен" (с. 54). Тоді як авторитетні європейські вчені "ламають списи", зокрема, навколо стилістики та жанровості так званого *Галицько-Волинського літопису* (Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) / ed. D. Dąbrowski, A. Jusupović. *Monumenta Poloniae historica*. Kraków ; Warszawa : PWN ; PAU, 2017. Nova series. T. XVI. 710 s.), для Я. Пилипчука така в деталях дуже ґрунтовна термінологічна різниця не становить жодної проблеми.

[16] Див. хоча б комплекс угорських середньовічних матеріалів. URL: https://library.hungaricana.hu.

[17] Галла Аноніма Я. Пилипчук згадує випадково і то лише для нагоди з'ясування походження етноніму "половці" (с. 70).

[18] Свідчення про половецькі династії, котрі уможливили б реконструкцію кровних родичів, потомків чи свояків, містять літописи. Пор. наприклад: Ипатьевская летопись. Стб. 646 або 675.

води Рейну, випадково (*sic*!) додав три нулі[19]. У актуальних умовах ведення наукових студій, на жаль, виглядає неможливим окреслення чисельності популяції, навіть у найбільш обережних підрахунках. Загально відомо, що археологічний (і антропологічний) матеріал стосується винятково еліт, а відтак не може братися до уваги при встановленні у принципі кількості мешканців Степу, залишаючись дуже специфічним для дослідження інструментом. Пам'ятки рунічного письма подають облік воїнів та "народу", однак окреслені свідчення різко дисонують із даними європейських з походження джерел (як правило, наративних)[20]. Тюркську ж епіграфіку слід брати до уваги вкрай обережно, пам'ятаючи, що мета її появи, окрім *carmen miseralibe,* мала й поважну політичну складову. При встановленні популяції можна, але лише в окремих випадках, опиратися на дані етнографії, котрі поза тим дають лише доволі умовні свідчення про кількість членів сім'ї, родини, союзу родів. Із кількасторінкових висновків Автора природно випливають вельми скупі міркування про те, що: "кількість населення відрізнялася у різних племенах та вождівствах" (с. 103).

У ***третьому розділі*** під дивною з погляду предмету дослідження назвою "*Акультурація та асиміляція кипчаків*" Автор описує історію кипчацько-мамелюцького султанату (с. 104–118), подаючи, між іншим, перелік найбільш знаних вождів тюркського походження – Бейбарса († 1277) і Калауна († 1290), котрі посприяли розквіту султанату і не тільки у військовому сенсі. Хоча, як бачимо, розділ не пов'язаний тематично із презентованою назвою книги Я. Пилипчука (*sic*!), в цілому стосується дуже слабо дослідженої, а відтак мало репрезентованої у науковій літературі проблематики. Тому, вкотре артикулюючи неналежний підхід Автора до використання археографічних видань джерел до теми, ставимо під сумнів не тільки його виснування, а й саму потребу відволікатися на другорядне. Принагідно зауважмо, що за належного підходу цей аспект міг би стати цілком притомним (звісно, популярно-науковим) дослідженням.

Наступні *два підрозділи* оповідають про кипчаків у Індії, Китаї, в Угорщині, на Кавказі, у Візантії, а також серед слов'ян (?) (с. 118–143). Попри по суті аналогічну невідповідність виведеної в назву книги концепції, Автор не виходить за межі цитування лише писемних джерел (знову артикулюймо на коректності їхнього вжитку), абсолютно ігноруючи велетенський за обсягом археологічний матеріал, хоча б найбільш вагомий. Лише на основі належного опрацювання останнього він міг би показати Читачеві, що кипчаки були носіями багатої матеріальної й духовної культури, котра не тільки відрізняла їх у новому середовищі, але й впливала на стосунки з "іншими", взаємно збагачуючи обидві сторони або ж залишаючись герметичними. Оскільки в писемних джерелах постійно нотовані нові хвилі номадів (серед яких кипчаки були лише одними з багатьох, причому не останніми), ті, безперечно, за багатьма аспектами відрізнялися як від попередників, так і наступників. Не бачимо унікливого аналізу цьому аспекту у роботі Я. Пилипчука, хоча до соціальної історії він має безпосередній стосунок. Автор веде роботу у звичному для себе компілятивному стилі (окремі поклики геть не оправдано налічують 5–6 і більше позицій літератури, але не критичного аналізу так необхідних джерел, с. 132–135).

При цьому так важливі теми, як соціальне становище куманських груп, вплив еліт номадів за правління останніх Арпадів (Стефан V, Володислав IV чи Андрій III), матримоніальна політика серед різних прошарків знаті тощо – взагалі серйозно не артикульовані. То про яку соціальну історію у даному випадку може йтися?! Це при тому, що угорська архонтологія та просопографія вивчена давно й достатньо добре[21]. І лише на основі аналізу вже відомих студій ви-

---

[19] Дуже докладно про помилки в лічбі (хоча це й не є предметом рецензії): Levison W. Das Werden der Ursula-Legende. *Bonner Jahrbücher*. Bonn, 1927. V. 132. S. 34–42.

[20] Пор. наприклад: вождь Тон'юкук, маючи під своїм командуванням дві тисячі воїнів, дав битву оґузам кількістю шість тисяч (*verco* 16 лицевого боку стели: URL: http://bitig.org/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=17&m=1 [доступ 13.07.2020]), із тією ж кількістю вояків здобув 23 міста (*verso* 18–19 лицевого боку стели: URL: http://bitig.org/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=17&m=1 [dostęp 13.07.2020]) і т. д. Див. також: "Половци **мнозѣ** [акцент. – *А. Г.-Т.*]", Ипатьевская летопись. Стб. 156), "и **Половець множество** [акцент. – *М. В., А. Ґ.–Т.*]", Там же. Стб. 775).

[21] Див. хоча б: Karácsonyi J. A magyar nemzetségék a XIV. század középéig. Budapest : Nap kiádó, 2004. 1424 l.; Zsoldos A. Az Árpádok és allatvalóik (Magyarország története 1301–ig). Debrecen : Csokonai kiádó,

окремлення куманського сегменту, його статистичний облік в соціальній структурі Угорського королівства другої половини XIII ст. виглядали б гідними уваги, а за обсягом точно сягали б, якщо не докторської, то кандидатської дисертації (*sic*!).

Натомість за посередництвом, наприклад, угорської дослідниці Нори Беренд (с. 136–137), болгарського вченого Пламена Павлова (с. 139–141) чи інших істориків переповідання загальновідомих фактів про куманську дружину Стефана V (але аж ніяк не на сучасний мадярський манер – Іштван, адже сучасні йому джерела чітко називають короля – ***Stephanus***) та їхнього сина Володислава (звісно не Ласло, а – ***Ladislaus***) при поєднанні із високо непрофесійними ляпами типу "Йоахім Гюткелед став регентом при малолітньому королеві й одружився на знатній угорці Марії [sic! – *М. В., А. Ґ.–Т.*]"[22] (с. 137) здатні обізнаного із темою Читача завести у затяжну депресію. За такою методикою ведення дослідження взагалі не видно критики джерел та власне авторських висновків.

У ***четвертому розділі*** Автор намагається охарактеризувати військову справу кипчаків. Опираючись головно на свідчення літописів, угорські й візантійські хроніки, східні джерела, він веде бесіду у одному з підрозділів про стратегію і тактику, битви, військове наймання[23]. Присутня й присвячена озброєнню частина, в якій Я. Пилипчук покликається на класиків-археологів, котрі вивчали половців (Герман Федоров-Давидов, Светлана Плетньова, Олександр Євглевський, Таміла Потьомкіна) та ранніх тюрків (Юрій Худяков). У ній наш Автор, знову опираючись на дані літописів, угорські та східні джерела, наголошуючи на азійській ґенезі кипчаків, оглядає дефензивну систему оборони. Однак при цьому він цілковито ігнорує праці прекрасних сучасних вчених окресленої тематики: орієнталіста Володимира Тішина, археологів і тюркологів Маріанни Девлет та Катерини Девлет, Миколи Серьогіна, Володимира Кубарева, Василя Сойонова, Ігоря Кизласова… Черговий підрозділ оповідає про історію кипчаків на Північному Кавказі, але при цьому… охоплює й історії хазарів.

При цьому відкликання до різного походження писемних джерел (часом із грубими хронологічними[24] та термінологічними помилками[25]) нерідко неслушно переплетене з лінгвіс-

---

1997. 281 l.; Idem. Magyarország világi archontologiája 1000–1301. Budapest : Historia ; MTA Történettudománynyi Intézete, 2011. 382 l.

[22] Звісно, згадана у цьому місці Марія Романівна († після 1270), онука короля Русі Данила († 1264) "угоркою" не могла вважатися жодним чином, адже окрім батька Романа Даниловича († 1258/59), з походження русина, її матір'ю була спадкоємиця австрійського престолу Ґертруда Бабенберґ († 1288) (Meier H. Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark. *Zeitschrift des Historischen Versinst für Steiermark*, herausgegeben von A. Mell. Graz, 1927. 23 Jahrgang. Heft. 1–4. S. 20–21; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów. S. 230–231; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. Racibórz : Grzegorz Wawocny, 2008. S. 51, 66, 82 (тут також перелік джерел із описом згаданого шлюбу)).

[23] При цьому, знову ж таки у окремих випадках курйозно виглядають поклики не на конкретну сторінку використаної позиції джерела, а на цілу главу (sic!) (с. 145). Виглядає це, свого роду, запрошенням Читача ознайомитися із усією розлогою відповідною частиною тексту, що не прийнятно у академічному середовищі.

[24] Як, наприклад, у випадку із битвою на ріці В'ягрі під Перемишлем, яку Я. Пилипчук датував 1097 р. (с. 145–146), хоча *Повість временних літ expressis verbis* вказує на 1099 р. (Лаврентьевская летопись, *ПСРЛ*, с предисл. Б. М. Клосса. Москва : Языки славянской культуры, 2001. Т. 1. Стб. 270; Ипатьевская летопись. Стб. 245–246).

[25] Наприклад, невідомо з якої причини у Автора куни Кутеска ототожнені з печенігами (с. 146). Так само недоречно виглядає речення, про те, що: "У Криму 1239 р. почався голодомор [sic! – *М. В., А. Ґ–Т.*]" (с. 148). Я. Пилипчук продовжує вживати невластивих руським князям предикатів, як то Данило "Галицький" чи Мстислав "Удатний", про недоречність з погляду "тут і тепер" чого написано чимало досліджень (с. 148). Див.: Домбровский Д. Генеалогия Мстиславичей. Первое поколение (до начала XIV в.). Издание исправленное и дополненное, перевод и вступительное слово К. Ерусалимский и О. Остапчук. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2015. С. 534; Волощук М. Князь і король Данило Романович у житті міста Галича XIII сторіччя. *Галич* : збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. Вип. 2 : До 650-ї річниці магдебурзького права в Галичі. С. 127–146. Так само, бачимо, Я. Пилипчук плутається у термінологічному розмежуванні найманства та союзництва, прихованих у хаотичному викладі подій підрозділу "*Кипчацькі найманці на службі в правителів Євразії*" (с. 150–153).

тичними міркуваннями навколо ґенези імен половецьких вождів (с. 145–182). При цьому, навіть найбільш ретельний аналіз Авторського тексту не допоміг знайти поклику на роботи знаменитого тюрколога Ананія Зайончковського, котрий свого часу окресленим аспектам присвятив окрему книгу[26]. Підкреслімо, що ***четвертий розділ*** також належить до переліку тих структурних складових книги, котрі безпосередньо не стосуються її тематики, хіба, якщо Автор ставив за мету окремо із соціального погляду оглянути стан воїнів (при цьому не віддаючи належного факту дуже сильної внутрішньої диференціації всередині вояків-кипчаків).

П'ятий розділ стосується сімейно-родинної організації. Вже на самому початку при описі кількості членів кипчацької родини Автор не в стані зрозуміти – йдеться про малий чи великий за складом колектив (с. 183). Невідомо також, звідки (може із розлогого за обсягом переліку різнопланових покликів у кінці відповідного абзацу?) черпає інформацію про багатоженство та сексуальних невільниць половецьких аристократів (с. 183), тобто патрилінійність. Наскільки можна замахнутися на те, щоб реконструювати структуру родини із обережним обліком кількості кревних родичів та свояків на підставі етнографічних свідчень (див. вище), настільки покликання на китайські наративні джерела, що наводять перелік чоловічих імен, котрі наче свідчать про переваги генеалогічних родів "за мечем" не є репрезентативним. Адже ж йдеться про усталені норми історіописання, про що історик мусить знати. При цьому Автор не спробував проаналізувати ранньотюркських пам'яток (сучасних разом з тим китайським, однак з огляду на їхню відсутність у книзі бачимо, що Я. Пилипчук про них не знає, або ж з якоїсь таємничої причини не взяв до уваги), де із великою повагою занотовані імена матерів та дружин[27]. Чи ж не було б то свідоцтвом матрилінійності ранніх тюрків, попередників кипчаків, лише завдяки згадкам про них? Надалі (с. 183–184) Автор знайомить Читача з проблемою левірату, шлюбами поміж найближчих кузенів, шлюбною обрядовістю, народженням дітей, табу, титулатурою (оминаючи, власне нерозуміння нерідко безпосередньо Автором, як ми вже демонстрували на прикладі літописної термінології, вжитих у джерелах титулів, – він при цьому не називає робіт школи німецьких класиків тюркології[28]), родинними та союзницькими стосунками на широкому тлі інших тюркських *gentium* ну і врешті решт каганатами.

Утім лише на с. 190 містяться оперті на дані літописів фрагменти, що можуть мати стосунок до соціальної ієрархії воїнів. Автор, на жаль, не спробував розширити власних студій у окресленому місці, лише коротко повернувшись до проблем родини, атрибутом якої був казан (*sic*!) (с. 191). Шкода, що звернувши увагу на настільки важливу у середовищі кочівників посудину, означену багатовимірною символікою, не написав про це більше задля пояснення пересічному, не обізнаному у тонкощах обрядовості та духовної культури тюрків, Читачеві, про що йдеться[29]. Наступні фрагменти характеризують роль назв "чорний", "er"[30]; проблеми невільників, осадництво Степу, моральні норми (зокрема сексуальної розбещеності, свідченням чого мали б бути акти насильства, вчинені печенігами щодо візантійських черниць (с. 192) – що, в принципі, було притаманно за умов ведення війн будь-яким представникам чоловічої статі, незалежно від походження, котрі мешкали в Європі й поза її межами), просторовий поділ юрти, криваву помсту типу вендети, складання обітниць, словом – різноманітні хаотично окреслені

[26] Zajączkowski A. Związki językowe połowiecko-słowiańskie. Wrocław : Nakł. Wrocławskiego Tow. Naukowego, 1949. 72 s.

[27] Наприклад: *verso* 10 лицевого боку стели Білґе-кагана. URL: https://bitig.kz/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=16&m=1 [доступ 10.07.2020], *verso* 1 і 30 второй стели Іль Етмиш Білґе-кагана. URL: https://bitig.kz/?lang=r&mod=1&tid=1&oid=24&m=1 (доступ 10.07.2020).

[28] Наприклад: Gabain A. M. von. Inhalt und magische Bedeutung der altturkischen Inschriften, *Anthropos*. 1953. Bd. 48. S. 437–556.

[29] Про роль казана див. етнографічні (Львова Э. Л., Октябрьская И. В., Сагалаев А. М., Усманова М. С. Традиционное мировоззрение Тюрков Южной Сибири. Пространство и время. Вещный мир. Новосибирск : Сибирское отделение Изд-ва "Наука", 1988. С. 140–145) та класичні археологічні дослідження (Швецов М. Л. Котлы из погребений средневековых кочевников. *Советская археология*. 1980. Вып. 2. С. 192–202).

[30] Наприклад: Кызласов И. Л. Материалы к ранней истории тюрков. Древнейшие свидетельства об армии *Российская археология.* 1996. Вып. 3. С. 83–86.

аспекти. Приведений розділ мав би шанс зацікавити Читача за умов хоча б логічного викладу описаних у ньому проблем, використання обов'язкових у таких випадках результатів археологічних та етнографічних студій тощо. Про текстологічну конструкцію наведених вище аспектів милостиво промовчимо...

Наступні фрагменти стосуються писемності серед кипчаків, а, радше, недостатньої кількості свідчень про це. Як слушно зауважив І. Кизласов, кипчаки володіли письмом та вміли читати, однак матеріал із яким працювали, не вцілів у археологічних культурних шарах на противагу азійським пам'яткам кам'яної епіграфіки чи європейським прикладам рунічного письма донського і кубанського типів, що пов'язується з хазарами. Відзначмо, Я. Пилипчук знає про таку можливість, однак не надає їй належної уваги (с. 195). Наступні частини роботи присвячені відтвореним у літописах, *хроніці Романовичів* XIII ст. (так званий *Галицько-Волинський літопис*), ранньотюркських героїчних епосах коротким образам половецьких вождів, а також мовній пам'ятці *Codex Cumanicus*.

Наступні *підрозділи* на підставі використання включених у широкий контекст письмових джерел окреслюють модель ведення кочового господарства, перелічуючи: літні та зимові місця постоїв, осадництво, тваринництво, кухню номадів, зокрема роль м'яса, солі, кумису, звіриної крові, меду, посуд (амфор для вина та казанів), обробку землі, клятви, ритуали пов'язані з ініціаціями, тамги, стрільбу з лука, полювання, стрижки, роль ножиців і ножа, рівня гігієни, антропоморфічних стел та колісних транспортних засобів. Схожої манери сконструйовані розлогі частини про урбанізацію та архітектуру, інформацію про які взято із писемних джерел. Окреслена тематика розглядається Автором на широкому тлі історії інших народів, хронологія порівнянь сягає від гунських вторгнень до Європи до постання Золотої Орди, а географія – від Середньої Азії до басейну Карпат, що само в собі щонайменш некоректне, засвідчуючи непрофесійність підходу до вирішення поставлених Автором завдань. Однак і у цьому контексті Я. Пилипчук підстраховується джерельними свідченнями, вибудовуючи власні в жоден спосіб не аргументовані фантазії доказами наче археологічних студій.

Як репрезентоване виглядає, докладно демонструє черговий *підрозділ* на тему "*Торгівля та ремесла*", котрий починається із речення у Авторському стилі: "У кипчаків розвивалися ремесла" (с. 214). Далі слідує опис способів життя одягу та конструювання юрт. У цьому надто лаконічному епізоді Автор не розвиває теми дорогоцінних тканин, вочевидь, маючи наувазі хіба лише шовк і парчу. Обмежується до теми лише одним реченням, не зважаючи на факт, що номади таких тканин не продукували. Окреслена тема насамперед з погляд археології має значну історіографію, де відтворені взірці одягу (зокрема багаторазово аналізованого колективом українсько-американських науковців каптану із вже класичної пам'ятки Заможне Токмацького району Запорізької області в Україні[31]). Далі у книзі Я. Пилипчук разом із переліченими категоріями предметів описує ковальство й теслярство. Невідомо чому, але дзеркало не було Автором класифіковане як виріб ливарника (при тому, що той виготовляв й частини пояса, кінської збруї, наряду, прикрас тощо). У випадку із сережками довідуємося про їхні сім типів (?), хоча, при цьому невідомий автор наведеної типології. Я. Пилипчук, переконано твердячи, наче сережки були винятково жіночою прикрасою, допускається чергового курйозу, адже досте-

[31] Як зокрема: Woodfin W. T., Rassamakin Yu., Holod R. Foreign vesture and nomadic identity on the Black Sea Littoral in the early thirteenth Century. *Ars Orientalis*. 2010. № 38. P. 155–186. Однією із найбільш знаних авторок молодшого покоління, котра вивчає середньовічні тканини кочового середовища є Звездана Доде (Аланский женский головной убор из могильника Подорванная балка в Нижнем Архызе. *Вопросы археологии и истории Карачаево-Черкесии*. Черкесск, 1991. С. 124–131; Кавказский текстиль VI–IX вв. *Материалы по изучению историко-культурного наследия Северного Кавказа.* Археология. Ставрополь, 1998. Вып. 1. С. 238–249). Не випадало б забути класичного доробку Анни Єрусалимської (Археологические ткани как датирующий материал. Проблемы хронологии памятников Евразии в эпоху раннего средневековья. *Краткие Сообщения Института Археологии Российской Академии Наук*. Москва, 1979. Вып. 158. С. 114–120; Ее же. К сложению репертуара раннего шелкоткачества Византии. Об одной группе шелковых тканей. *Византия* и *Ближний Восток* (*памяти А. В. Банк*) / ред. В. С. Шандровская. Санкт-Петербург : Гос. Эрмитаж, 1994. С. 19–40; Ее же. Мощевая Балка. Необычный археологический памятник на северокавказском шелковом пути. Санкт-Петербург : Гос. Эрмитаж, 2012. С. 384).

менно відомо про їхнє використання й воїнами[32]. У випадку із кулонами та прикрасами шиї Читачу повідомляється, що до таких належали кулони, гривні (шийні), а також "великі кулони", етимологія яких залишається нез'ясованою. Автор при тому зазначає, що вони поділяються на типи, відомі їхні приклади з антропоморфних стел, а також, між іншим, підкреслюючи вкладання до могил гривен, не вказуючи які і кому саме (с. 215). З окресленої проблематики можемо рекомендувати немалу кількість наукових видань, водночас зауваживши, що шийні гривні можна відшукати винятково у чоловічих похованнях[33]. При цьому існували й вирівняні гривні, що становлять окрему категорію депонованих у жіночих і чоловічих похованнях предметів матеріальної культури, котрі серед іншого могли виконувати атрибуційну функцію[34]. Але даремно шукати до окресленої теми інформації. Не ознайомлений у описаних деталях дослідник історик чи етнограф, котрий користується книгою Я. Пилипчука, читаючи вище наведений розділ, ніколи не дізнається не лише про систему символіки одягу кипчацьких еліт (безперечно дуже істотний, між іншим, для реконструкції соціальної ієрархії у віковому сенсі чи належності до певного соціального прошарку), але й матиме з даного приводу дуже поверхневу уяву. Маємо справу із просто прикладом шкідництва в так важливій для дослідження культури та історії суспільств тематиці.

Наступні частини на тему кінської збруї, кресал, жіночого одягу (про чоловічий та дитячий – жодного слова), фрагменти про походження в кипчацькому середовищі імпортів коштовних предметів, про вже згадану пам'ятку Заможне – вимагали б окремого опрацювання (наскільки в цілому має то сенс у випадку критикованої нами книги) чи хоча б ґрунтовного коментаря. В заключній частині *підрозділу* стикаємося з інформацією про торгівлю невільниками та ринками невільників, яким, судячи із тексту автор цілковито співчуває. Епізоди присвячені кипчацькій мові, котрі головно (з покликами на писемні джерела та *Codex Cumanicus*) стосуються етимології імен половецьких вождів та керівників родів, немає сенсу аналізувати. Щиро кажучи, ми так і не довідалися, звідки походять кипчаки, яким тюркським мовам найбільш близька їхня мова чи навіть, які вона має іншомовні вкраплення, хоча, без перебільшення це було б вельми цікаво. Та й чи слід було нашому Авторові "винаходити велосипед", якщо у випадку дешифрування згаданих літописами та латиномовними європейськими писемними пам'ятками імен представників кипчацьких еліт, цю роботу свого часу дуже фахово провів вже згаданий А. Зайончковський. Певне коригування його висновків, звісно, цілком на часі, але не в такий спосіб, як це у своїй книзі зробив Я. Пилипчук, котрий серед іншого, готуючи Читача до ознайомлення із кипчацьким іменословом (с. 222–240), зауважив: "Імена кипчаків у мусульманських та китайських джерелах ми не розглядаємо. Нами буде розглянуто імена тільки в європейських джерелах" (с. 222). Про причини такого пасажу з огляду на репрезентовану раніше джерельну базу книги Автора не випадало б здогадуватися.

Останній ***шостий розділ*** присвячений релігійним віруванням кипчаків. Автор визнає, що попри наявність власних традиційних віровизнань, номади могли сповідувати й інші. Далі у вступі довідуємося, що головними божествами кипчаків були Тенґрі, Умай, Йер-су, Ерлік (котрого Я. Пилипчук порівнює з Плутоном, але не каже, що божество проникло до тюркомовних народів Азії значно пізніше[35]), читаємо про роль шамана, астролога, культ небесних сил. Автор проводить навіть якісь паралелі із германськими народами щодо ворожби на костях звірів (с. 246). Утім так і не відомо з праці, чи окреслене явище мало дифузний чи ковергентний

[32] Наприклад: Клименко В. Ф., Усачук А. Н., Цимбал В. И. Курганные древности центрального Донбасса. Донецк : Лебедь, 1994. С. 7, рис. 2.4, Шалобудов В. Н. Яремака В. Н. Кочевнические захоронения X–XII вв. на р. Волчьей. *Проблемы археологии Поднепровья.* 1986. Вып. 2. С. 144. рис. 2.5.

[33] Gawrysiak-Leszczyńska W. Musianowicz K. Kurhan z Tahańczy. *Archeologia Polski*. 2002. R. 57. Z. 1–2. S. 315, rys. 13.d і т. д.

[34] До теми див.: Евглевский А. В., Семантика распрямленных гривен в контексте погребального обряда кочевников Восточной Европы XII–XIV вв. *Археологический альманах*, 1998. Вып. 7. С. 151–152.

[35] У орхонських та єнісейських написах не згадано імені Ульгеня – деміурга, котрого Я. Пилипчук, внаслідок власної некомпетентності та не читаючи праць етнографів, не згадав – ані Ерлік-хана, котрого ранньотюркська міфологія знала як володаря Засвітів (пор.: Львова Э. Л., Октябрьская И. В., Сагалаев А. М., Усманова М. С. Указ. соч. 19).

характер. У подальшому чекає Читача опис ролі собаки[36], культу померлих водночас із поховальними рисами (із надзвичайно поверхневим описом інвентарю), а також тризн, можливостей кремації, кипчацьких святинь, ролі посудин та крові в обрядах чорної магії. Можна було б ретельно відкоментувати кожний із аспектів, але видається, ніхто не в стані був би прочитати настільки розлогої рецензії, обсяг котрої також обмежений об'ємом актуального періодичного видання.

Безперечно одним із найцікавіших для авторів даної рецензії (зокрема *А. Г.–Т.*) *підрозділів* книги Я. Пилипчука присвячений монументальному мистецтву стел, натомість у книзі поданий під назвою ""*Половецькі баби" та культ предків*". На жаль, Автор спершу описує конструкції поховальної архітектури на прикладі пам'ятки Заможне, а потім переходить до проблеми розташування антропоморфних стел. Дивовижною виглядає думка про те, що: "скульптурна форма "баб" набула завершеності тільки за кипчаків" (с. 249). Якщо ж йдеться про канон виконання стел, – бо можливо, Автор мав наувазі саме це, – то, звісно, він сформувався ще на терені азійської частини кочівель кипчаків. Я. Пилипчук, втім виявився сам здивований власним "відкриттям", бо поза тим констатує: "традиція споруджувати статуї була характерна не тільки для кипчаків" (с. 249). Але не розвиваючи цієї думки, а замикаючи нею попередній логічний ряд, акуратно перейшов до питання про сировину, з якої їх виконували в Європі. При цьому Автор називає 447 статуй (с. 249), хоча звідки взята така кількість – незрозуміло.

Несамостійний і непрофесійний підхід Автора при аналізі окресленої частини проявляється також у використанні (по суті переказуванні) праць С. Плетньової та Костянтина Красильнікова щодо виробів й транспортування стел[37], сяганні робіт Л. Єрмоленко, котра займається насамперед мистецтвом азійських стел та наскальним мистецтвом, що втім не перешкоджало йому виснувати й на тему антропоморфічної скульптури. Дуже шкода, що Я. Пилипчук не наважився на коментар, як окреслені святині (не кажучи, про які конкретно підвиди йдеться) виглядали і навіщо, на відміну від азійських теренів, у європейських степах їх встановлювали на старших за часом появи курганах. Коли ж йдеться про брак скульптур – належало б деталізувати, про який час та місце йдеться у Авторських підсумуваннях. Тому що в межиріччі Сала і Манича стел не виставляли на курганах, використовуючи цілковито іншу техніку експозиції антропоморфних зображень. Однак відсутність стели на верхів'ї пагорба не означала відсутності святині[38]. Надалі акуратно переходячи з Чуйської долини і Уйгурського каганату через впливи буддизму на скульптурну композицію (*sic*!), Читач повертається знову до символіки священної гори та посуду, а також хтонічної жертви, аби в наступному реченні перейти до ознайомлення із коштовним жіночим одягом, а далі – до опису стел у сидячому та стоячому вигляді. Останні, зі слів Автора, виконували так, щоб нейтралізувати їхні велетенські розміри, однак при цьому не пояснює, в чому ж мав би полягати цей оптичний прийом (с. 250). Задля тримання Читача у тонусі, далі слідує наступний пасаж, що заводить Читача знову до Азії, а саме – Казахстану. Я. Пилипчук інформує про існування хронологічно трьох груп стел, а також про те, що кипчацькі скульптури тримають посудину обома руками. При цьому він не каже, що окреслені характеристики властиві винятково (*sic*!) європейським антропоморфам (с. 251).

---

[36] Про роль собакоподібних див. докладно: Харитонов М. А. Социокультурные аспекты зооморфной символики народов Центральной Азии. Улан-Удэ : Изд. Бурятского госуниверситета, 2001. 136 с.

[37] Я. Пилипчук не знає, що К. Красильніков писав свою книгу, опираючись головно на доробок С. Плетньової, лише дещо розширивши власні часто оперті тільки на авторські гіпотези висновки. Найбільшим, без перебільшення неоціненним її доробком став описовий та графічний каталог усіх знаних станом на 1999 р. антропоморфічних стел Луганщини (пор.: Плетнева С. А. Половецкие каменные изваяния. АСССР / под. ред. Б. А. Рыбакова. Москва : АН СССР, 1974. С. 200; Красильников К. И. Древнее камнерезное искусство Луганщины. По материалам археологических коллекций ант ропоморфных стел и половецких каменных изваяний парка-музея Луганского пединститута и музеев Луганской области. Луганск : Шлях, 1999. С. 136).

[38] Пор. наприклад: Гугуев Ю. К. Половецкий поминальник с деревянной статуей налевобережье р. Маныч. *Донская Археология*. 1988. № 1. С. 38–42; Гугуев Ю. К. Мирошина Т. В. Половецкое святилище-яма с каменной статуей и человеческими жертвоприношениями у села Бешпагир в Ставропольском крае. *Донская Археология*. 2002. № 3–4. С. 53–66.

Азійські стели, зображення на яких обома руками тримає посудину, належать не до кипчацьких, а уйгурських[39]. Далі із переліком історіографії слідує пасаж про джерела окреслень *баба* і *бал бал*, а також неочікуваний для нас висновок (із покликом на поета Нізамі Гянджеві – *sic*!) про те, що пастух був зобов'язаний скласти антропоморфові жертву вівцею. При поясненні конструкції святинь Автор згадує їх чотири типи, але при усьому цьому (як і багатьох інших випадках) – невідоме джерело інформації. Ну, і як вже згадувалося, Я. Пилипчук не знає, а тому й не наводить сало-маницьких святинь.

У даному випадку не акцентуватимемо знову на способі тримання посудини антропоморфом, адже наступний Авторський епізод мав би пояснити функції *баб* для реконструкції соціальної історії кипчаків. На жаль, знаходимо тут опис частини костюма, елементів озброєння та категорії предметів, про які Автор мав на меті пригадати. Знову зустрічаємося із буддійськими впливами на візерунки уйгурських стел, які то, мабуть, власне завдяки цим впливам тримають посудину обома руками. Далі повертаємося до ґенези стел та їхнього азійського минулого аби перейти до кимацького каганату та знову довідатися про опис категорій предметів, зображених на кам'яній різьбі стел. Подальший пасаж скеровує нас із Азії до Європи, а Автор інформує Читача, що на скульптурах, котрі репрезентують воїнів, появляється зброя (с. 253). Два останні фрагменти оповідають про долю стел на український фольклор.

При цьому вартий спеціального призу той, хто зможе відслідкувати у змісті щойно окресленого ***розділу*** реконструкцію соціальної історії. На жаль, і в даному випадку бачимо, що Я. Пилипчук не зміг належно використати цього безсумнівно чудового іконографічного джерела матеріальної культури для хай і обережного, але все ж структуризованого огляду портретованих крізь століття осіб, їхніх антропологічних рис, хвороб та фізіологічних станів та видимої диференціації всередині самого стану еліт на підставі строю, предметів особистого вжитку, зброї, прикрас. Замість п'яти сторінок хаотичного тексту, з якого нічого зрозуміти неможливо, можна було написати дві сторінки конкретної інформації, чітко пов'язаної з тематикою книги.

У частині "*Світ символів у кипчаків*", відштовхуючись головно від писемних джерел та етимології назв, автор розмірковує про роль собаки та вовка. Читач також може довідатися, що серед символіки фігурує дракон, котячі, водне та хижацьке птаство. Утім про їхню важливу роль для духовної і матеріальної культури – жодного слова.

Останні *підрозділи*, оперті головно на писемні пам'ятки, презентують Авторські висновки про монотеїстичні релігійні вірування та їхній вплив на кипчацьке середовище, а також коротку частину про маніхейство й буддизм.

Загальні висновки, обов'язковий елемент кожної книги, на наш погляд, містять дуже мало з того, що стосувалося б винесеної до теми назви монографії (с. 271–276). Віддати належне Я. Пилипчукові можна хіба за нагромаджений масив різнопланових видань літератури, розміщених на 53-х сторінках його тексту. Утім із книги Автора можна хіба що сконструювати чотири популярно-наукові (підкреслімо – не науково-популярні) праці, що все одно вимагали б суттєвого доопрацювання (радили б також звернутися до інших спеціалістів, адже помилка чи брак знань жодним чином не понижує гідність доцента) та, насамперед упорядкування – що власне й є найбільшим його недоліком. Хаос, що панує в артикульованих ним темах та постійна палка втрата думки засвідчує написання Я. Пилипчуком праці без належних для цього умов і розуміння конструювання академічної дослідницької оповіді, а у багатьох випадках – елементарного поняття порушених питань. На основі дібраних джерел він не зумів дати відповіді на поставлені у вступі завдання, дійти мети, а тим паче запропонувати цікавих ідей для подальших наукових дискусій. Цитування класиків істориків чи археологів – похвальне, але лише у випадку, якби Автор дійшов власних висновків, а не повторював часто неактуальних (історія сама в собі) міркувань попередників. Перед нами – нерідко вирвані з контексту, узагальнені не належним чином дуже розрізнені теми, пов'язані з історією не лише кипчаків, а й суміжних

[39] Пор. наприклад: Евтюхова Л. А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии. *Материалы и Исследования по Археологии СССР* 24, Материалы и Исследования по Археологии Сибири 1952. Т. 1. С. 84. Рис. 21–22.

номадів. Соціальну історію IX–XIII ст., яку Автор поставив за мету дослідити – не видно. Її бліда тінь часом виринає посеред океану розкиданих сторінками монографії проблем, але цілісного уявлення навіть найбільш заангажований Читач отримати буде не в стані. В чому ж тоді дослідницька заслуга безпосередньо Я. Пилипчука? Вочевидь – її просто немає…

Читання книги в цілому є нудним й може згодитися хіба що для тренування пам'яті. Вже після п'ятої сторінки монографії стає зрозумілим, що небагато корисного дізнаємося з неї. Шкода, адже тема надзвичайно важлива, цікава і, віримо, – у недалекому майбутньому ще дочекається гідного дослідника.

Але із суспільного погляду найгіршим результатом опублікованої монографії є не так її неналежний науковий стан (процес пізнання, як відомо, не має меж), а – на основі її появи – захист здобувачем 12 листопада 2019 р. у відповідній академічній установі Львова дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. У такі складні для всієї України, загалом вітчизняної гуманітаристики, часи авторитетні в науковому середовищі вчені (зокрема щонайменше три офіційні опоненти здобувача) не посоромилися взяти на себе відповідальність допустити у вищі щаблі української медієвістики, сходознавства сумнівної репутації дослідника. Адже науковий ступінь доктора наук до чогось, тай зобов'язує…

Маємо надію, що такого штибу критичні рецензії мали б сколихнути наукову спільноту та щонайменше не допустити у майбутньому появи аналогічних прецедентів, а щонайбільше – надалі належним науковим чином реагувати на наступні публікації Я. Пилипчука, якщо такі не зростуть у якості.

REFERENCES:

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna [The king of Rus' Daniel Romanovich (c. 1201–1264). Political biography]*. Kraków: Avalon (= Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW w Bydgoszczy, t. 1). 538 s. (in Polish).

Dąbrowski, D., Jusupović, A. (eds.). (2017). Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana) [The Galician-Volynian chronicle (the Chronicle of Romanids)]. *Monumenta Poloniae historica*. Kraków; Warszawa PWN; PAU, Nova Series, vol. XVI, 710 p. (in Old-Ukrainian).

Dombrovskiy, D. (2015). *Genealogiya Mstislavichey. Pervoye pokoleniye (do nachala XIV v.). Izdaniye ispravlennoye i dopolnennoye [The Genealogy of the Mstislavoviches. The first generation (until the beginning of the 14th century). Corrected and supplemented edition]*. K. Yerusalimskiy i O. Ostapchuk (transl.). Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin (in Russian).

Dąbrowski, D. (2002). *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich [The Genealogy of Galician-Volhynian Princes Romanids]*. Poznań; Wrocław: Wyd-wo Historyczne (in Polish).

Dode, Z. (1991). Alanskiy zhenskiy golovnoy ubor iz mogilnika Podorvannaya balka v Nizhnem Arkhize [Alanian female headdress from the burial ground Podorvannaya balka in Nizhniy Arkhiz]. *Voprosy archeologii i istorii Karachayevo-Cherkesii*. Cherkessk, pp. 124–131 (in Russian).

Dode, Z. (1998). Kavkazskiy tekstil VI–IX vv. [The Caucasian textiles of the 6th–9th centuries] *Materialy po izucheniyu istoriko-kulturnogo naslediya Severnogo Kavkaza. Arkheologiya*. Stavropol', iss. 1, pp. 238–249 (in Russian).

Gabain, A. M. von. (1953). Inhalt und magische Bedeutung der altturkischen Inschriften [Content and the magical meaning of the old Turkish inscriptions]. *Anthropos*, bd. 48, pp. 437–556 (in German).

Gawrysiak-Leszczyńska, W. Musianowicz K. (2002). Kurhan z Tahańczy [The Mount from Tahańcza]. *Archeologia Polski*, R. 57, Z. 1–2, S. 287–340 (in Polish).

Guguev, Yu. K., Miroshyna T. V. (2002). Polovetskoye svyatilishche-yama s kamennoy statuyey i chelovecheskimi zhertvoprinosheniyami u sela Beshpagir v Stavropol'skom kraye [The Cumanian pit sanctuary with a stone statue and the human sacrifices near the village Beshpagir of Stavropol county]. *Donskaya Archeologiya*, no. 3–4, pp. 53–66 (in Russian).

Guguev, Yu. K. (1988). Polovetskiy pominalnik s derevyannoy statuyey na levoberezhye r. Manych [Polovtsian memorial place with a wooden statue on the left bank of the river Manych]. *Donskaya Archeologiya*, no. 1, pp. 38–42 (in Russian).

Hodinka, A. (1913, Szeptember,). Kálmán királyunk 1099-iki Peremysli csatája. Az orosz őskrónika nyoman [Our King Koloman the Peremysl battle in 1099. By the Old Rus'ian chronicle]. *Hadtörténelmi közlemény*, Évf. 14, pp. 325–346 (in Hungarian).

Hodinka, A. (1913, December). Kálmán királyunk 1099-iki Peremysli csatája. Az orosz őskrónika nyoman [Our King Koloman the Peremysl battle in 1099. By the Old Rus'ian chronicle]. *Hadtörténelmi közlemény*, Évf. 14, pp. 524–544 (in Hungarian).

Homza, M. (2018). A few words about the identity of the Slavs, yesterday, today and tomorrow. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, no. 1 (23), pp. 3–41 (in English).

Ierusalimskaya, A. (1979). Archeologisheskiye tkani kak datiruyushchiy material. Problemy chronologii pamyatnikov Evrazii v epokhu rannego srednevekovya [Archaeological tissue as a dating material. The Problems of a chronology of monuments of Eurasia in the early Middle Ages]. *Kratkiye Soobshcheniya Instituta Arkheologii Rossiyskoy Akademii nauk*. Moskva, iss. 158, pp. 114–120 (in Russian).

Ierusalimskaya, A. (1994). K slozheniyu repertuara rannego shelkotkachestva Vizantii. Ob odnoy grup-pe shelkovykh tkaney [To the addition of the repertoire of the early silk weaving of Byzantium. About one group of silk fabrics]. *Vizantiya i Blizhniy Vostok* (*pamiatu A. V. Bank) [Byzantium and the Middle East (to the memory of F. V. Bank)]*. V. S. Shandrovskaya (Ed.). Sankt-Peterburg: Gos. Ermitazh (in Russian).

Ierusalimskaya, A. (2012). Moshchevaya Balka. Neobychnyy arkheologicheskiy pamyatnik na severo-kavkazskom shelkovom puti [Moshchevaya Balka. *Unusual archaeological site on the North Caucasian Silk Road*]. Sankt-Peterburg: Gos. Ermitazh (in Russian).

Igloi, E. Povest vremennykh let o vengrakh [The Tale of Bygone Years about Hungarians]. (1963, Debrecen). *Publicationes instituti philologiae Slavicae Universitatis Debreciensis*, Évf. 3, pp. 97–103 (in Russian).

Karácsonyi, J. (2004). *A magyar nemzetségék a XIV. század közepéig [The Hungarian families to the middle of the 14th century]*. Budapest: Nap kiádó (in Hungarian).

Kharitonov, M. A. (2001). *Sociokulturnyye aspekty zoomorfnoy simvoliki narodov Centralnoy Azii [The Sociocultural aspects of zoomorphic symbolism of the peoples of Central Asia]*. Ulan-Ude : Izd. Buryatskogo gosuniversiteta (in Russian).

Kizlasov, I. L. (1996). Materialy k ranney istorii tyurkov. Drevnyeyshyye svidetelsstva o armii [Materials for the early history of the Turks. The oldest evidence of the army]. *Rossiyskaya arkheologiya*, iss. 3, pp. 83–86 (in Russian).

Klimenko, V. F., Usachuk, A. N., Tsinbal V. I. (1994). *Kurgannyye drevnosti centralnogo Donbassa [Kurgan antiquities of the central Donbass]*. Donetsk: Lebed' (in Russian).

Kloss, B. M. (Comment.). (2001). Ipatiyevskaya letopis [The Hypatian codex]. *Polnoye sobraniye russkih letopisey*. 2nd ed.,. Moskva: Yazyki russkoy kultury, vol. 2 (in Old Bulgarian).

Kloss, B. M. (comment.). (2001). Lavrentiyevskaya letopis. *Polnoye sobraniye russkih letopisey*. Moskva: Yazyki russkoy kultury, vol. 1 (in Old Bulgarian).

Kovács, Sz. (2013). A peremisli csata [The Peremisl battle]. *Abrandjaink kora. X Nemzetközi Vémbéry konferencia*. Dunzserdahely: Lilium Aurum, pp. 104–117 (in Hungarian).

Krasilnikov, K. I. (1999). *Drevneye kamnereznoye iskusstvo Luganshchiny. Po materialam arkheologi-cheskikh kollektsiy antropomorfnykh stel i polovetskikh kamennykh izvayaniy parka-muzeya Luganskogo pedinstituta i muzeyev Luganskoy oblasti [Ancient stone-cutting art of the Luhansk region. Based on materials from archaeological collections of anthropomorphic steles and Cumanian stone statues of the park-museum of the Lugansk Pedagogical Institute and museums of the Lugansk region]*. Lugansk: Shlyakh (in Russian).

Levison W. (1927). Das Werden der Ursula-Legende [The becoming of the Ursula legend]. *Bonner Jahrbücher.* Bonn, Ausg. 132, pp. 34–42 (in German).

Litvina, A. F., Uspenskiy, F. B. (2013). *Russkiye imena polovetskikh knyazey. Mezhdinasticheskiye kontakty skvoz' prizmu antroponimiki [The Rus'ian names of the Cumanian princes. The Inter-dynasty contacts through the prism of anthroponymy]*. Moskva: Izd. Polimedia (in Russian).

L'vova, E. L., Oktyabr'skaya, I. V., Sagalayev, A. M., Usmanova, M. S. (1988). *Traditsionnoye miro-vozzreniye Tyurkov Yuzhnoy Sibiri. Prostranstvo i vremya. Veshchnyy mir [Traditional worldview of the Türks of Southern Siberia. Space and time. The material world.]*. Novosibirsk: Nauka (in Russian).

Meier, H. (1927). Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark [Gertrud Duchess of Austria and Styria]. *Zeitschrift des Historischen Versinst für Steiermark*. Graz. 23 Jahrgang. Heft. 1–4, pp. 5–38 (in German).

Michalski, M. (2016). Ruś Kijowska i Połowcy. Wpływ małżeństw mieszanych na kształtowanie się stosunków politycznych, kulturowych i religijnych. [Kievan Rus' and the Cumans. The influence of the mixed marriages on a shaping political, cultural and religious relations]. *Doctor's thesis.* Kraków (in Polish).

Mika, N. (2008). *Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278 [The Fight for the legacy of Babenbergs during 1246–1278]*. Racibórz: Grzegorz Wawocny (in Polish).

Pletneva, S. A. (1974). Polovetskiye kamennyye izvayaniya. [The Cumanian stone sculptures]. ASSSR B. A. Rybakov (Ed.)ю Moskva: AN SSSR (in Russian).

Shalobudov, V. N. Yaremaka, V. N. (1986). Kochevnicheskiye zakhoroneniya X–XII vv. na r. Volch'yey [Nomadic burials of the 10th–12th centuries on the river Volch'ya]. *Problemy arkheologii Podneprovya*, iss. 2, pp. 138–153 (in Russian).

Shvetsov, M. L. (1980). Kotly iz pogrebeniy srednevekovykh kochevnikov [The Cauldrons from the burials of medieval nomads]. *Sovetskaya arkheologiya*, iss. 2, pp. 192–202 (in Russian).

Tymar, I. (2019). Vidomosti pro polovtsiv u pol's'kykh dzherelakh XI–XIV st. [The Information about Cumans in Polish Medieval sources of the 11th–14th centuries]. *Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichnoyi istoriyi, arkheolohiyi y etnolohiyi: zb. nauk. prats'*. Chernivtsi, vol. 1 (47), pp. 64–82 (in Ukrainian).

Tymar, I. (2011). Voyna i mir v sisteme russko-polovetskikh otnosheniy kontsa XI – pervoy poloviny XIII vv.: osobennosti i zakonomernosti [War and peace in the system of Rus'ian-Cumanian relations at the end of the 11th – first half of the 13th centuries: features and patterns]. *Colloquia Russica: Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku). Materiały pokonferencyjne z międzynarodowej konferencji naukowej, Kraków, 24–26 listopada 2010 r. [Colloquia Russica. Medieval Rus' and the neighbors (9th – half of the 13th century). Post-conference materials from an international scientific conference. Kraków, 24–26 November. 2010]* V. Nagirnyy (Ed.). Kraków, vol. 1, pp. 74–79 (in Russian).

Tymar, I. (2015). Obraz polovtsev v Ipat'yevskom letopisnom svode i pol'skikh srednevekovykh khronikakh [The image of the Cumans in the Hypatian Codex and Polish Medieval Chronicles]. *Colloquia Russica: Rus' and Central Europe from the 11th to 14th Century. Publication after the 5th International Conference, Spišska kapitula, 16–18th October, 2014.* V. Nagirnyy and A. Mesiarkin (Eds.). Krakow; Bratislav, vol. 4, pp. 103–115 (in Russian).

Tymar, I. (2017). "Polovets'ka krov" u shlyubniy polititysi P'yastiv ["Cumanian blood" in the marriage policy of the Piasts]. *Halychyna. Naukovyy i kul'turno-prosvitniy krayeznavchyy chasopys*. № 29–30. S. 321–332 (in Ukrainian).

Tymar I. (2016). "Polovets'ki" syuzhety v "Annalakh" Yana Dluhosha: pokhodzhennya ta dzherelo-znavcha tsinnist' ["Polovtsian" stories in the "Annals" of Jan Długosz: origin and source value]. *Visnyk Prykarpats'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Istoriya*, iss. 28, pp. 96–104 (in Ukrainian).

Tryjarski, E. (1995). *In confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne [On the border of the Turcs. Turkological sketches]*. Warszawa: Wyd-wo PAN (in Polish).

Tryjarski, E. (1975). *Hunowie Europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie [European Huns, Proto-Bulgarians, Khazars, Pechenegs]*. W. Hensel (Ed.). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975. (= Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej. Zeszyt 4) (in Polish).

Voytovych, L. (1999). Bytva pid Peremyshlem 1099 p. [The battle bear Peremysl in 1099]. *Ukrainian almanac 1999 r.* Warshava, pp. 106–111 (in Ukrainian).

Voitovych, L. V. (2006). *Knyazha doba na Rusi: portrety elit [The Princely era in Rus': the portraits of elites]*. Bila Tserkva: Vydavets' Oleksandr Pshonkivs'kyi (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2017). Knyaz' i korol' Danylo Romanovych u zhytti mista Halycha XIII storichchya [Prince and King Danylo Romanovych in Halych city life of the 13th century]. *Halych: zbirnyk naukovykh prats'*. M. Voloshchuk (Ed.). Ivano-Frankivsk: Lilea NV, iss. 2: Do 650-yi richnyci magdeburzkogo prava v Halych, pp. 127–146 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2020). Koho vidpravlyaly uhors'ki koroli XI–XIII st. *in variis legacionibus nostris in Rutheniam*: rodynna nalezhnist' i sotsial'ne stanovyshche [Who was sent by the Hungarian kings of the 11th–13th centuries *in variis legacionibus nostris in Rutheniam*: family affiliation and social status] *Colloquia Russica (Nagirnyy V. ed.)* Kraków. V. 10: *The Medieval Rys' diplomacy (10th–16th centuries). Publication from the 10th International Scientific Conference*, Kraków, 9th–11th October (in print) (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2018). Ruthenian-Hungarian matrimonial connections in the context of the Rurik dynasty inter-dynasty policy of the 10th–14th centuries: selected statistical data. *Codrul Cosminului*, vol. XXIV, no. 3, pp. 7–30 (in English).

Voloshchuk, M. (2019). Ruthenian-Polish matrimonial relations in the context of the inter-dynastic policy of the house of Rurik in the 11th–14th centuries: selective statistical data. *Codrul Cosminului*, vol. XXV, no. 1, pp. 95–126 (in English).

Woodfin W. T., Rassamakin, Yu., Holod, R. (2010). Foreign vesture and nomadic identity on the Black Sea Littoral in the early thirteenth Century. *Ars Orientalis*, no 38, pp. 155–186 (in English).

Yevglevskiy, A. V. (1998). Semantika raspryamlennykh griven v kontekste pogrebal'nogo obryada kochevnikov Vostochnoy Yevropy XII–XIV vv. [Semantics of straightened hryvnia in the context of the funeral rite of the nomads of Eastern Europe in the 12th–14th centuries] *Arkheologicheskiy al'manakh*, iss. 7, pp. 151–152 (in Russian).

Yevtyukhova, L. A. (1952). Kamennyye izvayaniya Yuzhnoy Sibiri i Mongolii [The Stone sculptures of South Siberia and Mongolia]. *Materialy i Issledovaniya po Arkheologii SSSR 24, Materialy i Issledovaniya po Arkheologii Sibiri*, vol. 1, pp. 72–120 (in Russian).

Zajączkowski, A. (1949). *Związki językowe połowiecko-słowiańskie [The Cumanian-Slavic language relations]*. Wrocław: Nakł. Wrocławskiego Tow. Naukowego (in Polish).

Zsoldos A. (1997). *Az Árpádok és allatvalóik (Magyarország története 1301–ig) [The Árpáds and their subjects (The history of Hungary till 1301)]*. *Debrecen*: Csokonai kiádó (in Hungarian).

Zsoldos A. (2011). *Magyarország világi archontologiája 1000–1301 [The Secular Archontology of Hungary]*. Budapest: Historia; MTA Történettudománynyi Intézete (in Hungarian).

Надійшла до редакції 18 серпня 2020 р.

ПРИРЕЧЕНІСТЬ СКОНСТРУЙОВАНИХ ПАРАДИГМ, АБО НОВЕ ПРОЧИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ

(рефлексії щодо циклу наукових статей професора І. Монолатія "Чорні лебеді української революції. (Не)ймовірні випадки західноукраїнської державности")

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
Інститут туризму
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: w-w-s@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.33.199-206

Українська історіографія у своєму класичному варіанті багата на фактичний матеріал, кількісні показники монографій, розвідок, студій і просто статей. Чимало ґрунтовних фоліантів і солідних наукових праць, що претендують на статус беззаперечних і таких, що обов'язково, за задумом їх авторів, мали б увійти на Скрижалі національного історичного наративу. Не вступаючи в дискусію, щодо значення цього історіографічного спадку і навіть його переоцінки (оскільки це і так безсенсово, як, зрештою і не зовсім коректно з точки зору "цехової етики"), дозволимо собі зауважити наступне. Українська історіографія доконче потребує праць з інтелектуальної історії. Або хоча б праць істориків-інтелектуалів, здатних вийти за межі "прокрустового ложа" усталеної методології наукових історичних пошукувань певної історичної школи чи напрямку. Тому поява такого штибу студій є подією. Маю на увазі праці І. Лисяка-Рудницького[1], що вже стали класикою, нинішніх Ярослава Грицака[2], Наталі Яковенко[3]. З усією відповідальністю можу віднести до них і цикл праць івано-франківського історика, етнополітолога, письменника, інтелектуала Івана Монолатія "Чорні лебеді української революції. (Не)ймовірні випадки західноукраїнської державности"[4], опубліковані на поважному електронному ресурсі.

У чому важливість цих статей? Здавалося б, що можна нового і такого незвичного, тим паче – по новому осмисленого, інтелектуально проривного ще й до геніальності просто і доступно викладеного опублікувати в короткій науковій студії. Вважаємо – можна. Автору це блискуче вдалося. І цикл цих праць, що є справді винятком у морі позитивістської, як правило, історичної літератури, лише підтверджує правило.

---

[1] Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Вид. 2-ге / упоряд. Я. Грицак; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Київ : Дух і Літера, 2019. Т. 1. 1632 с.; Т. 2. 624 с.

[2] Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 249 с.; Його ж. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту ; Ін-т Критики, Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. Київ : Критика, 2006. 630 с.: іл. Його ж. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад : есеї / Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту ; Ін-т Критики. Київ : Критика, 2011. 350 с.: табл.

[3] Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.; Її ж. Дзеркальна ідентичність. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ : Laurus, 2012. 472 с.: іл.

[4] Монолатій І. Чорні лебеді Української революції. (Не)ймовірні випадки західноукраїнської державности. Ч. 1. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2738-ivan-monolatij-chorni-lebedi-ukrajinskoji-revolyutsiji-ne-jmovirni-vipadki-zakhidnoukrajinskoji-derzhavnosti; Ч. 2. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2740-ivan-monolatij-chorni-lebedi-ukrajinskoji-revolyutsiji-ne-jmovirni-vipadki-zakhidnoukrajinskoji-derzhavnosti-chastina-2-zluka-zunr-i-unr-nenastannya-duzhe-ochikuvanogo; Ч. 3. URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2742-ivan-monolatij-chorni-lebedi-ukrajinskoji-revolyutsiji-ne-jmovirni-vipadki-zakhidnoukrajinskoji-derzhavnosti-3-diktator-zunr-poyasnennya-zadnim-chislom.

Вчений, будучи істориком за фахом, професійним краєзнавцем, серйозним етнополітологом, майстром художнього слова, адаптує окремі положення теорії відомого американського вченого ліванського походження Нассіма Ніколаса Талеба (Nassim Nicholas Taleb) про "Чорного лебедя" – несподіваного явища чи події, яка не була прогнозована раніше і мала величезний вплив на перебіг майбутніх подій. Сама по собі ця теорія відомого математика цілком суперечить усталеним класичним канонам історичного пізнання, побудованого на виключній взаємозалежності історичного процесу від причинно-наслідкових зв'язків, що так характерно для позитивізму. Знову ж, не маючи на меті критикувати, а тим більше – піддавати осуду останній, зазначу, що проста лінійна, арифметична чи навіть геометрична залежність події або явища, що відбулися в суспільстві, від їх причин і прогнозування наслідків не завжди відповідає тому, що ми називаємо історією. Причина – подія / явище – наслідок – це і є базові засади методологічного характеру, що лежать в основі будь-якого історичного конструкту (в нашому випадку – Української революції 1914–1923 рр.). Суть його відрізняється в різних історичних парадигмах лише тим, які явища і події включено до цієї схеми. Простіше кажучи, історики мають заздалегідь відомі, випробувані лекала, за якими "шиють" хітони історичного процесу. А коли ще й роблять це в межах національного наративу, то й зовсім не переймаються тим, що не будуть сприйняті колегами. Дискусія як спосіб оформлення науковоподібності можлива, але лише в межах усталеної парадигми, методології, стосується, як правило, деталей.

В нашому випадку, професор Іван Монолатій виходить за рамки історичного конструкту національного наративу. Досить сміливо. І, вважаємо – успішно. Така "зухвалість", що є виявом характеру і єства справжнього пошуковця, не є першопроявом. Тут достатньо навести приклади його праць попередніх років, які свого часу теж справили ефекти новизни, свіжості, багатства інтелектуального доробку[5] .

Вчений вже не вперше намагається переглянути історичні конструкти процесів державного, національного, військового, міжнародного, культурного характеру в Галичині, Буковині, на Покутті та й загалом – в Україні періоду Революції 1914–1923 років, а головно – на західноукраїнських землях. Його погляд на усталені і загальновживані в історіографії парадигми завжди критичний, спрямований на пошук істини чи уточнення правди. Інколи це призводить до деконструкції або окремих складових, або цілого загалом. При цьому важливо зазначити: деконструюючи, автор пропонує свій варіант, власний погляд на процес, на грунтовне підтвердження того, що вносить нового.

Водночас, праці І. Монолатія, і рецензована в цьому випадку – не виняток, мають одну добру спільну рису: заставляють мислити. Інколи це бажання виникає як задоволення через підтвердження власних припущень, інколи – як обурення, навіть спротив, адже заставляє шукати аргументи на користь того, що здавалося аксіоматичним і непорушним. У цьому і є, вважаємо, сила наукової розвідки, як і в наявності аргументації, яка конче повинна бути присутня в роботах такого типу.

Отже, наші рефлексії щодо "Чорних Лебедів".

Важко не погодитися з твердженням, що Листопадовий зрив спровокував нову війну – польсько-українську. Так, він загострив відносини в Галичині між двома народами. Але поставимо собі запитання: чи могло бути по іншому?

Історія не має варіанту "якби". Однак. Припустімо, що українці не здійснили Перевороту, не перебрали влади в свої руки не лише у Львові, а й по всій Галичині. Не зробили спроби утвердити вже проголошену Українську державу 18–19 жовтня на теренах етнічних україн-

[5] Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 736 с.; Його ж. Місто без властивостей: Коломийська фуга Великої війни. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 224 с.; Його ж. Вічний жид з Коломиї. "Українець" Мойсеєвого визнання Яків Саулович Ореншайн. Івано-Франківськ : Галицько-Українська накладня ім. Якова Ореншайна ; Лілея-НВ, 2015. 463 с.; Його ж. Цісарська Коломия 1772–1918: Драма на три дії з життя другого міста Галичини габсбурзької доби. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 312 с.

ських земель, що входили до складу монархії над Дунаєм. 1 листопада Польська Ліквідаційна Комісія оголошує про входження – читай – приєднання Галичини до Польської держави. Чи не призвело б це до загострення тепер уже українсько-польських відносин в краї? Не має сумніву в тому, що українські політики готувалися і розпочали активу діяльність з метою перебрання влади в краї у свої руки.

Інша справа, що дійсно очікували на мирний перебіг подій. Тому і призначили так звану Віденську делегацію Української Національної Ради (УНРади), доручили її очолювати голові Української Парламентарної Репрезентації Євгенові Петрушевичу. На місцях, у повітових містечках Східної Галичини, вже були готові комітети, які мали в слушний час стати до влади. Десь це було краще, десь – гірше. Однак і громадськість, і політикум готувалися до перебрання влади до своїх рук. Таким чином, щонайменше дві події були очікуваними:

1. Встановлення влади українцями в краї тим чи іншим способом. Фактично, з 18 жовтня воно розпочалося. А якщо бути точним – то з 12 жовтня, під час аудієнції у цісаря було заявлено українською делегацією про бажання створити власний орган управління народом українським на етнічних українських землях імперії.

2. Збройний конфлікт між українцями і поляками був неминучий. Невідомо, чи переріс би він у широкомасштабну війну. Маю на увазі не те, що галичани не були ні рішучими, ні самозреченими. Якраз цього їм не бракувало. А от чи мали б вони можливість виступити проти Польщі так, як Польща виступила проти ЗУНР? Тут без допомоги братів-наддніпрянців було не обійтись (іншої допомоги очікувати не було від кого: світ українців, окрім країн Четвертного союзу, що програли і були самі в ролі "відповідачів", не признавав. Сусідні народи було заклопотані власними проблемами і намагалися зміцнити власні позиції, в тому числі й новими територіальними придбаннями за рахунок західноукраїнських земель).

Тому, як на мене, Листопадовий зрив, тобто по суті – збройне встановлення влади українців в Східній Галичині і Північній Буковині був швидше Сірим Лебедем. Ця подія точно на планувалася, як обов'язкова. Однак, і не виключалася, власне, як надзвичайна. Як, згадує в своїх спогадах К. Левицький, 28 березня 1918 р. на з'їзді мужів довір'я всіх українських партій Галичини поряд з вимогою "конституування українського державного організму в Австрії" Є. Левицьким ставилось питання "про організацію національної оборони" та пропонувалось "утворити окрему безпартійну боєву організацію національної оборони"[6]. Дискусія з цього питання завершилась тим, що було прийнято "резолюцію пос. д-ра Є. Левицького з зазивом до боєвої організації і резолюцію пос. д-ра Льонгина Цегельського з візванням складати датки на фонд народної оборони під управою УПР"[7].

Окрім того, одним з ініціаторів створення таємної військової структури, яка мала б опікуватися питанням збройного встановлення влади українцями в краї, стає народний Комітет національно-демократичної партії. У своїх спогадах Б. Гнатевич та О. Думін згадують, що ним (Комітетом цієї партії. – *В. В.*) було сформовано "окремий комітет у складі: І. Кивелюка, д-ра О. Барана, д-ра В. Панейка, д-ра В. Бачинського і д-ра Л. Цегельського", який "дійшов до погляду, що тайну військову силу творити треба необхідно"[8]. Цей комітет якраз виявився нерішучим.

Зрештою, основний тягар у організації української військової сили в краї, у підготовці збройного повстання у Львові та встановлення наіональної влади у Східній Галичині взяв на себе Центральний Військовий Комітет (ЦВК) – нелегальна військова організація, яка виникла серед українських військових австрійської армії у Львові в першій половині вересня 1918 р.[9]. Його спочатку просили очолити В. Вишиваного. Він з різних причин відмовлявся. Треба було діяти. Зійшлися на представникові стрілецтва і запросили до керівництва Д. Вітовського, справді поважану особу в українських колах.

---

[6] Левицький К. Великий Зрив. Львів : Червона Калина, 1931. С. 9, 11.
[7] Там само. С. 12–13.
[8] Гнатевич Б., Думін О. Українська Галицька Армія. Історія українського війська : у 2 т. Київ, 1993. Т. 2. С. 465.
[9] Там само. С. 464.

І ось тут давайте поглянемо на цю історичну персону з точки зору Талебової тези карлик / велет. Для того, щоб керувати структурою, треба її мати чи швидко створити. Дмитро Вітовський не мав відношення до творення військових структур на зразок груп – комітетів – чи іншого штибу організацій в краї. Він взагалі був посвячений у більш детальні підготовчі роботи до встановлення влади в краї лише тоді, коли прибув до Львова. А це відбулося чи то 29 – чи навіть 30 жовтня 1918 року. Зрозуміло, що за відсутності часу зробити таку титанічну роботу було просто неможливо. За твердженням Д. Паліїва, саме на нього і лягли такі функції з часу його приходу до ЦВК. Ось як про це пише Д. Паліїв: “На засідання (ЦВК. – *В. В.*) я йшов у переконанні, що ЦВК працює як правдивий штаб, перед яким таке велетенське завдання. Яке ж було моє здивування, коли я почув тільки теоретичні балачки про потребу праці, а від членів довідався, що вони зайняті цілими днями у своїх військових частинах і тільки ввечері можуть сходитися на спільні засідання. Я зголосився з пропозицією, що виготовлю на найближче засідання проєкт праці ЦВК, на що всі радо погодилися. 14 жовтня ми знову зійшлися в помешканню чот. Л. Огоновського. Мій організаційний проєкт прийнято. Вирішено приступити до фактичної організації частин у Львові, в яких були українці, а край поділити на округи і вирішено для кожної округи створити "Окружну Команду” [10].

А от виконувати накази комітету було кому. Значить – готувалися!!! Тобто, передбачали таку ймовірність.

Щодо романтичної революційності і прагматичної рішучості Д. Вітовського.

Думаю, що в справі збройного виступу українців у краї для Д. Вітовського важливим було кілька аргументів. Перший – це справді мало зробитися, бо української держави могло просто не відбутися. Не варто припускати, що тодішні діячі могли не розуміти різниці між фактом проголошення своєї держави і її реального утвердження, становлення, функціонування. Це було їм прекрасно зрозуміло. Однак треба зважити, що УНРада обрала свій шлях реалізації цієї мети – через офіційну, юридично обумовлену і обґрунтовану процедуру, тобто – легітимним шляхом. Зрештою, факти наступних подій тільки підтверджують цю тезу. Вже 2 листопада заступник Намісника в Королівстві Галичини і Володимирії граф В. Децикевич офіційно передає владу в краї українцям від імені австрійської влади[11]. Доконаний факт і мусить бути врахований при конструюванні історичних подій того часу навіть тими, хто має сумнів у легітимності західноукраїнської держави чи тими, хто вороже її сприймає як державу-агресора.

По-друге. Боротьба за українську державу була для Д. Вітовського не порожнім звуком. Він проливав за неї кров у рядах УСС з 1914 року. Більше того, сама парадигма розвитку Української революції, як і способи, шляхи і методи її реалізації говорять нам про наступне. Одним з варіантів розвитку подій, і, можливо, оптимальним, мав би стати наступний: на українських землях іноземних імперій мали бути проголошені українські держави, які в кінцевому результаті, в ідеалі (але не обов’язково) мали б об’єднатися. Про це говорить і факт виникнення та діяльності Головної Визвольної Ради (ГУР), Загальної Української Ради (ЗУР), Союзу Визволення України (СВУ), а потім – знову УПР. Д. Вітовський, як представник Української Радикальної партії завжди бу прихильником злуки і соборності. Однак, щоб злучатися, треба було утвердитися. Адже Конституанта вже проголосила Українську Державу, але фактично просила її легітимації у австрійської влади відповідно до Маніфесту Карла І “До моїх вірних австрійських народів”. Пропозиції соціал-демократів і радикалів щодо негайної злуки були нею, зрозуміло, відкинуті. Більше того, питання потреби Злуки лише озвучили, але навіть не поставили на голосування на засіданні УНРади.

По-третє. Чи не розумів Вітовський вагу взятого на себе завдання і вагу обов’язку подальшої реалізації здійсненого? Чи усвідомлював труднощі й випробування, які на нього чекали? Однозначно відповісти на ці питання нині неможливо, хоча б з тієї причини, що сам полковник не залишив нам спогадів. Надто рано пішов з життя. (До речі, полковником він став

[10] Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. Львів : Новий час, 1929. С. 31.
[11] Левицький К. Великий зрив… *Діло*. 1918. 7 листоп. С. 138.

лише в листопаді 1918 року. На час збройного перевороту був лише сотником. А значить – рівень його командирських вмінь сягав у нашому нинішньому розумінні щонайбільше батальйону, а фактично – роти (три взводи по тридцять осіб, що і складає сотню). Припускаємо, що розумів. Адже просив у К. Левицького відпустити його з посади керівника оборони Львова і держави саме тому, що був чесний перед собою і розумів межі своїх можливостей. Його наступник, Гнат Стефанів, був кадровим полковником, тобто володів мистецтвом організації бою і оборони у значно ширшому масштабі.

І, найголовніше, вважаємо. Сотника Д. Вітовського запрошували для організації і здійснення військового встановлення влади в краї, а не для керівництва армією. Він не вважав себе компетентним у цьому питанні і в цій царині діяльності. Тому й не прагнув обіймати командних посад в національній Армії. Він не відмовлявся робити те, що вмів чи не найкраще – організовувати. Ми б сьогодні назвали його "кризовим менеджером". Саме за ці якості, на нашу думку, його і запрошують до уряду ЗУНР.

Посада Державного Секретаря військових справ, яку він обійняв у першому і другому уряді ЗУНР, передбачала більше організаційних функцій, ніж стратегічного управління і ведення військових дій. Пригадаємо також той факт, що в складі УСС Д. Вітовський відзначився тим, що на визволеній з під російської влади Волині займався власне ідеологічною і просвітницькою роботою, організовував школи з українською мовою викладу. Хоч, звичайно, брав участь і в боях з ворогом. Однак, не як керівник, а, за термінологією пілотів, – "відомий".

Жодним чином не намагаюся виправдати Д. Вітовського. Насамперед, він того не потребує. Та й справа такого типу є безперспективною. Лише висловлюю свою рецепцію тези "великан / карлик" по відношенню до нього. Маю на увазі, що застосовувати її в класичному розумінні Талеба по відношенню до Вітовського не варто. З певними уточненнями, поясненнями і тлумаченнями – навіть слід.

Таким чином, Листопадовий зрив, вважаємо, більше лебідь Сірий, ніж Чорний. І тут сам автор, проф. І.Монолатій, теж рефлексує, міркує, припускає, хоч і схиляється до більш темного кольору окрасу цього "політичного птаха".

ІІ. ЛЕБІДЬ ДРУГИЙ

Другий Чорний Лебідь, на думку професора І. Монолатія – Злука. Вчений розпочинає свою оповідь з думки одного з членів УНРади, соціал-демократа Семена Вітика. Він пише: "16 червня 1922 р. один з її членів (УНРади. – *В. В.*) Семен Вітик зауважував так: "Наша політика йшла злою дорогою, бо ми зламавши лінію соборности поборюємо одні других. Виступає всюди дві України. […] Уряд був все проти злуки з Великою Україною, бо цього цісар Карло не хотів і злучився тільки під напором волі народу"[12].

Цитата Семена Вітика гостра, як і переважна більшість тих кроків, які він робив у державотворчих процесах в ЗУНР–ЗОУНР. Як соціал-демократ, він пропонував свого часу безумовну злуку з Україною, незалежно від політичного режиму в тій державі. Увійшов до складу Делегації від ЗУНР до Києва на проголошення Соборності. Згодом, фактично без погодження з керівництвом ЗОУНР, але при умові її мовчазної згоди, став віце-президентом Трудового Конгресу. Тобто, був фактично осібним в делегації ЗУНР–ЗОУНР, як і займав свою позицію при виконанні адміністративних функцій на повітовому рівні. Це лише побіжні факти про самого діяча, які ніяк не свідчать про його, як би ми зараз висловилися "командну гру".

Тому і постійна критика. Інколи – справедлива. Часто – необґрунтована. Що, зрештою, і притаманно значній частині спогадів безпосередніх учасників і свідків подій. Але пригадаємо той факт, що саме С. Вітик, як один з керівників у Дрогобицько-Бориславському регіоні самовільно, порушуючи всі норми і правила поведінки державного службовця, на власний розсуд, ігноруючи вказівки уряду, розпоряджався нафтовими запасами. Не найкраща характеристика

[12] Монолатій І. Чорні лебеді Української революції. (Не)ймовірні випадки західноукраїнської державности. Ч. 2 : URL: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2740-ivan-monolatij-chorni-lebedi-ukrajinskoji-revolyutsiji-ne-jmovirni-vipadki-zakhidnoukrajinskoji-derzhavnosti-chastina-2-zluka-zunr-i-unr-nenastannya-duzhe-ochikuvanogo.

персоналії, але така, яка дає можливість стверджувати – не С. Вітику слід робити закиди щодо правильності чи хибності державної політики ЗУНР–ЗОУНР. У нього з цього приводу завжди були свої думки, переконання і, що найприкріше – дії.

Але залишимо цей персонаж у спокої, для нових досліджень і дослідників. Більш цікавою є спроба автора прослідкувати, як ідея Злуки, Соборності "просочила" свідомість мешканців західноукраїнських земель, наскільки вона була актуальною і затребуваною не просто в політичних колах, а в суспільстві загалом. У цьому плані досить доброю і методологічно вивіреною є спроба текстуального аналізу рішень віч у лютому-березні, вересні–жовтні–листопаді 1918 року. Автор їх аналізує. Але складається враження недомовленості, побіжності.

Зрештою і такого варіанту є достатньо, щоб стверджувати: ідея Соборності була присутньою, однак не домінуючою. Та для більш переконливого характеру твердженню не вистачає доведеності. А вона може бути лише при умові виведення кількісних показників вимог, які звучали на мітингах. Якщо не в абсолютних, то у відносних цифрах. Інша справа, що такі дані можуть "не сподобатися" ідеологам від національно-державного табору, більше того – можуть бути сприйняті вороже і навіть засуджені. Однак парадигми й ідеологеми для того й існують, щоб щось утверджувати та поширювати. Їх творці навіть не підозрюють, чи, вірніше, навіть не хотять припускати, що конструювання історичного процесу призведе до часткової чи повної деконструкції їх дітищ. У будь-якому випадку автору доведеться більш доказово підтвердити власне відкриття, щоб воно і утвердилося в такому статусі. Тут лише хотів би пригадати той факт, що подібну спробу вже робилося нами раніше у першому дисертаційному дослідженні і в окремій монографічній студії [13].

Що стосується Передвступного (попереднього) договору про злуку і про шляхи її – злуки – реалізації. Як можна зрозуміти з перебігу історичних подій питання об'єднання українських земель бачилося як один з ідеалів Української революції. Однак, і тут маю на меті підтримати автора текстів та водночас – отримати разом з ним шквал критики, – не була насущною (такою, що вимагала негайного вирішення).

Маю на увазі, що проголошення Злуки двох українських держав ***повинно було відбутися*** (курсив – мій). Хоча б з тієї причини, що того вимагав сам хід історичного процесу, про це мовилося і ставилося завдання українськими політиками як наддніпрянцями, так і галичанами, буковинцями, русинами-закарпатцями. Це було одним із завдань і однією з триєдиної мети самої Української революції: 1. Ствердження української нації; утворення: 2. Незалежної, 3. Соборної української держави.

Часто, описуючи чи потрактовуючи історичні події, науковці пишуть "крізь призму..." Мають на увазі, що дивляться на процес з якогось боку. В нашому випадку, крізь яку б призму не дивитися, чи з якого б боку не розглядати Українську революцію, наважимося ствердити: вона, ця Революція, не вважалася б повноцінно національною, якби хоча б не спробувала вирішити питання соборності нації.

Припускаючи можливість існування такого процесу, як об'єктивно реального, передбачуваного, одразу виникає питання щодо "кольору" Другого Лебедя. Сам проф. Іван Монолатій вважає його в другій частині своєї аналітичної інтелектуальної студії радше Сірим, ніж Чорним. Не будемо тут дискутувати з приводу того, що радив Є. Петрушевичу В. Липинський, чи про що розмірковував той, хто фактично займався виробленням і впровадженням механізму реалізації Злуки (маємо на увазі Л. Цегельського, який мав таку "ваду" часто-густо перебільшувати власну роль у всіх процесах державного життя ЗУНР–ЗОУНР); чи ті, що вважали Злуку конечною з точки зору економічного, міжнародної, військової необхідності. Першість за якимсь із параметрів процесу вочевидь не важлива. Зрештою, як і коментарі очевидців чи свідків подій, заангажованих власними ментально-світоглядними переконаннями щодо п'ємонтизму Галичини і провідної ролі галичан в українському державницькому русі. Тут важливо зрозуміти контекст процесу. А він, вважаємо – очевидний. Проблема реалізації Соборності української нації через Злуку її щойно утворених національно-державних структур повинна бу-

[13] Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 278 с.

ла бути не лише задекларованою в Українській революції, а й вирішена нею в той чи інший спосіб. А от як ця реалізація відбулася, зрештою – чому реально не відбулася, то вже питання до "реалізаторів" – державно-політичної верстви як ЗУНР–ЗОУНР, так і УНР.

ІІІ. ЛЕБІДЬ ТРЕТІЙ

Проголошення Диктатури в ЗУНР–ЗОУНР. Свого часу мною було написано кілька праць, які розкривають джерелознавчий та історіографічний аспект проблеми[14]. Однак, давайте поміркуємо, над тим, було це явище прогнозованим чи ні? Чи розуміли галицькі політики наслідки такого кроку? Якщо розуміли, то чому пішли на об'єднання Збройних сил ЗУНР й УНР, чому здійснили похід на Київ? Чому використовували лозунг "Через Київ – на Львів"? Чому згодом підписало Командування Галицької Армії договір з А. Денікіним (ось де ще один, по справжньому Чорний Лебідь, якого навіть передбачити як подію, чи явище було складно, навіть – неможливо. Але ж який вплив мала ця подія на подальшу долю взаємовідносин державних діячів та інституцій УНР і ЗУНР?!).

Відповіді на ці питання, як сказав би хоч трохи обізнаний з історією процесу пересічний читач – відомі і досить прозаїчні. Та все ж давайте спробуємо почергово.

Наступ армії під керівництвом генерала Ю. Галлєра в Східній Галичині схилив остаточно шальки терезів в польсько-українській війні на користь першої сторони. Хоч формувалося ця військова потуга на території Франції, під егідою Антанти не для боротьби з галичанами, а для протидії більшовикам. Та керівництво польської держави мало свою мету.

Йому розходилося в тому, щоб підпорядкувати собі край зі столицею у Львові, про що мріяли століттями, а на початок Першої світової війни, мали надію включити до території Польської держави. Мрії польського політикуму ставали більш реальними після угоди з австрійською владою 1916 року. Тому при нагоді і скористалися можливістю встановити в краї свою владу. Хоч при цьому на різних міжнародних форумах і конференція з влаштування повоєнного світу запевняли країни-переможці, що воюватиме блакитно-сіра армія (саме таке обмундирування мала армія Галлєра) виключно з більшовиками і більшовизмом. 25 травня 1919 року Станиславів, як тимчасова столиця ЗОУНР, був окупований поляками. Південь і південний схід держави окупували за домовленістю румуни. УГА відступила в район Чорткова і опинилася в "трикутнику смерті": до двох ворожих армій приєдналися з третього боку більшовики. В такій ситуації розраховувати вже не було на кого. Навіть УНР не змогла допомогти нічим: ні зброєю, ні транспортом, ні обмундируванням, ні фінансами. І ось в такій ситуації державно-політичний провід ЗОУНР приймає рішення про введення 9 червня 1919 року Диктатури. Влада розуміла потребу концентрації всіх потуг в одних руках. Зрештою, бачила перед собою приклад держави польської, де також такий процес мав місце, по крайній мірі – тривав.

Чи означало це відмову від соборництва? На нашу думку – ні. Адже за ЗУНР Універсалом залишалося право на внутрішній устрій аж до вирішення Всеукраїнською Конституантою. Чи означало це відмову від Злуки? Теж ні. Інакше не було б об'єднання збройних сил під одним керівництвом в руках Головного Отамана УНР Симона Петлюри. Однак з точки зору міжособистісних взаємин Петрушевич–Петлюра (маємо на увазі власне стосунків на рівні державних діячів і політиків) такий крок став відкриттям хвіртки для того, щоб вилетів Чорний Лебідь. І це вдалося якнайкраще.

Саме з часу проголошення Диктатури в ЗОУНР посилюється тихе опозиційництво двох лідерів один до одного. Можливо, як влучно зазначає професор І. Монолатій, відіграли свою

[14] Великочий В. Державно-політична система ЗУНР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 3. С. 104–113; Його ж. Документи вищих органів влади та управління ЗУНР. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1 : А–Ж.* Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. С. 570–572; Його ж. Документи місцевих органів влади та управління ЗУНР. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1 : А-Ж.* Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2018. С. 572–574.

роль “цезаризм” С. Петлюри і впертість Є. Петрушевича. Однак ознаки самостійних, неузгоджених дій на різних ділянках боротьби за національно-державну справу проявлялися вже з червня цього ж року, а при його кінці і зовсім стали майже антагоністичними.

Тому, на нашу думку, справжнім Чорним Лебедем стало не проголошення Диктатури, а фактичне політичне протистояння по лінії Петрушевич–Петлюра, якого справді ніхто не очікував. Але яке витворило такі умови подальшого розвитку подій в Українській революції, які призвели до фактичного розриву соборницького фронту, “ліквідації” Злуки, “здачу” Петлюрою Галичини польській II Речі Посполитій за підписання Варшавського договору 1920 р., спроби політиків ЗУНР продовжити боротьбу за національну державу хай і в межах Галичини після підписання Ризького миру 1921 року.

Таким чином, не з усіма Чорними Лебедями Української революції в їх західноукраїнському варіанті, запропонованих професором І. Монолатієм вважаємо за можливе погодитися. Зрештою, як і мої припущення чи потраткування, сподіваюся, будуть однозначно сприйняті. Дискусія завжди корисна для того, щоб глибше увійти в тему і зрозуміти процес. Безперечним, як на мене є факт повернення нашого студіювання до методології міжпредментних досліджень, а головно – інтелектуальної історії. Тієї, якої нам сьогодні дуже не вистачає в морі позитивізму і спрощеного наративу.

Важливим є і другий висновок, до якого призводить читання тексту інтелектуальної розвідки професора І. Монолатія. Здійснюючи деконструкцію історичного процесу на підставі усталеної парадигми глорифікації національної історії не слід боятися бути не сприйнятим, критикованим чи навіть піддаватися осуду. Найгірше – бути непоміченим. Тут маю на увазі науковий доробок, а не особистість. Тому і прийшло бажання вступити в дискусію, щоб мудрі думки, припущення, гіпотези не залишилися осторонь погляду професійних історичного, політологічного, етнополітологічного, історіософського цехів.

Нагальним, конче потрібним є і наступний крок після зробленого першого чи чергового – власне конструювання історії Української революції. І тут я бачу в особі інтелектуала-історика Івана Монолатія переконаного і професійного союзника.

А пересічного читача, напевне, зацікавить питання: як швидко і якими ще “екзотичними” чи не дуже “представниками фауни” поповниться наша історія? Впевнений, що цікаво не тільки пересічному…

Надійшла до редакції 13 травня 2020 р.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918–1923. ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Т. 2 : ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ

Микола ВІТЕНКО
Державний вищий навчальний заклад
"Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
кафедра історії слов'ян та спеціальних історичних дисциплін,
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: vitenko.mykola@pnu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.33.207-209

Сучасна Україна переживає складні процеси власного державотворення, які, попри певні нюанси, сприяють науковому переосмисленню подій Української революції початку ХХ ст. Це яскраво засвідчили події жовтня 2018 р. – січня 2019 р., коли у рамках відзначення столітнього ювілею утворення ЗУНР, проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР відбулася презентація 1 тому видання "Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія", про яку повідомлялося у попередньому випуску часопису "Галичина". Дана колективна праця була гідно оцінена науковим співтовариством і створила передумови для гідного продовження видавничого проекту.

Відповідно, наприкінці жовтня 2019 р. побачив світ другий том видання "Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія", у ньому продовжено висвітлювати складні питання становлення, розвитку і утвердження ЗУНР. Його офіційна презентація відбулася 12 грудня 2019 р. у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника. Місце презентації було обрано не випадково, адже саме у стінах нашого університету визріла ідея підготовки такого видання, формувалося ядро авторського колективу, який загалом представлений низкою університетів та академічних установ. Зокрема автори видання працюють в Інституті історії України НАН України, Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, Інституті народознавства НАН України, Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича, Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника НАН України, Канадському інституті українських студій, Київському національному університеті ім. Т. Шевченка, Львівському національному університеті ім. І. Франка, Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича.

Видання "Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія" присвячене 100-літньому ювілею проголошення ЗУНР. Енциклопедія покликана задовольнити потреби української громадськості у максимально достовірному довідковому виданні з історії українських визвольних змагань 1918–1923 рр. у Наддністрянській Україні, підсумувати і узагальнити досягнуті здобутки національної історіографії, зробити їх доступними у науковому та навчальному процесах. Вона охоплює хронологічно період від проведення з'їзду нотаблів у м. Львові 25 лютого 1918 р., що стало першим кроком до утворення Західно-Української Народної Республіки, і до березня 1923 р., коли за рішенням Ради Послів держав Антанти Східна Галичина була передана під владу Польщі і настав новий етап українських національно-визвольних змагань. Видання висвітлює політичні, соціальні, економічні, релігійні, військові, воєнні та інші питання становлення та розвитку ЗУНР.

Основну масу джерел, які слугували основою цього видання, формують численні за кількістю і різноманітні за видами та змістом документи і матеріали, що збереглися в різних установах системи Національного архівного фонду України. Це, насамперед, документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України у м. Львів, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, державних архівів

Вінницької, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей – регіону, де безпосередньо існувала Західно-Українська Народна Республіка або діяли її інституції. В Енциклопедії окремі документи й матеріали використано з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, державних архівів інших областей нашої країни. Автори Енциклопедії опрацювали чимало джерел з історії ЗУНР, які зберігаються в архівних установах зарубіжних держав: Австрії, Ватикану, Польщі, Німеччини, Російської Федерації, Чехії, США, Великої Британії, Франції. Найбільше їх зосереджено в Російському центрі збереження та вивчення документів новітньої історії, Російському державному військовому архіві (м. Москва, Російська Федерація), Центральному військовому архіві й Архіві актів нових у м. Варшава, Державному архіві у м. Перемишль (Польща), Загальному державному Адміністративному та Військовому архівах у м. Відень (Австрія), в архівах Інституту св. Климента Папи Українського католицького університету та Чину Святого Василія Великого в м. Рим (Італія), в архівах інших країн і приватних осіб. В Енциклопедії використано спогади і щоденники безпосередніх учасників, свідків та очевидців тих буремних подій, матеріали тогочасної вітчизняної і зарубіжної преси й колекцій періодичних видань, що нині стали раритетами; а також численні документальні публікації.

Другий том енциклопедії тематично охоплює статті від З до О. Для читача особливо цікавими будуть статті, які ґрунтовно аналізують найбільш важливі питання історії ЗУНР: “Загальна Українська Рада”, “Західно-Українська Народна Республіка”, “Історіографія Західно-Української Народної Республіки”, “Національно-демократична революція на західноукраїнських землях 1914–23: концепція”, “Лінія Бартелемі”, “Лінія Керзона”, “Меморіальні поховання діячів Західно-Української Народної Республіки та вояків Української Галицької Армії”, “Місцеві органи державної влади й управління Західно-Української Народної Республіки”, “Міські субкультури періоду Західно-Української Народної Республіки”, “Опозиція в Західно-Українській Народній Республіці” та ін. Окремі з них фактично вперше порушують питання участі в українських визвольних змаганнях патріотичного духовенства, адвокатури, жінок, підлітків, представників міських субкультур, подальшої долі інвалідів УГА, проблем інтернування вояків і старшин УГА, історії комбатантських організацій, їхньої участі у подіях Другої світової війни. Цікавими для читачів є статті про створення у часи ЗУНР низки громадських інституцій, проведення з’їздів українських інженерів, педагогів, духівників, представників різних політичних партій, їхні намагання долучитися до процесів державотворення.

Надзвичайно актуальними виглядають статті присвячені українським військовим похованням часів Української революції, належного їх упорядкування, обліку, ушанування пам’яті загиблих українських героїв. Новаторськими статтями є матеріали, що порушують питання хронології Української революції, її етапів, ролі у загальноєвропейському та світовому історичному контексті; висвітлюють роль інформаційної війни навколо українського питання на міжнародній арені.

Окрім названих, у другому томі вміщено низку статей, присвячених архівних установам та музеям, що містять колекції оригінальних документів, пам’яток, пов’язаних з історією ЗУНР та УГА, статті, присвячені окремим громадським організаціям, товариствам, політичним партіям, чи на приклад політичним подіям, що відігравали важливу роль в облаштуванні життя Східної Європи (“Мінська мирна конференція”, “КОЗУЗ”), таборам військовополонених і інтернованих (“Йозефів”, “Кожухівський концтабір”, “Ліберець”, “Німецьке Яблонне”). Статті про трагедію полону УГА чітко демонструють, що за своїми масштабами вона якщо не перевищує, то є співмірною військовим злочинам під Катинню, а першими в’язнями і жертвами Соловецького архіпелагу, описаного О. Солженіциним, стали саме галицькі українці.

Доволі значна частина статей 2-го тому є біографічного характеру. Важливо, що вміщені у енциклопедії матеріали суттєво доповнюють і розширюють, доповнюють і уточнюють інформацію про життєвий шлях українських державних діячів, державних секретарів ЗУНР, міністрів УНР, делегатів УНРади, повітових і міських комісарів ЗУНР, командирів корпусів, бригад, полків, сотень УГА, визначних старшин та стрільців, що зробили значний вклад у визвольну боротьбу. Цікавими для читачів будуть маловідомі факти біографій видатних українських вчених, громадських, політичних діячів, що в тій чи іншій мірі доклалися до українського

державотворення. Їхній життєвий вибір, зроблений у складний час військових випробувань, визначив і їхню особисту, часто трагічну, подальшу долю і життєписи їхніх родин. Знаковими у цьому плані є біографії представників родин Загайкевичів, Заклинських, Залеських, Зарицьких, Заячківських, Зубрицьких, Іваницьких, Ільницьких, Ілюків, Індишевських, Кавулів, Кантемірів, Караванів, Кассіянів, Кекешів, Кисілевських, Кобринських, Колтуняків, Коновальців, Конрадів, Коссаків, Красноперів, Крушельницьких, Левицьких, Лепких, Лопатинських, Лянґів, Макарушок, Мартинців, Навроцьких, Нестайків, Нижанківських, Носковських, Огоновських, Омеляновичів-Павленків, Охримовичів та багатьох інших. Вони є взірцем, коли до захисту України від ворогів долучалися батьки, їхні сини і доньки, онуки. Вони як правило не припиняли боротьби за українську державу до кінця свого життя.

Безпрецедентні приклади патріотизму, героїзму описано у статтях про Ірину Климкевич (Шмігельську), Омеляна Ковча, Варвари і Матвія Кундів, Івана Макуха, Миколи Мариновича, Софії Монджейовської та ін. Характерно, що значна частина героїв видання "Західно-Українська Народна Республіка. Енциклопедія" раніше не були відомі широкому колу читачів, а їхня доля тривалий час замовчувалася. Зараз їхні імена повертаються додому. Таким наприклад є Теодор Марітчак, літописець УГА, брат українського політичного діяча Олександра Марітчака, – людина унікальної і сповненої драматизмом долі.

Цікавими є й біографії дослідників ЗУНР, які зробили особливо помітний внесок у вивчення її історії – Олександра Карпенка, Кіма Науменка та ін., що в умовах радянського тоталітаризму не лише зуміли зберегти інтерес науковців до тематики визвольних змагань, зібрали величезну кількість першоджерел, унікальних документів і матеріалів, а й заклали підвалини для теперішніх поглиблених наукових досліджень історії Західно-Української Народної Республіки.

У числовому виразі другий том охоплює понад 830 сторінок і вміщає 1029 статей, що належать 142 авторам. Не применшуючи внеску інших авторів у загальний проект, серед колективу особливо хотілося б виокремити тих, хто підготував десятки, а то й сотні статей до 1-го та 2-го томів, чим власне сформував "обличчя видання", це насамперед: Володимир Великочий, Петро Гуцал, Микола Ґеник, Руслан Делятинський, Сергій Дерев'янко, Оксана Дрогобицька, Олеся Дроздовська, Олег Єгрешій, Олег Жерноклеєв, Степан Кобута, Андрій Королько, Микола Кугутяк, Микола Лазарович, Микола Литвин, Олексій Лупандін, Іван Монолатій, Олег Павлишин, Богдан Паска, Іван Патер, Ігор Райківський, Петро Сіреджук, Володимир Старик, Ігор Соляр, Ігор Цепенда, Лілія Щербін та ін. Дане видання завдяки їм є результатом великої відповідальної колективної праці.

Пропоноване видання, підготовлене до 100-річчя утворення ЗУНР, адресоване українській молоді, студентству, науковцям, учителям, широкому загалові, усім, для кого українська історія є джерелом не тільки знань, а й патріотичного натхнення та наснаги до суспільної праці. За масштабами охоплення проблеми Енциклопедія не має аналогів в українській історіографії. Її зміст підпорядкований єдиній меті: на основі наукового підходу, використовуючи нові джерела і фотодокументи, надбання сучасної української і зарубіжної історіографії, відтворити в енциклопедичному форматі складну й величну сторінку з літопису українського державотворення; за допомогою описових та ілюстративних засобів показати різноманітні сторони державного, суспільного та повсякденного життя наших дідів і прадідів. Суть і дух Енциклопедії спрямовані на всебічне поліфонічне висвітлення різних аспектів історичного буття українського народу колишньої Австро-Угорської імперії, який спромігся не тільки голосно заявити, а й практично реалізувати власну державницьку ідею. Водночас презентована Енциклопедія є щирою даниною пам'яті сучасного покоління громадян України десяткам тисяч борців, які віддали своє життя за свободу рідного краю і народу, за його право жити у власній вільній незалежній суверенній і соборній Українській державі.

Видання узагальнює і підсумовує науковий доробок зунрознавців, закладає підвалини для подальших пошуків та накреслює коло майбутніх досліджень. Авторський колектив, редакційна рада та редакційна колегія продовжують роботу над наступними томами видання.

Надійшла до редакції 15 вересня 2020 р.

MEMORY

ПАМ'ЯТІ КРАЄЗНАВЦЯ, КАНДИДАТА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТА ВАСИЛЯ МИКОЛАЙОВИЧА БУРДУЛАНЮКА

4 лютого на 70-му році життя передчасно перестало битися серце кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Бурдуланюка Василя Миколайовича.

Василь Миколайович Бурдуланюк народився 2 лютого 1951 р. у с. Стопчатів Косівського району в селянській сім'ї. В 1966 р. закінчив Стопчатівську восьмирічну школу, а в 1968 р. – Ковалівську середню школу Коломийського району. В 1968–1973 рр. навчався на історичному факультеті Львівського державного університету імені Івана Франка, був керівником студентського наукового гуртка при кафедрі історії України. З гуртківцями тоді тісно співпрацювали завідувач кафедри історії України професор М.М. Кравець та професор кафедри Я.П. Кісь.

У 1973 до 1974 р. був учителем історії Прибилівської школи Тлумацького району. У 1974–1987 рр. працював на різних посадах (консультант, вчений секретар, заступник голови правління) в обласній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. За його ініціативи у 1980-х рр. в Івано-Франківській області було встановлено понад 30 пам'яток і пам'ятних меморіальних дошок діячам науки і культури краю. Із грудня 1987 р. працював на посаді викладача кафедри історії СРСР та УРСР Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника, а з 1991 р. – асистент, старший викладач, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX – на початку XX століть" (спецрада Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича). На факультеті історії, політології і міжнародних відносин викладав нормативні курси "Історія України пізнього середньовіччя (друга половина XIV – перша половина XVII ст.)" для студентів спеціальностей "Історія та

археологія" і "Середня освіта (історія)" та "Історія України" для студентів неісторичних спеціальностей.

Був членом оргкомітету та учасником міжнародних, республіканських, регіональних та обласних наукових конференцій в Івано-Франківську, Львові, Києві, Полтаві, Луцьку, Тернополі, Вінниці, Коломиї, Чернівцях, Кам'янці-Подільському тощо. Автор понад 200 наукових і науково-популярних публікацій з історії української науки і культури, історичного краєзнавства та пам'яткознавства Галичини. Активно друкувався на краєзнавчу тематику в місцевій та всеукраїнській пресі ще з радянських часів. За особливий вклад у справу виявлення, вивчення і пропаганди пам'яток історико-культурної спадщини В.М. Бурдуланюк став лауреатом премії імені Івана Вагилевича Івано-Франківської обласної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і звання "Лауреат обласної премії імені Івана Вагилевича". Неодноразово очолював журі обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів – членів Малої Академії Наук (секція "Історичне краєзнавство"), був науковим керівником магістерських робіт, дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Л.М. Федунишин на тему "Культурно-просвітницька і краєзнавча діяльність Івана Кревецького (1883–1940 рр.)" (2016 р.).

Світла пам'ять про Василя Миколайовича Бурдуланюка завжди буде в наших серцях!

Ігор Райківський

ПАМ'ЯТІ КРАЄЗНАВЦЯ, ПЕДАГОГА, ЗАСЛУЖЕНОГО ПРАЦІВНИКА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ БОГДАНА МИХАЙЛОВИЧА ГАВРИЛІВА

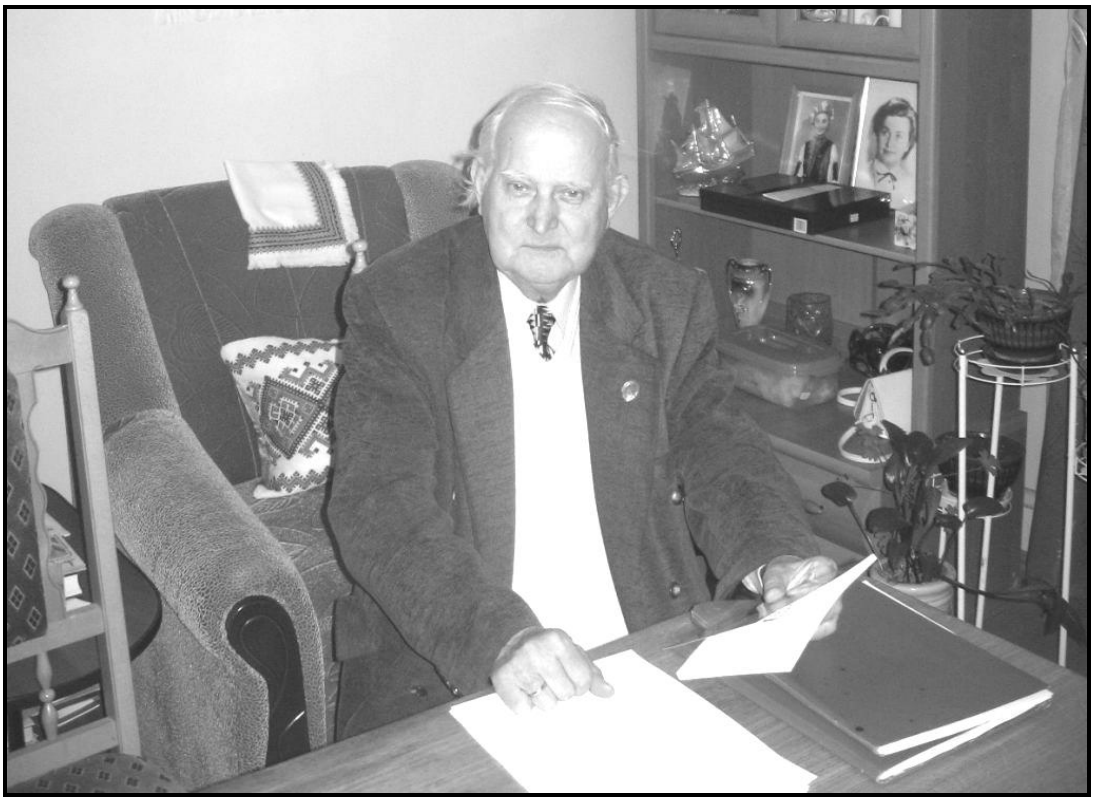

26 лютого 2020 р. на 77-му році життя перестало битися серце відомого українського історика, краєзнавця, педагога, заслуженого працівника культури України, почесного громадянина міста Івано-Франківська, почесного голови Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, кандидата історичних наук, доцента Гавриліва Богдана Михайловича. Він народився 1 грудня 1943 р. у м. Івано-Франківськ. Трудову діяльність розпочав у 1959 р., а педагогічну – після служби на військовому флоті та закінчення історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту в 1969 р. Працював учителем історії, заступником директора Горохолинської середньої школи Богородчанського району, де створив свій перший краєзнавчий музей. З 1974 р. – методист, завідуючий відділом турбаз Івано-Франківської обласної станції юних туристів і краєзнавців, викладач технічного училища № 1 у м. Івано-Франківськ. З 1977 р. – організатор та завідувач Народного музею історії освіти Прикарпаття на базі колишнього педінституту.

У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Розвиток історичного краєзнавства на Прикарпатті у XIX – поч. XX ст.", що була видана окремою монографією "Галицьке краєзнавство" (1997 р.), підготував низку навчально-методичних посібників із проблем історичного краєзнавства. В 1990–2010 рр. працював на кафедрі історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, на громадських засадах був головою ради Народного музею освіти Прикарпаття, активістом Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, членом Івано-Франківського відділення НТШ. Б.М. Гаврилів – головний історик міста Івано-Франківськ, лауреат обласних премій імені І. Вагилевича та імені академіка І. Крип'якевича, Всеукраїнської премії імені Дмитра Яворницького. У 1996–2008 рр. був головою Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, з 2003 р. – заступник головного редактора журналу "Краєзнавець Прикарпаття".

Крім педагогічної роботи, Б.М. Гаврилів проводив значну громадську і науково-дослідну роботу з проблем історичного краєзнавства, пам'яткознавства і музеєзнавства. Майже пів

століття працював у пам'яткоохоронній та краєзнавчій роботі, неодноразово був делегатом з'їздів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. За своє життя створив понад півтора десятка музеїв і кабінетів, автор ідей побудови багатьох пам'ятників у місті, зокрема "Руській трійці", монумента ЗУНР, мав більше 600 публікацій, з них 105 – окремих видань.

Світла пам'ять про Богдана Михайловича Гавриліва завжди буде в наших серцях!

Андрій Королько, Михайло Сигидин

НАШІ АВТОРИ

ВЕЛИКОЧИЙ Володимир – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Академії туризму України, директор Інституту туризму ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

ВІТЕНКО Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян та спеціальних історичних дисциплін факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

ВОЛОЩУК Мирослав – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника". Директор Центру медієвістичних студій (м. Івано-Франківськ).

ҐОЛЕМБЬОВСЬКА-ТОБІАШ Анета – магістр, асистент кафедри археології Західноческого університету (м. Плзень, Чеська Республіка).

ДОМБРОВСЬКИЙ Даріуш – професор, доктор габілітований, завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін Університету імені Казимира Великого. Керівник Лабораторії досліджень історії Руси (м. Бидґощ, Республіка Польща).

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано- Франківськ).

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

КАРДАШ Остап – аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", фахівець Центру медієвістичних студій ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

КОБУТА Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

КОГУТ Оксана – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

МАЛЯРЧУК Олег – доктор історичних наук, професор кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

НАГІРНИЙ Віталій – доктор наук (PhD), ад'юнкт (доцент) кафедри історії Східної Європи Ягеллонського університету (м. Краків, Республіка Польща).

ПАСКА Богдан – кандидат історичних наук, провідний фахівець інституту історії, етнології і археології Карпат факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

СИГИДИН Михайло – доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА) Оксана – краєзнавець (м. Івано-Франківськ).

СТАСЮК Андрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-освітнього центру відділу Національного заповідника "Давній Галич", провідний фахівець Центру медієвістичних студій ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

ТУГАЙ Микола – аспірант кафедри етнології і археології факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

ФЕДОРИШИН Ігор – аспірант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" (м. Івано-Франківськ).

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 33
2020

GALICIA

Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 33
2020

Головний редактор	*Василь Головчак*
Комп'ютерна верстка	*Віра Яремко*
Літературна редакція і коректура	*Леся Слободян*

Підп. до друку 30.11.2020.
Формат 60x84/$_8$. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк. арк. 25,1. Наклад 100 пр. Зам. №

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач